

50012

1958 MAR.

539

291

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

1957. h. márc

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1957. LXI. évfolyam 4. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

BÁN IMRE, ECKHARDT SÁNDOR, NAGY PÉTER,
TOLNAI GÁBOR

FELELŐS SZERKESZTŐ:

TOLNAI GÁBOR

Az Irodalomtörténeti Közlemények 1957/4. számának munkatársai: Czine Mihály az Irodalomtörténeti Intézet tudományos munkatársa, Perjés Géza tudományos kutató, Varga Imre az Irodalomtörténeti Intézet tudományos munkatársa, Tömöry Márta a Történettudományi Intézet tudományos munkatársa, Grezsa Ferenc gimnáziumi tanár (Hódmezővásárhely), Schulek Tibor ev. lelkész (Komárom), Rudo Brián a Szlovák Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének munkatársa (Pozsony), Fóris Lajos ny. ref. lelkész, Klár István író, Fallenbüchlné Ambrus Gizella író, Wittman Tibor egyetemi docens (Debrecen), a történettudomány kandidátusa, Sziklay László az Irodalomtörténeti Intézet tudományos munkatársa, az irodalomtudomány kandidátusa, Tarnóc Márton egyetemi hallgató, Fenyő István tanár, Hernády Ferenc tudományos könyvtáros (Pécs), Szekeres László tanár, Kardos László Kossuth-díjas egyetemi tanár, az irodalomtudomány doktora, K. Kocztur Gizella egyetemi tanársegéd, Hopp Lajos az Irodalomtörténeti Intézet munkatársa, Vita Zsigmond tanár (Nagyenyed), Scheiber Sándor főiskolai igazgató, Oltványi Ambrus az Irodalomtörténeti Intézet tudományos munkatársa.

SZERKESZTŐSÉG: BUDAPEST, V., PESTI BARNABÁS U. 1.

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:

KOMLOVSZKI TIBOR

A NOVELLISTA MÓRICZ ZSIGMOND ELSŐ LÉPÉSEI

Móricz Zsigmond hosszú belső küzdelmét, újrakezdéseit, a kiforrás fájdalmait nem látta az olvasó, csak majd a kész művet, a Hét krajcárt, mellyel győzelmesen érkezett egy ragyogó írói pálya küszöbére. Kiforrott, érett művészettel, mint egykor a Toldival feltűnő Arany János.

A Hét krajcárhoz vezető útról — legalábbis az eddig ismert Móricz írások alapján — hiányosan tud számot adni az irodalomtörténet is. S aligha fognak valaha is előkerülni nagyobb számmal az első fogalmazások: szigorú kritikusa volt önmagának, éretlen írásait, verseket, novellákat, sőt regényeket is — gyakran vetett a lángokba.

Újságokban, kalendáriumban, a *Koszorú* füzetekben megmaradt korai írásaiból óvatosan ítélhetünk. Folyóirat csak tanulmányainak adott helyt, napilapok sokáig még ingyen sem közölték novelláit. 1902 és 1906 között csak a Protestáns Új Képesnaptár, az Országos Református Lelkészegegyesület hivatalos lapjává lett Magyar Szó és a Protestáns Irodalmi Társaság *Koszorú* sorozatában juthatott szóhoz. Bizonyára mindháromban *Szász Károly* útján, s egyikben sem lehetett bármilyen tárgyról és formában írni.

A Protestáns Új Képesnaptárt és a *Koszorú* füzetét a hívek lelki épülésére adták ki. A Naptárba legszívesebben elkelt egy-egy idilli történet a jó tiszteletesről, a *Koszorú* pályázaton részt venni is csak „vallásos és hazafias” célzatú, 1 ívnel nem rövidebb és 1½ ívnel nem hosszabb népies elbeszéléssel lehetett. A Magyar Szónak nem volt ilyen kikötése; jónevű fróktól és palástot viselő dilettánsoktól vagy azok pártfogoltjaitól bármit lehozott, ami 1–2 hasábra belefért és nem ütközött a hagyományos ízlésbe.

Ezek a keretek és kívánalmak nem nagy lehetőséget nyújtottak az írói kibontakozásra. Valamit azonban mégis jelentettek: nyomtatásban olvasható írásai közül. Később Az Újság is helytadott egy-egy meséjének, majd elbeszéléseinek is. E szórványosan megjelent írások alapján lehet a novellaíró Móriczot — igen bizonytalanul és csak a felületen — végigkísérni a Hét krajcárhoz vezető úton.

*

Móricz Zsigmond a Tavaszi szél bevezetőjében és számos emlékezésében beszél „szomorú” írói tavaszáról, a csaknem tízesztendeig tartó belső vívódásáról és vajadásáról. Mindig egyértelműen: a Hét krajcár előtt minden írása — temérdek mennyiségű — olvashatatlanul rossz volt. Lélektani igazság ez; nem volt megelégedve leírt szavaival, nem volt biztos útja helyességében és senkitől sem kapott törekvéseiben megerősítő véleményt. Azért nem volt minden sora olvashatatlan: a Fillentő, a Rojtos Bandi, a Rektor bácsi, a Tekintetes tanító úr, az Urak és parasztok, Az utolsó betyár, A biblia fedele változtatás, vagy alig néhány szavas igazítással került a Tavaszi szélbe; a Kézfogó lesz, a Végék Julija, a Mári néni a Magyarokba; a Hímes tojások, az Aranyos öregek a Hét krajcárba, A Tavaszi szélben és a Magyarokban még több frás is lehet a tapogatózó években; s talán a Harmatos rózsa és a Galamb papné is a Hét krajcár előtt született.

A kezdő Móricz fennmaradt írásaiból is szembeűnő: mennyire más úton indul modern kortársainál; mintha nem is a XX. század elején élne. A kor: talán minden idők legmozgalmasabbja művészileg Európában. A századvég csillagai, Tolsztoj, Ibsen, Zola, Maupassant, Csehov még nem veszítették el ragyogásukat, de már halványodnak az új inspirálók: Bergson, Freud, Nietzsche és a misztikus Dosztojevszkij fényében. A naturalizmus még tartja magát, de legnagyobbjai közül már többen „megtértek”; a misztika, az irracionális felé fordulnak. A legellentétesebb eszmék kerülnek egymás mellé: Anatole France-i szkepszis és filozófuskodás, ruszini művészetáhitat, Barrés-i énkultusz, újkatolicizmus és szociológia. A művészetekben a legnagyobb zűrzavar van; csak a tendencia világosan kitapintható: mindenáron újat, eredetit alkotni, s ezt az újat legtöbben nem a realizmus, hanem az irracionális írányában keresik. Újjáélednek a romantikus célkitűzések; felfedezik a német romantikát, a

kísértetjárás, az álom és a csoda motívumait, a borzongást és a titokzatosságot. Egyelőre — legalábbis prózában — csak kezdés, keresés és zűrzavar van, még kialakulatlanok az írói egyéniségek, határozatlanok a célok és éretlenül sokszínűek a megjelenő munkák. Valéry szerint a kor francia átlagregényében sorra megtalálni az orosz balett hatását, a pascali stílus nyomát, a Goncourt-ok impresszionizmusát, Nietzsche és Rimbaud eszmetöredékeit, s némi tudományos hangot. E sokféle kezdésből, zűrzavarból emelkedik ki egyfelől Gorkij és Thomas Mann, másrészt Gide és Proust művészete:

A novellában is — amennyire ez lehetséges — a regényben élő tendenciák mutatkoznak. Az eszmény a századfordulótól kezdve mind kevésbé Maupassant és Csehov, a kezdők inkább a német romantikus novellára s a szimbolista költészetre tekintenek: a legjelentősebb fiatal írók közül a valóság novellisztikus ábrázolásáért csak Gorkij és Thomas Mann küzd.

*

A magyar novellában is nagy a forrongás, s talán még tarkábbak a törekvések mint más irodalmakban. A társadalom sokkal elmaradottabb, a múlt erősebben él; de minden új törekvésre azonnal visszhang felel: a magyar irodalom egyszerre akarja behozni fél évszázad mulasztását, Jókaitól legalább Anatole France-ig, Aranytól a szimbolista költőig ugorva.

A magyar novellában, s általában minden művészet területén, a 90-es években erősödött meg az Európával való lépéstartás igénye. A 70—80-as évek novellája még túlságosan magán hordta Jókai bélyegét, a világirodalomból inkább csak Dickensre, Bret Harte-ra és Turgenyevre figyelt. A 90-es években hirtelen meggyarapodik az ösztönzők száma. Az idő tempója meggyorsul, a régi Magyarország Jókai és Mikszáth művészetét inspiráló világa hihetetlen gyorsasággal alakul át; Budapest szinte egyik napról a másikra világvárossá nő. Az épülő Budapestre, az alakuló, magyarosodó polgárságba sokfelől érkeznek, sokféle ízléssel és hagyománnyal; a régi ideák vesztenek ragyogásukból, a változó kor és életforma új ízlést, új tájékozódást, új ideákat kíván, s ezt az újat a 90-es évek ifjúsága szinte lázas lihegéssel kezdi keresni. Az eligazodás nem könnyű: az imperializmusba fejlődő kapitalizmus kultúrájában e tájban különösen megsokasodtak a dekadens tendenciák.

Az írók, művészek egy csoportja hátat fordított ennek az újdonságnak, a bonyolult sokféleségnek, a hirtelen, átmenet nélkül született új világnak s menekült vissza a falu csendjébe, a régi ideákhoz. Mások — elsősorban a húszévesek, tudomásul véve az idők változását, a változott élet korszerű kifejezői akartak lenni, s művészi példakért, eszközökért szinte rajongva, válogatás nélkül fordultak a külföldi áramlatokhoz. Lázár Béla, a 90-es évek novellistának és kritikusnak induló részvevője írja: „Elkezdtük megfigyelni a legkülönbözőbb irodalmak egyéni sajátosságait s véle egyidőben a művészetben minden stílusnak, minden művészi egyéniségnek megalakult a maga kisded tisztelő köre, s a spanyol, japán, francia, angol, norvég, kínai kultúra elvezetett a *manie de l'exotisme*-hez...” „Csak megfigyeltük a különböző idegent, lestük az ígét ajkaikról, az egyik betelt a formájával, a másik visszhangozta a szavát is, kaptunk tolsztojos, misztikus sóhajokat, turgenjefes szocialista életképeket, nietzschei túltengő egyéniségeket, huysmannos beteg alakokat; zolai sötét árnyképeket, maupassantos könnyűvérű asszonyokat, míg egy másik csoport elmenekült Jókainak romantikus hőseihez, vagy visszakívánczolt a népmesei előadás realizmusához. Újat, újat mindenáron... ez volt a jelszó.”

A nagy keresés éveit voltak ezek a magyar prózában. Volt író, aki Zolán kezdte s Tolsztojig ért; volt olyan is, aki Turgenyevtől indulva különböző állomásokon keresztül Bourget-nél kötött ki; volt, aki tartalmi megújulást is keresett, s olyanok is, akik csak stílusi újdonságot. A keresők között van Bródy Sándor, Papp Dániel, Ambrus Zoltán, Thury Zoltán, Justh Zsigmond és Kóbor Tamás, de ott van Pekár Gyula és Szomaházi István is; értékek és nullák, eredeti egyéniségek és az utánzásból soha ki nem emelkedők.

A keresés a 90-es évekből átnyúlik az új századba is. Maupassant, Anatole France, Maeterlinck, a szimbolista költők, a muzsikusi Wagner, a német romantikusok és Turgenyev szerepelnek leginkább az írhettek között. Novellisták serege keresi az újat, az el nem használtat, a kifejezőt, legtöbben — mint Európa-szerte — a formában, a nyelvben, a hangulatban. Csak a legjellemzőbbeket említve: Szini Gyula a mesében és a finom hangulatokban, Cholnoky Viktor a groteszknak és a kísértetiesnek különös vegyítésében, Szomory az operai hangzásban, Csáth Géza a zenei felépítésben.

Az induló Móríczt elbeszéléseiben nem találunk modern törekvéseket. Mintha sohasem olvasott volna Maupassant és Csehov novellát, hírért sem hallotta volna Anatole France-nak és a szimbolista költészetnek, s nem lenne tudomása a magyar novella Jókai és Mikszáth utáni küzdelmeiről sem. Még azoknak az íróknak sem találjuk egyelőre írhetését se formában, se tartalmilag, akiket pedig feltétlenül ismert, vagy tanulmányozott is: Cervantesnek, Thacke-

ray-nek, Shakespeare-nek, Kiplingnek, Taine-nek, Schopenhauernek, Darwinnak, Hauptmannnak, Zolának, Renánnak. S bizonyára ismert másokat is, hisz a könyvtár volt a lakása, s időnként pihentetnie kellett a szemét. De hát a Reviczky-tanulmány írása idején néki még szigorú véleménye van a „semmit variáló, felületes, divatos versírókról”; s biztosan tudja, hogy akik „idegen klíma alól idekerült, kiélt, kívánnnyadt földből akarnak erőt nyerni”, azok a legnagyobb tehetséggel sem nőhetnek nagygyá. A népnemzeti iskola kozmopolita-értelmezéséből való ez az ítélet; s valószínűleg A Hét költőinek címezte. Szentül hiszi még, s vallja, hogy a magyar írónak a magyar irodalom remekművein s a nép költészetén kell csiszolnia tehetségét és stílusát.

*

Első novellái tárgya és forma szerint is teljes elkésettiséget mutatnak. Témái a 48-as eszmekörből s méginkább a falusi református parókiák életéből valók. A mesterek, akikre emlékezik: nagyon haloványan Kemény Zsigmond és Tolnai Lajos; legerősebben Jókai és Baksay. Kemény, Tolnai lehetnének modern mesterek is: az emberi sors végzettségére, a kíméletlen, szenvedélyes igazmondásra figyelmeztető szellemek; — az érett Móríc Zsigmond, élete végén ezért tartja elődeinek őket, — de a fiatal Móríc számára alig többek felsőbb olvasmány-élményeknél. Semmi jel nem mutat arra, hogy Kemény Zsigmondot igazán értette volna; Tolnai írásairól is inkább az volt az érzése, hogy nem lett volna szabad megírni őket. Az atyafiság átirásakor figyel fel egy jelenetre, melyben drámai lehetőség van (mikor a pap hátrahagyott levelét felbontják a sógorék) s megjegyzi „a há... most egy olyan jelenet jön, ami a Kemény Zsigmond tollára méltó! Egy drámai, és reális és durva” — de első fogalmazáskor még ezt a jelenetet nem tudja ábrázolni, leírni is csak mérsékelt sikerrel. Annyi látszik, hogy ötleteiben, a mese fejlesztésében, a tettéértelmoztatásában kiválasztásában ösztönösen is lélektani lehetőségekre tapint.

A Tolnai-„hatás” is nagyon halovány. Valamelyik vidéki útnán kerülhetett szembe a Tolnai könyvből ismert alakokkal: a rokon elősködő, nagyhangú, lecsúszott úrral, s megrajzolta Az atyafiságban. A Nyilas nagyapáról szóló porcsalmi emlékek, a szatmári nép elbeszélése a jobbágyföldről folytatott perekről juttathatták eszébe Tolnainak a Bach-korszakról festett kepeit is. A Borura-derűben az osztrák zsandárokkal mulató tekintetes úr és gazdag parasztok rajzolására így adhatott Tolnai is ösztönzést.

Csak ebben a két elbeszélésben beszélhetünk az indulás éveiben Tolnai-nyomokról, s ezekben is elsősorban Móríc biztató mondatai alapján. Mikor a Protestáns Naptár 1903-as évfolyamában megjelent Atyafiságot egy kis fésűléssel felvette a Tavasz szélbe, mintegy nyomravezető jellemzőként egyes alakjai keresztlevelére rávezette a távoli őseket is. Hédervári Gábor — a pap portáján elősködő jó étvágyú és parancsolni szerető sógor — lapjára írta: „... olyan volt, mint egy Tolnai Lajos-féle kisvárosi alak, egy puskaporral fellobbanítani való...” Az eszményien derék fiatal papnak és kedves menyasszonynak is megjelöli az irodalmi családfáját: a menyasszony „egészen olyan volt, mint Noémi az Aranyemberben; de nem láttam délcegebb, elragadóbb vőlegényt sem önála, Szentirmay Rudolf volt ilyen valaha a Kőszívű ember fiaiban”. Szentirmay Rudolf más Jókai-regényben vőlegénykedett; de ez csak annyit jelent, hogy Móríc Zsigmond az átirás idején már nem forgatta Jókait s az emlékezete kissé megcsalta. A Jókai-hatás ez utalás nélkül is nyilvánvaló; még a Tolnaira emlékeztető alak és történet is jókaissá szelidül. Az atyafiságban helyrejön minden, a derék poéta pap megházasodik, a bölcs édesapa maga is helyesli lépését, s kilobbanó mérgé után a sógor is örömmel veszi tudomásul a változást.

A Borura-derű történetéből is lehetne Tolnai-keményiségű elbeszélés; a falu szegény-sége szembe kerül a birtokos úrral és a gazdag paraszttal. 1853-at írnak: a földesúr vissza akarja perelni a paraszttelkeket. Az „úriszék” döntésének utolsó napján a kastélyban dárídóznak az üntelt, gőgös urak, nagyparasztok és a gyűlevész zsarnokok; lent az utcán, falatnyi kis vékás földjeikért remegnek a szegények s egyetlen pártfogójuk, az öreg tiszteletes. Már kaszáért, ásóért szaladnak, dráma készül, lázadás; 14 zsandár töltött fegyverrel sorakozik a kastély udvarán. S mit ad isten? Az utolsó percben „egy lovas vágatott a templom felől” a földesúr fia, a tiszteletes leányának jegyese; aki éppen most szabadult Bécs börtönéből. „Éljen riadalom kísérte fel a tornácra a fiatalurat; csak apja állott komoran: a birtokvágy és a fia iránti szeretet szenvedélye birkózott benne. Nem lehet kétséges, melyik győz, kivált a fiú tündöklőn fényes szónoklata után, amelyben — osztrák csendőrok jelenlétében — az elnyomók hitványságáról, az erőszakra mindenünnen zúdított átkokról, s az igazság közeli győzelméről szózatol. „Feltámad a négy év előtti lelkesedés lángja a hamuba takart parázs fölött és kigyúlt egy dal a tömeg ajkán, amelyben benne van minden öröm és fájdalom, remény és eldörzés. És harsogott a dal, hogy az eget verte: „Kossuth Lajos azt üzenté...” Nem egyszer, újra és sokszor; de a sortűz nem dörög el, még a cseh zsandárok is széles jókedvvel fújják: „Valahány csöpp esik rája...”

Ez már Jókai, a legszebb Jókai-regényben sem törtéhetne szebben. Ez már nem az Urak, hanem az Új földesúr csodatévő magyar földje s hogy is lehetne másként elképzelni a befejezést, mint Jókai módra: a haragosok kibékülnek, a földesúr és a tiszteletes nagy egyetértésben adják áldásukat legendás fiúk és gyönyörűszip lányuk még aznap megtartott kézfogójára.

*

Móricz korai, ismert írásai között ez az elbeszélés mutatja a legtöbb Jókai-tatást, felfogásban, hősökben, szerkezetben s különösen stílusban. A nagyszívú, nép mellé álló tiszteletes, a száműzetésből hazatérő, rajongó ifjú hazafi, a tiszteletes piruló, naiv leánya, mind-mind a Jókai-világból valók, s onnan a szerelem légién finom, eszményi felfogása is. A Jókai-ból elvont séma szerint szerkesztett az elbeszélés is: gonddal vezetett, párhuzamosan futó, majd egymást metsző vonalakat mutat az alaprajz. A mese szépen, kiszámítottan folyik, megfélelő elágazásokkal és csattanókkal, az érdekesség és hatáskeresés Jókaiból ismert eszközeivel (a lovas váratlan feltűnése, a cseh zsoldárparancsnok elszédítése).

Még inkább árulkodik Jókai közelségéről a stílus. A Jókai „stílusgerendáiba” kapaszkodás, amelyben a kezdő Móricz olyan békítő erőt érzett, ebben az elbeszélésben a legszembetűnőbb. „Még a nap lent járt valahol túl a Tiszán, a fűzések mögött, de már az ég pirul, mint a szemérmes leányzó, ha megérzi, hogy jön szíve királyfia. Hej, de mire a nap szeplőtlen, fehér táltosán felszöktet a Tiszaparttól, hogy kiderül, milyen ragyogó lesz ennek a gyönyörűszip szép leánynak az arca... Édes a hajnali álom, de még édesebb a rózsaujjú korahajnalt meglopni, s a harmatos százszorszép szirmait tépdeseve epedni titkosan: Jön? nem jön? és „szeret?” vagy „nem szeret?”

Ez a pátosz és színeség, a kivételesen pompázónak, finomnak, szívárványosnak szánt, gonddal válogatott, de kissé már negédesnek tetsző jelzők, népdalokból, versemlékekből kölcsönzött képek és igék, Jókaival szeretnének versenyre kelni s az egymondatos bekezdések a felkiáltójelet kívánó nagy kijelentések, szónoki kérdések, sűrű bölcselkedések is alighanem Jókai nyomán sarjadtak az ifjú író tollán. Mérsékelt sikerrel: az ünnepélyességből, pátoszból többnyire hiányzik Jókai frissessége és könnyedsége. A mese, az elbeszélés nem olyan áradó, lassan, neki-nekiindulva halad bekezdésről bekezdésre. Befejezni is nehezen sikerül: „mondjam tovább, ne mondjam?” — kérdi s dehogy is mondja; örül, hogy a népmeséből kölcsönvett formulával beszegheti történetét, ahogy azt múltévi elbeszélésében, az Atyafiságban is tette.

*

Az Atyafiságnak a Tavasz szélben közölt formája végére írta Móricz Zsigmond: „és melázza emlékszem vissza erre a szép történetre, amely olyan édes hangulatokat kelt bennem, mint Baksay Sándor Gyalogösvénye és Szederindái”. Ugyanezt elmondhatta volna a Házasodik a tiszteletes úrról is, a Galamb és héjjjáról is; és a Protestáns Naptár és Koszorú számára készült csaknem minden írásáról.

A Protestáns Naptárban közölt elbeszélései különböző időben születtek. Az atyafiság legkésőbb 1902-ben, a Házasodik a tiszteletes úr 1904 nyarán, A biblia fedelét 1904-es kelettel vette fel a Tavasz szélbe; de ez már annyira érett, ironikus hangvételű, hogy 1907 körül született. Az 1907-ben közölt Galamb és héjja viszont 1905 előttről való lehet, annyira erkölcsprédikáló és gyöngén írott.

Ma már nehezen érthető, mi vonzotta a fiatal Móricz Zsigmondot Baksayhoz, a szűk világú, konzervatív és bőbeszédű pap-íróhoz. A századfordulón még természetes volt ez a vonzódás a vidéki protestáns gimnáziumokban nevelkedteknél. Schöpfungin megírja kis esszéjében: ő és nemzedéke mennyire gyönyörködött benne. Móricz számára különösen közelinek és rokonszenvesnek tűnhetett a Baksay által kényelmesen és enyelegve rajzolt világ: szatmári parókiákra és emberekre emlékeztette.

Baksay írásaiból azt a képet kapta a még mindig a teológus „belső ívét” folytató Móricz Zsigmond, amilyenek ifjúsága hajnalán maga szerette elképzelni a falut s a falut vezető papság életét: boldognak, színesnek, a szelíd humor fényével keretezettnek. Ez a világ nem esett messze a Jókaiétól, rokon eszményeket hirdetett, a kálvinista papvilág eszményeit, s mi sem természetesebb, hogy Móricz is elfogadta Baksay géniusát - mint a kor közvéleménye általában - a magyar kálvinizmus legtisztább irodalmi tükörének. S ez igaz is: történet a XIX. század kálvinizmusát ma sem közelítheti meg Baksay művei nélkül. A századfordulón induló író is Baksayból ismerkedhetett leginkább a kálvinista falu életével, a papi világ alakjaival, a legációra járó diáktól a tudományban megöszült öreg esperesekig; tanítókkal, kúratorokkal, parlagi kismesekkel, szederindás ösvényeken bandukoló parasztokkal. Humoros felé hajló, részletező, anekdotázó előadásának is van sajátos íze: Arany János nyelvészete és realizmusa ötvöződik benne Jókai romantikájával és elbeszélő módjával. Mikszáth is kedvelte művészete „kívánatos”, sőt „fölséges zamatú gyümölcseit”.

Mennyi színt és értéket szívott fel Baksay művészetéből az ifjú Móríc, nem tudjuk megmondani. Hogy mennyire kötözte az elavulásra ítélt múlt, világosabban kitűnik. Baksay az Arany—Jókai—Gyulai—Lévai nemzedéknek volt az utolsó képviselője; „láztalan mesék”, „nyugosztáló történetek”, ráérős beszédek szerzője; idegen volt tőle a kor bonyolódott lelke és lüktető sietsége. A mezők friss levegője, a falusi papkertek virágillata ma is a régi, de már a századfordulón is sok tekintetben más arcúak voltak a tiszteletesek s a parasztok sem olyanok, mint akik az ő ösvényein kevés izzadsággal lépegettek. A „fehériben járók berkes szép honában” is meggyorsult és megromlott az élet. A megelégedett szegénység apológiájával, a világot a legbölcsebben elrendeztetnek tartott szemlélettel nehezen lehet többé olvasható történetet írni, Baksay pedig ebben az irányban hathatott legerősebben Mórícra. Baksayban nem volt semmi kritikai szellem, semmi kétkedés, semmi lázadás. Így nem előbbre lépni segíthette az ifjú Mórícot a hagyományos „extra Hungariam...” szemléletből, hanem megtartani „a teológus belső ívét”.

*

Móríc parókiái az első elbeszélésekben, az Atyafiság pillanatnyi bonyodalmát nem tekintve, a csöndes boldogság tanyái. A világ legszebb táján pirosanak, pipacos mezők, madárfészekes ligetek élében; s mint Petőfi e tájról szóló gyönyörű versében: ünnepélyesen ködlenek a kéklő messzeségek. Nem ér el ide a gond és a bánat. Az öreg tiszteletesek méltóságos nyugalommal fogyasztják hátralevő napjaikat a régi könyvekkel telt bibliotékában; a fiatalok — megannyi kicsattanó egészségu, csinos, feketebajszú, úrnak termett legény — szépen mulatnak és jól házasodnak, a szelidlelkű tiszteletesnek istentől rendelt mátkájuknak még a gondolatát is lesik és ébren őrökdenek naivan kedves, iruló-piruló, első bálra készülő kislányuk álma fölött; — akik „a papházak édes csöndjében” kézimunkálás közben szorgalmasan forgatják a Divat Szalont, a Magyar Bazárt, a Wiener Mode-t; szabják a batisztot, varrják a „kábitó és csábitó és ellenállhatatlan blúzokat” a legközelebbi majálisra vagy iskolaszentelő bálra.

Mert ez jelenti erre a legnagyobb eseményt: harangot szentelnek Csarodán, a Borcsádra megválasztott nőtlen pap tiszteletére majális rendeznek a római fürdőnél; s e nagy események előkészítő „hadműveletei”: a Vigalmi Bizottság megalakulása, a Rendezőség szervezkedése, a meghívók szétküldése, s uzsonnák, szomszédolások közben a tennivalók megbeszélése és a várható nagy események kiszínezése.

Bármilyen „zöldek” is ezek a korai Móríc-írások; a már jószemű megfigyelőről is beszélnek. A falusi biedermeieréről, a rózsadélutánokról, közös kézimunkálásokról, a majálisra igyekvő hosszú kocsisorról felvillantott képek a századeleji tiszaháti parókiák életéből már jellemző színeknek és megőrkítene. S bármennyire rózsaszínű ködön keresztül, a Jókai-, Baksay-hagyományok szellemében nézi a papi világot, alakjain olykor Mikszáthra emlékeztető ironiával el-elmosolyodik. Az 1904-ben írt Házasodik a tiszteletes úrban ez a szelid ironia csak színező, az 1908-ban közölt Biblia fedelében már alaphang. Némi elmozdulás is érezhető Baksay parókiát festő szemléletétől, már a legelső írásokban. Baksay úgy beszél alakjairól, teljes közösséget érezve velük, mint apa gyermekeiről. Móríc a közösséget mintha csak az oldalági rokonság fokáig vállalná. Jókainál a pap apostol; Baksay jobb elbeszéléseiben már nem dicsőül meg ennyire, de még mindig a nép példaképe és tanítója; a fiatal Móríc legnagyobb kedvvel a házasodó papokat és a férjhez kívánczók papkisasszonyokat rajzolja. Nála is feltűnnek a kegyes és tudós papok, de csak ritkán. A Borura-derű papja azért nagy a szemében, mert a parasztok és földesúr közötti harcban a szegények oldalára áll, az Atyafiság papja emberileg példakép és tudós Borcza Áron tiszteletes úr: mert Balassi verseit forgatja és három szép leánya van. A többiek elfelejtettek már minden tudományt, alig várják, hogy lerázzák magukról az iskola porát, verset sem akarnak írni, fátylak sem akarnak lenni, csak szépen élni. Az öregek templomozás helyett szívesebben ballagnak szalonkalesre, a fiatalok fűtőréssze sétálnak a füzes Tiszaparton. S ha az öreg Borcza Áron Rimay Tiszába hullott versei miatt kesereg, a leányára szemetvető ifjú tiszteletes már a megmaradt Rimay-verseket is a pokolba kívánja. Hisz jószerivel azért lett pap, „mert ez az egyetlen pálya, ahol nincs szükség rá, hogy holtig tanuljon az ember”.

Ha ezekből az elbeszélésekből kiolvasható lenne az írói méz, nagyon is keserű szatírába illő alakok maradnának, vázlatok a magyar ugar egy darabjáról, előtanulmányok az Árvalányokhoz. Így azonban nem többek jó megfigyeléseket tartalmazó idilleknél, még a Biblia fedele sem, amely pedig művészileg már nem Jókaival, nem Baksayval, hanem Mikszáthtal rokon. Móríc nem becsüli sokra tiszteletesi tudományát; sem a munkáját, jól látja dologtalanságukat, de azért talál bennük szépet is: természetesen, nagyképűség nélkül lopják a napot, az Úrnak nagyon méltatlan szolgálai ugyan, de embereknek valakik, karjukban dagad az erő, szívükben az életvágy s valami naiv jószándék; élni szerető emberek, akik szeretetet érdemelnek.

*

A Biblia fedele a legértettebb Mórícz ilyenmő fiatalkori írásai között. Annál feltőnőbb, hogy az 1906-ból, tehát az Atyafiság és a Házasodik a tiszteletes űr utáni időkől ismert Két bibliából és Dolgozzatok és imádkozzatok-ból mennyire hiányzik minden humor és ironia. Komor, mondvasinált történetek, erkölcsprédikációk, imádkozó papokkal és megtérő bűnösökkel.

A Dolgozzatok és imádkozzatok (Protestáns Naptár 1906) két testvéről szól, akik különböző hajlamokkal és indulatokkal lépnek ki a pataki kollégiumból. Péter, a „szélesebb látkörő, zengzetesebb lélek”, falusi parókiára vonul; Pál az „anyagiasabb felfogású, realisabb” észjárású” testvér Pestre megy ügyvédbojtárnak. Péter parókiáján ő gondolatai között, egyszerű lányt vesz feleségül s boldogok lesznek; Pál, mint ravaszi ügyvéd, a fővárosban sok pénzt keres, főnöke lányát veszi feleségül, de elkerüli őket a boldogság. Péter, az áldottlelkő pap meghal tüdőgyulladásban; az egész falu könnyezve kíséri utolsó útjára. Ekkor ébred rá Pál a dúsgazdag testvér, milyen űres az ő élete. Meghalt testvére árvája fogja tartalmassá tenni: megtanítja a régen elfeledett imádságra s a biblia olvasására. Ez hozza meg lelki csöndjét és boldogságát. „Őt is óriási embertőmeg kísérté ki utolsó útjára. De nem gúnys kárörömmel vagy közönyösen, hanem igaz, fájdalmas részvétell. S mindezt egy gyermek imája termette” — fejezi be Móríczi a történetet. A Koszoróban megjelent Két biblia hasonlatos mese, csak ott a kártyát forgató világi sikerekre törő fiú áll szemben a bibliaolvasó, a megpróbáltatásokat Jóhöz méltóan viselő dolgoz edesapával. A végén megtér a tékozló fiú s áhitattal éneklé a zsoltárt.

Nem kétséges, ezek az elbeszélések is Baksayra tekintenek, a papos hangvétellő, józan életbölcseességek hirdetése céljából írt Baksay-történetekre; s legfeljebb csak világirodalmi igazolást keres Dikensre. A magyar írők közül Baksay írt utoljára ilyen ketenesen biblis, életigazságok illusztrálására hivatott meséket, legalább is írói meggyőződésel, hirdette bennük az erkölcsi világrendben való töretlen hitet, a jó és erkölcsi nemes mindenek felett való győzelmét. A fiatal Móríczi is ilyen bölcseességekre tanít: aki nagyra vágyik, boldogtalan lesz, a munka, a mértékletesség és megelégedés adja a boldogságot, az imádság, a biblia a lelki harmóniát.

Győnge, elnagyolt írások ezek, a sivatagból csak elvetté tűnik fel egy-egy frissebb megfigyelés, érzékletesebb leírás (A pataki kép, a keleti lustasággal pipázó esperes). Egyetlen képet ment át belőle későbbi művészetbe: egy mondatörödéket egyik Vasárnapi prédikációjába, de egészen más értelemben.

Ezekben az írásokban teljes durvaságával kitapintható a századforduló epigonjainak jókai művészetéből elvont, de inkább Beniczky-nét idéző prózasémája, melyre egyik késő írásában maga Móríczi figyel fel: állítólag megtörtént dolgot folyamatosan kell elmesélni, a lassan folyó mesét celszerű „élénk” dialógusokkal tarkítani, váratlan fordulatokkal, helyzetekkel az „érdeklődést felcsigázní”, s életbölcseességgel, erkölcsi mondasokkal a szöveget „bőven fűszerezni”. Szerepeljenek jó és rossz emberek, a rosszak meg is javulhatnak, de a jók sosem romoljanak el; az erkölcsi jónak mindig győzni kell. Tulajdonképpen a recept szerint írta a Protestáns Naptárba és a Koszorúba minden elbeszélését. De ott, ahol a való életből legalább foszlányokat tudott elkapni, nem olyan szembevető a kicsináltsága.

*

Miért írta, s adta közzé Móríczi Zsigmond 1905 táján a Két biblia és a Dolgozzatok és imádkozzatok kegyes, saját mértéken aluli történeteit? Nem a szükség engedte be a rossz irodalmat? A fiatal házasnak talán szüksége volt a Naptár és a Koszorú 30 koronájára is? A kérdésre nehéz igenlő választ adni, hiszen a Naptár lekőzölte a kevésbé papos jellegű Atyafiságot s majd a Biblia fedelét is, s egyébként is: 1907-ben újra ilyen erkölcsnemesítő írást ad a Naptárba, a Galamb és a héjját, íyet ír ponyvára, a Vas Jankót, s amit később is vállal: — beveszi a Tavaszí szél első kiadásába; — s az indulás idejéről fennmaradt töredékek közül ilyennek tetszik Az utolsó óra, A valuta, az Űt az életem át című „erkölcsi elbeszélés”, s „A tiszteletes űr nagy buzgósággal” kezdetű töredék.

E töredékek azonban nem tudni, mit igazolnak inkább: írójuk érdeklődési körét, vagy a kényszerű munka izzadságos nekifutásait. Az Űt az életem át egy darabja két változatban maradt fenn, a szintén csonkán maradt Valuta csupa áthúzás, javítás, s az Utolsó óra töredéke után is ott a kérdőjel: nem megy, nem tudja befejezni. Igaz, egy sor más írást sem: versek, drámák, még állatmesék is maradnak töredékben. Kékkel áthúzott címek jelzik egy kis füzetében, mi minden marad el. Ritkán jegyezhetette egy-egy írása mellé: közölte a Magyar Szó vagy az Ország-világ ekkor és ekkor. Nem sokszor kellett címet és dátumot felírni 1908-ig, annál többször felkiáltójellel: elmarad! Szomorú írói tavasz volt ez, bizonyos. Később, a művészi sikerek idején, az első megjelent írásokat tartalmazó füzet fedőlapjára maga írta fel nagybetűvel: „Vaskor.”

E hosszantartó „vaskor”-nak ő fejtette meg az okát; mikor a sikertelenséget a hagyományos, konzervatív világszemléletbe való bentrekedéssel magyarázta. „Senki se felelős érte, hogy csaknem tíz éven át minden írásom a papírkosárban maradt. Jókaihoz csatlakozott az egész iskolai neveltetésem, a régen kialakult morális és etikai felfogás, a magyarság istenítése, a polgári élet helyeslése, a magántulajdon alapján való életfelfogás. Anyámnak a papi házból hozott fals és affektált zordonsága, puritán tisztasága, egész környezetem a körülöttem folyó életnek a szenvedő idealizmusa...”

„Zola... Mekkora undort éreztem Zolával szemben. S elsősorban, s főleg a polgári erkölcs morálja miatt. Béklyók voltak kezemen, lábamon, s minden gondolatomon, s azokat a nehéz súlyokat játszva akartam emelgetni, azokkal akartam repülni...”

Folyton arra hivatkoztam, miért tud Jókai?...

Nagy áldozatokat hoztam: lemondtam a polgári jövőről, lemondtam a magam megbékélés nyugalmáról, lemondtam egy egész életről, mindezt azért, hogy boldogan prédikáljam a polgári jövőt, az emberek közt való szép rendet, a jól rendezett világ helyességét.

Nem ment: minden sorom fals volt, minden eset, amit esetnek tekintettem, esetlenség lett, minden írás, amit írásnak szántam, irkálmány lett.

Idegen isteneket imádtam s az idegen istenek kinevették s eltaszítottak, mint hivatlant.”

Móricz Zsigmond túl szigorú vallomásának ismeretében lehetetlen a Két biblia-szerű elbeszéléseket pusztán a kényszerűség számlájára írni; írójuk még hitte a bennük prédikált eszményeket, legalábbis még nem merte tagadni a polgári világnézet jórendezettségét. Inkább csak arról lehet szó, hogy ezen eszmények tendenciózus hirdetését nem tartotta a széppróza feladatának, de hogy mikortól kezdve nem, arra sincs válasz. Hisz még 1906 körül „a teológus belső ívé” halad, beiratkozik újra a teológiára, zsoltárokat fordít, s talán még az énekes prédikátorról szóló regényterv is felülül benne. S ha a Két biblia-szerű történeteket nem szépirodalmi ambícióval írta, világnézetére egyoldalról úgy is némi fényt vetnek. Nincs adatunk, hogy az induló Móricz meggyőződésével ellentétes elvek hirdetésére akár egy riport erejéig is vállalkozott volna.

*

Persze, azt is lehetetlen állítani, hogy a Protestáns Naptárban és a Koszorúban megjelent elbeszélések teljesen kifejezték volna Móricz világnézetét, az életből és az emberekről alkotott gondolatait. Ha így lett volna, nem maradt volna töredékben annyi munkája, nem lett volna művészi készülődése annyi kínok és szenvedések forrása. Maga is érezte, amit csinál, az rossz. Nemcsak a stílus miatt. Jókai stílvirágaitól, technikai fogásaitól viszonylag könnyen megszabadult, 1905-től kezdve a Jókai „stílusgerendáiba” való kapaszkodás már nem feltűnő, ellenben Jókai szemlélete, helyesebben a kor középosztályi szemlélete, amelyet ő Jókai hatásával azonosít — A Hét krajcárjé kísért. Ez a szemlélet fogta elsősorban a tollát.

Schöpfungillegesen leírja irodalomtörténete elején, hogy a XIX. századi klasszikus magyar világnézet — a nemzeti eszme és polgári liberalizmus sajátos magyar változata — miként szűkülött össze és posványodott el a század végére. Már korábban, Világos és 67 tényét tudomásul véve kompromisszumra hajló volt ez a szemlélet. 48-cal elintézettnek vette a parasztság kérdéseit, 67-et változhatatlannak, alapnak elfogadta a kereszténység hittételeit, ragaszkodott a polgári erkölcs követelményeihez és elutasított minden ellenük való lázadást. Elfogadta az életet olyannak, amilyen, értelmét az élet tényében ismerve fel s nem kutatott tovább. Az abszolutizmus idején ez a világnézet kétségkívül erőt adott a passzív tűrésre, a nehéz esztendő átélésére, 67 után azonban egyre inkább a gondolatok és érzések bénító-jává vált. Továbbtagítás, új elemekkel való gazdagítás helyett a végsőig egyszerűsítették s a magyarságra, társadalmi osztályokra, vallásra, jövőre vonatkozó nézeteit egyszer s mindenkorra érvényessé nyilvánították, gátul állítva a modern gondolatok elé. Mindenre kész válasza volt: a magyarság jövőjét biztosítottnak vette, a szociális mozgalmakat rendőri ügynek tekintette, politikában legfeljebb idézte Kossuthot, de a Tiszákat követte. Kényelmes világnézet volt; fölőlegessé tett minden igazmat, óvta a fennálló társadalmi rendet s felmentett a gondolkodás alól. Herczeg Gyurkovicsai hordozzák ezt a szellemiséget: nincs erkölcsi és intellektuális problémájuk, nem akarnak többet, mint kellemesen, jól és elegánsan élni, nyugtalanító gondolatokat közel sem engednek magukhoz.

A fiatal Móricz Zsigmond életszemléletét nem lehet ezzel az alvó szellemiséggel azonosítani. Az ő Arany és Gyulai liberalizmusához közelebb eső világnézetét protestáns 48-as ellenzékiiség színezi, s a legfőbb gyötrelme épp abból fakad, hogy a maga számára nem bírja üdvöztetőnek érezni a kor középosztályi szemléletét és fekélyes nyugalmát; de szakítani sem tud vele radikálisan, mert ahhoz nem elég a 48-as ellenzékiiség és a legmúltányosabb liberalizmus sem.

*

Érdemes megnézni, a fiatal, töprengő, vívódó Móríc Zsigmond mire figyel fel és mi mellett megy el szó nélkül; milyen pontokon különbözik véleménye a korabeli középosztályétól. 48-ban szociális mozzanatot is lát, amit kevesen vettek észre a kortársak közül; de a kivándorlás legfőbb okát az asszonyok divatos öltözködésében véli megtalálni; szereti a szegényeket, érdemesnek tartja őket minden boldogságra; de elhiszi, hogy a munkásság lelkét megmetelyezi „a világot megváltó nemzetközi szociáldemokrácia”. Kortessenótát ír az első „nemzeti képviselőválasztásra”, de nem tudunk arról, hogy felfigyelt volna a paraszti mozgalmakra. Reviczkyt szereti és érteni akarja, de azért még a magyarság teljét Szabolcskában érzi; Herczeget megveti felületességéért, de kimondhatatlan utálatot és undort érez Bródy és Zola iránt. Füzetibe feljegyzi a szolgagyerek bérét; de írásaiban csak a boldog és a ragyogó faluról ad hírt. Miért? Mert a hagyományos látással és ízléssel (bár ennyire 48-as színezésű is) ott is csak a pipacsos mezőt lehet irodalomra méltónak találni, ahol az éhségtől összecsuklik a kaszás. A kor nem akarta hallani a földalatti dübörgéseket, az irodalomtól inkább álmodt várt, mint valóságot.

S ez irodalom ilyen elképzelése alól a kezdő Móríc sem tudta kivonni magát: „Folyton a falu úri osztályainak élete körül járt a tollam, de azt a világot erőszakkal bájosnak, kedvesnek, finomnak, valami normálisan felül habszerűnek akartam bemutatni. Református papok, vidéki földbirtokosok, élettől duzzadó falusi gavallérok s naiv és telített fiatal lányok alakjaival, elmés szórakoztató figurákkal kísérleteztem: az irodalmat szórakoztatónak, valami szebb s jobb világba vezetőnek, az életet valahogy a meglevőnél boldogabbnak akartam rajzolni: tudattalanul és mégis szinte sémászerűen csak boldog emberekkel és így csak véletlen helyzetekkel kísérleteztem. Magam a legkínosabb s legkétségbeesettebb életet éltem, minden bajom gyökere az volt, hogy képtelen voltam megfogni a boldogság teljességét az írás keretén belül.”

*

A sok kínért, szenvedésért, sikertelenségért és ürességért Jókait vádolta. Azt hitte, Jókait fertőzte meg a fantáziáját, kötötte meg látását s tartotta fogva egy hamis, idilli világban. Megírja vallomásában, micsoda perben volt hosszú esztendőig az ember, a művész és a politikus Jókaival; évtizedes rajongás után hogy szégyelte, tagadta és akarta kivetni magából „hazug, édeskes, cukrozott, hamisított hangjait”, hogy újabb esztendőik múlva, a kárhozottat, elítélt, de mégis mindenkinél jobban szeretett mester halálakor újra felfakadjon benne a „sokévi, egész életen át tartó őrült szerelem, zokogás, elborulás, elbutulás a bánattól”. A ravatalos ház előtt „mint szerelmes a lány ablaka előtt” álldogált sírva; a temetésre sem meri elmenni, — Jókait-hősök pózával — elbújt bánatával, s még évekig szentül hitte, Jókait a szabadnál többet vétkezett ellene.

Nem Jókait volt a hibás, hanem konzervatív világnézete, amely Jókait optimizmusában, naiv idealizmusában biztatást és példát vélt találni, mint a századforduló legtöbb olvasója. Jókaiknak nem volt szándékában az ámitás: ő a levert magyarságnak a hitét akarta ébrentartani, ideálokat adni: nincs minden elveszve; érdemes az életet végigküzdeni. A 67 utáni nemzedékek az ő optimizmusából ősi hiúságaikat táplálják, ábrándjaikra, illúzióikra keresnek igazolást benne. A fiatal Móríc is azért találta az idillt, az édeskességet, az élettől elszakadó ragyogó képalkotást a legjellemzőbbnek Jókaiban, mert neveltetése, írói elképzelése erre tette leginkább fogékonnyá. Jókait gazdag életművéből találhatott volna mást is. Kaphatott volna modern indításokat is, mint Szini, Cholnoky Viktor, Krúdy és Szabó Dezső; — s az érett művek igazolják, hogy kapott is. Pompás, ragyogó színeket, melyeket nem kellett soha megtagadnia.

Jókait „sokrétű” hatásáról Móríc Zsigmond többször vallott. Színes, érdekes figurák seregét vetette a lelkébe; a hősi igény, az élet fölé kiemelkedő nagy jelenségek utáni vágyat; az emberi nagyság hitét, álmokat, eszményeket, minden jónak az igenlését, s mindennekfőltt fényt és ragyogást. „Bizonyos — írja élete derén a Tündérváros idején —, hogy Báthory Gábor szertelenségeiben ott él Jókait. A hegyek vállán dalolva menő legények fényében ott van Jókait. Nem tagadom, nem tehetek róla, ahol fény csillan a papíron, ott van Jókait.” Húsz évvel később, már a Rózsa Sándor után, az élet végéről visszaemlékezve legelső Jókait-élményére hasonlított mond: „A Jókait képzetének ez az aranyos csillogása mai napig állandóan kísért és nem tudok olyan szigorú írásművet írni, hogy ne igyekezzek abból a Jókait-féle aranyorból lopni és széthinteni azt a betűimben.”

De ez a fény és csillogás már nem az induló Móríc elbeszéléseiben filológiai kitapintható Jókait-„hatás”; hanem egyéni tulajdonná vált költői örökség; kritikai realista művészetének eléggé nem méltányolható értéke: hit az ember nagyraihivatottságában és az életnek a halál feletti győzelmében. Annak az egészséges romantikának, humanista optimizmusnak, amelyre Révai József figyelmeztet, s amelyből Móríc legtöbb művében fellelhető valami, Jókaiban van egyik gyökere. Jókait sokáig volt teher rajta, de a magára talált Mórícznak szinte szárnyakat adott: nélküle talán megrekedt volna a naturalista sötétségben, véle maga-

sabbra emelkedett a realizmus útján. Báthory Gábor és Rózsa Sándor, de talán Turi Dani se nőtt volna a fellegekig Jókai nemesi kacagányba öltöztetett, de már-már népmesei hősei nélkül, s a Boldog ember, a Rózsa Sándor népi regényformái is nehezen születtek volna meg Jókai sajátos, a regényt a népmese és anekdota felől megközelítő művészete nélkül.

*

Ebből az örökségből 1905 körül még nem látszik semmi; csak a durva „hatásból”: Jókai stílusvirágjai és elleshető technikája helyenként és szinte mindenütt az ő nevéhez kötött naiv idealizmus. Nagyönis érthető az ifjú író küzdelme, hogy lerázza ezt a lenyűgöző hatást. A szabadsulás nem megy olyan könnyen, egyelőre inkább csak arról van szó, hogy a feledni kívánt mester mellett másokra is feltekint. 1905 táján Shakespeare-t tartja leghatalmasabbnak; a prózaírók közül Cervantest; Dickens már kezd esni a szemében; — a magyar irodalomban Gyulait, Ambrust és Bródy Sándort tartja valamire, és Mikszáth Kálmánt. Jókai mellett és egyre inkább helyett, őrá tekint fel leginkább.

*

Jókaitól a magyar olvasók legkönnyebben Mikszáthig jutottak el, Mikszáth már más világ, más a mértéke, az alapélménye, realistább, modernebb a művészete. Jókai legnagyobb élménye a reformkor és a szabadságharc volt, a nemzeti ébredés és csodás tettek ideje, Mikszáthé a kiegyezés utáni Magyarország törpesége és bomlása. Jókai történelme legszebb pillanatában rajzolta a nemességet; Mikszáth az elszegényedés és züllés útján. Jókai aszerint jelölte ki hősei helyét a pokolban vagy a paradicsomban, hogy milyen jó magyarok voltak; Mikszáthnál a társadalmi haladás a legfőbb érték. Jókainál mindig nemesek a pozitív hősök, Mikszáthnál legtöbbször polgárok és értelmiségiek; Jókai lobogó lelkesedése, pátosza helyébe Mikszáthnál az ironia lép, a gyermekes hiszékenységet felváltja az egyre keserűbb szkepszis. Jókai olykor megmámorosodik a saját szavától, Mikszáth sohasem, hangja a legtermészetesebb. S lehetne még hosszasan sorolni a megkülönböztető jegyeket.

A rokonvonásokat is: Mikszáth Jókaitól indult el, a Jó palócok romantikus történeteitől az Új Zrínyiász és a Noszty fiú keserű satfrájáig. S ennek az útnak egy darabján a Jókain nevelődött közönség el tudta kíséni.

Sokan rámutattak már, milyen szerencsés pillanatban érkezett Mikszáth. Vas Gereben már elhallgatott, Jókai árnyékában nehezen bírtak az elbeszélők saját egyéniségük szerint kibontakozni, a francia, angol, orosz realizmus hangjával próbálkozókat nem fogadta el a romantika „bűvkörében” élő közönség. S jön Mikszáth ragyogó stílussal, s romantikából megtartva annyit, amennyit az olvasó feltétlenül megkívánt s hozva annyi realizmust, amennyit még elbírt a közönség. Hangjában minden együtt volt, ami magyar olvasó szívét megéjtethette: báj, kedvesség; Hány János tüsszentése, Vas Gereben vaskossága, Jókai szivárványos fénye; a népmese közvetlensége és az anekdóta frissessége. S ettől kezdve Jókai mellett, sőt Jókainál egyre inkább erősebb mértékben, inspirálja a magyar irodalmi törekvéseket. A Jó palócokkal, a Tót atyafiakkal ad biztatást a népi élet részletező bemutatására Gárdonyinak, Tömörkénynek, Benedek Eleknek, Jakab Ödönnek és másoknak; dzsentrí témáival Herczeg Ferencnek; satirikus rajzaitól indul Rákosi Viktor, artisztikumától Sebők Zsigmond, előadásának közvetlensége hat Gárdonyira s ötleteivel, rögtönzéseivel, stílusával a századforduló egész magyar tárcairodalmára, sőt művészetével az egész induló új irodalomra. Az ő — és Jókai — nyomán indult részben Krúdy, Lovik, Török Gyula, Cholnoky Viktor, Kaffka és Móricz Zsigmond is; a mikszáthi novellaformából nő ki Lovik, Krúdy és Móricz Zsigmond novellisztikája is. Rónai György mutatott rá egyik tanulmányában, hogy hangban, írói magatartásban, ihletbeli elhelyezkedésben mennyire vitte a magyar prózát modern irányba, mosta el az író és a kép közti közbeeső, „tárgyasító” mozzanatot; lett a tárggyal s a valósággal szembeni magatartásában realista létére líraibb, közvetlenebb, személyesebb és melegebb Jókainál. Az „idő forradalma” a magyar prózában nála kezdődik.

A Nyugattal nem látta ennyire modernnek Mikszáth Kálmánt, a „hadi készülődések” hevében alig vállalt belőle valamit. Jókaira többször hivatkozott, reneszánszát jósolta, Mikszáthot legtöbbször a múltba utalta, a sziruppal édesítőket, a szerencsésen alkalmazkodókat, a véres dolgokat eltréfálók táborában.

A Mikszáthot elmarasztaló ítélethez művészi és politikai megfontolások vezettek. Jókai művészetéből, romantikus álom- és mesebirodalmából több biztatást kaptak a neo-romantikus, irracionális és szimbolikus törekvések, s Jókai már nem élt, nem szólt bele a csatározásokba. Mikszáth nevét ellenben — noha Jókainál jobban méltányolta a századvég íróit, A Hét munkáját; s nem állt ellenséggé a Nyugattal szemben sem — ha kényszeredetten is, zászlójára írta a konzervatív irodalom és maga is inkább a konzervatív táborhoz tartozónak tudta magát.

Jókaival már nem kellett napi harcot vívni, Mikszáthtal s még inkább Mikszáth keserű lemondásával s a nevét pajzsként viselőikkel igen; s az írók általában nagyobb szeretettel emlékeznek a távolabbi ősökre, mint a közvetlenül megelőző nemzedékre.

Móricz, aki oly melegséggel nyilatkozott az ellene „sokat vétkező” Jókairól, Mikszáth Kálmánnal szemben olykor igaztalan volt. Erdemeiből ugyan sokat elismert, mesterének vallotta: „vérbeli, igaz művész”-nek, aki „utolsó öreg bölcsé a magyar irodalomnak, az összekötő kapocs a nyugodt tempójú, régi beatus ille-vel pihenő magyar világ s az új, ideges, lázas, modern nyugoti szelektől fölpezsdített élet között”, s akinek művészetét, hatását „számtalan, föllelhetetlen vékony roston át” szívta fel az új irodalom, — de lelkesedni nem tudott érte, legalábbis a Sáraranytól kezdve. Nem, mert úgy hitte, keserűség és szívfájás nélkül élt és halt, békeszeretettel, lehalkítva érintette a fájó kérdéseket s olykor „pénzért pucolta” az általa is kicsúfolt, kinevetett „rozsdás ideálokat”.

Csak ezekből a nyilatkozatokból nem lehet Móricz és Mikszáth rokonságát és távol-ságát felmérni: — a nyilatkozatokat a Sárarany, a Fáklya írója, Ady Endre harcos-társa tette. A Minden-mindegy ellen felháborodottan küzdő Móricz Zsigmond valóban nagyon messze volt Mikszáth fájdalomosan beletörődő kiábrándultságától. De anélkül a Mikszáth nélkül még nehezebben tudott volna kilábolni a jókaias mindenhívből s felvenni a harcot a magyar ugar ellen.

*

Jókai hatásáról szinte évről évre beszélnek — ha haloványan is — a megjelent Móricz-írások. A Mikszáth iskolájában tanultakat azonban még ilyen határozottsággal sem lehet év-számhoz kötni. A Mikszáthra utaló tárcákat, rajzokat már nem igen közölte a Protestáns Naptár, s csak a legritkábban fogadták el a napilapok. Így csak kis részüket ismerjük megírásuk idejéből (Imre deák szerencsége 1903, A rablók ostroma 1906, Urak és parasztok 1906, Dorkó 1908, Mária néni 1908), más részüket csak a Tavasz szélből (1912). Hogy a múlt esztendők során mikor és mennyire fészulte meg őket, nem tudjuk. Szerencsére egyhelyt jelzi fogantatásuk dátumát s így a szomszédságukban levő művek segítségével belőlük is következtethetünk Móricz korabeli felfogására és törekvéseire. (A pincekurátor 1904, A kirabolt rabló 1905, Az éjjeli zene 1905, Kamélia és muskátli 1907, A Koszorú 1907, Inter pocula 1907).

Az évszámokból is kitetszik, hogy a Mikszáthhoz való fordulás nem jelentett teljes szakítást Jókaiival. Mikszáthban eleinte még azt látja erősebben, ami Jókaihoz köti: aki az élet szomorúságait bearanyozza és felségesen szórakoztat. A napsütést, a zöld mezőt, a humort és a nevetést. A forma, amit először átvész tőle: a rajz. A tárgy: az anekdota és a dzsentrí, a szemlélet: nem a szatíra, nem is annyira a sajnálkozó szeretet, hanem az öröm alakjai szépségén és furcsaságán és a szelíd ironia. Mikszáth a 90-es évektől kezdve egyre keserűbb lemondással és szatírával rajzolta a züllő dzsentrít, Móricz a 80-as évek Mikszáthjához visszalépve önti anekdotába Rakoncza Ábris úr alakját, aki 40 évi „bujdosás”, vagyis vagyonának elverése után hazatér falujába, esztendőre megválasztott pincekurátornak. S még inkább az Urak és parasztok két szembenálló nemzedékét. Ez Móricz legkorábbi írása a dzsentriről, melyet megírása idejéből ismerünk, az Ujság 1906-os karácsonyi számában jelent meg. Bármennyire mögötte marad is Mikszáth korabeli szemléletének, a századforduló divatos dzsentrí-témáitól problémátásával különbözik. A kor tárcairodalmából még nem tűnt el a Herczeg Gyurkovics fiúkjá nyomán egyidőben elszaporodott főhadnagyok és huszáronkéntesek alakja, akik, mint „jól kitenyészett zsúralakok” Margitay Tihamér és Skutezky Döme vásznairól bekerültek Európa képes családi folyóirataiba is, — s még inkább nem a régi udvarházak tűnő poézisát sirató emlékezősek.

Móricz írásában két nemzedék áll egymással szemben: az öregek megtartani, a fiatalok lerombolni akarják az ősi megyeháza épületét. A konzervatívok vezére az öreg Boruth, az újat akaróké a fiatal. Az apa: az úr, a dzsentrí; a fiú: a mérnök, a kultúrember. A megyeház ironikus kacsintó rajza Mikszáthra emlékeztet, de az apa és fiú között összecsapni készülő erő már Móricz érett művésze felé mutat s a témában mintha az Uri muri csírája szunnyadna. Igaz, itt még túl egyszerű minden: az öregek sajnálják ugyan a régi jó táblabíró világ romantikáját; de ezért ha duzzogva is, félreállnak a fiatalok útjából. A küzdő felek csak egymással állnak szembe; önmagukkal még legteljesebb a békéjük, csak hivatást érznek, családöttséget nem. A környezet sem lehúzó mocsár még: a konzervatívok megbuknak, a régi vályogépület helyén új palota épül. Szakmáry Zoltánnak nehezebb lesz a sorsa, mint az ifjú Boruthnak. Öbenne már hiába ég a vágy, „fölemelni az új idők zászlaját”. Hiába akarja osztályát nemes szándékkal a jövő útjára vezetni; egy kicsit a fájából kinőtt ember tragédiájának hordozója lesz. Egyéni életében is boldogtalan, gyógyíthatatlan sebekről vérző.

Itt még mosolygós a harc, legmagasabb pontján sem forr igazi drámává. Az ábrázolásból kiérzenni az író rokonszenvét az „öreg sasok”, a régi világ sírvivigadása iránt, s hitét a fiatalokban, akik felépítik a jövő fényes palotáját. Mondani sem kell, mennyire hamis illúzió

volt ez már a század elején is. Móricz azonban még sokáig hisz benne, egyidőben Bajcsy Zsilinszky-szerű egyéniségek kitermelése is beletartozik a politikai álmaiba.

Nemcsak a dzsentri-témára, az anekdota átírására kapott Móricz Mikszáthtól ösztönzést, a kisvárosi képek, a gyermektörténetek és paraszti arcok rajzolására is. A balladás hangulatú Dorkó nem születhetett volna meg a Jó palócok nélkül; a Rojtos Bandi, a Fillentő-szerű meséknek, s egyáltalán Móricz gyermek-kultuszának Mikszáth lehetett az egyik inspirálója; s az Éjjeli zene, az Inter pocula, a Koszorú is Mikszáth közelségéről beszél. Az alaphang mindenütt vasárnapias, az emberekben nem lángolnak nagy szenvedélyek, a témák sohasem nagyon komolyak, inkább amolyan bekeretezett „idillikus tükörcserepek”; akár Herczeg Ferenc és Harsányi Zsolt tollán is elképzelhetők. Veronika néveste, melyre összegyűlnek a férfiek, feleségek és öregedő lányok, Éjjeli zene, amelyet az első éves bölcsészek szoktak adni serdülő kislányok, a Margókak és Gitkák ablaka alatt, a meghalt kedves sírjához vezető alkonyi séta, amelyben találkozók az özvegyen maradt feleség és a szerető. Moricz megértő szeretettel rajzolja őket, erősödő iróniával, humorizálva, tréfálkozva gyöngeségeik fölött, egy-egy gúnyos mosolyt is megvillantva; a Biblia fedele hangnemében.

Voltaképpen kegyetlen dolgokat is elmond embereiről: butuka libák a zsúrozó lányok, parlagiak a borozó urak, neveltséges a gyászfátyolos özvegy; de az arcokról még az egészséges és jókedv, a sivár környezetből a zöldszalus ablak és a felcsendülő nóta marad az emlékezetben. S amin a szerző — Mikszáth módjára csöndesen hunyorítva elmosolyodott, az az olvasóban — ahogy Móricz Mikszáth műveiről szólva mondta — nagyobb gyűrkűt verve hullámzik tovább.

A fentebbi tematika egymagában még nem volna perdöntő Mikszáth hatásáról, hiszen a kor irodalmában más írónak sem volt ismeretlen. Az irónikus hangvétel, a humoros, mesélő közvetlen hang, az ötletesség, a csattanóra hegyezés, a forma és a művészi kifejezés eszközei Móricz Mikszáthhoz kapcsolódását jobban igazolják.

A Protestáns Naptárba írt elbeszélések ^{*} az 1870-es 80-as évek novellaelképzelése szerint készültek, s a Jókai-adta mintához kívántak igazodni. De ilyen szabályos alaprajzú, zárt cselekményű, csendesen tagolt elbeszélést a 80-as évektől kezdve egyre kevesebben írtak. A novella világszerte más irányba fejlődött: a drámai forma és a sűrített lélekrajz, majd a hangulatba olvadó tárcza felé. A külső keretet a sajtóviszonyok, a tárcabeli közlés lehetősége szabta meg, de az írói ösztön is erre mutatott. Az egyre jobban összekuszálódó világnak mind kisebb csücskét sikerült novellisztikusan megragadni. S egyre inkább csak a hangulaton keresztül. Bret Harte írásai, Turgenyev rajzai jelzik a novella utját és Maupassant és Csehov novelláit az új novellatörrekvések kiteljesedését.

A magyar novella némi késéssel lépést tartott ezzel a fejlődéssel. A folyóiratok már a reformkorban és az abszolutizmus idején közöltek angolból fordított rajzokat. Turgenyevet 1861-től fordítják magyarra, Maupassant és Csehov szinte fellépésüktől kezdve ösztönzőül szolgálnak a hasonló törekvésű magyar novellistáknak. Bret Harte Tömörkénynek, Turgenyev Peteleinek, Tömörkénynek és Krúdy Gyulának, Maupassant Mikszáthnak, Ambrusnak, Herczegnek, Csehov Mikszáthnak és Thury Zoltánnak kedves olvasmánya, s ez az ismeretség nem maradt nyom nélkül a magyar prózán.

Az új törekvések a magyar novellában, a „rajz” formájával kezdődtek. Már Jókai Dekameronjában voltak rajzszerű darabok, első tudatos művelői azonban Galamb Sándor szerint Balázs Sándor, Tolnai Lajos és Beöthy Zsolt. Győzelmét viszont az elbeszélés régebbi formájával szemben Mikszáth rajzai vívták ki. A Jó palócok megjelenésével indult a rajz diadalútjára. Terjeszkedése ellen hiába emeli fel szavát a Kísaludý Társaság, maga Gyulai is; a Keménnyel, Gyulaival éppen csak polgárjogot nyert nagy novella a teljes embersorsot bemutató, jellemfejlődést rajzoló, a kisregénynek is beillő beszély elvesztési a küzdelmet. A rajz még nevét is eltulajdonítja „jogelődjének” oly sikeresen, hogy a mai irodalmi köztudat a novellát és rajzot meg sem különbözteti. Az irodalomtörténet és esztétika sem igen határolja el egymástól; a jó rajzot általában elfogadja novellának.

Nehéz is elhatároló vonalat húzni a jó rajz és a jó novella között, s akár egyik, akár másik „műfaji törvényeit” szabályokba foglalni, hiszen minden nagy tehetségű művész mondanivalójához igazítja az általános formát. Vagy esetleg teljesen új formát teremt. A nagy, beszélyszerű novella és a rajz közötti különbségek eléggé kitapinthatók. /Galamb Sándor a rajzforma fejlődését vizsgálva a régies novella és rajz között az eltéréseket így próbálja megfogalmazni: „A novella elsősorban cselekményre felfűzött elbeszélő forma: a rajzok egy nagy csoportja a cselekményt háttérbe szorítja. A novella az életet nagyobb, művészibb formában szemléli: a rajz sokszor éppen a válogatatlan valóságjelenségek szinte alakítás nélküli feldolgozása. A novellában a jellemábrázolás és mese között egyensúlyos az összhang: a rajzban — még ha cselekményes is — a mérleg az egyes emberi alakok bemutatása felé billen. A novellának eseménySORA az elbeszélő történet anyagát a maga lehető teljességében mutatja,

a rajz elbeszélő modora töredékes, s csak a történet egyes pontjaira vet fényt.” — A novella cselekményszerűségével szemben a rajz csak portrét ad, miliőt, társadalmi háttért rajzol, eseményhátter nélkül, a rajzíró csak egy töredékét mutatja be az eseménysornak, egy pontra vet fényt, a homályba maradt részeket az olvasónak kell felderíteni; esetleg az eseményláncnak csak a végső szeimeit ragadja meg.

Ilyen megkülönböztetéssel valóban rajzok a Jó palócok, az Én falum, az Én utcám darabjai, s rajz Móríciz legtöbb elbeszélése is. A kortársi kritika rajzszerűségüket többször hangsúlyozta is.

*

✓ Móríciz rajzai leginkább Mikszáth rajzaira emlékeztetnek. Mikszáthnak, a kritika kezdetől észrevette — a rajz volt a legsajátabb műformája: az élet egy kicsi pillanatának néhány friss vonással való ábrázolása, melyben minden egyetlen szereplő körül forog, mások csak annyiban jutnak szóhoz, amennyire ennek az egynek az arcához vonással szolgálhatnak. Később Mikszáth egyes rajzaiban több emberi sorsra is fényt vetett, közeledve a tulajdonképpeni novellához. Előadásuk szűkszavú, a mellékes motívumokat egyre inkább elhanyagolói a mese viszonylag szélesebb kezdés után keskenyedve halad és végső fordulatában pointszerűvé hegyesedik. Reálisak vagy csak enyhén romantikus árnyalásúak a helyzetek, a hang is. Önmagukban zártak, „bekeretezettek” ezek a rajzok, nem szűkrefogott, részletes kidolgozást váró témák, mint az angol sketch. Inkább Boccaccióval és az olasz reneszánsz novelláiban tartanak rokonságot. A rajz technikájával élt Mikszáth sok tekintetben hosszabb elbeszéléseiben is. S a „sejtetéssel”, a rejtett célzásokkal, ahogy Schöpplin mondja: „apró kis petárdaszavakkal”, amelyek pontosan, időzítve robbannak, s amelyek utólag a megértés szempontjából döntő fontosságúnak bizonyulnak.

✓ A fiatal Móríciz íásaiban e mikszáthi módszerek nyomát nem nehéz észrevenni. Igen sok a rajz (Imre deák szerencséje, A pincekurátor, Dorkó, Mária néni; finoman összeillesztett rajzként felfogható az Aranyos öregék és a Bent a kupében is) s még több a szintén Mikszáthra utaló, az elbeszélésbe áttört anekdota. S Móríciznál is, miként Mikszáthnál, az alap érzelmi jellegű, a helyzetek reálisak vagy romantikával enyhén színezettek; s a jóság és virtus, szerelem hűség, tehát alapvető emberi érzések a cselekmény mozgatói. Történeteit, rajzait ő is törekszik keretbe állítani, elmélkedéssel, leírással vagy legalábbis egy mondatnyi kijelentéssel kezdeni, „Rang kell a magyarnak meg hivatal” — indítja a Pincekurátort. „Bizonyára régen volt. Még a régienknél is régebben...” kezdi a Rektor bácsi meséjét. A rablók ostroma előtt egy kis értekezést kanyarít középkori főúrak „kenyérkereső pályáiról”, hogy a rablólovag történetéhez a kellő hangulati keretet és történeti levegőt megteremtse, s még a Hét krajcárt is egy kis elmélkedéssel kezdi: „Jól rendelték azt az istenek, hogy a szegény ember is tudjon kacagni...”

Az ilyen kezdés nem feltétlenül Mikszáthra utal, Boccacciótól kezdve rengeteg novellát kezdtek hasonlóképpen, de a magyar irodalomban senki olyan gyakran és a tulajdonképpeni történethez annyira hozzánőttenve, mint Mikszáth. Szinte minden novelláját ilyen „nekifutással” kezdi, megadja a hangulati keretet, rávezet a történetre s a tulajdonképpeni mesét már „szaladva” mondja el. Móríciz ritkábban él vele — később teljesen elhagyja — s akkor is rövide, legtöbbször csak egy-két mondatra tömöríti ezt a „nekifutást”; csak éppen megüti vele a történet alaphangját, jelzi mondanivalójának irányát s máris kezdi a mesét. Elhagyja a Mikszáthra jellemző kanyargókat, kitéréseket, ritkítja az ötletekből kivirágzó betéteket; egyenesen a cél felé haladva. Ezzel a novella előadását is meggyorsítja s majdani drámai stíljé felé közelíti. E korai novellákból nem hiányoznak a szintén Mikszáthra emlékeztető közbeszólások, az elrejtett, kellő pontban robbanó „petárda szavak” és az erősen csattanós helyzetek sem, olykor eltűnözve az érdekesség, az ötletesség, a hatáskeltés kedvéért. A rablók ostromában Mikszáth módján kacsint kössze az olvasóval: „Valjuk be, legtisztességesebb foglalkozás volt a rablólovag...” Az Inter poculában kurzívval szedett szavak jelzik a vaskos kétértelműségeket és a fiatalok megegyezésére fényt derítő szót. A hatásosság kedvéért kissé túlzásba vitt iróniának, „petárdáknak” és csattanóknak a Koszorú a legbeszédesebb példája.

Ilyen kézzelfogható több novellájában nem lesz az elrejtett „petárda”, de minden írásban meglesz a szavak villamos töltése, s részben az ilyen ujjgyakorlatoknak, a Miszáthtól tanult ötleteknek és szípkákknak az eredményeként.

*

✓ Természetesen, még a Mikszáth módszereire leginkább emlékeztető írásokban is egyre inkább feltűnik valami, ami az érett Móríciz-novelláknak lesz sajátos értéke: az egyenes vonalban, gyorsan lepergetett mese, az alakok körülvésettsége és a belől játszódo lelki folyamatok rajzára való törekvés. Mikszáthnál a meséből formálódtak az alakok, többnyire csak az alakokkal történtek a dolgok, a mese kedvéhez idomult a jellemrajz is; Móríciznál egyre inkább a jellemhez igazodik a mese mindjobban belenéz emberei szövevényesebb lelkébe s mélyülő

gonddal festi a bennük lejátszódó csendes rezzenéseket, vagy viharosabb háborúságokat. S talán épp ezekben a megkülönböztető vonásokban kezd beszivárogni a Kemény-, Gyulai-Ambrus-olvasmányok hatása s a világirodalom pszichológiai remekeinek az ismerete, amelyek tudatosíthatták a lélekrajzra irányuló ösztönös törekvéseit. A lélekrajzzal tágitja tovább Móríczt a mikszáthi novellát; a sajátos tehetségének legmegfelelőbb, a legtöbb művészi lehetőségig biztosító irányba. S ezzel a magyar novellát maupassant-i magaslatra emeli.

Ami az induló Móríczt Zsigmondot művészileg Mikszáthtal szembevetően összeköti: az anekdota. A fiatal Móríczt anekdotizmusában csak közvetve kereshetünk világnézeti tartalmat; ő maga elsősorban művészi lehetőséget keresett benne: életközelséget, humort, szellemességet, kerek mesét, kész jellemet, melyet könnyen novellává lehet írni. Boccacciótól Maupassant-ig, s a magyar irodalomban is számtalan példát talált erre.

Mikszáth Jókaitól elsősorban az anekdota színes szálat hozza, Jókainál az anekdota a mesébe épül színek, ízesítőknek; Mikszáthnál az anekdota épül a mese; az anekdota Jókainál többnyire csak betét, a romantika, „reális ellensúlya” Mikszáthnál behatol a kompozícióba, szerkesztési elvve emelkedik, stílusmeghatározóvá válik. Rajzai szerkezete: a rövidség, az előadás sűrűsödése a vég felé, a pointszerű csattanó; az anekdota felépítésére emlékeztet. Móríczt ezt a novellisztikus lehetőséget érzi meg az anekdotában. Imre deák történetében, (1903), aki ifjú feleségről és jutalombirtokról álmodik és egy fogatlan asszonykát ad ölébe a sors; a híres rablólovag históriájában, aki a várkisasszony szép szeméért minden rablók ostora lesz, a cigány útonállóban, akitől okos furfanggal minden rablott pénzt elvesz a pataki diák, s az öreg pincekurátorban, aki a végén be se mehet a pincébe enyhíteni rettenetes szomjúságát. A pincekurátort, az Imre deák szerencsését, a Rablók ostorát. A kirabolt rablót csak éppen papírra kellett vetni; a jól elmondott anekdota kész novella, amelyben gazdagon árad a humor is. A fenti Móríczt-írások humorában nincsen semmi keserű; csak a fiatalság jó érzete és csengő nevetése s talán azért olyan sikerültek a Protestáns Naptárbeli gyengébb elbeszélések szomszédságában, mert nem kellett jellemet festeni, nem kellett cselekményt szólni, csak rövidebbre fogni az élő beszédet; s az élet természetes hangján írásban elmondani a kész típussal, gyors cselekménnyel s váratlan csattanóval bíró anekdotát.

Ez a csak nagy jelentőségű: majdani művészi hangjához ezzel jut közelebb. Egyszerűbb, természetesebb, közvetlenebb lett, a cifráktól, keresett pompáktól ment. A stílusesszéményekben már nem Jókai, hanem Mikszáth. Mikszáth, aki úgy mondja el elbeszéléseit, regényeit, ahogy az adomát szokás. Az élet, az élő ember hangján. Már a fiatal Móríczt Zsigmond is ebben látta művésze legsajátosabb jegyét és egyben alapját: „Mikszáth a magyar gentry diskuráló tehetségét virágoztatta ki irodalmilag. Nem volt könyvszagú, mert nem könyvből tanult írni. A beszédjét írta le s ezért vitte be olyan üdén az élet hangját a nyomtatás ódon oszlopaiba.” Ezzel Mikszáth az író és olvasó közötti távolság helyébe a beszélő és hallgató közötti közvetlen kapcsolatot tette; olvasáskor mintha az író beszédét is hallanók, az elbeszélés hangja helyett az elbeszélőt, az első személy közvetlenségét ott is, ahol az elbeszélés harmadik személyben szól. S ez a „lírai részvétel” nemcsak azt jelenti, hogy az író — mint minden művész — a jellemeket, színeket, érzelmeket saját vérmérséklete szerint árnyalja világosabban vagy sötétebben, hanem a történetbe való olyszzerű állandó benneélést, mint ahogy — Rónai Györgyöt idézve — „a szimbolista költő a versében élő képpen” jelen van.

Móríczt Zsigmond kétségkívül a nyelvi közvetlenség, élőbeszédszerűség és személyesség terén kapott Mikszáth művészetétől elhatároló ihletést.

Mikszáth művészetéből ezt a melegséget, közvetlenséget, az élőhang üdességét, a személyes jelenlétet hozza tovább Móríczt.

Nála azonban elvész a táblabírók kényelmesség és a joviális íz. Mások az élményei, a mondanivalója, más a szemlélete is. Az anekdota hang, amely alkalmas volt a megyei élet elnéző és szatirikus rajzára is, nem lesz elégséges a belső vívódás, a vád és lázadás megszólaltatására. Móríczt az élőbeszéd-szerűséget megtartja, az adomázó kényelmességet kiküszöbölí stílusából, nemcsak megírítja, s majd egészen elhagyja a „komázó” szavakat, közbeszólásokat és az olvasóval való összekacsintást, hanem általában meggyorsítja stílusát; darabosabb, nyersebb, tördeltebb, drámaibb lesz, villamosfeszültséggel terhesebb, sötétebb alapozású.

Részint a kor stílusízlésétől, részint Mikszáth és Móríczt szándékbeli távolságából ered a különbség. Mikszáth a Petőfi—Arany—Jókai iskola neveltje, mely világos alapra piros színnel szeretett festeni. Indulás szerint Móríczt is, még legelső világirodalmi olvasmányai is megegyeznek a Mikszáthéval; de az ő indulása idején az impresszionizmus és szimbolizmus már sokat változtatott a nyelvi, stílusbeli ízlésen. Oláh Gábor személyes vallomását szinte általános érvényűnek lehet elfogadni a század elején indulókra: valamennyien szerették „a lélekbe-mérülést, a lent hangzó, tördelt dalokat, a vibráló látást, a színek táncát, a fájdalmas szavak görgését, „a rembrandti fény-árnyék elosztást, a Vajda János-féle erdőzúgásokat...” — a sötét alapra festett arany-ezüst-kék és piros színeket.

Az írói egyéniségben és szándékban is volt eltérés. Mikszáth nem volt lázadó lélek, inkább gyönyörködte magát: az érett Móríc mindenekelőtt felrázni és megdöbbszteni, kiejteni a mások panaszát, megostromolni akar az egeket is. Sílusa azért is izgatottabb, gyorsabb, drámaibb s ezért azonosulása eszméit hordozó hőseivel teljesebb lesz. Mikszáth lírája érzelmes, beleolvadó volt, Mórícé sokszor lávaömlés-szerű lesz.

Ha az adomázó hang így átalakul nála, akkor az anekdota sem maradhat meg régi formájában. A pincekurátor, az Imre deák szerencséje még csupasz anekdoták. Közel áll hozzájuk a Hét krajcár idejéből ismert Csitt-csatt, A kakas nagy művészettel elbeszélésbe írt fiatal házias anekdota. A szegénység anekdotájának indul a Hét krajcár is, és a rajtakapott asszonyon telt szájjal lehetne nevetni a Judit és Eszterben is. Még a Tragédiabeli Kis János megfulladását is meg lehetett volna írni anekdotának a frissen nyílt kabaré látogatói számára. De Móríc kezén már a Csitt-csatt, A kokas is „megfinomodik”; alakjai kissé kilépnek az adomaszerűségből; Mária némből sem lesz Göre Gábor asszonyi mása; s a Hét krajcár könnyes mosolyos történetét tragédiaként lehet olvasni. A Judit és Eszter a letaposott nemesség szimbólumává nő, a Tragédia a magyar Ugar elleni lázadásá. Miért? A történet a Csitt-csattban, A kokasban végig az anekdota vonalán halad, a csattanója is anekdotabeli, Móríc Zsigmond „csak” lélekrajzot visz bele. Ez azonban elég a parlagi íz megszüntetéséhez. A Mária néni már több igazítást kívánt. Ha a büntetés miatt — az erős csattanó kedvéért — elírja magát, rimámkodik, vagy azonnal leszáll a vonatról, ki lehetett volna nevetni. A csattanó enyhítésével, a történet némi megtoldásával azonban inkább mókás jövedve ragyog fel. A Hét krajcár, a Judit és Eszter sem fejeződik be a csattanónál, a koldus testvéri adományánál, illetve a gőgös rokon megaláztatásánál. A történet még itt nincs lezárva, s Móríc sem fejezi be a csattanónál a hatásosság kedvéért. Később is akárhányszor megesk, hogy adomái után, tompán végződnék, mint ahogy az élet is sokszor ilyen suta, belezetetlen jelenetekben tárja fel arcát. De ez még aligha lenne elég az anekdotizmus legyűréséhez; egymagában akár naturalizmushoz, a novella műfaji ellaposításához is vezethetne. Hogy nem vezet: a művészi erő mellett Móríc forradalmi irányban fejlődő szemlélete, az emberi szenvedés és bánat előtti mély megrendültsége magyarázza.

Nem számmúzi művészetéből az anekdotát. A benn levő művészi lehetőségeket, humort, csattanót, megfigyelést, tömörséget kiaknázza, anekdotákat jellemzőként, betétként, stílusszínezésként felhasznál műveiben, önálló novellává is átir nem egyszer, de csak olyan jelenségek, történetek, alakok kapcsán marad meg az anekdotahangnál, melyekkel szemben emberileg és művészileg szerencsésebb nézést bajosan lehet elgondolni. (A gyermekházasok ciróka-marókás kibékülésénél, a Mária néni tréfáinál, A pincekurátornál, A dohányosoknál stb.) Vannak dolgok, melyeken nevetséges a felháborodás, elég a szelíd ironia; igazságok, melyek csak tréfába oldva mondhatók ki; tények; megváltozhatatlanok, melyekre csöndes mosolygás a lehető legbőlcsebb válasz. Móríc a nagy művész és nagy ember ösztönével mindig megérezte mit és mily fokig nézhet az anekdota mosolygós vagy kesernyős magasából, mit és mily fokig kerekíthet, szelídíthet anekdotába. Boldog házasokat vagy asszonykereső legényeket, levitézlett öregurakat igen; a nyomorúságot, az éhező parasztot, a boldogtalan szerelmet nem. Egy nemzet felemelkedését vagy lesüllyedését, vagy akár az egyes ember életében vágó nagy kérdéseket elkedélyeskedni bűn; vannak fájdalmak és sebek, melyeket még humorral enyhíteni is lehetetlenség.

Ez a szemlélet tulajdonképpen az anekdota megelégedett nevetését vagy a változhatatlanságba, a megtörténtbe keserűen beletörődő kedélyességét veti el az életet gyökerében érintő kérdéseknél. S ezzel még az anekdotikus helyzet, mese is elveszti anekdota ízét, elszundító, kábító mézét, életigazsága elmélyül, keserűsége tragikus mélységet nyer.

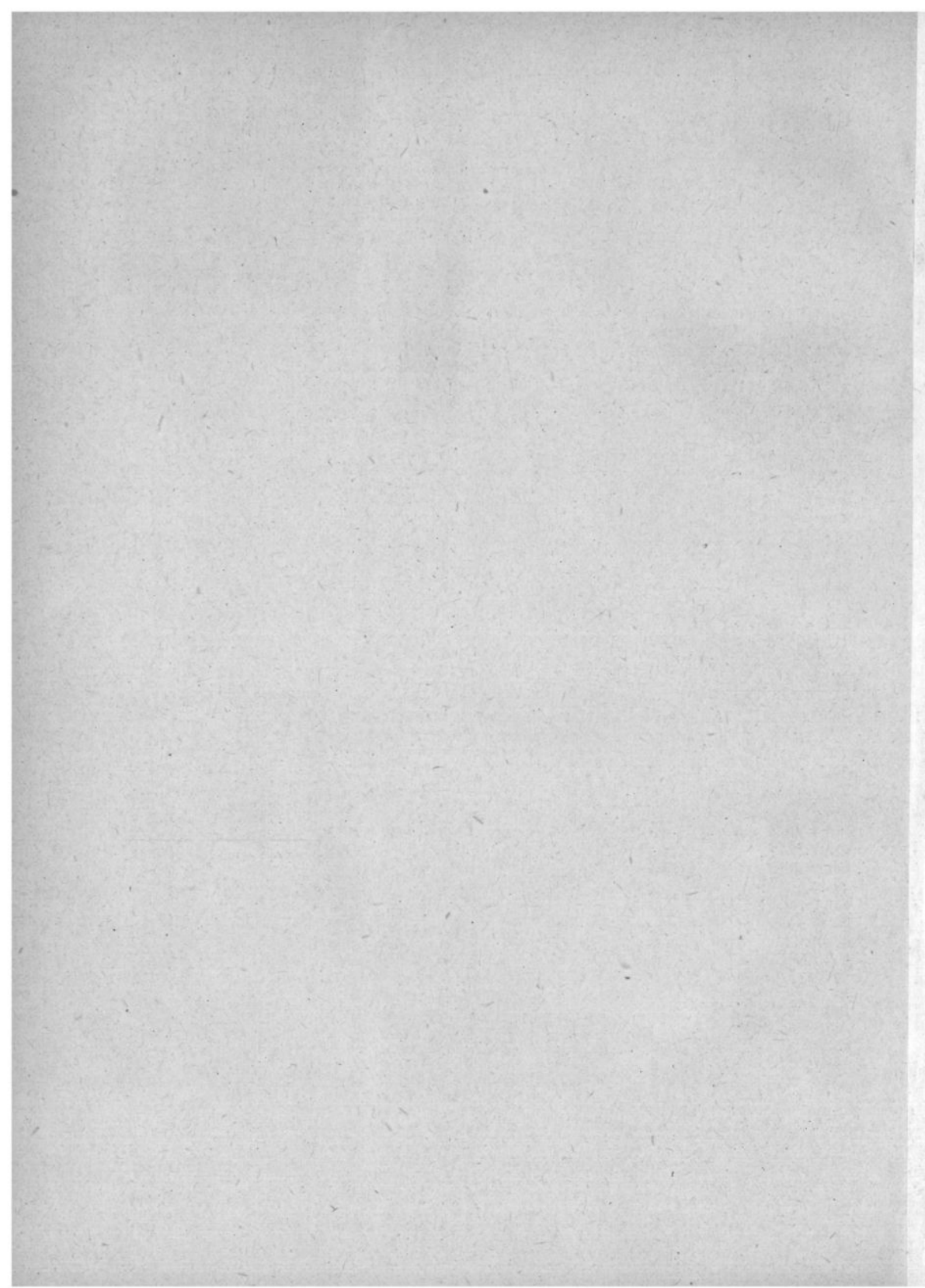
A vétkek, a bűnök, a mulasztások elleni felháborodás és lázadás, az élet egészének ábrázolására törekvés Móríc művészetében egyre visszább szorítja az anekdotát. Anekdotába szorított társadalombírálat, anekdotikus szemlélettel nem lehetett volna megrajzolni a Sárarany faluját és az Isten háta mögött kisvárosát, nem lehetett volna érzékelteni a magyar föld belső rengését és a bezártság ellen felzúduló — és tragikusan letörő — erőket. Nem, mert az anekdota még a legnagyobbak kezén is csak a részlet szemléletére és kritikájára alkalmas; mert mindig benne lappang, még legkeserűbb darabjaiban is, a könnyenvevés és a beletörődés, mert mindig letompítja az éleket, egyedivé és különössé szűkíti az általános érvényűt és pusztán előadásmódjával is keresztezi a szélesebb sodrású, több szálon futó cselekményt és a cselekmény során kibomló jellemrajzot. Móríc pedig éppen erre tart. A teljes élet megszólaltatója akar lenni és minden társadalmi osztálynak szemébe mondani kendőzetlenül az igazságot. Az anekdotizmusban — akár az anekdotizmus mikszáthi magaslatán is — megrekedve ez a vágya meddő maradt volna; az anekdotizmust leküzdvé érett művek alkotásához vezetett.

Az anekdotától mint egykor Mikszáth, ő is sokat tanult, elsősorban Mikszáth Kálmán művészetén keresztül. Természetes hangot, megfigyelést, képalkotást, sűrítést, frissiséget,

íróiát, számos eszközét és módszerét a realizmusnak, melyek segítségével közelebb lépett a magyar valóság átfogó, paraszti demokrata szempontú kritikai realista ábrázolásához. Nála a magyar próza anekdotikus vonala végre a szélessodrású epikába torkolt.

Mikszáth anekdotaisága más vonalon is tovább él: Krúdy első írásaiban a humornak, a csattanónak mikszáthi formáját szinte érintetlenül megtalálni. Később azonban eltávolodik a mikszáthos anekdotaiságtól; de ebből kiindulva teremt egy erősen stílfantomantikus hangnemet és emlékező álomvilágot. Móricz inkább tompít a mikszáthi anekdotán; Krúdy túlhajtja kifejezőmódjait; Móricz az anekdoták különceiből a földön élő, körüljárható emberek rajzához kap indítást, Krúdynál a hangsúly az anekdota reális elemeiről az irreálisra csúszik, alakjai külön vonásai még erősebben kidomborodnak, már-már a mese határán állanak. Móriczot a jelen s a jövő felé fordulás, a paraszti törekvésekhez való kapcsolódás vezeti a realizmushoz, Krúdyt a Mikszáthénál is mélyebb kiábrándulás, a patriarchális múlt iránti nosztalgia az irreálisnak tűnő álomvilághoz. Az eredmény, a művészi világ így nagyon is eltérő, egy ponton azonban egyező irányú: mindkettő elszakad az anekdotizmustól. Mikszáthtól kiindulva Móricz a magyar realista próza kiteljesítője, Krúdy a modern lírába, hangulatba olvadó, légkört teremtő, az idő síkjait feloldó magyar próza megteremtője lesz.

Természetesen az anekdotizmus fölött az átfogó, teljes társadalomábrázolásra törő realizmus győzelme nem pusztán Móricz Zsigmond hallatlan művészi erőfeszítésének az eredménye. Segítségére jött a kor. Mikszáthnak a magyar történelem mozdulatlan évtizedeiben telt el férfikora, Móricz ifjúsága idején a második magyar demokratikus forradalom érlelődik. Mikszáth, akármerre nézett, nem látott az emberibb világ megteremtésére elégséges erőket; Móricz korában már élhet a remény: a forradalmasodó nép győzelemre viheti az igazak zászlaját. Mikszáth, tehetetlensége érzetében hazudni nem akart, csak legyinteni tudott; Móricz az újat akaró erő tudatában hihetett illúzió nélkül is; s ezzel a hittel győzelem reményében indulhatott harcra a Mindegy ellen.

ÚJ ADATOK ÉS SZEMPONTOK AZ ÁLKURUC BALLADÁK VITÁJÁHOZ

A magyar irodalomtörténet nagy eseménye volt, amikor Riedl Frigyes és Tolnai Vilmos 1913-ban felvetették a kuruc balladák hitelességének a kérdését.¹ A kérdés körül kerekedett vitában számtalan érv és ellenérv hangzott el, azonban döntésre nem jutottak. A vita lényegileg megrekedt a nyelvi szempontoknál. A legújabb kutatások a kibontakozás útját az irodalmi motívumok és történelmi adatok alaposabb vizsgálatában látják és annak a történelmi valóságnak a feltárásában, amely az eredeti kuruc alkotások mögött húzódik meg.²

Tanulmányunkban a vitát ebben a három irányban óhajtjuk kiegészíteni. Vizsgálunk az álkuruc balladák legfontosabbikára, az *Esztergom megvétele*ről c. versre terjed ki. Először egy új, eddig figyelembe nem vett irodalmi szövegre hívjuk fel a figyelmet, amely minden valószínűség szerint hatással volt Thalyra. Azután egy Thaly által felhasznált, de eddig kiadásra nem került történelmi forrást ismertetünk. Végül pedig tanulmányunk utolsó részében azt fogjuk vizsgálni, hogy a történelmi valóság hogyan tükröződik a balladában és a történelem ilyen tükrözését milyen mértékben határozta meg Thaly osztályhelyezete?

Fő kérdésünk az lesz, hogy a rendelkezésre álló irodalmi és történelmi adatokból mit látott meg, mi kerülte el a figyelmét, vagy éppen mit hallgatott el? És ha felismerhető nála ilyen kiválogatás, ez milyen irányú volt, milyen szempontok szerint érvényesült? Ezen utolsó részben vizsgálatunk lényegileg a Turóczi-Trostler által felvetett „valódi régiség és irreális álrégiség (régiség)” problémája körül fog mozogni.³

Mielőtt azonban tulajdonképpeni vizsgálatunkba foglalnánk, ismertetnünk kell Esztergom megvételeének valóságos körülményeit és a hivatkozások megkönnyítése érdekében a ballada teljes szövegét is.

I. Esztergom ostromának lefolyása

Rákóczi Esztergom ostromát 1706 nyarán, közel egyéves igen alapos előkészület után indította meg. Az ostrom július utolsó napjaiban, közvetlenül a megíúsult nagyszombati béketárgyalások után kezdődött és szeptember közepén ért véget. Rákóczi igen helyes harctáti felismeréstől vezetve, az ostromot a Duna felől kezdte meg és a sok ostromot látott vár történetében először tűzértségének zömét a párkányi oldalon, a Duna túlsó partján helyezte el, és innen kezdte meg a vár lövését. Az ostrom első ütemében a kuruc hadak elfoglalták az igen meredek hegyen épült vár tövében elterülő Vízvárost és ezt követte volna magának a várnak a bevétele. A vár falán lött rés ellen intézett roham azonban a kuruc hadak igen gyenge harci magatartása miatt nem sikerült. Rákóczi letett a rohammal való vár vétel tervéről, hosszadalmas és igen fáradtságos munka árán aknát fúrattat a várfal alá és ennek hatásától várta a védő sereg kapitulációját. Az akna felrobbantását és az azt követő, most már döntő rohamot szeptember 6-án délutánra tűzte ki, azonban az ellenség 5-éről 6-ára virradó éjszaka az aknát rajtaütésszerűen elfoglalta, a benne levő aknászokat megölte és a löpor-töltetet elhurcolta. Az akna elfoglalásával a vár megvételeének egyetlen lehetősége veszett el

¹ Riedl Frigyes, *A kuruc balladák*. Irodalomtörténet. 1913. Tolnai Vilmos, *Kuruckori irodalmunk szövegeiről*. Egy. Ph. K. 1913.

² Esze Tamás, *A kuruc költészet problémái*. Irodalomtörténet. 1951. A tanulmány kifejti a kutatás eme irányainak szükségességét és ezenkívül ismerteti a vita főbb mozzanatait és irodalmát.

³ Turóczi-Trostler József, *A Thaly pőr és a kézzel rakott domb*. Magyar Nyelv 1947.

és Rákóczi, akinek terveit ez az „igen kellemetlen esemény”⁴ nagyon megzavarta, megparancsolta az akna visszafoglalását. A nagy véráldozatba kerülő roham sikerült és az akna újra kuruc kézbe került. Az akna körül fellángolt harcban végleg kimerült védők elfogadták a fejedelem által felajánlott kapitulációt és szeptember 17-én átadták a várat.

Ez tehát a hiteles történet. A balladában nem esik szó az aknáról, sem a kuruc hadak balsikereiről és a kurucok hőies roham árán foglalják el a várat. De lássuk a balladát:

Esztergom megvételéről

1. Sebes viz a Garam, siet a Dunába —
Kurucok tábora éppen ott megszálla.
2. Rákóczi tábort üt a Garam-torokban,
Persia-szőnyegen pihen szép sátorban.
3. Persia-szőnyegen, fényes tigris-bőrön...
Sátor előtt állnak palotások bővön.
4. Verik a rézdobot, fújják a trombitát —
A sok nyalka kuruc üli a paripát,
5. Rákóczi tábora torpad az síkságon:
Rákóczi sátora dombon áll magában.
6. Friss, kerek dombon áll tegnapi nap óta.
Nemcsak az sátor, a domb is csak azóta!
7. Jó kuruc vitézek csak tegnap dombolták,
A földet kezekben, süveggel hordották.
8. „Urunknak sátora magas helyen legyen:
Szép tábora fölött végig tekinthessen!
9. Aranyos zászlója lobogjon magasra:
Messzerről mindenki mindgyárst megláthassa!”
10. Süveggel hordották, a dombot úgy rakták,
Rákóczi patyolat-sátorát rávonták.
11. — Nagy Rákóczi jár a gyönyörű mezőben,
Rettenetes kardja villog a kezében.
12. Kardjával jelmutat Esztergom várára,
Vár tornyán lobogó császár zászlójára:
13. „Mire a fényes nap háromszor felsütne —
Hej! magyar lobogó lesz oda feltűzve!
14. „Szóljatok álgyuim, szörnyen ropogjatok,
Dunának két partja rengjen alattatok!”
15. Hej! s megbődülenek Rákóczi álgyui,
Hej! s megrendülenek Esztergom tornyai.
16. Amott a vár alatt — török már az járat:
Vég-Esztergom vára, jobb lesz, add meg magad.
17. Odafent a tokos csak elhívé magát,
Nem adja a várat, berdőt igen kaját.
18. Éjten-éjjel, mikor a tövés elhallgat!
Fényes tigrisbőrén Rákóczi nem nyughat.
19. Készíti hiveit — híres vitézeit:
Fodor és Révay hajdu-ezredeit.
20. A palotás-ezret, az Esze Tamását,
Csajági Jánosét, Lócziét sok másét.
21. Éjten-éjjel egyszer az álgyu hármat szól:
Hát a sok kuruc az várra csak úgy ómol.
22. Tüzes garanáltul világos az éjjel, —
Haj! sok anya fia borul ott bé vérrel!
23. Hasad az szép hajnal, piros az hegyoldal...
Esztergom várában Rákóczi felnyargal.
24. Esztergom utcáin szikrát hány patkója,
Esztergom bástyáin lobog az zászlója...
25. Mikor Esztergomban örömet lötenek:
Ez versek kevésség azután költenek.
26. Ha kérded: ki írta? egy igaz magyar fi,
Igaz örömben, — elhagyja akárki.

⁴ Rákóczi Emlékiratai. Vas I. ford. Bp. 1948. 145.

II. Irodalmi hatás

Thaly gyűjtéséből ismeretes egy Esztergom ostromával foglalkozó latin vers, amelyet a *Figyelő* 1879-es évfolyamában tett közzé. Íme a vers szép magyar fordítása:

A magyar—osztrák béketárgyalások megghiúsulásakor a magyar haza szabadságáért vívott háború kiújulására. 1706.

Ausztria sok kárt vőn s eltűn vala több vereséget
Már Magyarországnak otthoni tüzhelyiért,
Végre a két fél közt fegyver nyugovása adódott
És hadtól a vitéz így pihenőre talált.
Feltámadt a remény, hogy meg lesz a béke, a család
Osztrákkal — hanem ő újra lerontja amazt.
Igy Bellóna dühöng s újból hajigálja a lándzsát,
Nem nyughat többé a derek katona.
Esztergomra nyomult, vastagfalú vára töretvén,
Dörgéstől, tüztől omladozik le fala.
Bástyájára rohan, bátran felhág a magyarság,
Megtöri és benyomul — hős heve herkulesi.
Ott Rákóczi, magyar főderált nemzet feje levén,
Tábort jár, nagy-erős hadsereget vezet,
Marsnak nagy művét fölvette, viselve honderi,
Hektorként követik a haza nagyjai őt.
Ellenség ellen mind fegyveresen megy, a szíve
Nem rendül, karddal véle kiállani kész.
Nem retteg törököt, nem németek ezredeit sem;
Lám, tetemük szíjjel, szerte rakásra hever.
Mars a mezőt véres patakok vízával veresíti,
Ausztria mert ismét sérti a béke javát.
Nincs oltár, hűség sincs Ausztria gyatra szívében,
Meggzegi azt holnap, mit mai nap megígér.
Ámde mi haszna a szó — bizonyítanak, íme, a tények
S mind Európa reá ujjjaival mutogat.
Isten, a főhatalom, aki kormányozza világot,
Ő, ki hamisságát ismeri és cseleit:
Elpusztítja család ellenségét a magyarnak,
Kedvelt népének szebb korokat szerez így. —
Ezt a hazának igaz fia énekelé ama évben,
Melyben a szíccadt föld szűken adott kenyeret.⁵

Feltűnő, hogy az eseményt milyen egyezően mondja el a két vers: a vár mindkettőben a kuruc hadak hősiessége rohamát következtében esik el. Ez az egyezés azonban csak látszólag bizonyít a Thaly-féle ballada hitelessége mellett. A latin vers írója ugyanis nem igényli a történelmi hitelességet, viszont a ballada egy szemtanú beszámolója a vers zárómondatát szerint. A latin versben éppen az a feltűnő, hogy milyen keveset foglalkozik az író az ostrommal, csak hat sort szentel neki; a címben pedig meg sem említi. A költő célja tehát nem az ostrom lefolyásának az ismertetése, hanem inkább az, hogy a béketárgyalások megghiúsulásának okait és Ausztria álnokságát tárja fel Európa közvéleménye előtt. A vers a kurucok igazának bizonyítása és az osztrákok vádolása. A magyarok őszintén akarták a békét, azonban ez a békevágy megtört Ausztria család hűségében. A vers szinte szóról szóra megfelel Rákóczi első újvári kiáltványa intenciójának: „Mennyen ezért a világ eleiben igaz ügyünknek istenes folytatása, ellenben az Austriai Háznak az dolgok végzésében való színes állhatatlansága, hogy az dolognak — ti. az első békekísérletnek — elmulása és fegyverünk megmozdítása ne nekünk, hanem az ellenkező rész szokott keménységének tulajdonítassék.”⁶ Úgy tűnik fel, mintha a verset nem a hazai olvasóknak írták volna, hanem diplomáciai célzattal, a külföld tájékoztatására. A vers lényeges mondanivalója mellett az ostrom tulajdonképpen csak mint jelzés, utalás szerepel, amelyben az író a béketárgyalások megghiúsulását követő

⁵ A fordítás Geréb László műve, közlése az ő szíves engedélye alapján történt. Az utolsó sor chronostichonából az MDCCVI (1706) évszám kerekedik.

⁶ Az idézetet Esze: *A Mercurius-kérdés revíziója* c. tanulmányból vettem. Irodalomtörténeti Közlemények 1953.

hadi eseményeket foglalja össze. S bár ebben az időben az ostromon kívül más, igen fontos hadi események is voltak, mint Bottyán, Ocskai és Bezerédj betörései Ausztriába, Rabutin császári generális hadainak pusztulása a kuruc hadak „csipdesése” és a vérhasjárvány következtében, azonban ezeknek stratégiai gyümölcsei még nem voltak érettek ebben az időben és egyébként sem illettek bele úgy egy ilyen klasszikus hangulatú versbe, mint a nyugati hadtudomány szabályai szerint lefolyt ostrom. A kor hadtudományi felfogása ezekre a portyázó, gerilla harcokra borzadályval tekintett és szinte keleti barbárságnak tartotta.⁷ A kor hadviselését éppen a várakért folytatott pozíciós háború és az ezek körül folyó manőverezés jellemezte és az erődítést és a várháború volt a kor „haditudománya”. A latin vers írója is ebben a felfogásban élt — mint ahogy bizonyos fokig néhány kuruc vezető és maga Rákóczi is⁸ — és ezért vette bele versébe Esztergom ostromát, mint a kérdéses időszak egyetlen olyan hadi eseményét, amely a nyugati felfogásnak megfelelt. Ebből a felfogásból és a versnek szánt funkcióból — a külföldi közvélemény tájékoztatása — magyarázható talán az esemény megváltoztatása.

A ballada esetében viszont nehezen képzelhető el, hogy a költő, aki közvetlenül a vár bevételét követően írta a verset és akiben frissen éltek az ostrom véres és verejtékes benyomásai, ennyire megváltoztatta volna az események rendjét. Ha szemtanú, akkor a legdöntőbb élménye az akna körül fellángolt ekésereedett harc lett volna. Ezt megelőzően néhány héten keresztül, utána pedig egyáltalán nem volt nagyobb harci cselekmény a szokásos puskázáson és ágyúzáson kívül. Szinte elképzelhetetlen, hogy egy szemtanú éppen ezt a részletet hagyta volna ki verséből. A közvetlen élmény hatása alatt író verselőket sokszor éppen az jellemzi, hogy az eseményeket nyersen, minden művésziesség nélkül, de annál megrázóbban írják le. Jó példa erre a *Csepreg városának siralmas romlásáról* szerzett ének, amelyben a város pusztulását⁹ végigélő verselő diák leírja az eseményeket. Az írónak, Klaniczay szavai szerint: „nem volt különösebb költői képessége, de a pusztító tények hű előadásával is jól ábrázolta a megdöbbentő eseményt”.¹⁰ Valóban, egyszerű eszközökkel is drámai feszültségű leírását tudja adni például a gyerekekkel, asszonyokkal megtömött „piarci templom” ostromának: „A kerítésre azért felhágának, Némelyek pedig belerohanának, Némelyek pedig réset csinálnak, Így fejenként mind befutamodának.” A borzalmas élmény közlésre kényszerítette az írókat, az átélt szörnyűségek képe lebegett a szeme előtt és csak azt írta le, amit látott és átélt, ami megmaradt benne. Eszébe sem jutott költői eszközökkel fokozni a hatást, de éppen ez a Tinódi-ra emlékeztető tárgyilagos tényközlés teszi leírását élettéljessé. Szinte érezzük a templomban bennszorult szerencsétlenek aggodalmát, amint halálfélelem között figyelik, hogy a kerítés meddig tart ki és az ostromló részek közül melyik fog előbb túljutni rajta: a részinálók, a belerohanók, vagy a felhágók?

Balladánkban nyoma sincs az élményszerűségnek, elejétől végig tudatos költői kiszámításon és hatáskereséson alapul és teljesen igazza van Tolnai Vilmosnak, aki azt írja, hogy a balladában olyan verselési és technikai sajátosságok vannak, melyeket „még Gyöngyösinél is alig találunk, s annál kevésbé kereshetünk a tábori élet sok viszontagságai között élő katonanékesben, aki rögtönözve, az események közvetlen hatására adott fundálja verseit.”¹¹

A két vers hasonlósága tehát nem lehet igazolás a ballada valódisága mellett. A latin versben, ismerve célját, az esemény megváltoztatása érthető és indokolt. Az író nem lép fel az élményszerűség igényével és nem állítja be magát szemtanúnak, hiszen mondanivalóinak lényege nem is az ostrom. Ezzel szemben Thaly az ostrom hősiess leírásával akarta az általa teremtett és olvasói előtt annyira tetszetős kuruc kultuszt erősíteni. A latin vers írója számára közömbös lehetett az ostrom lefolyásának hitelessége, Thaly balladájával pedig egyenesen nem fért össze.

A latin vers hatása egyébként is nyilvánvaló. A ballada hangütésében bizonyos mértékig átveszi a latin vers klasszikus hangulatát és az uralkodóvá válik benne. Összehasonlítás céljából gondoljunk csak a *rácok veszedelmiről* és *Szakmár megviteliről* című versre. A vers íróját egészen megragadta az ostromot kísérő pokoli zaj, az idegszagató láрма és leírásában plasztikus képet ad erről: „Sok fegyvervillogás, Mint égen villámlás, Láttatnak Vig-Szakmárban, Sok ágyú és minák, Mint folyhóropogás, Hallatnak az utcákban, Mint az rettenetes Mennykő, égcsattogás, Éjjel-nappal házakban.”¹² A második világháború

⁷ Jellemző például, hogy a kor egyik legnevesebb katonai teoretikusa, Folard, az egyes államok barbarizmusának foka és a hadseregükben levő lovasság létszáma között egyenes arányt lát.

⁸ Ismeretes az, hogy Rákóczi állandóan harcolt a kizárólag portyázásból álló hadviselés ellen. *Emlékirataiban* több helyen egészen leicsinylően nyilatkozik a hadviselésnek eme formájáról, bár ő maga stratégiailag kitűnően kihasználta a kuruc hadseregnek a portyázó hadviselésre való alkalmasságát.

⁹ Csepreg lakói támogatták Bethlen Gábor harcát és ezért II. Ferdinánd elpusztíttatta a várost. A császári zsoldosok több mint ezer embert gyilkoltak le válogatott kínzások között.

¹⁰ *Magyar Költészet Bocskaitól Rákócziig*, Magyar Klasszikusok. Bp. 1953. 473.

¹¹ Tolnai, A kuruc balladák hitelességéről. EPhK. 1914. 666.

¹² Az idézeteket a Magyar Klasszikusok előbb megjelölt kötetéből vettem.

élményeiben bővelkedő ember csak mosolyogni tud ezen a rettenetes „mennykő égcsatogás és folyhőropogáson”. Régen egy igen jól kiképzett muskétás legfeljebb négy lövést tudott leadni percenként, az ágyú pedig óránként tízet-tizenötöt. Mégis, ha a régi katona-költők verseit végignézzük, azt látjuk, hogy a fegyverek hanghatása szinte minden más harci érzékelés-élményen dominált. Tinódi Lippa megrohanását az *Erdéli Historiában* így írja le: „Zönög az ég Lippán nagy sivalkodástul, Jézust, Alláht nagy felszóval kiáltástul, Sok puska hányástul, sok kard csattogástul, Az ég homályosul mind az kétféle portul.”¹³ Beniczky Péter a katonát utolérő félelem legfőbb okának a nagy zajt tartja: „Ágyu ropogása, mint ég csattogása, Rettenhetne szivedben.” A *Cantio de militari duce* szerzője a magyar seregek megfutamodásának okát elsősorban a puskák zajának tulajdonítja: „Állj meg és ne fuss el! — Kiáltván seregnek, Pattanását hallák sok puskalövésnek, Szaladni kezd vala népe Rábaköznek.” Az előbb idézett *Csepreg város*... c. vers szerzője is így ír: „Szörnyű lövéstől a nép rettenik.” Nyilvánvaló, hogy nem túlzásról van szó és a hanghatás tudatos nagyításáról, hanem pusztán tényközlésről, a harci körülmények okozta behatások legerősebbikének a közléséről. A modern haditudósítások is tele vannak a különféle harci zajok leírásával és ha a mai háború hanghatásának intenzitás-értéke abszolúte magasabb is, azonban relatíve, azaz a békés hétköznapi zajaihoz viszonyítva, a régi emberek számára éppoly pokoli lehetett ennek a néhány ágyúnak és puskának puffogása, mint a mai ember számára a géppuskák, gyorstűzelő ágyúk zakatolása és a bombák robbanása. Valószínűleg az emberi szervezet az idők folyamán fiziológiai változásokon ment keresztül és a hallószervek és idegútjaik alkalmazkodtak a modern élet utcajének, műhelyének, közlekedésének és gépi munkaeszközeinek nagyobb zajaihoz. Végeredményben tehát az az ideghatás, amit a régi fegyverek kelthettek a csendesebb élethez szokott emberekben, ugyanolyan erős lehetett, mint az, amit ma a nagyobb hangerejű fegyverek a zajosabb élethez szokott emberben keltenek.

Thaly erre nem gondolt, de ha gondolt volna is, minden valószínűség szerint nem tartotta volna összeegyeztethetőnek a rettenthetetlen „nyalka kurucokkal”, hogy holmi puskaropogástól vagy ágyúdörgéstől megijedjenek. Így aztán az előtte levő két irodalmi minta közül a latin verset választotta és a tüzéségi támadást szinte epikai méltósággal írta le a 14—16. versszakokban. Mennyivel elevenebb, mennyivel lélektelibb és valószínűbb a *Szatkár megvételének* idézett szakasza és mennyire benne van a személyes élmény drámaisága. A különbség még szembeötlőbb, ha meggondoljuk, hogy a jelentéktelen Szatkárhoz képest az Esztergomnál felvonultatott tüzéségi park igen erős volt; negyven nagyobb kaliberű ágyú és több kisebb löveg, valamint mozsár lőtte a várat, s ezek zajához még hozzájárult a védők tüzésége is. Szinte elképzelhetetlen, hogy a korabeli viszonyokhoz mérve már jelentős tüzéségi támadás kevésbé hatott volna az ostromnál jelen levő költőre, mint a *Szatkár megvételé* írójára.

III. A „roham order” és a „három ágyulövés”

Kutatásaink során az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Thaly-gyűjteményében találtunk egy ordert (harci intézkedés), amelyet Rákóczi az ostrom idején adott ki.¹⁴ Amint már említettük, a vár bevételeire irányuló sikertelen rohamok után Rákóczi aknát fúratott a vár alá és ennek hatásától és az akna robbanását követő, döntő rohamtól várta a bevételeét. Az order az akna robbantására és a robbanást követő rohamra intézkedik. Azt is tudjuk az elején mondottakból, hogy mindezt nem került sor, mert az ellenség kitört a várból és elfoglalta az aknát, méghozzá a tervezett rohamot megelőző éjszakán. A ránk maradt okmány a kiadott intézkedésnek fogalmazványi példánya. Az ordert a kancellária valamelyik íróéakja írta és a rajta levő javításokban Rákóczi keze nyomát véljük felismerni.

Az order a magyar katonai írásbeliségnek igen érdekes dokumentuma. Feltűnő benne a világos, áttekinthető, racionális elrendezettség és felépítés. Pontosan beleillik abba a hozzászólás fejlődési folyamatba, amelyen a társadalmi élet minden területének — a jogszolgáltatásnak, a gazdasági életnek, az adminisztrációnak stb. — az írásbelisége keresztülment.

Rákóczi intézkedése ennek a fejlődésnek már egy igen magas fokán áll és felépítésében, elrendezettségében nem sokban különbözik a ma szokásos és elfogadott harci intézkedésektől. Világosan megszabja a feladatot, felsorolja a rohamban résztvevő csapatokat, szabályozza a roham mozzanatait, intézkedik a rohamban résztvevő csapatok gyülekezésére és a készenléti hely elfoglalására, a vár falán ütött réshez vezető utak szemrevételezésére és a roham jelére, szóval a roham minden lényeges részletére.

¹³ Az idézetet Horváth János: *A reformáció jegyében* c. könyvéből vettem. Bp. 1953. 207.

¹⁴ OSzK. Thaly-gyűjtemény V. Fol. Hung. 47—48.

A következőkben bemutatjuk az order néhány részletét. Először ismerteti az általános feladatot, a roham időpontját és a rohamban résztvevő csapatokat:

„... Eddig való Esztergom várra vivásában Isten ő Sz. Felsége Kgméből örvendetes gyümölcset szedni akarván az említett várnak ostroma az jelen lévő szeptember havának 6-ik napjára és Délután circiter ött órára az következők minának¹⁵ jele szerint rendeltetett: kihezképest az ostrom két felől rendeltetvén¹⁶ az maga Commendója alatt levő Sassan brigadéros¹⁷ és Nagy János colonellus hiveink regimentjéből illy rendelést tegyen az mint következők, ki lévén ezekhez már rendelve az alább megírt mód szerint mind palotás, mind granatéros ezereinkből való hadak tudniillik:”

A következőkben az order felsorolja az ostromban résztvevő hadakat és megjelöli feladataikat. A most következő részt úgy közöljük, olyan elrendezésben, ahogyan az az eredeti okmányon van. Az eddig való szöveget ugyanis félhasábosan írták és a most következő részben a bal hasábon levő részt mint hibásat áthúzták és a helyes szöveget a jobb hasábra írták:

A bal hasábon levő, áthúzott, érvénytelen rész: „Ezen commandérozó tisztek 6. szeptember reggel az malomnál lévő batteriába¹⁸ hadak nélkül menjenek és az ott lévő Bersonville nevű ingenértől az felmenetleire rendelt utakat megmutattatják hogy ha ki azon menvén maga szolgálattját ordere szerint véghezvihessék.

Következőképpen ki-ki az fellyeb említett hadait az városban...¹⁹ Dél után mentül nagyobb csendességbe és securitásba bevén, magokat az mutattandó helyekre ugy recipiálják hogy az ellenség tűzétül következők károkat elkerülhessenek és mihent az *ostrom jele három ágyú lövéssel*²⁰ az innenső batteriából adattik azonnal, hozzá kezdhessenek, az következők rend szerint:”

Jobb hasábon levő érvényes rész: „Erre rendelt Hadak éjjél után két órakor mentül nagyobb csendességbe lehet az Városban bemenvén az malomnál lévő Bersonville nevű Ingenereimtől olly helyre dislokáltatni fognak, az hol az ellenség lövésétül mentesek lévén az ostromnak idejét megvárassák az tiszteknek peng ugyan tülle megfognak mutattatni az utak, az mellyeken fel kell menni: ugy hogy mihent az *aknak tüzi fel lobban*,²¹ és maga effectussát véghez viszi mentül nagyobb sietséggel az ostromhoz rohanjanak az következők rend szerint:”

Ezután az order részletesen ismerteti az egyes rohamlépcsők erejét, tagozódását és feladatát. Majd figyelmezteti a parancsnokokat, hogy „az préda felett való veszekedések ne következzenek”, mivel úgysis a palotás és a többi ezred között a „várbeli nyereség... két felé fog osztatni”. Az intézkedés utolsó szakasza a parancsnoklái viszonyokat szabályozza.

Az intézkedésen levő javítás taktikai szempontból teljesen indokolt: az első változat szerint a csapatok délután folyamán, tehát napvilágnál, az ellenség szemé láttára és tüzelésnek kitéve foglalták volna el készenléti helyeiket. Sokkal jobb a második változat, amely szerint a hadak csak éjjelkor mentek volna a vár alatti Vizivárosban levő készenléti helyeikre, ahol Bersonville mérnök helyezte volna őket el úgy, hogy „az ellenség lövésétül mentesek lévén” a roham idejét megvárhatták volna. Harcászati szempontból — s most már a problémánk szempontjából is — sokkal fontosabb a javítás másik része, amely a roham megkezdésének jeléül a három ágyúlövés helyébe az akna robbanását teszi. Ha meggondoljuk, hogy a mai harcéljárásban is milyen fontos az egyes akciók megindítására adott jelek szabályozása és az, hogy ezek a jelek félreérthetetlenek legyenek, beláthatjuk, hogy a javítás teljesen indokolt, sőt szükséges volt. Ugyanis a három ágyúlövés jele sok félreértésre adhatott volna alkalmat, mivel a folyamatban levő harci cselekmények során ehhez hasonló hanghatás könnyen keletkezhett és ez a roham egységes megindítását és végrehajtását veszélyeztette volna. Ezzel szemben az akna robbanása oly jellegzetes fény- és hanghatással járt, amely minden tévedést kiküszöbölt.

Ezek után az is világos, hogy Thaly honnan vette a 21. versszakban a három ágyúlövés motívumát. A ballada hősie hangulatához nem tartotta hozzáillőnek az aknát, ezért hallgatott róla és helyette az ordernek taktikailag helytelen és érvénytelenített részét szőtte bele versébe. Pedig a hadtörténész Thalynak tudnia kellett, hogy az akna felhasználása a

¹⁵ Mina: akna. A szöveg értelme: az ostrom az akna robbanásának jelére, kb. délután öt órakor indul meg.

¹⁶ Ti. két roham volt tervbe véve: egyik a tüzéség által ütött rés ellen, másik pedig az akna robbanása következtében keletkező rés ellen.

¹⁷ Chassant brigadéros. A kuruc hadsereg egyik francia tisztje volt.

¹⁸ Batteria: üteg.

¹⁹ Ti. a Vizivárosba.

²⁰ Kiemelés tölem. P. G.

²¹ Kiemelés tölem. P. G.

korabeli várharcban normális eszköz volt, ezt senki nem tartotta gyávaságnak, igen sok emberéletet megkímélt, sőt legtöbbször ez volt az egyetlen eszköz arra, hogy a támadó a vár falán rést nyithasson, mivel a korabeli lövegek lövedékeinek romboló ereje igen csekély volt.

Ugyanakkor további bizonyíték emellett, hogy a balladát nem írhatta korabeli költő, ugyanis bárki is lett volna a vers költője és bármennyire tájékozott is lett volna a roham tervéről, — arról, hogy a roham terve eredetileg három ágyúlövés volt, nem tudhatott volna. A csapatokhoz kikerülő intézkedés tudomására juthatott, de nem a kancelláriában őrzött fogalmazványi példány tartalma, benne az érvénytelenített részzel.

Az intézkedés figyelembe vételével magyarázatot kapunk a ballada egyenetlenségére is. Ugyanis a vers eredeti hangja a 18—20. versszakokban megtörik. Eleje tele van aranyos zászlókkal, nyalka kurucokkal, trombitákkal és rézdobokkal, s Tolnai szavaival élve, szinte „benne van nemcsak az egész kuruckori szókincs, hanem a teljes tárgyi gyűjtemény... is.”²² Ezt a színpadias, a kuruc romantika egész kellékárával dúsan felszerelt beállítását a jelzett három szakaszban egy sokkal realisabb kép váltja fel. Az ostrom tervén dolgozó Rákóczi töprengéseit adja vissza, amit a javításokkal teli order híven tükröz és azt a racionális, tervező munkát, amit a korabeli várharcból már megkövetelt a hadvezértől. A történést Thaly tényíztetele és adatközlő szenvedélye nem tudott ellentállni az intézkedés dokumentációs értékének, nem mulaszthatta el, hogy ebből a becses adatból ne használjon fel valamit. Ezért írja az order intézkedéseinek megfelelően, hogy Rákóczi „Készíti hiveit” és ezért sorolja fel az ostromban résztvevő ezredeket, — bár nem azokat, amelyek valójában ott voltak. Az a lázas igyekezet, amivel verseinek hitelességét fokozni akarta, ugyanúgy megbosszulta magát, mint Esze Tamás ezrede esetében, akit egy, az ostromnál zsákmányolt ruházati anyag elosztásáról szóló lajstrom alapján Esztergomhoz tett ezredével, holott az ostrom ideje alatt Tokaj és Eger vidékén tartózkodott.²³ A teljes kuruckor felvonultatása a ballada elején és az order racionális szellemének és Rákóczi töprengéseinek beleszővése a közepén, menthetetlenül elrontja a vers szerkezetét. A ballada elején felvonuló „sok nyalka kuructól” igazán azt várná az ember, hogy Rákóczi „rettenetes kardjának” jelére egy lendületben beveszik a várat és kiverik belőle a németeket. Ehelyett Rákóczi hüvelyébe rejtí kardját, a nyalka lovas kurucok eltűnnek és helyettük a palotásokat és a gyalogos hajdú ezredeket készíti elő aprólékos munkával a rohamra. Az ellentmondást kiéleztük, ez azonban a századvég romantikus kuruc szemléletének szól, amely teljesen eltorzította a kuruckor igazi történetét és kisikkasztotta belőle az igazi tanulságot, a társadalmi mondanivalót.

IV. Valódi régiség és irreális álrégiség

Turóczi-Trostler József tanulmányában rámutatott arra, hogy az álkuruc balladák vitájában háttérbe szorult egy vonatkozás, a kétféle régiség vizsgálata. Mert van „igazi reális régiség, mely a nyelvi kövület természetes régisége” és van egy „forráskutatáson, modern lélektani és szociológiai megértésen alapuló álrégiség (réginesség), amely mozgósítja a nyelvtörténet eredményeit, részleteiben talán hiteles, de lényegében mégis egy elképzelt 'mintha' réginesség, káprázat és illúzió. Ehhez járul, hogy a restaurálendő kor végső formájának kialakításába mindig beleavatkozik a restauráló személy időpontja, szociológiai helye, világnézete, ellenérzése és rokonérzése, klasszikus vagy romantikus hitvallása, történeti optimizmusa, vagy pesszimizmusa.” Flaubert leírása Karthágóról, Arany képe Attiláról és Móricz Erdélye hitelesebb, elevenebb és színesebb, mint az eredeti, „de éppen ez a lélektani és történeti tudástöbblet, ez a hibátlan teljességre való törekvés teszi sokszor olyan illuzórikussá, változtatja romantikává ezt a bizonyos, helyi színeivel meggyőző korhűséget. Még kérdésesebbé válik a korhűség és belső hitelesség, ha nem az elbeszélő evokatív, művészi újjáteremtő erején, hanem a történelmi adatok teljességén, nyelvtörténeti hitelességén alapul, mint pl. Thaly esetében.”²⁴

A most következőkben azt fogjuk megvizsgálni, hogy milyen fokú volt Thaly „lélektani és szociológiai megértése”, mennyire élte bele magát a korbá? Vizsgálódásunkat társadalomtörténeti és lélektani szempontból végezzük és érdeklődésünknek megfelelően elsősorban a katonai vonatkozásokat emeljük ki. Eljárásunkat annál is inkább indokoltnak látjuk, mivel a ballada harci cselekményt mond el, tehát óhatatlanul is szemügyre kell venni azt a katonai valóságot, ami történelmileg rekonstruálható és amit Thaly eltorzított, valamint eme katonai valóság által előidézett katonalélektani helyzetet, amit Thaly nem értett meg.

²² A kuruc balladák hitelességéről. 661.

²³ L. Esze idézett tanulmányát.

²⁴ Id. tanulmány 107—108.

1. A hadtörténelmi valóság és a kuruc romantika

Markó Árpád munkássága megteremtette a Rákóczi-szabadságharcra irányuló rendszeres hadtörténelmi kutatás alapjait. Rendet teremtett abban a zűrzavarban, amelyet elsősorban Thaly dilettantizmusa okozott. A további kutatás feladatát a kuruc hadsereg belső életének feltárásában látjuk, ehhez azonban a hadtörténelem saját eszközei és módszerei már nem elegendők. Segítségül kell hívnia a többi tudományt, elsősorban az irodalomtörténetet, amely a kuruckor irodalmi alkotásain keresztül felbecsülhetetlen értékű dokumentumokkal szolgálhat a hadsereg belső életének, lélektanának, moráljának megértése szempontjából. Egy-egy levél, napló, emlékirat vagy költemény sokszor több okulással szolgálhat, mint a korabeli törvények, szabályzatok, katona-közigazgatási utasítások kötegei. Hogy egy-egy kuruckori vers milyen döntő történelmi tanulságokkal szolgálhat, arra igen jó példa a kuruc szegénylegény versek magyarázata.²⁵ Hiányos azonban még a szegénylegény énekekben rejlő katonai tanulságok értékelése.²⁶ Természetesen az irodalomtörténet és a hadtörténetírás viszonya kölcsönös és például a török idők és a kuruckor vitézi költészetének megértéséhez elengedhetetlen a katonai háttér megrajzolása.

A Rákóczi-szabadságharc hadtörténelme tele van ellentmondásokkal. A kuruc hadsereg valamennyi nagyobb, rendezett csatáját (bataille rangée) elvesztette, viszont az apró gerilla-harcban és a nagyszabású stratégiai portyázásokban — nagy lovas tömegek vállalkozásai az ellenség hátában — mindvégig fölényben volt. A kuruc hadsereg morálja összehasonlíthatatlanul magasabb szinten volt, mint a császári hadseregé. A kurucok szinte áradászerűen tödültek a szabadságharc zászlói alá, — a császár katonáit kötéllal fogdosták össze. És mégis a kuruc csapatokban szinte állandó kép volt az, hogy a kurucok nagy lendülettel megindított támadása a korai zsákmányolás, vagy a csapatok között kitört pánik miatt fejetlen futásba fordult, míg a császáriak kezdeti balsikereiket is helyrehozták nyugodt, fegyvelmezett magatartásukkal és győzelmet arattak. Thaly a jelenség magyarázatát abban látta, hogy a császári csapatok kiképzése, fegyvelmezése és vezetése sokkal jobb volt, mint a kurucoké, és a kurucok valami sajátos magyar lelki tulajdonságok következtében nem voltak alkalmasak a módszeres eljárás megtanulására, ami már ezért sem igaz, mert a császári hadsereg magyar ezredei ebben az időben nagyon jól elsajátították a módszeres taktikát, sőt magában a kuruc hadseregben is egyes ezredek igen szép előrehaladást tettek ezen a téren.

A császári hadsereg fölényének oka az az alapos, részletekbe menő zártrendi kiképzés volt, amelyen a katona szolgálati ideje alatt keresztülment. Ennek a kiképzésnek volt az eredménye az az óraműszerű pontosság, amellyel a császári csapatok az előírt taktikai mozgásokat és a fegyverek kezeléséhez szükséges fogásokat végrehajtották. Ehhez a kiképzéshez azonban tapasztalt, szakmailag jól képzett kiképző keret kellett — és ez volt az, amit a kuruc hadsereg mindvégig nélkülözött. Ezt az automataserű tökéletességet aztán kiegészítette a tiszték szakmai tudásába vetett bizalom és az az autoritás, amelyet a tiszt és az altiszt nyert a katona felett az egyhangú zártrendi kiképzés folyamán. Ez az automatizmus a kuruc hadaknál nem volt meg és sokban ez magyarázza balsikereiket. Egyik oldalon a flegmatikus, szinte embertelen egykedvűséggel operáló császári harci automata, másik oldalon a lelkes, de könnyen impresszionálható, pánikra hajlamos kuruc tömegek.

Mindezt már érezték katonaköltőink is. Látták, hogy nem elég a harchoz csak felállni és lelkesen nekirohanni az ellenségnek, hanem szükséges valami rend, valami szervezethez, valami belső összefüggés a hadakon belül, valami olyasmi, ami alapvetően különbözik attól, ahogyan a portyázásokat, a meglepetésszerű rajtaütéseket és lélegzetállító lovas rohamokat végrehajtották. A hadaknak ezt a szervezethez, belső kohézióhoz eredményező elrendezését ma szervezésnek és csoportosításnak vagy harcrendnek nevezzük, régen a *rendelés* kifejezésben foglalták össze. Zrínyi Miklós *Vitéz hadnagyában* pontosan megfogalmazza a hadak belső szervezethez szükséges fontosságát és „... a seregeket nem akkor kell *rendelni* harcznak, mikor az ellenség láttára vagyunk, hanem előbb, mert akkor talán heában is volna, mivelhogy az embereknek esze olyankor nem az kapitány parancsolatjára hallgatózik, hanem az ellenségre feledkezik: akkor a félelem, a kévánság és az alterációban ki(tűnik mindez) az ilyen occasióban az emberben, nem hogy neki eléggé ésszt és készséget ad obniendum. Tehát előbb *rendeld* meg táborodat, a seregeidet, ha akarod, hogy confusio ne jöjjön köziben.”²⁷ Más helyen pedig arra hivatkozik, hogy mennyire nem ért a magyar nép a hadtudományhoz és a seregek rendeléséhez: „Más nemzetek könyveket írnak seregek *rendeléséről*, mi pedig azokat nevetjük.”²⁸

²⁵ Esze, *Két szegénylegénynek egymással való beszélgetése*, Irodalomtörténet. 1949.

²⁶ Némiképpen kísérlet történt ebben az irányban Esztergom 1706. évi ostromai c. tanulmányomban. Hadt. Közl. 1954. 2. sz.

²⁷ Zrínyi Miklós *hadtudományi munkái*. Bp. 1891. 316—317.

²⁸ I. m. 265.

Katonaköltőink nem fogalmazzák meg ilyen tudatosan a *rendelés* katona-lélektani- és taktikai jelentőségét, de az a tény, hogy a módszeres harcéljárás és a portyázás közt mélyreható különbség van, sokuk előtt világos volt. Már Balassi is világosan látta a portyázó könnyűhátú lovasság feladatát a zárt harcrendben levő „roppant sereg” előtt: „Véres zászlók alatt Lobogos kópiát Vitézek ott viselik. Roppant sereg előtt Távolság a sík mezőit Széjjel nyargalják és nézik” (*Vitézek mi lehet*). Tehát a huszárság feladata a rendelt sereg előtt való felderítés, előcsatározás, általában a harc bevezetése, a döntő harcot azonban a „roppant sereg” vívja meg. A *Fegyvert s bator szívet*... kezdetű ének ismeretlen szerzője a siker előfeltételének azt tartja, hogy az ellenség rendelt hadának belső összefüggését megbontsák: „Imhol sok bestia ellened kardot vont. — De ha serénységed tünyságot elront: Sok zászlós kópiát holdjával őszveront, *Rendelt csoportokat szaggatva széjjel bont.*” A koronczói csatavesztést sirató énekes pedig szinte hadtudományi pontossággal fogalmazza meg a kuruc hadakat ért katasztrófa okát: „Hajszternek tábora hogy felénk indula, Hirünk ké nem lévén *készületlenül kapa.* Ki vigada, készen sok ágyuja, *Rendölt seregével megnyomata.*” Ennél jobban aligha lehetne megfogalmazni a kuruc és a császári hadak harcéljárásának, fegyelmének különbségét. Szinte benne van ebben a néhány sorban a szabadságharc legalapvetőbb katonai problémája. Következő idézetünkben a költő a császári és a kuruc harcéljárás éles ellentétét fejezi ki a leghíresebb portyázó parancsnok, az árulóvá vált Bezerédjnek szájába adott szavakkal: „Erősen harcoltam vitézlő kezemmel, Sok vasas németet vágtam fegyveremmel, Keveset gondoltam *rendelt seregével*, Csak úgy bántam vélek, mint karoly az fűjjel.” (*Vitéz Bezerédj éneke*...) A két *szegénylegény* írója pedig szemrehányásaiban nemcsak a nemesi tisztek gyávaságát, kapzsiságát és haszonlesését pellengérezte ki, hanem tudatlanságukat, katonai szakmai képzetlenségüket, a *rendelésben* való járatlanságukat: „Sok tiszteket láttunk, az kiknek pórleni jobb volna, hogysnem hadakat *rendelni*. Hogy tudna az ilyen hadakat *rendelni*? Szaladásnak módját később elővenni.”

Thaly mindebből keveset látott meg. Mint történész nem látta meg azt, hogy a kuruc hadseregek a portyázó hadviselésben elért páratlan teljesítményeit nem a magyar nép „lóra termett” természete magyarázza meg, hanem a szabadságért fegyvert fogó nép hősi lendülete és spontaneitása. A kuruc történelmet romantikus mázzal vont be, amellyel egy hatalmas hadtörténelmi pozitívumot takart el, ti. azt, hogy a kor hadviselésében szinte egyedülálló volt a kurucori portyázás és a hadművészetnek olyan elemeit tartalmazta, amelyekkel csak az amerikai függetlenségi háborúban, majd a francia forradalmi hadseregben találkozunk.²⁹ Thaly szemléletét nemesi osztályhelyzete határozta meg és megakadályozta abban, hogy a szabadságharc nagy pozitívumainak és negatívumainak valódi okait megláthassa. A magyar nép ősi, vele született virtusának tulajdonította a portyázást és a nép karakteréből magyarázta a módszeres hadviseléstől való idegenkedését. Az, hogy az adott történelmi fejlődést tekintve más nem alakulhatott ki, elkerülte figyelmét. A nemesi származású Thaly nem mondhatta ki, hogy a portyázó hadviselés ragyogó eredményeit csak a felületen jelezték Ocskai, Bezerédj, Balogh Ádám, Bottyán nevei —, ami a felület mögött rejtőzött, ami a valóság volt, ami a portyázást egyáltalán lehetővé tette, az a szabadságért fegyvert fogó nép volt. Nem mondhatta ki Thaly azt sem, hogy a kuruc hadak balsikereinek, később a szabadságharc bukásának oka a nemesség önző politikája volt és a katonai szakmában a hadak „rendelésében” való balkezessége, amely megakadályozta, hogy a nép forradalmi lelkesedésének nagyszerű, de egyenetlen erőt kifejtő energiáit céltudatos, állandó és egyenletes erőt kifejtő erőforrássá lehessen átalakítani.

Thaly szemléletének ezen hiányosságai magyarázzák a ballada beállítását is. Hogy a hadtudomány szabályainak pontos betartása mellett lefolyt ostrom a kuruc hadak nagyvizsgája volt a reguláris hadviselés szempontjából, azt nem vette észre. Hiszen jelentős eredménynek kell tekintenünk, hogy a fiatal kuruc hadsereg ilyen akcióra vállalkozhatott még akkor is, ha a kuruc katonák magatartása az ostrom alatt sok kívánnivalót hagyott maga után. Ahelyett, hogy ezt emelte volna ki, egy virtuosus, „kurucos”, romantikus túlzásoktól hemzsegető mesét csinált belőle. És ez a romantikus túlzás tökéletesen elvette a szemmértékét és a vers beállításában hadtörténelmi szempontból olyan műhibát követett el, ami a balladát minden hitelességtől megfosztja. Kritikánk talán túl súlyosnak látszik, főleg pedig irodalomtörténetileg közömbösnek tűnhet fel, mivel költői alkotástól katonai szakszerűséget követel. Amint az előzőkben láthattuk, a költészetnek nem árt olykor a katonai szakszerűség, sőt sok esetben éppen az teszi az egyébként gyengének mondható verseket irodalmi alkotásokká, hogy a katonai mesterség szakmai részével tisztában levő költők elevenítették meg és tettek

²⁹ A kor kényszerrel toborzott, kötéllel fogott, vagy éppen a társadalom legzüllöttebb rétegeiből álló hadseregeiben a hadvezetőség legnagyobb gondja az volt, hogy a katonákat valahogyan megakadályozza a szökésben, nemhogy a kurucok módjára gerilla harcra vagy stratégiai portyázásra küldte volna őket.

drámaivá harci jeleneteket. Csak legnagyobb katonaköltőnk, Zrínyi példájára kell gondolkodnunk, akinél a művészi eszközök szépségét a katonai szakszerűség egészíti ki és ez teszi a Szigeti veszedelmet felülmúlhatatlan költői alkotássá.

Esztergom ostromának leírása merő dilettantizmus. Ilyen verset harcot látott és az ostromban személyesen résztvevő, vagy azt végignéző tanú nem írhatott. A korabeli várharc alapvetően különbözött a mezei, rendezett csatáktól, amelyekben a seregek zárt harci rendben sorakoztak fel és ahol a hadak és a hadvezér kölcsönösen látták egymást. Ezeknél a nyílt csatáknál a vezér személyes magatartása és példája sok esetben döntő lehetett és az, hogy például a csapatok a vezér kardjére rohamozzanak, nem volt elképzelhetetlen. Azonban egészen más volt a helyzet a várharcnál, amely jellegzetességénél fogva már ebben a korban is inkább műszaki, mint harcászati probléma volt. A harcot nem a nyíltan felsorakozott gyalogos és lovas seregek rohama döntötte el, hanem az aprólékos, racionális, a műszaki eszközök és a tüzérség technikai adottságait figyelembe vevő és pontosan mérlegelő tervező munka. Jellemző, hogy mennyire ezen múltott a várharc, hogy a kor legnagyobb hadmérnöki szakértője, Vauban, a technikai lehetőségek és adottságok figyelembe vétele alapján, egy-két nap eltéréssel megjósolta egy-egy vár elestének idejét. A technikai eszközök szerepe hozta magával azt, hogy a csapatok nem mutatkoztak, hanem igen sok kilométert kitevő, szövevényes árokrendszerben húzták meg magukat. Esztergom ostroma teljesen így folyt le. Merő képtelenség tehát az, hogy Rákóczi „rettenetes kardját” villogtatva irányította volna a kuruc hadakat. Hiszen hogyan is látták volna meg Rákóczi kardját a csatateren szétszóró, árkokban, redutokban, útegekben lapuló, füstbe és porba burkolt kuruc katonák? A hadtörténész Thaly — akinek ugyan mélyebb katonai képzettsége, sem érzéke nem volt, de ismeretei jelentősek voltak — ilyen tévedést követett el és ez alapvető felfogásából, romantikus történelemszemléletéből következett, amely megkövetelte a színpadias beállítást. Ahogyan a „kurucok tárgyi gyűjteménybe” jobban beleillett a díszes fringia, mint a jobbágy kiegyenésített kaszája és a párdúcbrós kacagány, mint a szégyénylegényk zsíros hátibőrdőse, ugyanúgy harci leírásába is jobban illett a hősi roham és Rákóczi „rettenetes kardja”, mint a várharcot jellemző földalatti élet, az akna, a por, a piszok és a verejték.

A romantikus túlzás és a hitelességre való túlzott törekvés más szempontból is megbosszulta magát. Ugyanis az általa felsorolt hat ezred közül csak egy volt ott biztosan az ostromnál: — a palotások. Háromról nem lehet eldönteni, hogy ott voltak-e vagy nem, kettőről viszont biztosan tudjuk, hogy nem volt ott. Esze Tamás ezredéről már beszéltünk. Kutatásaink során azonban bebizonyosodott, hogy Csajághy sem vett részt az ostromban, hanem ezredével Dunántúlon tartózkodott és szeptember 6-án, tehát az aknáért vívott harc idején Dunaalmáson volt. Az orderben az általa megnevezett ezredek közül csak a palotások szerepelnek. Hogy miért nem vette bele versébe az orderben szereplő Chassant, Fierville és Győry-Nagy János ezredeit? — nem tudjuk. Valószínűleg azért, mert az első kettő idegen ezred volt és a vár bevételének a dicsőségét magyar ezredeknek akarta biztosítani. Győry-Nagy ezrede ugyan magyar volt, de dragonyos ezred lévén, valószínűleg kerülni akarta, hogy olvasóit zavarba hozza azzal, hogy lovas ezredet említ egy gyalogságot igénylő várharcban. Hogy a dragonyosok tulajdonképpen lovon szállított gyalogság voltak, ezt Thaly minden valószínűség szerint tudta, de feltételezhette, hogy olvasói nem tudják és ezért hagyhatta ki a verséből. — Mindenesetre ez külön bizonyíték mellett, hogy a verset nem kuruc költő írta.

2. A „sűrített hősiesség”

Tanulmányunk utolsó részében azt vizsgáljuk, hogy miképpen működött Thaly „lélektani megértése”? Mit látott meg ő azokból a valóságos katona-lélektani folyamatokból, amelyeket a háborús körülmények szükségképpen előidéznek és amelyek a kurucokíri versekből aránylag pontosan rekonstruálhatók. Kérdésünk annál is jogosultabb, mivel Thaly egész oeuvre-jét is valami természetellenes, mesterkélt hősiesség jellemzi, valami olyan emberietlen pózolás, ami szinte elviselhetetlenné teszi verseinek olvasását. Thaly hősei, a nyalka kuruc vitézek mesebeli figurák. Ez a fajta hősiesség sűrítve tartalmazza a századvégi dzsentri társadalom hősiesség fogalmának összes ismérveit és Tolnai „sűrített kurucságának” analógiájára legtalálóbban „sűrített hősiességnek” lehet nevezni.

A félelem és bátorság kérdése a modern katonalélektan legfőbb kérdései közé tartozik. A félelmi állapot a szervezet legprimerebb viselkedési formája a veszélyes helyzetekből való menekülésre. Mindenki előtt ismert dolog az, hogy veszélyes helyzetekben milyen erő kifejtésekre, villámgyors mozdulatokra és fokozott agytevékenységre képes az ember. Ugyanakkor az is ismerős, hogy gyakran előfordul az emberekkel, hogy veszélyes helyzetekben nemhogy gyorsabban és biztosabban cselekednének, hanem ellenkezőleg, megbénulniak, néha össze-

vissza kapkodnak, sőt nem egyszer el is ájulnak. Ez az a különbség, amelyre Zrínyi oly zseniálisan rávilágít Deli Vid esetében, aki a Demirhámval vívott bajviadala során a török hitszegése következtében veszedelembé kerül: „Deli Vid ezt látván szívében félemlét, Mert látja körül szerezsen sereget. Azt mondtam, hogy ő fél, de nem hogy megijedj? Nem ijedt ő, noha látja élte végét.” Deli Vid félt, de nem ijedt meg, tehát a félelemérzet hozzásegítette a veszélyes helyzetből való meneküléshez, biztosabban kaszabolta a törököt és nem bémult meg, azaz nem ijedt meg.

A félelem természetes voltát a tapasztalt katonák már igen régen felismerték. Zrínyi is így nyilatkozik: „A hirtelen történések és váratlan veszedelmek megszedítik azoknak is szíveket a kik a legvitézesebbek, ugyanígy, hogy nem látják, hogy mit kell hirtelenséggel cselekedni, avagy, ha látják is, nincs idejük az executióra.”³⁰

Katonaköltőinket olvasgatva feltűnik, hogy milyen sokszor visszatérő motívuma verseiknek a félelem. Rokonszenves, mélyen emberi és férfias megnyilatkozások ezek. Olyan emberek vallomásai, akik számtalan csatában vettek részt és akik tapasztalatból tudták, hogy az emberi lélek mennyire hullámzik és mennyire a harc körülményei határozzák meg a lélek pillanatnyi állapotait. Tudták jól, hogy a harcot nem félistenek és arkangyalok vívják, hanem esendő húsvér emberek. Mélyes tisztelettel és meghatódottsággal olvassuk ezeket az őszinte vallomásokat: íróik ismerték a félelmet és mégis a kötelesség, a vitézi hírnév utáni vágy és a haza védelme újra és újra megfogatta velük a kardot és csatasorba állította őket.

A költők nagy része Istenhez folyamodik, hogy erősítse meg a szívüket és adjon nekik bátorságot. Itt nem az a lényeges, hogy az Istenhez, tehát kívülálló hatalomhoz fordulnak, hanem az a felismerés — és ez pontosan fedi a modern fiziológiai és lélektani kutatások eredményeit —, hogy a félelemérzet rajtunk kívül álló okokból lesz úrrá rajtunk. Olyan, mint a vihar, eljövételét nincs módunkban megakadályozni, saját erőnkől nem küzdhetjük le. Ezért fordulnak a régi költők az Istenhez.

Balassi Bálint, akiről tudjuk, hogy vakmerősége átlagon felüli volt — hiszen ez volt bajainak legtöbb okozója —, gyakran fordul Istenhez bátorságért. Érsekújvári szolgálatvállalása előtt írta *Hymnus secundus* c. versét, amelyben a magabaszálló lélek komolyságával kéri Istent, hogy segítse meg most, hogy újra felkötí a szabályát. A Biblia hősei is Istentől nyertek bátorságot: „Észt és bátorságot adál diadalmot, hogy vitézül járnának, Midőn benne bízván hadnagyságod után szerencsét próbálnak.”³¹ Mert akit Isten nem segít, annak „szíve s esze elvész, hátat ad ellenségnek”, ezért ő is „Észt és bátorságot szerencsés nagy sok jót...” csak Istentől vár. Szívének bátorsága éppen úgy Istentől függ, mint az, hogy fegyverei, lova és karjának ereje ne hagyják cserben a harcban: „Te vagy szál kópíám, te vagy éles szabályam, jó lovam hamarsága, Elmémnek vezére, karjaim ereje, szívemnek bátorsága.” A kopja eltörhet, a szablya éle kicsorbulhat, jó lova elbukhat és szívét is elfoghatja a félelem, de mégis vállalja a harcot, a hazáját és hitét védő kötelességteljesítő katona sorsát: „Bízván szent nevedbe, megyek örvendezve bátran káromlóidra”.

Sárközi Máté is az Istentől várja, hogy megerősítse a vitézek szívét: „Tábort, uram járj körülünk, Légy hatalmas fejedelmünk, Ellenségtől, hogy ne féljünk, Kire angyalról vezértünk.” (*Cantio de Militibus*.) Valószínűleg szintén Sárközi Mátétól van a *Vitézi Ének*, amelyben a költő intuitíve meglátja a félelmi érzet legfontosabb alkotó elemét, a földöntúli való félelmet, aminek következtében a katonák hajlamosak arra, hogy az ellenséget földöntúli tulajdonságokkal ruházzák fel. Így inti vitézi társait: „Hagyjunk békét félelemnek, Hiszen ők is csak emberek.”

Rimay János az Isten segítségét abban látja, hogy a harci körülményekből származó és félelmet előidéző hanghatással szemben érzéketlenné teszi a katonát: „Roppanást, sikoltást, lövést semminek vél, Megbátorodván ő istenében nem fél” (*Egy katona ének*).

Beniczky Péter *Hogy az Isten egyedül maga veri a hadakat* c. versének alapproblémája a félelem és a bátorság. Az Úrtól függ a vitézek szívének állapota: „Mert Úr vagy magas mennyben: Áldod bátor szívvél, Harchoz erős kézzel, Ki harcol te nevedben.” Pontosan leírja, hogy milyen különféle látási és hallási benyomások kelthetnek félelmet a katona szívében: „Ellenség gyors lovát Látván éles kardját, Ne rémülj el szívedben; Fene párdúcbróit, Tigris s farkasszorít Bátran nézzed mezőben; Alla kiáltása, Dob s trombita szava Ne hasson füleidben.” Az Isten segítségével fegyver nélkül is le lehet győzni az ellenséget, Dávid paritýtyával, Gedeon lámpással, Sámson szamar állkapoccsal győzött „Mert az Úr volt vélek, S bátorodott szívek; Nem biztanak fegyverben.” Azonban az embernek végül is magának kell megharcolnia a harcát, épp ezért a vitéz gondolja fegyvereit és tartsa jól a lovát. A vitéz szívét ne gyengítse az ellenség híre, sőt inkább idézze fel és terjessze saját, régi jó hírét és

³⁰ I. m. 360.

³¹ A Balassi-idézeteket a kritikai kiadásból vettem. (Balassi Bálint összes művei. Összeállította: Eckhardt S. Bp. 1951.)

„Buzduljon fel vére”. Egy sok harcot látott, tapasztalt, mély emberismerettel rendelkező katonaember intelmei ezek és jobb útravalóval ma sem lehetne ellátni a katonákat. Meg is mondja versének záró szakaszában, hogy mi a célja versének: „Hazánk rontására, S népünk rablására, Hogy pogány készülne, Régi vitézeknek, Scythiai vérnek, *Irtam, meg ne rettenne*; Hanem régi Márhoz, S hadakozó társhoz Társsul mellé sietne.”

Végül még nézzük meg ezt a névtelen költőtől származó kuruckori verset, amelyben öreges bölcsességgel foglalja össze a katona-életnek a félelem és bátorság pólusai közt való hullámzását és némi öngúnnal írja: „Az ki ez éneket szerzé, Sok helyen ő megijede, Sok helyen mást megijeszte, Eképen járt ő élete” (*Egy bujdosó szegénylegény*).

Valamivel hosszasan foglalkoztunk katona költőink verseinek katona-lélektani tanulságaival, azonban a Thaly-féle „sűrített hősiesség” leleplezése szempontjából ez látszott legcélravezetőbbnek. Ez a hősiesség önmagában is idegenül hat és gyanús, de a valódi katona-énekek mellé állítva, azok életeleven, gazdag, az élmény dús termőtalajából táplálkozó üde színpompája mellett, a művirág rikító természetellenességét idézi fel az emberben. Nemcsak a történész, hadtörténész és költő Thaly vétette el a dolgát, hanem a pszichológus Thaly is.

*

Tanulmányunk végére érve az eredményeket a következőkben foglalhatjuk össze: munkánk eddig nem ismert, vagy figyelembe nem vett forrásokra és irodalmi példákra hívta fel a figyelmet. Elemzésünkkel és a balladával való összevetésünkkel nemcsak Thaly szerzősége mellett hoztunk fel újabb bizonyítékokat, hanem rámutattunk azokra a valószínű lélektani folyamatokra is, amelyek a vers írása során lejátszódhattak benne. A tanulmány utolsó részében választ adtunk az elején feltett kérdésre, ti. hogy a ballada beállításánál mennyire befolyásolta Thalyt osztályhelyzete? Rámutattunk annak a válogatási folyamatnak a tendenciájára, amely egyes részek elhallgatásánál, mások előtérbe állításánál érvényesült. Hiteles katonaénekek elemzésével igyekeztünk rekonstruálni a valóságos társadalomtörténeti, hadtörténelmi és lélektani helyzetet és ennek alapján sikerült lelepleznünk a kuruc romantika történelmietlen voltát és hősiességének lélektani képtelenségét. Tanulmányunkkal, azt hisszük, hozzájárultunk ahhoz, hogy a nyelvi szempontoknál megrekedt vitát átsegítsük a holtpontra.

AMADE-VERSEK KÉZIRATOS ÉNEKGYŰJTEMÉNYEINKBEN

A régibb magyar líra legnépszerűbb költője Balassi Bálint mellett kétségtelenül Amade László. Ahogyan a maga idejében Balassi, a XVIII. század második felétől kezdve Amade volt „daloskönyveink legkedveltebb és legutánzóttabb lantosa”.¹

Amade költői hírére jellemző, hogy már életében (1756) úgy fordulnak hozzá, mint a poéták fejedelméhez.² Számos adatunk van, hogy énekeit másolgatták, gyűjtögették. Kultsár István 1817-ben azt írja: „a múlt század közepe táján b. Amade Lászlónak énekei a Csalóközben mindenek kezében forgottak”.³ Toldy Ferenc szerint is dalait hazaszerte énekelik, „sőt egész a jelen század elejéig ősméretesek voltak saját dallamaikkal együtt s itt-ott magánkönyvtárakban egész füzeteiket lelték”.⁴ „Talán nincs is kéziratos énekeskönyv, legalábbis egy-két dala nélkül”.⁵ „Dalait másolgatták és énekelgették. Éppen mert sokan másolták, kérték — s csak azért, nem pedig hogy kinyomassa — írta össze énekeit”.⁶

Amadenál a költés valóban nem volt valami külön tisztelet tárgya. Hangulatától függött a versírás, melyet egyéb dolgaival együtt intézett.⁷ Bittó Mancsi levele mégis azt bizonyítja, hogy verseivel törődött, összeírta vagy összeíratta, rendben tartotta őket.⁸ Ilyen gyűjtemény minden valószínűség szerint a Négyessytől főcodexnek nevezett s Bittó Mancsi említette kéziratos, ha ugyan nem az a másik, még teljesebb, mely Kultsár István birtokában volt, de már hosszú ideje lappang.⁹ A Kultsár-féle kéziratosok II. kötete tartalmazta Amade szerelmi regényét, mely a költő „szerelmi kalandjait a személy- és helyviszonyok pontos előadásával beszéli el”, s éppen a személyes vonatkozások miatt nem közölt belőlük Toldy semmit.¹⁰ A Kultsár-kéziratból Kultsár, ill. Toldy által kiadott darabok sorszáma azonban arra vall, hogy ennek a kéziratos anyagrendezése is a hagyományos sorrendet követte,¹¹ bár Négyessy szerint „némi szövetségi eltérések” vannak.¹² Négyessy éppen a hagyományos anyagrendezések miatt feltételezi, hogy „egypár paralel gyűjtemény is készült még a költő életében, az ő ügyelése alatt. Verseit keresték, bizonyonnan többször is kellett másoltatni — hol egyes darabokat, hol az egész gyűjteményt.”¹³

Valószínű, hogy a főcodex volt a forrása a Mészáros Ignác-féle másolatoknak is.¹⁴

¹ Alszegehy Zsolt: „Epigon lírikusainak a XIX. századig” ItK. 1917. 413.

² „Tibi poetarum in Hungaria lingua Principi...” ItK 1902. 218.

³ Hasznos Mulatságok. 1817. 21.

⁴ Handbuch- (1828)-ra hivatkozik Négyessy Amade-kiadásában. 67., 68. l. Az idézet a Magyar Költészet Kézikönyve I. k. 315–316. l.-járól.

⁵ Alszegehy i. ItK. 1917. 413. l.

⁶ Gálos Rezső: Amade László Pécs, 1937. 139. l.

⁷ „Sokszor ebéd felett, a mint ebédlett, bleibeiszt kért és étel közben szaporán úgy leírta az gondolatait” (Bittó Mancsi leveléből, Négyessy 422. l.) „Distractio és multság végett” küld verseket (1748-ból való levele), néha olyant is, mely „még nem kész egészen” (dátumnélküli levélből). Csupán egyszer mutatkozik meg határozottan költői öntudata Tádéval szemben (1755), midőn azt vágja szemébe, hogy sokkal több dicsőséget szerzett a családnak, mint 6 vagy 16 Amade. De „voltak Amadenak igen szép versei, a melyeken dolgozott s nem futva munkálta”, írja ugyancsak Bittó Mancsi (Négyessy 422. l.), „de ezek világosságra nem jöttek, elégették véletlenségből holmi írással együtt”. Talán az ún. „szerelmi regényére” vonatkozik ez.

⁸ Amade versgyűjteményeket lásd Négyessy-kiadás 421–438. l., valamint ItK 1940. 283–292.

⁹ Négyessy 435. és köv.

¹⁰ Négyessy 436. l.

¹¹ ItK 1936.

¹² Négyessy 437. l.

¹³ Négyessy 425. l. (A Véghely gyűjtemény is másolás, a 28 darabból 6 a főcodexben is előfordul).

¹⁴ Gálos Rezső: „Amade kiadatlan versei” ItK. 1936. 69. l. Mészáros Ignác (1729–1800) bár szomszéd s bizonyára Amade személyes ismerőse és jó barátja az Amade halálát követő évben, 1765-ben állított össze egy nyomtatásra szánt versgyűjteményt. Később ennek felhasználásával másikat készített, melyet a cenzúra 1794-ben nyomtatásra is engedélyezett, de kiadásra nem került sor, valószínűleg a Martinovicsek szervezkedésének ill. e szervezkedés felgöngyölítésének következtében. A kéziratos az OSZK-ban 208. Quart. H. 1–11. jelzéssel található meg.

Mészáros Ignác gyűjteményéről Négyessy nem tesz említést, a főcodexszel való egyezését még Erdélyi Pál sem veszi észre, s „a Négyessy-féle főcodex egyik variánsának” tekinti Mészáros kéziratát.¹⁵

Mészáros gyűjteménye közül az 1765-ös (Quart. hung. 208. II.) összeállítás a CXXXIV. sz. darabjáig bezárólag betű szerinti hű párja a főcodexnek (a főcodexben még 4 ének olvasható), majd a 119b lapon KÜLÖNÖSEKNEK ÉNEKEI felirattal

„Énekel a Leány, felel a Legény” címmel

következik az

Azt hallottam szerelmemem

*hogy el akarsz hagyni kezdetű ének.*¹⁶

A vers folytatását a Mészáros kéziratához toldott, Amade eredeti kézírásával készült lapokon találjuk. Az Amade kéziratok levél még a következő énekeket tartalmazza:

121a—122b : *Megváltozott immár* 3 vszk,

122b—124a : *Oh én szegény* 6 vszk,

124b—126a : *Mennyei földnek ura* 8 vszk,

126a—128b : *Majd hamuvá, hamvas porrá* 8 vszk,

128b—130b : *Nagy baj lévén* 6 vszk.

Ez énekeket Erdélyi Pál Amade kétségtelenül hiteles verseiként adja ki,¹⁷ és Gálos Rezső is elfogadja őket azoknak. (ItK. 1936. 70. l.) Amade eredeti kézírása ellenére kétségessé teszi Amade szerzőségét az a körülmény, hogy az öt ének közül kettőnek a versfője ellene szól Amade szerzőségének. A *Majd hamuvá* versfője: MÉSZÁROS,

a *Nagy baj lévén* versfője: NOVÁKI. Amade tehát nemcsak a saját verseit írta össze, hanem a másokéiból is másolt.

Bár gondolhatnánk arra is, hogy Amade verselt mások nevében is. Ezek azonban főleg udvari emberei voltak, környezetéhez tartozó személyes ismerősei. Ilyen versek a Négyessy kiadásban: XLVII. sz. „Liszky András szegény báró papé”, a LXXX. számú — „Régi ének még 1740. esztendőből Szebeni Jánosnak csinálva”, a CXXXVIII. számú Bubrik Sándorról. Róla egy másik verset is írt Amade.¹⁸

Még ha el is fogadjuk Gálos Rezső érvelését, hogy ez álnevek mögé Amade saját érzéseit rejtí, kétségtelennek érződik, hogy a fenti két vers, a MÉSZÁROS és NOVÁKI versfőket adó, nem Amade László szerzeménye. Egyéb bizonyítékunk is van rá, hogy Amade mások költeményeit is beiktatta verses gyűjteményébe. A Véghely-féle Amade kéziratok közt találjuk pl. a *Jer magyar sirj velem* kezdetű 11 vszkos éneket,²⁰ vagy a *Minap Moeris pásztor* kezdetű 54 strófás idillt.²¹ Négyessy mutat rá, hogy mért nem lehet ezeket Amadenak tulajdonítani.²²

Hogy a kéziratok, pl. a főcodex, Mészáros másolata 41. számú: *Ha engem szivedből... kezdetű éneknél*: „Ez más munkája”, ill. az 59. számú: *Nem tudom ki szeretne kezdtűnél*: „Ez nem ide való gyümölcs”, vagy a 60. számúnál: *Si posset* kezdetű latin darabnál: „Neque haec est Illi Dni Baronis Compositio” megjegyzést találjuk, szintén arra engednek következtetni, hogy a kortársak ismerték az énekek szerzőjét, s nem Amade Lászlót tartották annak.

Ebből a szempontból természetesen a kortársak véleményét kell döntőnek tartanunk, s kételkednünk kell pl. Jankovich Miklós észrevételével kapcsolatban, midőn egyes verseknél megjegyzéseket fűz Amade szerzőségéhez. Így pl. az egyik legnépszerűbb Amade-versnél, az *Ah már egyszer engeszteld meg* kezdetűnél (Négyessy-kiadás VIII.) gyűjteményében (Quart. Hung. 178. 24b) Jankovichnak következő megjegyzését olvashatjuk: „Ez alább írt ének különbözik sub No 3 az Amade László Énekei között található Énektől. Ennek az első betűi ANNA, annak pedig AMADET formálnak; minthogy ezen éneket egy írásból, mely mult

¹⁵ EphK. 1907. 87. l.

¹⁶ Kiadva EphK. 1907. 208. l. (A Kelecsényi-ék 74/a—75/b lapjai: „Leány panaszkodása és legény felelése” címmel 11 versszakban AMID versőket adó változatot tartalmaznak).

¹⁷ EphK. 1907. évt.

¹⁸ Cs. áat s fát m. kezdetű. Kiadva Győri Szemle 1936. 135—137. l. Uo. Hlavics Andrásról: 194—195. l.; Rezy Jánosról: 192—194. l.; Csóka Istvánról: 118—125. l.; Gáspári Pálról: 128—129. l. Ilyen verse Amadenak a Balassi József jószágkormányzójához írt: *Bár ne tudtam volna* kezdetű ének is, mely a kéziratban a 31. sz. alatt olvasható. Sokáig Balassi Bálintnak tulajdonították. Vö. Gálos: „Balassi vagy Amade?” EphK. 1936. Talán ugyanilyenek a Négyessy-kiadás II. sz.: BALOGH, XLII. sz.: LA, SN1, CXXXII. sz.: *Spleni* versőket adó énekek is. Gálos Rezső Amade monográfiájának 215. l. 41. számú jegyzetében említi a XII. számút: KÁROLI, XVII. számú: SZILASSI, CXXII. számú: TALI.

¹⁹ Győri Szemle 1936. 75. l.

²⁰ Kiadta Amade versként Pintér Kálmán a Figyelő XVI. kötetében.

²¹ Kiadva Amade versként Véghely Dezsőtől a Figyelő 1877. 148. l.

²² Négyessy 540—553. l.

századnak közepe táján Zemplin vármegyében irattatott, leírtam, inkább mondhatom, hogy Amade László a régi éneket, sokat benne megváltoztatván, maga Nevére fordította, mely miatt az énekek, ámbátor eleji meg egyeznek, de folyamattyyokban különböznek.” A szöveg forgó ének ötversszakos alakban megvan az Amade ősforrásokban, Jankovich megjegyzése sokkal inkább csak azt igazolja, hogy Amade László versei már a XVIII. sz. közepén eljutottak a messi Zemplénbe, mint azt, hogy kész verset használt fel és alakított át saját érzelmi kifejezésére.²³

Az a körülmény, hogy Amade kezeirásával Mészáros, NOVÁKI versfőket adó, tehát idegen versek maradtak ránk egy Amade énekesgyűjteményben, fel kell hogy keltse kételkedésünket a kézirat többi versének Amade szerzősége, de általában az Amade-versek hitelessége iránt. Elsősorban pedig az Erdélyitől a Csallóközi Ódából kiadott Amade-versek iránt. Mészáros gyűjteményének Amade-versekként kiadott darabjait számba véve Gálos Rezső²⁴ kétségtelenül Amade-énekeknek fogadja el az Amade kezeirásával lejegyzett darabokat. Majd az ezeket követő MINDENFÉLE ÉNEKEK címmel következő, sorjában számozott 17 énekkel kapcsolatosan úgy véli, hogy mivel közülük a 16. sorszáma: „Lehetetlen, mivel néked (Négyessynél a XLVII. számú) Amadéé, a többi is „valószínű Amadéé”. Kétesnek mondja Gálos Erdélyi kiadványának 4 darabját:

Bátor hogy én hozzád hódultam (II. 142b—143b)

Ijjaságotban, vígságodban (II. 140b—141b)

Inkább bosszant (II. 142a—b)

Már elhunyt az én napom fénye (II. 136b)

Szigorú kritikával kell fogadnunk Erdélyi közléseit. Csak azokat az énekeket fogadhatjuk el hitelesen Amade-versekként, melyeket a versfők vagy közel egykorú vélemények Amadééknak vallanak. Bár Mészáros Ignác ennek a kiadásra szánt kötetnél forrásként használt gyűjteményének anyagát „Amade László úrnak és másoknak munkáiból” vettnek jelenti ki, Erdélyi Pál és nagyrészt Gálos Rezső is jóformán Amade-gyűjteményt lát a Csallóközi Ódákban. A Mészárostól sajtó alá rendezett és a cenzúrártól kiadásra engedélyezett összeállításban, Mészáros már nem említi Amade nevét, hanem így beszél: „Ez ligetbéli némely verselő Elméknek találmányiból, másoknak is jelesebb gondolataiból össze-gyűjtven egynehány maga toldalékaival meg bővitve közönséges mulatságnak kedvéért” szándékozik nyomtatás alá adni. Ennek ellenére a tisztázást is lényegében Amade-verseket tartalmaz, de nem minden darabja Amade szellemi terméke, mint azt főként Erdélyi véli, hanem a gyűjtemény végén Mészáros saját és más szerzők alkotásait találjuk. Abban viszont igaza van Erdélyinek:²⁵ az a körülmény, hogy Amade halála után közvetlenül (1765) Mészáros gyűjteményének 90 százalékát Amade énekeiből válogatja össze, ez Amade költészetének a maga korában való megbecsülése vall. „Mészáros törekvése egyben korának ítélete, és megerősíti azt a szokást, melyről énekesgyűjteményeinknek tanulmányozása győződött különösen meg, hogy Amadenak szerteszórt énekeit egyremásra írják, gyűjtik és másolják.”²⁶

Miközben Mészáros a sajtó alá bocsátandó gyűjteménye számára másol, ítélkezik is, pl. Amade verseinek latin kifejezéseit következetesen magyarul cseréli fel. Ez kétségtelven arra vall, fülét bántotta Amade barbarizmusa.²⁷

A stílusbeli átciszsoláson kívül, válogat is Mészáros. Esztétikai értékelésnek kell elkönyvelnünk, hogy elhagy 5 legkevésbé költői rimjátékot, táncdalt, ahol a zenei elem végképp túlnőtt a szöveg jelentőségén. Ezek pusztá ritmikus játékok, ahol a dallam komoly szavakra

²³ Hasonló megjegyzést tesz Jankovich a *Kuku kuku kuku skám* 3 versszakos változatával kapcsolatosan is: „Ezen Éneket Báró Amade László azon régi Énekből, mely ebben a Gyűjteményben sub No 139 és 218 találatik, némely változtatásokkal így szerkesztette össze” (Quart. hung. 178.25/b). Az *Élty vigan bár, nem kellesz már éneknél* hasonlóképpen: „Ezen alul jegyzett Ének régtől már fent forgott úgy, mint ezen gyűjteményben sub no 32 leírva találatik, mely éneket Báró Amade László Énekei között így változtatva találom” (Quart. hung. 178.28/a. — 29/a). Az említett énekek inkább a variációk keletkezésének jellegzetes példái, és nem Amade szerzősége ellen bizonyító adatok. Semmi egyéb adatunk nincs, hogy Amade szerzőségét a fenti énekek kapcsolatosan ne fogadtathatnók el, ellenkezőleg, valamennyi ének megvan az Amade ősforrásokban.

²⁴ ItK 1936. 70. l.

²⁵ EPhK. 1907. 85. l.

²⁶ EPhK. 1907. 86. l.

²⁷ Mészáros sajtó alá rendezett gyűjteményében minden ének előtt találunk jellege-féle, kétsoros rimes címet, mottót. A fűködexben a XI. számú énekkel ez megszakad, Mészáros forrásként szolgáló összeállításban ugyancsak, bár ott még a XXXIII. számú énekig az énekek elején feltűnően helyet hagyott a mottók számára. A kiadásra szánt gyűjtemény jellegének meglete arra enged következtetni, hogy Mészárosnak rendelkezésére állott egy másik, mindmáig ismeretlen Amade-gyűjtemény is.

nem szorul. Csupán a zene követeli meg szövegtöltelékként a szavakat, mint szöveg, egyikük sem állja meg a helyét:

Négyessy: (!) XCIX. (!) *Lila moja,*

CIII. *Tallala fallala,*

CV. *Lála, lala, Dalila,*

CVI. *A, A, A, te vén iörzsökja,*

(!) CXII. (!) *Dira dura lalala.* Nem a trágár részek miatt maradtak ki ezek, mint Gálos mondja, hanem költőietlenségük miatt, mivel dallam nélkül értelmetlenségek voltak.

Ez öt költőietlen darabon kívül Mészáros elhagyta két éneknek az ellenversét: Négyessynél az V. számú ellenversét: a XLV-öset: *Már gondolok sziveddel*, ill. a XLIX. számú ellenversét, az LIII-asat: *Gaz Cicerkém.*

Elhagyta Mészáros a Négyessynél XXI., XXVI., LXXX. számú énekeket, mivel Mészárosnak a forrásként szereplő első gyűjteményében ott szerepelt a megjegyzés, hogy ezek már „ki vannak nyomtatva.”²⁸

Kihagyta Mészáros a kiadásra szánt gyűjteményéből a Négyessynél

XXXII. számozású: *Bajt vinak óhajlásim*

LXXXVII. sz. *Azt megkönyveznéd*

XCII. sz. *Nincs mód benne*

énekeket. Egyik sem tekinthető sikerültebb alkotásnak, kihagyásuk a rostáló jó érzékére vall. (Pl. népszerűvé sohasem váltak, egyikük sem szerepel énekesgyűjteményeinkben.)

Kimaradt az a két magyar nyelvű ének is, melyeknél Mészárosnak az a megjegyzése olvasható, hogy mások munkái: 41. számú *Ha engem szivedből,*

59. számú *Nem tudom ki szeretne.*

Kihagyta ezeken kívül Mészáros az összes idegen nyelvű darabot, valamint az istenes verseket.

Igy a forrásként szolgáló s megszakítás nélkül Amade költeményeinek másolatát képező 134 énekből a kiadásra szánt kötet 103 darabot válogatott ki, elhagyva 15 magyar nyelvű verset is (Négyessy kiadáshoz viszonyítva 13 darabot).²⁹

Négyessytől eltérően felvette Mészáros az Amade versei között 31. szám alatti *Bár ne tudtam volna* kezdetű, BALASSA versföket adó énekét, melyet egy ideig Balassi Bálint verseként kezeltek.³⁰

A Mészáros által kinyomtatásra szánt gyűjteményben Amade 103 énekén kívül folytatolagos számozással tovább haladva, a végén azonban (valószínűleg a bekötéskor!) a sorrendet összezavarva, még 25 verset találunk. Közülük a CIV—CXXI számozásúakat, melyek 4 kivételével, szintén folyamatos számozással a forrásban is megvannak, Erdélyi Pál Amade versekként kiadta, és az irodalmi köztudat azóta is Amade versekként könyveli el őket.³¹

Közülük azonban más források Amade költeményének csak hármat állítanak:

*Ah már hová legyek!*³²

*Tovább nem tűrhetem!*³³

Lehetetlen mivel (Négyessy kiadás XLVII.)

Mint hogy az említett 3 ének más források Amade szerzeményeként említik, valószínűnek látszik, hogy a többi ének közt is van még Amade-szerzemény. De mivel Mészáros arról beszél, hogy „néhány verselő találmányát” „egynéhány maga todalékával” is meg bővítette, a

1. *Majd hamuvá* — MÉSZÁROS — (EPHK. 1907. 211. l.),

2. *Mord pillantás* — MÉSZÁROS (EPHK. 1907. 89. l.),

3. *Nagy baj lévén* — NOVÁKI (EPHK. 1907. 91. l.),

4. *Vigadj bus szívem* — VÉKONI (EPHK. 1907. 212. l.),

5. *Szivem fájdalma* (EPHK. 1907. 204. l.) — SAMV verseket nem valószínű, hogy Amade írta. Egy másik énekről:

6. *Eddig titkoltam* (EPHK. 1907. 204. l.) a Szádeczky-féle Miscellania, erdélyi gyűjtemény azt írja, hogy Szentpáli a szerzője.³⁴

²⁸ Horváth János: Magyar irodalmi népiesség... 101. l. jegyzete szerint pl. a LXXX. számú *Szánom gyászcs* „temet egy 1764-ből való ponyvanyomtatványon. 1769-ből való hely nélküli *Mulatságos Világi Énekek*, című ponyvanyomtatáson a LXXX. számún kívül megvan a XXVI. számú: *Ámbár szerettem* kezdetű ének is.

²⁹ Erdélyi szerint (EPHK. 1907. 87. l.) a Négyessynél közltek közül 16 db nincs meg Mészáros sajtó alá szánt kötetében. De valójában csak 13, mert megvan a Négyessynél XXIV., XLIII., LXXIII. számú. Gálos szerint (ItK. 1936. 69. l.) a Négyessy-kiadáshoz viszonyítva 11 világi darab maradt ki. Az általa említett közül azonban a XLI. sz.: *A szép fnyes* kezdetű megvan, viszont Gálos nem említi, holott kihagyta Mészáros a XXXII., XLV., XCIX. számúakat is, összesen 13-at.

³⁰ Négyessy 458–459. l.

³¹ EPHK. 1907. évf.

³² ItK. 1927. 270. l.

³³ Kat. Szemle 1905. 700. l.

³⁴ Szádeczky: Miscellania. Irodalomtörténeti Füzetek 2. szám. Bp. 1955. 64. l.

Verseghytől is felvett Mészáros egy költeményt: CXXVII. számú „Ámor és Halál” című *Elsetétedvén*... kezdetű. A 25 közül a többi 14-re vonatkozólag biztos adatot ez ideig nem tudunk szerzőjüket illetően. Bizonyos Amadés iz érődik ezeken az énekeken, ha nem is az ő alkotásai, költészetének hatását mutatják. Amilyen mértékben kevesbítjük az Amade-versek számát, olyan mértékben kell növelnünk a költészete hatását mutató énekekét.

Amade énekköltészete nemcsak szűkebb hazájában: a Csallóközben, a Dunántúlon vált népszerűvé, eljutott a messzi Zemplénbe³⁵ és a távoli Erdélybe egyaránt.³⁶ Az a számos Amade-ének, mely a XVIII. sz. közepétől, a század második felében keletkezett gyűjteményekben oly bőséggel található a szerző nevének említésével vagy anélkül, meg az a még számosabb Amade ízü szerelmi dal, mely a XVIII. század közepétől egyre uralkodóbbá válik énekesgyűjteményeinkben, Amade népszerűségét bizonyítja. És azt, hogy a költészet ekkor még közkinccs, melyből mindenki szabadon merít.

Igazában népszerűekké Amade dalai váltak. „Mivesebb csinálmányai”, a 12-es sorokban írt alkotásai közül a *Nótelen és házaset* (Négyessy CXLVI.)-en kívül egyedül *Akit elfelejtett Cupido s nem ejtett*³⁷ került bele daloskönyveinkbe. Sem ún. „szerelmi regénye”, vagy annak részletei, sem más Zrínyi-sorokban írt művei nem váltak népszerűekké. Pedig Gálos monográfiájában 33 12-esben írt db-ot számol össze (ld. m. 126. l.)

Természetes is ez, hiszen Amade újítása éppen a divatos műdalok magyar nyelven való megszólaltatása. Olasz és német eredetű, hol eleven, duhaj, hol meg enyelgő, tréfás dalai-val ő törte át Gyöngyösi és a főúri líra hagyományait.³⁸

Amade zenét tanult, jól hegedült. Gráci tanulóéveiben (1724—25) megismerkedett az olasz dallamok, balettek hatására fejlődő német énekköltéssel. A német versekben megvalósult az olasz vers scioltó és az olasz zenedrámák áriáinak kapcsolata.³⁹ Ennek a világ-irodalmi formai áramlatnak volt Amade a közvetítője. Amade dalai „hallott és fülébe zengő dallamokra” készültek,⁴⁰ néha maga szerzett hangjegyeket hozzá. A divatos műdalok új formái voltak ezek, Amade felszínes egyéniségének pillanatnyi felvételei. Amade legjellegzetesebb magatartása éppen az, hogy a közönségre nincs tekintettel, soha sem irodalmias, hanem mindig életszerű. Ezekkel az életszerű, mindig dallamos és friss, jól énekelhető műdalokkal Amade eljutott a nép szájára, ahová énekeit egyáltalán nem szánta. „Ezekért éltmég akkor is az énekeskönyvekben, mikor a német rokokó objektívált kis szerelmi enyelgése, majd érzelmessége váltak divatossá”.⁴¹ Népszerűségét és hatását másrészt az magyarázza, hogy szerelmi költészete a szerelmi érzés szinte minden hangulatát kifejezte: dalaiban a tipikus lelkiállapotok sablonjait kapták készen.

Hogy Amade dalai a főúri körökből hogyan terjedtek lefelé, erre példa Poóts András, akinek a *S é n a i L u k r é t z i á j á b a n* Amade *Kuku kuku kukucskám* kezdetű dalának variánsát halljuk Lukrécia ajkáról.⁴²

Az Amade-mintájú ének közvetítésére példaként felhozható Mészáros *Kartigámja* s. A rövid soroknak hosszabbakkal való kombinálása, de a hang is Amade-szerű:

*Tenger buknak közepette
Mihez fogjak epett szív?
Kegyetlen sors, törj bármerre
Lesz szerelmem mégis hiv!
Mely kinokra születtem
Én nyomorult! Buba borult!
Nemde untig szenvedtem?⁴³*

Az Amade-énekek elterjedésének, népszerűsödésének általánosabb módja azonban a kéziratos énekesgyűjteményekbe való bekeverülés. Az énekesgyűjtemények összeírói számára ez az eljárás tudatos vagy tudattalan. Tudatos másolásnak kell tekintenünk pl. a főcodexet,

³⁵ Jankovich gyűjt. Quart. hung. 178.24/b

³⁶ A Miscellanián kívül Marosvásárhelyen Szeles János notárius két Amade-verset jegyzett le:

*Ah már hová legyek,
Nem tudom ki szeretne*

kezdetűeket, melyek közül csak az egyik van meg az ősforrásokban (az utóbbi), de azzal a megjegyzéssel, hogy „Ez nem ide való gyümölcs”, amiért Négyessy nem is vette fel kiadásába, Vö. Itk.1927. 270. l.

³⁷ Kat. Sz. 1905. 698. l.

³⁸ Gálos id. m. 140. l.

³⁹ Kastner Jenő: Amade gálans verse EPhK. 1922.

⁴⁰ Gálos id. m. 44. l. vö. ItK. 1936. 76. l.

⁴¹ Gálos. id. m. 140. l.

⁴² Kiadva Négyessynél: 477. l. Ugyanezt a dalt Gálos R. egy székely faluban is lejegyezte: EPhK. 1907. 96. l.

⁴³ Az 1772-es kiadás 216 l. idézi Horváth J. 92. l. jegyzete.

Mészáros Ignác kiadásra készített összeállítását, vagy Kreskay Imre pálosrendi szerzetes antológiáját barátai, köztük Amade László verseiből.⁴⁴ Ilyenkor a másolók szövegűsége törekednek, legteljebb stílusai változásokat eszközölnek (pl. Mészáros).

Nem ilyen szent örökség a költészet a nem tudatosan másolók, ill. gyűjtők számára. Ellenkezőleg: közös kincs, mellyel szükségszerűen, saját szükségleteiknek megfelelően bannak. A szerelmesnek nem kell magát fárasztania, hogy új szerzeménnyel fejezze ki, amit érez és gondol. Nem fontos, hogy saját szavaival fejezze ki mondanivalóját, ha meg éppen az eredeti enekben valami nem illik helyzetére, igazít rajta, alkalmazzza magára. Ilyent láttunk fentebb, midőn az AMADE versfőtt adó ének ANNA nevet adóvá alakult át.⁴⁵ Ilyen gyűjtemény pl. az 1800 tájáról való Világi Énekek gyűjteménye (OSzK. Quart. Hung. 2910.), mely 36 Amade-éneket, ill. neki tulajdonított verset jegyzett fel, sokszor lényeges eltérésekkel. Összeírója nem Amade énekeinek tudatos mentésére gondolt, s a j á t gyűjteményt állított össze. Ez csak azért történhetett meg, mert Amade költészete bizonyos mértékben közösségi igényt elégített ki, a közösség a maga tulajdonának tekintette, magáéként formálta. És ez Amade költészetében a legértékesebb rész, a szakadatlan változás állapotában élő költészet, mely a vegei igazi népköltészeté formálódhatik. (*Elmehetsz már* — Négyessy: CXXI. Erdélyi: Népdalok II. 49., 50., 204., III. 33. 1.)

Amade, ill. a neki tulajdonított dalok közül a XVIII. századi kéziratos énekes gyűjteményekben a következő 10 fordul elő legtöbbször.

1. *Nem tudom ki szeretne.*

Amade gyűjteményes másolatait nem számítva, 17 variánsa ismeretes. Az ősforrások „Ez nem ide való gyümölcs” megjegyzéssel látják el. Szeles János udvarhelyi nótárius viszont „Báró Amade éneke” címmel másolta le 4 versszakban.⁴⁶

A kedves csapodársága miatti szerelmi szemrehányás általában 5 versszakos alakban terjedt el: 1. Világi Énekek (OSzK quart. hung. 2910) 8/a-b 2. Szikszai-ék. 56/b—51/a 3. Dávidné S. 152. sz. 4. Nátly Ferenc énekgyűjteménye (OSzK quart. hung. 176) 25/a—b 5. Váci Énekeskönyv I. (1799) 58. sz. 6. Kelecsényi-ék 64/b—65/a 7. Jank. gyűjt. 73. 162/a. Több 10 strófás változata is ismeretes. Ezeknek mondanivalója is megváltozott, nem egységesek. A szemrehányás mellett búcsúzás, fenyegetés a Miscellania 6—8. 1. változata. Ugyanílyan a Vizelety-k 17—19. 1.-jé. Tizenegystrófás változatban olvasható a SzUB 84—86., lapján, sőt 14 versszakos variánsa is ismeretes: Erdélyi-ék. 45—46., illetőleg a Jank.-gyűjt. IV. 34/a, ebből 11 új versszak. Előfordul még a Vutskits-ék-ben XXIV. sz. alatt 6, valamint PHÁ-nál a 303. szám alatt 7 versszakos változatban. (Egyéb változatait lásd ott.)

2. *Élj vigan már* (Négyessy CXXI, 7 vszk.)

Leghívebben őrizi meg Amade énekét a Jank. gyűjt. 178. 28/b—29/a. Másol nagyobb eltéréseket találunk. Pl. a SzUB XIV. darabja 7 vszkából új a 4. 5. 6. strófa, de a Négyessy-kiadással egyező 4 versszakban is vannak eltérések, a mondanivaló azonban nem változott meg. A Jank. gyűjt. 175. XXXII. sz. db.-ja (6 vszk) szintén változat, új a 2. 3. 5. strófa. (A SzUB-val is csak 3 közös strófája van a Jank.-másolatnak.)

A változatok közül említésre méltó, hogy egyik versszakából: *Elmehetsz már, nem kellesz már* kezdetű új ének szakadt ki. Ez az alak található meg a Miscellaniában (305—306. 1.) 4, a Veress-dk-ben (60/b, 3, a Jank. gyűjt. 175. 17/a 6 strófás változatban. Általában 3 versszakos változata a leggyakoribb: Tolvaj István jegyzetkönyve 25/b, Zemplényi-ék 44. sz., Kulcsár II. 41. 1. Bartha 68.

A XVIII. századból 12 változata ismeretes, de elkerült népdalként Erdélyihez is. (Népdalok II. 49, 50, 204, III. 33.) Ez mutatja igazi népszerűségét. (Bartalus I: Magyar Népdalok. III. 42. 1.)

3. *Árván sirván*

Amade-versként először a Kreskay Imre *Magyar Odáiból* Hattyuffy közölte a Kat. Sz. 1905. 696. l-on. „*Megbántódott jóbarát*” címmel. Amade keze írásával a Borzi Nagy Iván gyűjteményéből is előkerült (ItK. 1940. 287. 1.)

A hatstrófás ének szerelmi szemrehányás. Ilyen terjedelemben van meg a Miscellaniában is (231/b—233/b), utolsó versszakának két utolsó sorával azonban más fordulatot vesz az ének: itt rabságba jutott, míg amott elkerülte ezt. A Nátly-ék-ben 5 versszakban kétszer is megvan: 48/a—b, 49/b—50/a. PHÁ-nál a 116. sz. alatt található 2 strófás változatban. Kétstrófás változat máshol is gyakori, (l. ezeket a PHÁ kiadásban a 116. sz. alatti jegyzetben). Ezenfelül: Szikszai-ék 51/a, (OSzK oct. hung. 1162.) 20/b—21/a. Ismert variánsainak száma 12.

⁴⁴ L. Kreskay Imre: Magyar odák. OSzK. Quart. Hung. 202. 6 Amade-versét kiadta Hattyuffy D. a Kat. Szemle 1905. évf.-ban.

⁴⁵ Jank. gyűjt. OSzK. quart. hung. 178.24/b és más példái.

⁴⁶ ItK. 1927. 270., Mészáros gyűjteményéből kiadva az EPHK. 1907. 84. 1.

4. *Kuku kuku kukucsám* (Négyessy LXV — 3 vszk)

Hódolás, hosszabb változataiban esdeklés, a kedves szépségének dicsérete. Négyessy ezt írja róla (477. l.) „talán egy verse sem vált Amadenak inkább köztulajdonná, mint ez... Változtatták, alakították, rövidítették, toldották. Poóts András Ifjui Verseiben is (1791!) a 67. lapon a Sénai Lukrétziának egyik betétdala Amadenak e verséből van átalakítva. Talán nem is Poóts változtatta meg, csak fölvette az elterjedt dalt.” A Poóts-féle változat kiadva a Négyessy kiadás 477—478. l-on, uo. a 478—479. l-on, majd ezt követően a 480—481. l-on két 9 versszakos változat a Jankovich-gyűjt.-ből.

Ezekhez áll közel a SzUB. LXXIX. számú 8 strófás darabja, ill. a Miscellania 234—235. l. 9 strófás változata. Ugyancsak 9 versszakban megtalálható az Erdélyi-ék-ben (Jank. másolat 173. IV. 69—70.) Dávidné S. 93—94. l-on. 8 strófás változatban: Vízkeleti-k.-ben (ItK 1930. 300. l.), 6 versszakban az OSzK. oct. hung. 446. 25/b. l-ján. 5 versszakos változata olvasható a Világi Énekek (OSzK. Quart. hung. 2910) 65/b—66/a lapjain. Megtalálható Jank. egyéb gyűjteményeiben (178. 26/a, 175.-ben 139. sz. alatt). Állítása szerint Amade „szerkesztette össze” a maga énekét a fenti két énekből. (Vö. EPhK. 1907. 96. l.: Székelyföldről a nép ajkáról gyűjtötte Gálos.).

Ismert változatainak száma 12.

5. *Ah már egyszer engeszteld meg* (Négyessy VIII — 5 vszk).

E tiszta daltípus egyike Amade nyomtatásban legrégebben megjelent énekeinek. Kultúr adta ki először a Hasznos Mulatságokban (1817. 21. l.) hatsorú strófákban, ahogy az ősforrások tartalmazzák. Toldy Handbuchjában *Kérlelő* címmel 8 sorú versszakokban. Amade verseként „Szerelem koldulása” címmel lényegtelen eltéréssel megvan Kreskay Magyar Ódái-ban is.

Nagyobb eltéréseket tartalmaz, de az ének lényege nem változott meg a Világi Énekek (OSzK quart. hung. 2910) 6/a-b, valamint a Szép világi mulatságos és szomorú énekek (OSzK oct. hung. 44.) 6/b—7/a 5—5 strófás változatában. Viszont a SzUB XII. számú 6 versszakos változatából csak az első 3 strófa Amadéé (más sorbeosztással); új az utolsó 3 versszak, sokkal költőietlenebb módon eseteli kintlódását, hogy szánakozást keltsen.

A 3. versszakból keletkezett variánsként: *Az egeknek egymás után* csillagi ragyognak kezdettel 2 strófás változatát (a 2. versszak Amade 1. versszakából keletkezett) találjuk a Veress-dk 81/a lapján. Érdekes megjegyzéssel látta el Jankovich gyűjteményében (178. 24/b, no 271) egy négystrófás változatát, mely versfőben az ANNA nevet adja. Amade énekével az 1. 3. 4. versszak mutat azonos részeket, új a 2. versszak, hiányzik a 4. és az 5. strófa. Jankovich szerint Amade csinálta az ő énekét egy általa ismert XVIII. század közepéről való zempléni énekből.

A XVIII. századból 11 változata ismeretes, így a fentiekén kívül megvan a Fejérvári K. gyűjteményben a 67/a lapon, Tolvaj István jegyzetkönyvében 25/b lapon, Zemplényi-dk-ben 35. sz. alatt, Kovács Ferenc-ék-ében 65/b lapon, Barthánál a 212. l., Jank. gyűjteményében. 173. VIII. 165. l.

6. *Ha engem szivedből ki nem zártál*

A főcodex, Mészáros a 41. sz. alatt 7 versszakban adja ezzel a megjegyzéssel: „Ez más munkája”, Gálos szerint (ItK. 1940. 285. l.) Amade verse.

Leghosszabb változata 13 versszakban a Vízkeleti-kódexből kiadva az ItK. 1932. 175. l. A Szádeczky-féle Miscellaniában 12 versszakos változatban (124—125. l.) olvasható, de itt nem pusztán szerelmi könyörgés, hanem kiutasítással fenyegetődöz.

Egyéb változatai: Szikszai-ék. 43/a-b. — 7 vszk. SzUB LXIV. 5 vszk, Világi Énekek (OSzK 2910) 48/a—b 8 vszk, Szép világi énekek (OSzK oct. hung. 44.) 11/a—b 7 vszk, továbbá ugyancsak az OSzK kéziratárában az oct. hung. 387. 3/a—b, quart. hung 175. 19/b—20/a és 24/b, quart. hung. 173. VI. 24/a. lapokon.

Változatainak száma 9.

7. *Nem gondolok hiteddel* (Négyessy V — 5 vszk.)

Versszakcserével (1. 3. 4. 5. 2. meg egy 6.), tehát az utolsó versszak mindkettőnél új, található a SzUB. XXIII. sz. alatt, ill. a Világi Énekek (OSzK 2910) 87/b—88/a lapokon.

Egyéb változatai 5 strófás alakban: Miscellania 227—228, Kelecsényi-ék 31/a—b, Erdélyi-ék (Jank. másolat 173. IV. 90. l.) Szép világi énekek (OSzK oct. hung. 44) 37/a—b, valamint a quart. hung. 173-ban, összesen 8 változatban.

8. *Mások mondják, hogy szerettek*

Négyessy kiadásában a XLVI. sz. *Mások mondják nem szerettek* kezdetű, irigyek megvetéséről, titkos szerelemről szóló ének igen messzire szakadt változata.

Még elég közel áll a Négyessy-kiadásához a Miscellania 139. lapján található 5 versszakos változat, melynek az 1. és a 2. strófával van kapcsolata, illetőleg a Vízkeleti-kódex. 4 strófás variánsa (kiadva az ItK. 1932. 177. l.), melyből az 1. versszakkal állítható párhuzam. Tartalmilag mindkettő az irigyek ellen szól, arra biztat, ne gondoljanak a rossz nyelvekkel.

Általános az ötversszakos változat: Szikszai-ék 35/a—b, Div. Cantiones (OSzK quart. lat. 700) 28/b, Világi Énekek (OSzK 2910) 77/a, Erdélyi-ék (Jank.-másolat 173. IV.). Szép Énekek (MTA. Népk. 8. X. 193). 10. Ellenverses változata a Pannonhalmi-ék-ban, 49. sz. alatt. 8 ismert változata van.

9. *Ámbár nekem* (Négyessy III.—5. vszk.)

Általában 5 strófás változatokban ismeretes: Vizkeleti-k. (ItK. 1930. 176. l.) Kelecsényi-ék. 54/a—55/a, Miscellania 236—237. Ez utóbbi szép példáját mutatja, hogyan alkalmazzák a lejegyzők saját helyzetükre a lemásolt dalt. Amade hódoló befejezése helyett itt ez áll:

*Eleget biztatsz reményem
Hunt csillagom jénym.
De már nem imádlak
Sőt magadnak tartlak.
Nincs már benned kétség, készség.*

Valószínűleg hasonló okok miatt maradt el az utolsó versszak a Világi Énekek (OSzK 2910) 10/a—b 4 versszakra szűkült variánsából is.

Megvan még a Szakolczai-ék-ban, a Jank.-gyűjteményben 173. VIII. 111/a és 175. 45/b lapokon 4 versszakban.

A változatok száma: 7.

10. *Tovább nem tűrhetem*

Kreskay Imre *Magyar Ódáiban* (Kat. Sz. 1905. 700. l.) „Filebo és Doris versengése” címmel fordul elő. Párbeszéd a legény és a leány között, kölcsönösen kiadják egymás útját, nem is szerették egymást.

Mészáros Ignác gyűjteményének mindkét példányában előfordul az Amade-éneket követő „Mindenféle énekek” között (I. kötet 115/a—116/a — II. kötet 135/b).

Az Erdélyi-ék (Jank. másolat 173. IV. 92. l.) „Szeretők versengése” címmel adja. Megvan a Nátly-gyűjt.-ben 32/b—33/b, Aranka Gy.-ékben: 79/a-b, a Világi Énekekben (OSzK 2910.) 115/b—116/a. lapokon.

A változatok száma 6.

A XVIII. század második felében s a századforduló táján keletkezett kéziratos énekes gyűjtemények közül az általam átvizsgált kb. 30 énekesgyűjteményben 70 Amade-ének (Amadenak tulajdonított!?), ill. variáns fordul elő. Közülük a legelterjedtebbek, legnépszerűbbek a fentiek. E gyakorlati statisztika egyben rávilágít arra is, hogy mi volt az elnépszerűsödésük oka, melyek voltak a XVIII. század második felében kéziratos költészetünk kedvelt motívumai.

Mindegyik ének elég általános színezetű, könnyen megtanulható szöveg, dallamos formában. Tartalmilag és formailag is olyanok, hogy dalban, énekelt szöveggel könnyen elterjedhettek, s el is terjedtek keletkezési helyüktől távol eső vidékekre (Északon Zemplén, keleten a Székelyföld). Nem nehéz elképzelni, hogyan szakadtak ki az énekekből egyes részek, keltek új életre, s énekelték őket még a nép körében is. (Vö. *Élj vigan már, Kuku kuku kukucs-kám* variánsait, népi változatait.)

A fenti énekekből hiányzanak Amade játsszi, formai cífraságai, minegyiknek van konkrét mondanivalója: egy-egy tipikus lelkiállapot kifejezői sablonos képekkel, becéző szólíntgatásokkal, nemegyszer a népdalokra emlékeztető kifejezésekkel.

Az énekek ismételtlen visszatérő indítékai vagy a szemrehányás, vagy az esdeklés: a szerelmi érzés két leggyakoribb fajtája. A szerelmi szemrehányás oka a kedves családsága, állhatatlansága, melynek következménye a kiutasítás, szakítás, búcsúzás. (*Nem tudom ki szeretne, Élj vigan már, Árván sirván, Nem gondolok*). Egy-két szó megcserélésével a lejegyző-állapotának megfelelő változtatásokat lehetne elérni. (*Árván sirván* változata a Miscellaniában.) Az esdeklés, a kedves előtti hódolás együtt jár a kedves szépségének dicséretével, részletezésével. Még több alkalom nyílik a becéztetésre, kedveskedő megszólításra, virágnevek alkalmazására, nagyszerű hasonlatokra, melyek nemegyszer egybevágnak a népköltés szokás-törvényeivel (*Ah már egyszer, Kuku kuku kukucs-kám, Ha engem szivedből*). Néha az esdeklést fenyegetés támasztja alá (*Ha engem Miscellaniabeli változata*), máskor a titkos szerelem csendül ki, felcsillan a remény, vagy ennek híján megtörténik az előzményekhez kissé váratlan megoldásként a szakítás (*Ámbár nekem változata* a Miscellaniában). A sablon megvan, kisebb változtatásokkal a lejegyzőnek adott helyzetére alkalmazni az éneket könnyen lehetséges (*Ah már egyszer, Ámbár nekem, Ha engem*). Egyes strófák önálló dalokká válnak, külön-külön is éneklük őket, mint ahogy a népdalokkal történik (*Az egeknek egymás után...*).

A szemrehányás, ill. esdeklés indítéka variálódik egyéb elemekkel (titkos szerelem, irigyek elleni kifakadás, kiutasítás, búcsúzás stb.) Amade költészetében éppen úgy, mint a XVIII. század kéziratos szerelmi költészetében. Nem állítjuk, hogy kéziratos énekes költő-

szetünknek ez a két motívuma Amade hatására fejlődött így, de kétségtelen, hogy a lelkiállapot sablonszerű kifejezése részben az ő eszközeivel és az ő könnyed formájában rögzítődött. Ahogyan Amade sablonokat használ tipikus lelki állapotainak kifejezésére, s éppen emiatt nem változatos a lírája, ugyanúgy yeszi át e sablonokat a kéziratok költészet, a népköltészet.

Az átvételt megkönnyíti a népköltészet elemeihez való kapcsolódás, a vele való keveredés. Bár a kakukk ritka motívum a népköltészetünkben (főleg annak olaszos változata: kuku!), mégis csak madár, s a madár-hasonlat régi örökségünk. Balassiig nyúlunk vissza, úgy érezzük, ez az Amade-énekből csiszolt kép:

*Kuku, kuku, kukucsám,
Szépen szóló madárkám,
Mint hívogattak,
Sípocskámmal hívlak,
Szállj le hozzám madárkám!*

*De sok arany, ezüstért,
Drága karbunkulusért,
Szívem, nem adnák,
El sem is hagynák,
Ez világnak kincséért* (Jank.-gyűjt. 175. 138. sz. 1. és 4. strófája).

Kétségtelenül Amade ütötte meg a hangot, de a továbbfűzés a népköltészet törvényei szerint alakult:

Árva voltam szív nélkül

Bujdostam csak egyedül... (Jank.-gyűjt. Négyessy 480. 1.)
Még a tudós elem, a mitológiai vonatkozás is népiesen cseng:

*Helénai személyed
Tökéletes szerelmed
Engem elhódított
Magához tódított,
Lekötelezett tüzed* (SzUB. LXXIX.)

Virágének-szerűen csendül fel egy másik dal sora:

*Szerelmes virágszálom
Kevéssé most megválom,*

ugyanakkor biblikus ízt kap az ének:

*Fáj a szívem, megvallom,
De Istennek ajállok* (Miscellania 6. 1. Nem tudom...)

*„Légy bár most vig kedvedbe
Sirva jutok eszedbe”, de találom még hű szeretőt,
„Azzal holtig vigadok,
Nem jönnyadok, hervadok,
Hanem ülök az ölemben
És így leszek én kedvében,
Melyet én sok aranyért,
Nem adnék drága kincsért”* hangzik egy másik változatban.

(SzUB. XXXVII.) Ezek az elemek szépen megférnek a tipikusan Amadés-képekkel, és kifejezésekkel:

*Szépek ugyan fogadásid,
Édesdedek ajánlásid
De szavad nem állandó
Szíved máshoz hajlandó...
Találsz veszélyt tengerben
Csalárd szívet emberben
Ki csak szép szóval simogat...
Csak színből hízelkedik...*

Szerelmednek vess határt,
Mert végtére az megírt...
Árgus ugyan nem vagyok,
Mégis két szemmel látok...
Vak tűz ugyan a szerelem...
Vak után nem indulok...

Az a körülmény, hogy Amade énekei csaknem kizárólag a szerelmi érzést szóltatták meg, s ezzel kapcsolatosan gondolatai, kifejezései, 1—1 képe stb. sokszor vissza-visszatér, megragad az emlékezetben, megkönnyítette Amade dalainak elterjedését. Ezt segítette elő az új, divatos dallam is, és az a szabadabb, mondhatni szabadosabb életszemlélet, mely gálans verseiből árad. Újszerűsége zavartalanul hathatott, mert minden formai változatossága ellenére idegen ritmust soha nem követ, költői nyelvében, énekstílusában is általában a meglevőt használja.

Ha most azt vizsgáljuk, hogy a XVIII. század közepétől összeírt, énekes gyűjteményeink milyen mértékben tartalmazzanak Amade-verseket, a következő megállapításokat tehetjük.

Első helyen, már csak mennyiségénél fogva is, Jankovich Miklós gyűjteménye áll. A „Nemzeti Dalok Gyűjteményének” 10 kötete és számos egyéb gyűjtése, mely korának népszerű énekeit jegyezte fel, igen sok Amade-éneket is tartalmaz. Már Négyessy kiadásában⁴⁷ 36 ének változtatát számolta össze. E változatok szerint „inkább abból a szempontból tanulságosak, hogyan módosultak, koptak, idomultak az illető versek a kézről-kézre adás közben.” Jankovich gyűjteményének csak futólagos átvizsgálása is arról győztet meg, hogy az Amade-énekek száma jóval felülhaladja a félszázat. Az énekek egyike-másikánál Jankovich érdekes megjegyzéseit olvashatjuk a dalok eredetére vonatkozólag, ami annál inkább meglepő, mivel egyéb verssel kapcsolatosan ilyesfélével alig találkozunk.

Az 1800 tájánál összeírt, 238 verset tartalmazó *Világi énekek és versek* (OSzK Quart. Hung. 2910) címet viselő gyűjtemény 36 db Amade-ének variánsát őrizte meg. Legnagyobb részét rövidebb változatok, erős eltérések. Közülük Négyessy kiadásában is megtalálható 26, ezen kívül kétségtelenül hiteles Amade-vers még 7, 3-at Erdélyi Pál tulajdonít Amadénak Mészáros Csallóközi Odái alapján. A csaknem kizárólag szerelmi tárgyú versek abc rendben tartalmazó kéziratdarabjai közt még több Amade-ízű ének található, bár a zömmel XVIII. századi eredetű versek mellett XVII. századi, ill. a XVIII. sz. első feléből való darab is sok akad.

Igen értékes gyűjteménye szerelmi költészetünknek az MTA kéziratárában (Rui 4 r 60) lévő ún. *Kelecsényi-ék*. Sok XVII. századi eredetű darabja mellett számos olyan éneket őrzött meg számunkra, melyek máshonnan ismeretlenek. Különböző időkben különböző kezek állították össze. 119 verséből Amade-változat: 17 ének. Közülük a Négyessy-kiadásban is megtalálható: 12. Négy ének szerzőségét Erdélyi Pál tulajdonítja Amadénak (EPHK. 1907. évf.), közöttük olyanokat, melynek versfői — SAMV. NOVÁKI neveket adnak. Nagyobb-mérvű változatok a következők: 33b—34a: *Ingyen mért kinlódom* 5 versszakban — Négyessy XXVIII—8 vszk. 48/a-b: *Számon gyászos* 5 versszakban — Négyessy LXXX — 7 vszk. 64/b—65/a: *Ah már hova legyek* 4 strofa — EPHK 1907. 93. l. 10 vszk.

A kézirat második részében több újabban keletű ének található, melyek Amade-hatást mutatnak. (Néhány ének versfői: SÁMUEL nevet formálnak közülük!)

A Natty Ferenc által öszveszedett versek és áriák 1795—96 OSzK Quart. Hung. 176. 10 Amade-éneke közül 5 megvan a Négyessy-kiadásban is, 2-ről a Mészáros Ignác gyűjteménye miatt állítja Erdélyi, hogy Amadeé (EPHK. 1907. évf.), más 3 egyéb források szerint is az ő szerzeménye. Több ének 1—2 versszakkal rövidebb, mint egyéb feljegyzésekben, néhányánál a szerzési év jelezve van: 48a—b: *Árván sirván* — 1730. 25a—b: *Nem tudom ki szeretne* — 1755, másoknál a lejegyzési idő (?) 1789. A *Még nélküliségben folytattam életemet*... kezdetű alkotás 38 versszakban van meg (Négyessynél CXLIV — 37 vszk.).

Érdekes jelenség, hogy a Csallóköztől messzi Erdélyben összeírt Szádeczky-féle *Miscellanea* is, vegyes tartalma ellenére, aránylag sok Amade-éneket tartalmaz: 8. Belőlük 5 megvan Négyessy kiadásában, más 2 egyéb források szerint az övé. Az *Eddig csak titkoltam*... kezdetű énekről viszont, melyet Erdélyi Amadénak tulajdonít (EPHK. 1907. 204. l.) a *Miscellanea* szempáli szerzőségét állítja. Négy mértékben eltérő variánsa a kéziratnak a *Mások mondják*... (Négyessy XLVI.) kezdetű, szinte csak az alapérzés azonos. Érdekes, hogy így még inkább Amade modorában írtnak érződik, mint a Négyessy-kiadásban. A kézirat még egyéb szerelmi verseiben is erősen érződik Amade hatása.

⁴⁷ 435. l.

Az *Erdélyi-dalokkönyv* az MTA kéziratárában újabban előkerült, jelzet nélküli darab, jelenlegi elnevezése: *Színezett XVIII. századi énekeskönyv*. Az OSZK quart. hung. 173. IV. ennek másolata. Amade énekeinek 7 variánsa olvasható benne, köztük pl. a *Kuku kuku kucskám* (Négvessy LXV — 3 vszk) 9 strófás változatban, még távolabb eső változat a *Bucsum tőled ő kegyetlen...* kezdetű 8 strófás ének, mely a *Drágább kincs nem tűnt* (ItK. 190². 93. 1.) kezdetű 7 versszakos ének 2. strófájából keletkezett. A változatok közül Négvessy kiadásában is szerepel: 3, egyéb források szerint az övé: 3, kétes az *Eddig itlkoltam* kezdetű ének Amade-szerzősége (Vö. fentebb a Miscellániával kapcsolatosan mondottakat.) Több Amade-ízű éneket tartalmaz.

Kreskay Imre: *Magyar ódák avagy énekek* c. verses gyűjteményben (1788-ból) 6 Amade-ének másolatát találjuk. Kreskay mindegyikük alá odajegyezte Amade nevét. Közülük 2 megvan Négvessy kiadásában, a többi 4-t közölte Hattyuffy D. a Kat. Sz. 1905. évfolyamában.

Szikszaí András *énekeskönyve* (MTA Rui 8 r. 137) azért érdekes adalék számunkra, mert változatos és értékes anyagát 1750-ben írták össze, még Amade életében. A következő Amade-dalok kerültek bele:

34a 1-on töredékesen az *Ámbár szerettem* (Négvessy XXVI.) 5 vszk

35a—b *Mások mondják, hogy szerettek* 5 vszk (vö. Négvessy XLVI.)

43a—b *Ha engem szivedből* 7 vszk (ItK 1940. 285. 1.)

51a *Árván sirván* 2 vszk (Kat. Sz. 1905. 696. 1. 6 vszk.)

51b—52a *Átkozott szerelem* 5 vszk (Négvessy XVI — 5 vszk)

56b—57a *Nem tudom ki dicsérne* 5 vszk (EPHK 1907. 89. 1. és ItK 1927. 270. 1.)

3 közülük Négvessy kiadásában is szerepel, 3 egyéb források szerint Amade verse.

Erdélyben írták össze a *Szíveket Ujító Bokrét* is. 5 Amade énekén kívül (Négvessy kiadásában belőlük megvan: 4) Változással, kedvmulással kezdetű 14 versszakos darabja is kapcsolatban van Amade költészetével. E számos variánsban ismeretes ének Amade *Bár tied az diadalom* (Négvessy LXIV.) utolsó versszakából indult új életre. Valamennyi darab erősen eltérő változat, új versszakokkal.

Az 1764 körül összeírt *Vizkeleti kódex* (ItK. 192². évf.) több Amade-ízű szerelmes versen kívül, 5 Amade-éneket ill. változatot tartalmaz. Közülük 4 megvan a Négvessy kiadásában. A *Mondják mások, hogy szerettek* kezdetű (Négvessy XLVI) csak az első versszakában egyezik Amade énekével, a többi 3 versszakának csak a hangneme hasonló.

Szokolczai István *versgyűjteménye* 1762. (ItK. 1943. 306. 1.) 4 Amade-éneket tartalmaz, melyből 3 szerepel Négvessy kiadásában, egyéb források szerint övé: 1. 14 szerelmi verse közül még 2 mutat Amade hatását.

Veress Márton *dalokkönyve* (OSZK oct. hung. 496.) 1793-ból 3 Amade költészetével kapcsolatos éneket őrzött meg:

48b—49b: *Akit elfelejtett* 16 vszk — Kat. Sz. 1905. 698. 1. — 12 vszk

60b *Elmehetsz már* — 3 vszk — Négvessy CXXI — 7 vszk

81a *Az egeknek egymás után* 2 vszk — Négvessy VIII. — 5 versszakos énekének

3. strófájából keletkezett változat. Mint látható, mindegyik ének erősen eltérő variáns.

Szép világi mulatságos és szomorú énekek 1792—1799. (OSZK oct. hung. 44.) Két Négvessynél is szereplő (V. VIII.) éneken kívül tartalmazza a *Ha engem szivedből ki nem zártál* kezdetű 7 strófás dalt is, melyről az őforrások azt mondják: „Ez más munkája” (vö. ItK 1940. 285. 1.)

A *Pannonhalmi Énekeskönyv* (1796) Négvessy kiadásában is meglevő 2 éneken (CXVI. CXVIII. sz.) kívül a 49. sz. alatt tartalmazza a *Mások mondják, hogy szerettek* kezdetű, egyéb énekgyűjteményekben is elterjedt dalt, melvet Gálos Rezső a Négvessy-kiadás XLVI. számú darab ellenverseléseként tulajdonít Amadénak.

Pálóczi Horváth Ádám: *Ötödfélszáz énekek* c. gyűjteményében 116. sz. alatt *Árván sirván* 2 vszk — Kat. Sz. 1905. 696. 1. 6 vszk. — 203. sz. alatt a *Nem tudom ki* — 7 vszk — ItK 1927. 270 és EPHK. 1907. 89. 4 vszk terjedelmükben eltérő Amade énekeket találjuk. Érdekeségük, hogy egyik sem szerepel Négvessy kiadásában, de más források Amade énekeinek mondják. Ezenkívül találunk még PHA gyűjteményében más Amade-énekekből keletkezett töredékeket, pl. a 125. sz. alatt *Fáj, fáj, fáj, de mit tudok tenni* 3 soros töredék a *Drágább kincs nem tűnt* (ItK. 1902. 931.) kezdetű ének 5. versszakából keletkezett (Ugvanéz ének 2. versszakából: *Bucsum tőled ő kegyetlen* kezdetű számos változatból ismert ének maradt ránc). A 127 sz. alatt *Jaj hová legyek boldogtalan* 5 soros töredék pedig a *Mit csináljak* kezdetű, Amadénak tulajdonított versből szakadt ki. (ItK. 190². 94. 1.)

Fejérvári Károly versgyűjteménye (OSZK. Quart. Hung. 179) 1782 körülről azért érdekes, mert a *Nőtelen és Házaset* (Négvessy-kiadás CXLIV. — 37 vszk) eddig ismert leghosszabb változatát tartotta fenn: 41 vszkban (vö. „Amade László Nőtelen és Házasetéhez pótlások” ItK. 1933.) Megtalálható még uo. az *Ah már egyszer engeszteljed* (Négvessy VIII.) kezdetű ének is (67a 1.).

2—2 Amade-éneket őrzött meg a *Vustkits-ék* (1798), *Aranka György gyűjteménye* (OSzK. Col. Hung. 126. I—II.), *Dávidné Soltári* (1790—1791.), *Váci Énekesgyűjtemény*.

De alig van olyan énekeskönyvünk a XVIII. század második feléből, hogy benne ne találjunk 1—2 Amade éneket legalább pl. *Diversae Cantiones* (OSzK. Quart. Lat. 700/28b : *Mások mondják* — 5 vszk ; OSzK. oct. hung. 446.25b : *Kuku kuku* 6 vszk, Az oct. hung. 1162. 20b—21a : *Árván sirván* — 2 vszk ; *Szép Énekek* (MTA Ki. Népkölt. 8. X. 193/10. sz. : *Mások mondják* ; *Tolvaj István jegyzetkönyve* (OSzK. oct. hung. 654.) *Elmehetsz már* 3 vszk ; s így tovább.

Természetesen ezeken a kéziratos énekesgyűjteményeken kívül még más kéziratok is tartalmaznak Amade-dalokat. E tekintetben Amade hatásának, utóéletének kérdését lezárni még sokáig nem lehetséges. Mostanra is vonatkoznak Toldy Ferenc megállapításai, Négyessy reményei,⁴⁸ hogy még napfényre kerülhet néhány másolati kötet, sőt lappangó versek, ahogy nemrégiben előkerült Amadénak eddig ismeretlen hatvanegynéhány levele.

Ilyen lappangó kézirat lehet pl. az a *Költemények* című barnabőr kötésű quart-alakú, 157 írott oldalt tartalmazó könyv, mely még 1934-ben Kemény Miklós akkori esztergomi városi levéltáros szerint katalogizálatlanul az esztergomi városi levéltárban hevert. Az általa közölt kezdősorokból megállapítható volt, hogy első darabja a Négyessy-kiadás LXI. számú éneke : *Bárha elleneznek*...

De tudomásunk van Amade-énekeket tartalmazó más, eddig ismeretlen kéziratos énekesgyűjteményekről is.

Hogy világosabban lássuk Amade költészetének jelentőségét, ezeknek és minden valószínűség szerint még több előkerülő kéziratának az ismerete is szükséges.

⁴⁸ Négyessy 438. l.

AZ EGYETEMI HALLGATÓ ADY ENDRE ÉS AZ EGYETEMI HALLGATÓK

Ady Endre 1896 szeptemberében lett a debreceni jogakadémia első éves hallgatója. Ady Debrecenbe nem a jogtudomány iránti szomjával ment, hiszen érdeklődése másfelé vitte volna, atyja kívánságának tett eleget, amikor a jogakadémiára iratkozott be.

Adynak már mint zilahi középiskolás diáknak is voltak irodalmi sikerei, már akkor részt vett újságszerkesztésben.¹ A zilahi gimnázium irodalmi önképzőkörének életpillér kritikusai politikai felfogásának, fejlődő demokratikus gondolkodásának már akkor kifejezést adott.

A jogakadémián is megmaradt az a tulajdonsága: elsősorban az irodalom érdekelte s mellette a főiskolára került ifjúság maga: felfogásával, megnyilatkozásaival, egész életével.

A debreceni jogakadémiának, a hozzá tartozó reformatus kollégiumnak levegője csak táplálta ezt az érdeklődését. Az akadémiák, főiskolák ifjúsága régi idők óta fogva szervezett, önképzőkörök, diákszervezetek voltak. Ilyen volt a debreceni jogakadémia Magyar Irodalmi Önképző Társulata és a Debreceni Főiskolai Lapok c. folyóirat.

Ady — akinek némi újságírói múltja is akadt már — Debrecenben rövidesen az Egyetemi Lapoknak, majd a helyi lapoknak — Debreczeni Hírlapnak, Ellenőrnek, Debreczennek, Debreceni Reggeli Újságnak² cikkírója, illetve munkatársa lett s elsősorban nem verseket, hanem prózai, politikai tárgyú cikkeket írt.

Cikkeiben sokat foglalkozott a diákélettel s általában a társadalmi, politikai kérdésekkel. A főiskolai ifjúság problémáival foglalkozva, ezeket a kérdéseket boncolgatja: milyennek kellene lennie az ifjúságnak? Mi a feladata azon túl, vagy amellett, hogy tanulnia kell? Elég-e az, ha csak tanulmányaival foglalkozik, vagy helyes-e az, ha emellett politikai, társadalmi szereplésekre is szakít időt? Helyes-e, ha csak politizál, társadalmi életet él az ifjúság?

Ezeket a kérdéseket első perctől nem csak a debreceni főiskolai ifjúsághoz tette fel, hanem az ország összes főiskolái, egyetemei diákságának. Első éves jogász volt, amikor összeült az első országos diákkongresszus, s aztán minden évben rendezett az ifjúság ilyen kongresszust. Ady ezeknek előkészítését, lefolyását élénk figyelemmel kísérte, bírálta. De elsősorban a budapesti, az ország vezetésére hivatott egyetemi ifjúság szereplését vette bonckés alá.

Ady Endre ekkor írt cikkeinek igazi értelmét akkor foghatjuk fel, ha egy kicsit közelebbről ismerjük meg a századforduló egyetemi diákságának életét, szervezeteit.

A századforduló éveiben a budapesti tudományegyetem és műegyetem diáklétszáma meghaladta a hat-hétezret. Mellettük az egyetlen vidéki egyetemnek, a kolozsvárnak mintegy másfél ezer hallgatója volt, s a vidéki jogakadémiáknak, teológiai, bányászati főiskoláknak is volt együtt több mint ezer hallgatója, vagyis az ország egyetemi és főiskolai ifjúságának összlétszáma nyolc-tízezer körül mozgott. A budapesti egyetemi ifjúság helyzeténél és létszámánál fogva is valóban hivatott lett volna a vezetésre.

A főváros egyetemi ifjúságának szervezete, az *Egyetemi Kör* ekkor már negyedszázados múlttal tekintett vissza. A budapesti egyetemek — elsősorban az idősebb, a tudományegyetem ifjúsága a vezérszerepet nemcsak azért követelte a maga számára, mert régi egyesülete hosszú múlttal tekinthetett vissza,³ hanem múltjának haladó hagyományaira hivatkozott.

Valóban, a budapesti egyetem ifjúsága eladdig sokszor hallatta már szavát az ország politikai, társadalmi életének válságos, forrongó időszakában.

A felvilágosodás, a reformkor, 1848—49-es szabadságharcunk, és az utána következő évtizedek forradalmi időszakában a budapesti egyetem ifjúsága tettekkel írta be nevét a történelembe. Ezekben az időkben az egyetemen — miként akkor a társadalmi életben is — a

¹ Lásd Bóka László: Ady élete és művei I. 34—49. l.

² L. Bóka l. m. 89, 91—93. l.

³ A budapesti Egyetemi Kör 1871-ben alakult, a Kolozsvári Egyetemi Kör 1874-ben, de egyes vidéki akadémiáknak ennél sokkal idősebb szervezetei is voltak. Így pl. a debreceni ifjúsági egyesület 1857-ben alakult, a sárospataki szintén régi, 1869-ben létesült...

középnemesi, kismemesi, illetve később a közép- és kisbirtokos családok fiai, a vagyontalanok lett birtokosságból származó értelmiségi ifjak valóban a haladás fátylavívői voltak. Közülük a legkivalóbbak masoltak Martinovicsék Kátéit, írták és terjesztették Kossuth országgyűlési naploit, majd a munkásság részére Táncsics írásait; a XIX. század második felének Ausztria elleni tünteléseiben is mindenütt megtalálhatjuk őket. 1860-ban, a márciusi felállítás áldozata Forinyak Géza egyetemi hallgató, aki bele is halt a rendőrsortűz okozta seibebe.

A XIX. század utolsó negyedének egyetemi ifjúsága, előtérben még mindig a birtokos — dzsentri — elemekkel, de a gyorsan növekvő tömegeinek hatására, komoly formában kezdett szervezkedni. Szervezkedésével kettős célt akart szolgálni: egyrészt az egyetemi ifjúság tudományos képzésének színvonalát akarták emelni — hiszen a fejlődő országnak egyre több jól képzett értelmiségre volt szüksége —, másrészt az egyetemre áramló ifjúsági tömegek szociális segítségét is meg akarták oldani. Az egyetemi ifjúság életében tehát a komolyabb tudományosság igénye mellett a szociális kérdések is előtérbe kerültek. Felmerülésük oka minden bizonnyal az, hogy az egyetemre a társadalom vagyontalanabb osztályainak, a polgári, kispolgári rétegeknek gyermekei is tömegesen elindultak.

Önerejükől hozzák létre 1871-ben olvasókörüket, ahol sok folyóirat, komoly könyvtár áll rendelkezésükre. A kör tagsága már kezdettől négyszázon felül volt, s egyre növekedett. Hogy a kört fenn tudják tartani, állami támogatásra van szükségük. P. Szathmáry Károly ellenzéki képviselő viszi a parlamentbe ügyüket. — Abban az időben Deák Ferenc is reakciós, nagybirtokos pártja volt kormányon. Deák felismeri az ifjúság szervezkedésében rejlő erőt, a politikai tényezőt — s egyben a kormányzatra nézve az esetleges veszélyt —, s azonnal hajlandó támogatni az ellenzék által benyújtott határozati javaslatot. „Alig van valami, aminek én a köz tekintetében jobban örülök — mondja Deák —, mint midőn az ifjúság önművelődési ösztönét és törekvését látom... Óhajtanám, hogy minél több ily önművelődési kör alakuljon és fenntartásukat valóban igen fontosnak tartom... Én alig is tudok hasznosabb beruházást, amelynek ugyan nem már a következők esztendőben fogjuk aratni gyümölcsét, de amely idővel nőni, növekedni fog. Az ilyen dolgok emelik a nemzetet nagyra, a kultúra magasabb fokára. Elfogadom az indítványt...”⁴ — A karzaton izgatottan figyelő ifjak örömmel vihették a hírt társaiknak: a „honatyák” évi ezerötszáz forintot megszavaztak a tudományos diákegyesület céljaira.

Igy született meg a Tudomány- és Műegyetemi Olvasókör. Deák a célkitűzés megfogalmazásánál is segített. A cél hármas legyen: a magyar ifjúság érdekeinek védelme, a hazafiúi erények ápolása, s a tudomány szeretetének elmélyítése. — A diákság kettős célja mellé Deák beékelte egy harmadikat: „a hazafiúi erények ápolását”. Ez a pont lesz aztán később az a fogódzó, amibe kapaszkodva mind sűrűbben beavatkozhattak — a kormány, a politikai pártok — az ifjúság életébe.

A Tudomány- és Műegyetemi Olvasókör szépen indult. A tudományszakonként megalkult szakosztályok állandó vitáuléseket tartottak, ünnepnapokon a vármegyeháza nagytermében nyilvános előadásokat, matinéket rendeztek, ahol a legjobb dolgozatok szerzői felolvasásokkal, mások szavalatokkal a „szép kezek tapsáért”, vagy más „babéért” küzdöttek. Már kezdettől államtudományi, jogtudományi, orvostudományi és retorikai szakosztálya volt a Körnek, később dalos- és tornász-szakosztály is létesült s más tudományszakok is létrehozták külön szakosztályukat.

Az Olvasókör tanulószobáiban a tagság nyugodt tanulási lehetőséget talált; a könyvtárban az ifjak érdeklődési körüknek megfelelően tudásukat továbbfejleszthették.

Az egyesületben valóban lehetőség nyílt az ifjúság önművelésére, egyéni képességei fejlesztésére. Már kezdettől volt az Olvasókörben „társalgó” is, ahol szórakozhattak — billiárd, kártya, sakk állt rendelkezésükre. Nem kellett tehát a kávéházakat felkeresniük.

Később folyóiratot is szerkesztenek. 1875-ben indult az *Egyetemi Híradó*, amely 1888-tól az *Egyetemi Lapok* nevet vette fel. A folyóirattal az volt a céljuk, hogy a legjobb tudományos dolgozatokat nyomtatásban szélesebb körben ismertessék, amellyel a vidéki főiskolákat tájékoztassák a budapesti diákéletéről, illetve mindnyájukat egymás életéről.

Az Olvasókör vezetőségét a tagság évenként választotta. Ezek a választások igen nagy zajjal folytak. A tagság korántsem volt egy véleményen, s a Körben olyan irány érvényesült egy-egy éven át, amilyen felfogású csoport be tudta hozni a vezetőségbe jelöltjeit. Az elnök személye döntötte el elsősorban, milyen „politikát” fog űzni az ifjúság, kik lesznek a Körben az uralkodó elemek a következő évben. S mert a budapesti ifjúsági egyesület képviselte az ország minden főiskoláját a fővárosi társadalmi-politikai életben, a választásokat a vidéki diákság is figyelemmel kísérte.

A budapesti Tudomány- és Műegyetemi Olvasókör elnökének és vezetőségének kezdetől fogva kétféle politikát kellett űznie: „nagy” és „kis” politikát.

⁴ Képviselőházi Napló 1873 — 73. 261, 265 — 266. l. 1873. június 26.

A „kis” politika megjelölést kapja a tudományos önképzés, a szociális segítség ügye; azok a feladatok tehát, amelyekért tulajdonképpen az egyesület annak idején alakult: a „nagy” politika pedig az országos politikában való állásfoglalásukat, részvételüket jelentette. S idők múltával a Kör életében mindinkább ez a feladat került előtérbe, helyesebben a vezetőség ezt a feladatot tartotta fontosabbnak. Szerinte — és az országos politikai pártok vezetői véleménye szerint — ez a „nagy” politikában való részvételünk jelentette a „hazafiúi erények ápolását”, azaz a Kör célkitűzésének legmegfelelőbb feladatát. — A „nagy” politika azonban hovatovább a kortesutakat, a különböző politikai pártok melletti kiállásukat, azok érdekében tüntetések rendezését, vagy azokon való hatékony részvételt jelentette s mindezt mind intenzívebben.

Pedig mind erőteljesebben nőtt a szegénysorsú hallgatók száma, akik a Körtől támogatást igényeltek nemcsak abban, hogy igénybe vették naponta a tanulószobákat, a könyvtárat — kis hónaposszobájukban sok esetben még rendes világítás sem volt, nem beszélve arról, hogy második, harmadmagukkal béreltek egy-egy sötét szobát, ahol tanulni semmiképpen sem lehetett —, hanem abban is, hogy saját keresetükből kellett megélniük, s ehhez az állást is a jövedelemforrást is a Kör közbenjárásától remélték. Az elnökök, a mindenkor vezetőség lelkiismeretükkel azzal nyugtatták meg — ha nagyon elmerültek egyik-másik uralkodó osztálybeli part melletti „nagy” politikai munkájukban —, hogy ez a munka hozza az anyagi hasznot, amiből a szegénysorsúaknak pénzbeli támogatása lehetséges, sőt vékony napiidő, vagy másmilyen állashoz is ez juttatja őket a fővárosnál, állami hivatalokban, ügyvéd-képviselők irodaiban, vagy ha másként nem megy, egy-egy előkelő család gyermekének korrepetálása terén.

A „nagy” politikát elsősorban a vagyonosok, a jómódúak, az uralkodó osztályok felső rétegeiből származó ifjak űzték — mögéjük sorakoztak a Körtől támogatást remélő diáktömegek. Állásfoglalásuk nem volt egységes. Például az „egyházpolitikai” javaslatok körüli harcokban, amikor a polgári házasság törvényerőre emelését, vagy a házasságnak az egyház kezében hagyását kívánták, vagy a „véderő”-vitákban, ahol a hadsereg magyar vezényleti nyelve követelése mellett vagy ellene szavazhattak. A műegyetemi ifjúság is rövidesen felvetette a különállás gondolatát, s hosszú huzavona után meg is történt az elszakadás. Közben a kör nevét is megváltoztatták, 1880-tól az *Egyetemi Kör* elnevezést használják.

Annak ellenére, hogy az egyetemi hallgatók száma egyre növekedett, az Egyetemi Kör taglétszáma kezdett megcsappanni. A politikai vitáktól hangos Kör nem felelt meg a tanulni-vágyó, „nagy” politikától mindinkább távolmaradó szegénysorsúaknak. — Ugyanakkor természetesen egy-egy időre távolmaradtak a Körtől azok a csoportok is, amelyek az elnökség által vitt „nagy” politikai vonallal nem értettek egyet.

Ez az időpont körülbelül a századfordulóra esik.

Az ifjúság összetétele, szociális helyzetét tekintve ekkorra erőteljes változáson ment át. Az addigi — birtokos — uralkodó csoportok mellett mind nagyobb számban jelentek meg a vagyontalanra vált birtokos rétegekből származó értelmiségi csoportok gyermekei s a fejlődő kisiparosok, kiskereskedő rétegekből származó ifjúság. A századfordulóra az egyetemi és főiskolai ifjúság száma elérte a tízezeret s ebben a számban már az uralkodó osztályok felső rétegei kisebbségben voltak. Maga ez a körülmény is amellett szólott, hogy hovatartozásuk, körülményeik miatt sem lehettek egy felfogásúak. S ehhez járult még a már említett „nagy” politika egyre hangosabb vitele uralkodó csoportjaik részéről. Hogy mégis nem válik két csoportra az egyetemi ifjúság — a még mindig uralmi helyzetet élvező régi uralkodó csoportok ifjúságára és a felnövekvő új, demokratikus gondolkodású szegénysorsú polgári rétegek tömegére — ennek oka a korabeli társadalmi viszonyokban keresendő.

Az uralkodó osztályokon belüli politikai viták ebben az időben élesek s ezért sokszor kelthették azt a látszatot, mintha az egyik csoportjuk az „ellenzékhez” tartozna, a „haladás” oldalán állna. Az uralkodó osztályok „ellenzéki” csoportjai igyekeztek viszálkodásaikban az egyetemi ifjúságot saját érdekében felhasználni. Az ifjúság „tradícióira” hivatkoztak ilyenkor. Az ifjúság mindig a „haladás” oldalán állt, mindig „ellenzéki” volt. És így hol az „egyesült ellenzék”, hol a „szabadelvűek” követelték, hogy az egyetem ifjúsága melléjük szegődjék. S valóban, mindaddig, amíg a nemzeti függetlenség ellen irányuló sérelemnek tüntethették fel az uralkodó osztályok belviszályait, saját csoportjaik sérelmeit — éppen a bonyolult társadalmi helyzet miatt — az egyetemi ifjúság egy-egy csoportját fel tudták használni „ellenzéki”, „szabadelvű”, „függetlenségi”, „liberális”-nak hirdetett céljaik érdekében. Az Egyetemi Kör vezetői, sőt a tagság haladó gondolkodású része is — öntudatlanul rácsúsztak az uralkodó osztályok csoportjai melletti kiállás útjára: az utcára mentek, hosszú években át tüntettek céljaik érdekében.

Nagy hiba, hogy az uralkodó osztályokon kívül sem volt igazán haladó erő az országban. A szociáldemokrata párt hovatovább elvesztette az előző évtizedekben vitt haladó szerepét s az egyetemi ifjúsággal különben sem volt akkoriban még kapcsolata. Az egyetemi ifjúság

így csak hosszú idő múltával juthatott el oda, hogy meglássa, megértse: a politikai harc ott kezdődik, amikor a *kizsákmányoltak tömegei* kezdenek dörömbölni *jogos követeléseikkel* a henyélők, a kizsákmányolók eddig jól elbástyázott s mi több, éppen az ő segítségükkel védett kapuján.

A századfordulón az Egyetemi Kör az a hely, ahova ellátogattak az uralkodó osztályok különböző pártvezetői, szervezői, akik az ifjúságot egy-egy számukra szükséges gyűlésre, utcai tüntetésre bírták: de ott sűrűgtek az újságírók is, akik a pártok érdekében publikáltak aztán a történeteket, vagy előre jelezték: mi fog majd történni, mire készül az ifjúság.

Az Egyetemi Kör élete így az országos politikai élethez hasonlóan alakult, az uralkodó osztályok politikai pártjainak tükröződése lett. „Az egyetemi nemzeti párt” az Apponyi-féle ellenzékbe vonult Nemzeti Pártnak ifjúsági vetülete, amely azonban tovább élt, mint névadója. A nemzeti párt keretén belül később „ellenzéki” néppárt – nagybirtokos – klerikális – hatás érvényesül s ez a csoport időnként adott csak helyet az ifjúsági „függetlenségi” pártnak.

Az Egyetemi Kör „kis” politikai élete összezsugorodott, szinte láthatatlanná vált, a „nagy” politikához simul s látható része az évenkénti hangos és zajos vezetőségválasztáson túl a hazafias ünnepségek rendezésében nyilvánult meg; így elsősorban a hagyományos március tizenötödikét megünneplésében. De e márciusi ünnepség is, amelyeken pedig az ifjúságnak torradalmiságát, 48-hoz való hűségét kellett volna demonstrálnia, hazafias frázisok, álhazafias szövegek purgatásának helyeivé váltak. Az ünnepi szónokok a függetlenségi párt vagy néha a néppárt parlamenti képviselői voltak s mellettük a „Talpra magyar” „elharsogása” csak olyan megszokott, ünnepi formassággá szürkült.

A „nagy” politikában részvevő vezetőknek hovatovább szűkítké lett az Egyetemi Kör. Politikai felfogásukért az Egyetemi Kör falain kívül és túl, kávéházakban „harcoltak” s a nézeteltérésekért, sérelmekért – miként az országos politikában szereplők – párbajban kértek és adtak elégtételt. (A „párbajképességhez” a fegyverforgatásban való jártasságot is politikai pártfogóiknak köszönhették. Szemere Miklós nagybirtokos például Pusztaszentlőrincen – a mai Pestlőrincen – lövöldét építtetett, ahova csapatostul szállíttatta ki az ifjakat s látta el őket a szükséges fegyverekkel, rendezte számukra a versenyeket, stb.)

A századforduló éveinek egyetemi hallgatói között voltak, akik mindezt helytelenítették, ki is fejezték nemtetszésüket. Elsősorban azzal, hogy nem jártak az Egyetemi Körbe. (A hallgatók létszáma, mint mondtuk, elérte a tízezret, de a Kör tagsága évente alig 800-as létszámú.)

A vidéki főiskolák növendékei, akik között aránylag több volt a demokratikus gondolkodású, (hiszen nagyobb százalékban szegénysorsúak, kispolgári származásúak; a tehetősebb, vagy jobb kapcsolatokkal rendelkező szülők általában mind a fővárosi egyetemre vitték gyermekeiket) méginkább helytelenítették a budapesti egyetemi ifjúság életmódját, magatartását, helyi ifjúsági lapjaikban arról írtak, hogy a budapesti Egyetemi Kör ilyen körülmények között ne akarjon az ország főiskolai diákságának vezetője lenni, álljon félre, mert nem felel meg hivatásának.⁵

Azok között, akik szavakban is kifejezték helytelenítésüket, az első helyen állt a debreceni jogakadémia diákja: *Ady Endre*. Ady vidékről figyelhette a fővárosi eseményeket – bár később pesti egyetemi hallgató is volt, de csak afféle „mezei” jogász, aki beiratkozott ugyan az egyetemre, előadásokat azonban nem hallgatott, csak félévenként utazott fel Pestre, vizsgázni – néha-néha ment fel Pestre, mégis kitűnő politikai éleslátással ismerte fel az egyetemi diákság bajait, problémáit s ezekről írt, – először a *Debreceni Főiskolai Lapokban*, majd később a napilapokban, mint újságíró.

Adynak akkoriban az egyetemi ifjúságról alkotott véleménye a következő volt: „A mi diákjaink... beiratkoznak, pártba lépnek, korteskednek, választanak, obstruálnak, utcán tüntetnek, hont mentenek, verekednek lovagiasan és bottal, zenegajokat riasztanak, feudális urak talpát nyalják, keresztény alapokra iektetnek, közéletet tisztítanak, képeket kosszorúznak, athletikáznak, zsidókat ütnek, zászlót szentelnek, közéleti alakokat dicsérnek és ócsárolnak... Bizony, nem tudjuk mi a programuk tizedrészét sem felsorolni. De egyet tudunk: abszolút nem tanulnak s abszolút semmihez sem értenek...”⁶

Az Egyetemi Kör szobái már csak nevükben viselték a tisztes jelzőt, hogy „tanuló”-szobák, hiszen a politikai szövegektől hangosak, tanulni senki sem járt oda. Azoknak, akik sűrűn megfordultak ott, nem volt fontos a tanulás. „Politikai szereplésük” meghozta tanulás nélkül is gyümölcsét. Amikor például visszatértek vidéki kortesútjukról – ahova esetleg

⁵ A vidéki iskolák közül a kolozsvári egyetemnek volt folyóirata, – a Kolozsvári Egyetemi Lapok; – 1874-ben indult, továbbá a debreceni főiskolának – a Debreceni Főiskolai Lapok, – indulási éve 1857, – a sárospataki ifjúsági lapja a Sárospataki Ifjúsági Közlemények.

⁶ Ez a cikk időrendben későbbi, mint az ifjúságról írott első cikke, de ez a legfontosabb összefoglalása az egyetemi ifjúság életéről, ezért idéztem ezt először. – Nagyváradai Napló 1902. január 11. – Idézve: Ady Endre összes prózái művei II. k. 343–44. I. Zenegajok = zenés mulatóhely.

éppen egy-egy képviselőjelölt professzoruk érdekében indultak — vagy a köruti tüntetésekről tértek meg, ellátogattak professzoraikhoz, hiszen az óralátogatásokat az indexben professzoraik aláírásával kellett igazolniuk. — A professzor urak eltársalogtak velük, megkérdezték, hogy van a méltóságos vagy kegyelmes papa, vagy politikai pártfogó, s közben aláírták az ifjú indexét is. A vizsgák sem okozhattak gondot. Ha esetleg akadt egy-egy gerincesebb professzor, aki nem lett volna hajlandó a kitűnő származású vagy összeköttetési, politikai „meggyőződésében” kifogástalan, de tudatlan ifjú vizsgáját elfogadni, akkor az ilyen ifjú „zárt” vizsgát kért.⁷ A „zárt” vizsgán aztán senki nem hallhatta tudatlanságáról tanúskodó makogását — a professzornak sem kellett többi hallgatója előtt szégyenkeznie azért, ha ilyenkor a „megfelelet” az indexbe beírta.

1899-ben az Egyetemi Körben is „uralomváltozás”-ra került sor, miként az országos politikában. Az egyeduralmat élvező nemzeti párti dzsentri ifjaknak meg kellett osztaniuk uralmukat a nagypolgári származású, „szabadelvű” ifjakkal. A „reformpártban” kooperálnak, s így ők is uralmon maradnak, s a nagypolgári elemek is részesülnek a Kör vezetésében. Az elégedetlen diáktömegeknek pedig együttesen ígérnek szociális segítséget, s egyéb reformokat.

Az egyetemi reformpárt nem váltja be ígéreteit. A nagypolgári ifjaknak is csak arra volt szükségük, hogy az Egyetemi Körön belül vezetőszerphez, „politikai hatalomhoz” jussanak, — miként ugyanebben az időben a Szabadelvű Párton belül — és a párttal az ország vezetéséből részt kérő nagypolgárok — apáik. És a „szabadelvűek” térfoglalása miatt a háttérbe szoruló nagybirtokos, klerikális hatás alatt álló reakciós — elsősorban néppárti — csoportok megindítják — előbb az országos politikában, s most az egyetemen is — az „antiszemizmus” eszméinek terjesztését, a zsidóüldözést.

A diák Ady rámutatott arra, mennyire káros hatások érvényesülnek különösen a fővárosi egyetemi ifjúság életében. A dzsentri „úrhatnám vágya”, antiszemizmus átragadt a polgári származású ifjakra is: „gyűlölködők és elfogultak — írja — Kis agráriusok, dzsentriszkedők. Még mondjuk Cérna Károly is adja a búsuló dzsentrit, kinek édesapja különben tisztességes, okos szabómester Dombóváron. Ám ő feljő Pestre, szidja a zsidókat, kik elűszták az ősi birtokot. Adja a nemzetit (Ady itt az egyetemi nemzeti pártra céloz), mert véletlenül Cérna úr — édesapja — keresztény katolikusként született.”⁸ Ady látja, hogy a haladástól félnék: „... Ha valaki liberálisban beszélt, megjött a bátorságuk (a dzsentriszkedőknek) s csináltak ... fűlsikertítő zajt...”⁹

Ady jól látja: az Egyetemi Körön belül is harc indult a „dzsentriszkedők”, a „liberalisok” és „szabadelvűek” között. Ettől aztán a professzorok is megijednek, a dékán az Egyetemi Kört is bezáratja egy időre.

Ugyanakkor az ifjúság nagy tömegei a reformpárt politikájával cseppet sem voltak megelégedve. Az országos diákszövetség, diákotthonok létesítése helyett — amik a legégetőbb problémái voltak akkor az ifjúságnak — a reformpárti vezetők teaestélyeket rendeztek, s ott saját karrierük megalapozására törekedtek.

Ady s vidéki, demokratikus gondolkodású társai a reformpártban — „uralomra” lépésekor — bíztak. Ady maga így számolt be erről az időszakról: felfigyeltek az Egyetemi Körben történt változásokra, azt hitték, a „szabadelvű”, a haladó, demokratikus célkitűzések végre érvényesülni fognak, s aztán látniuk kellett, hogy a szabadelvű ifjak nem tettek semmit. Ady nem azért marasztalja el őket, mert politizáltak, hanem azért, ahogyan politizáltak: „Az egyetemi ifjúság, melynek állásfoglalási jogát elvitatni nem lehet, belevetette magát a pártok küzdelmeibe. Állást foglalt!... A pesti egyetemi ifjúság részt kért a politikából s voltak előzékeny úri emberek, akik ezt a részt kegyes szívvel megadták...” A szabadelvűek egyetlen érdeme — írja tovább —, hogy az egyetemen már nem ütik a zsidókat. De egyebet ők sem tettek. Helyesli, hogy nincsenek antiszemita tüntetések, mert az mindenképpen helytelen, de ez kevés: ezen túl tegyenek is valamit a diákszövetségért...”¹⁰

Ady az antiszemizmus mögé látott. Látta, hogy mögötته a hatalmukban ingó reakciós uralkodó rétegek hatalomféltése húzódik meg. Haladni, tanulni, fejlődni, haladásért áldozatot hozni vagy dolgozni nem akartak, mert tudták, hogy a haladással, a demokratizálódással hatalmuk csökkenése következne be: le kellene mondaniuk uralkodó helyzetükről. Ezért ezeket, akik a demokratikus átalakulás szükségességéről beszéltek, sőt azért dolgoztak is, megrágalmazták, üldözték: „Katasztrófa előtt áll az ilyen ország — kiált fel Ady — A kultúrával nem törődnek, az egyetem ifjúsága nem tanul, a tudósainkat itt mi nem ismerjük, külföldön annál inkább, az úri házakban van fényűzés, de könyvtár nincs, legfeljebb díszkötésű

⁷ „Zárt” vizsgát kérhettek a hallgatók, ha a vizsga időpontjában „gyöngélkedtek”, de nem akarták elhalasztani a vizsgát.

⁸ Szabadság 1900. szept. 1. Ady összes prózai művei I. 320. l.

⁹ Ady i. m. uo.

¹⁰ Ady i. m. I. k. 72–3. l. Debreceni Főiskolai Lapok 1899. jan. 20.

semmiségek. Züllött, lehetetlen társadalmával a lehető legnagyobb katasztrófa előtt áll ez az ország...¹¹

Ady már ekkor tisztában van azzal, hogy az uralkodó osztályoktól nem remélhető a változás, azok a haladás ellenségei: „Menjünk vissza, szeretett úri véreim (Ázsiába). — írja — Megöl bennünket a betű, a vasút, meg az a sok zsidó, aki folyton ösztökél, hogy menjünk előre. Fel a sallanggal, fringival, szentelt olvasókkal, kártyákkal, kulacsokkal, agarakkal, versenylovakkal és ösökkkel. Menjünk vissza Ázsiába...¹²

Ady tudja, hogy szavai nem hangzanak el hiába. Tudja, hogy vannak társai, a kisértelmiségi, kispolgári demokratikus gondolkodású elemek. Egyre többen beszélnek az egyetemen demokratikus változások szükségességéről. — De ellenük azonnal szervezkedik a reakció: az uralkodóosztálybeli léha ifjak tudtak, hogy az ő helyzetük biztos (a nepotizmus, a rokoni kapcsolatok útján való érvényesülés az akkori társadalom rákénje volt. A dzsentri társadalom nagyszerűen összetartott: érvényesülni, a hűsös fazék mellé jutni csak saját fiait, saját kaszjabelit engedett), különösképpen biztos, ha már egyetemi hallgató korukban megfellelően „helyezkednek”. Az Egyetemi Körön keresztül szabad teret engednek a reakciós pártok irányításának: az egyetemi ifjúság életét olyan útra vitték — vagy legalább is akarták vinni —, amilyen irányba a reakciós uralkodó pártok akarták.

Igy indultak az egyetemen a különböző „mozgalmak”. Elsősorban az antiszemitizmus, de mellé a „keresztmozgalom” is jelentkezik. — Már jó ideje lehetett, hogy letörött az egyetem aulájában levő marványkőből faragott magyar koronáról a kettős kereszt. Hosszú ideig nem vette észre, nem hiányolta senki. A „mozgalom” megindulása után a visszaemlékezők így írnak róla: „A nemzeti lét lángjába hull bele minden *avultnak* látszó érték, azt gyarapítja. Így tűnik el a kereszt az egyetem falairól. Körülötte sem harcoltak érvek, *aulikus* emlékek: akkoriban nem reklamálta senki...¹³

A „keresztmozgalom” 1901 elején indul: másfél méteres kereszttekkel felvonultak a megtevesztett, vakbuzgó, néppárti vezetés alá került ifjak s minden tanterembe fel akartak egy-egy keresztet függeszteni. A demokratikus gondolkodásúak hevesen tiltakoztak, verekedésre került a sor, majd a politikai pártokhoz, dékánhoz futottak — mindkét csoport — segítségért. Aztán párbajok következtek. Az újságok hosszan cikkeztek az egyetemen történekről.

Az ifjúság életét hosszú ideig felkavarja a „keresztmozgalom”.

Ady ezeket a „mozgalmakat” „hecc”-eknek nevezi. A „kereszt-heccért” a klérust és a klerikális reakciós néppártot teszi felelőssé: „Gyűlölöm a farizeusokat, tisztelem az őszinte ellenfelet... Mit akar a csuhás tábor, a szent keresztet szemtelenül profanáló komédiajával?...” — kérdezi s ugyanakkor tudja, hogy a klerikális reakció megtevesztetni akar: „A jámbor, becsületes emberek egész serege nem veszi észre a bajt...” — Az egyetemi keresztmozgalomról a véleménye: „Az egyetem éretlen tacsókát kár volna komolyan venni egy pillanatra is, ha az ő csintalanságuk volna az egyedüli jel..., de itt nagyobb dologról van szó, a magyar társadalom beteg voltának ez csak egyik tünete”¹⁴ — írja.

A vidéki főiskolák ifjúsága a mozgalom ellen sorakozik fel. Tiltakoznak az egyetem katolizálása ellen. Végül a dékán — a „politikai helyzet nehézségeire hivatkozva” — a tiltakozóknak ad igazat s a keresztet — egyelőre, mondja — nem teheti fel méltó helyére.

A másik „mozgalom” az egyetemen a nőhallgatók üldözése. — 1896-ban jelennek meg az egyetemen az első nőhallgatók, számuk a következő évben már 12, s a századfordulón már elég ügyelemre méltó, eléri a hatvanat.¹⁵ Egyelőre csak két karon engedélyezték számukra — a bölcsész- és orvosi karon — a teljesjogú beiratkozást. Az a nő, aki felverekedte magát ebben az időben az egyetemig, valóban a legértelmesebbek közé tartozott s amellet igen bátor tagja kellett hogy legyen nemének. Mert általában gúny tárgya volt a független, az életpályát választó, a tanult nő. A férfit utánozza, nőietlen, sőt bizonyára erkölcstelen is — mondták. Tanulmányaikkal az egyetemi hallgatóknak meg akartak és meg is tudtak birkózni. S éppen ez volt az, amivel különösen kihívtak az uralkodó osztályok léha ifjainak ellenszenvét. S azok úgy képzeltek, hogy az elhelyezkedési nehézségekkel amúgy is küzdő szegénysorsú kollégáikat a nők ellen indított hajszában megnyerhetik s így azok nemcsak a nőellenes mozgalomnak, hanem egyéb politikai manővereiknek is híveivé válnak. — Sok esetben jól is számítottak, kevés volt az öntudatos, tisztán látó ifjú.

Ady Endre az egyetemi ifjúságot ezen a téren is fel akarja világosítani. Helyesli a nők vállalkozását, s melléjük áll: „Mikor ma még mindenben hátul kulogunk, ez a néhány erős leány nagyot akart és gondolt. Okos fejük nem tudott beletörődni abba az igazságtalanságba,

¹¹ Nagyvárad Napló 1902. jan. 28. Idézte Ady i. m. II. k. 365 — 366. l.

¹² Nagyvárad Napló 1902. jan. 31. — Ady i. m. II. k. 374. l.

¹³ Magyar Egyetemi Szemle 1901. ápr. száma, 116. l.

¹⁴ Szabadság 1900. szept. 12. — Idézte: Ady i. m. I. 560. l.

¹⁵ Jelentés a m. kir. kormány 1901/1902. évi működéséről... 374. l.

hogy évezredek óta viselje selymes-bársony jármát... ez a néhány okos leány előretört és ma már meg van rökönnyödvé a tisztelt férfi-társadalom. Mit akarnak ezek az asszonyszemélyek? Hát ezek a mi privilegizált kenyerünkre pályáznak? Ezeknek nem elég a butító tömjén, még tudni is akarnak? ... Ököltre! ... És... iinom, rendesen vasalt ruhájú urak ököllel csapdosnak fiatal leányok telé..." (Ady azokra az egyetemi túlkapasokra céloz, amelyek érték a hallgatókat.) Alaposan leleplezi a nők ellen „harcoló” ifjak módszereit: „Nyíltan nem mer mindegyik harcolni. Olyile, a buták közül ugyan egyszerűen ököllel akarja az ügyet elintézni s vissza szeretné dobni a keményfejű nő-ellenséget. A másik már diplomatikusabb. Rémképeket test a harcra indult leányok elé. Farizeuskodva sáptozik, hogy az asszonyt a tudományos pályán a mai társadalom úgysem ismeri el soha. Szóval suhintanak a goromba férfiöklök. Kesztyűkbe az egyik, boksszal a másik... Miért öklöződnek? Mert kétségbe vannak már is esve a nagy és szép verseny miatt, amit az asszonyok főgnak megcsinálni ellenünk, önző, erőszakos férfiak ellen...” — Aztán a nőkhöz fordul, s kifejezi szimpátiáját: „Am ne essenek kétségbe okos, szép apostoli szerephez jutott kisasszonykaim! ... Eddig csak a selyem-bársony jármot érezték, most érzik a teremítés urainak öklütéseit is... Adjanak példát, kisasszonyaim, egész fajuknak a harcra! Igazságosabb harcot évezredek óta nem vívtak annál a harcnal, mely a férfi méltó társává akarja tenni az asszonyt...”¹⁶

Ady nem a polgári nő-emancipációt, a feminista mozgalmat helyesli, amely a nőnek privilegizált jogokat, előnyöket akar adni, vindikálni, hanem azt a mozgalmat, amely egyenjogú társává akarja tenni a nőt a férfinak, s ezzel a gondolattal Ady előfutára a proletár nő-mozgalomnak.

Az egyetemre indult nők ezt a harcot vállalták. Különösképpen azok, akik nem viseltek addig sem „selyem-bársony” jármot s később sem igen lett volna erre alkalmuk, hiszen az egyetemek első nőhallgatói között sok olyan volt, aki éppen azért tanult, bírkózott az egyetemmél, hogy életpályához, kenyérkeresethez juthasson.

A hegemoniáját féltő uralkodó osztálybeli ifjak a kereszthecc, a nőellenes mozgalom mellett egyszer-egyszer nyílt sisakkal is mutatták magukat s ilyenkor tűnt ki, mitől is félnek igazán, mi is az, ami legjobban rémíti őket és a mögöttük álló uralkodó osztályokat: a haladó tudományok jelentkezése az egyetemen, a „szabadgondolkodás”. Mert volt már egy-két professzor, aki új tudományt, természettudományos előadásokat tartott. Ilyen volt elsősorban a jogbölcsélet fiatal tanára, Pikler Gyula, aki természetjogról, materialista történetsemleletről beszélt a budapesti egyetemen. Az új mozgalom — az új hajsza — Pikler ellen, a haladó tudományok ellen indult. A haladás ellen csatasorba állók demagógiával éltek: a jóhiszemű, otthonról minden bizonnyal vallásos környezetből az egyetemre került hiszékeny diáktársaikat így akarták megtevesztetni. A „hazafiság”, a „keresztény vallásérkölc” nevében támadtak Piklerre és hallgatóira. Sokakat meg is tudtak tévesztetni az öntudatlanabb, jóhiszemű ifjak köréből, hiszen az új tudomány nem magyar eredetű, nem is a régi — „történelmi” osztály szülötte a fiatal professzor.¹⁷

Ady Endre lerántja a leplet a „hazafias”, „nemzeti” mozgalomról s mindjárt oda tapint, ahova kell, ahonnan a „mozgalom” indult: a néppárti felbújtók magatartását bírálja: „Amit Pikler tanít — írja —, abban a néppárt nemzeti sérelmet talál... ugyanakkor egy fiatal néppárti gróf azt a kijelentést teszi az országgyűlésen, hogy ő kevesebb tudományt kíván és több vallásosságot, ami meglehetősen furcsa beszéd. Mert ha valaki több tudományt kíván és több vallásosságot, az érthető, de hogy miért kelljen a tudománynak kevesebbnek lenni, az nem érthető. Azt csak olyan ember kívánhatja, akinek anyagi körülményei lehetővé teszik az ész nélkül való megélhetést is.” S hogy példát mutasson a haladó gondolkodású, de még bátortalan diákságnak, az osztrák egyetemi hallgatók haladó csoportjáról ír, akik szembeszálltak régi, reakciós hivatalos egyesületükkel, s új szervezetet hoztak létre. Velük hasonlítja össze az éretlen, heccekben élő magyar egyetemi ifjakat: „Tessék pedig elhinni — írja végül —, hogy azokat az osztrák egyetemi polgárokat sem a golya költötte, azoknak is van hitük s vannak nemzeti meggyőződéseik, Csakhogy azok már kinőttek abból a gyermek-korból, hogy orruknál fogva lehessen őket vezetni...”¹⁸

És bizonyára Ady cikkeinek is részük volt abban, hogy a demokratikus gondolkodású csoport is erősödött, sőt szervezkedésre is gondoltak. Ekkoriban alakult az első, Egyetemi Körön kívüli önálló, tudományos kör, a Joghallgatók Tudományos Egyesülete. Szervezői, létrehozói polgári származású ifjak, akik kiváló hallgatói a jogi karnak, s a megkívántakon túl komolyan foglalkoztak tudományszakkal.¹⁹

¹⁶ Nagyvárad Napló 1900. június 20. Idézve: Ady i. m. I. 289–290. I. — Kiemelés TM.

¹⁷ Szabadság 1901. április 28.

¹⁸ Nagyvárad Napló 1901. május 19. Idézve: Ady i. m. II. k. 12–14. I.

¹⁹ Szervezkedésükről később kapunk hírt, s nem is az Egyetemi Lapokban írnak róluk, hanem a kolozsvári egyetemi hallgatók rövid életű lapjában, az „ERŐ”-ben olvashatunk az egyesületről. Alapító tagjai: ifj. Chorin Ferenc, Székely Aladár és Goldzieher Miksa. — Erő 1902. szept. 19.

A haladó csoportok az Egyetemi Körön belül is próbálkoztak teret nyerni, Radikális párt néven pártot alakítanak, majd új lapot is indítanak *Gaudeamus* névvel. A lap szervezői már nem nagypolgári származásúak, hanem kispolgári, kisértelmiségi ifjak, kiknek a lap indítása — egyéb nehézségek mellett — még komoly anyagi áldozatukba is került. A vidéki főiskolák demokratikus csoportjait is bevonják a munkába, a Gaudeamus szerkesztőgárdája a vidéki főiskolák, akadémiák diákjainak legjobbjait is, hosszú sorát a hallgatóknak öleli magába.²⁰

Amíg a nagypolgári származású Goldzieher Miksa — a Jogászkör egyik alapító tagja —, mert nem kapta meg a kitüntetéses minősítést, bár rendkívüli képességei, felkészültsége arra valóban méltóvá tették volna, önkézzel vetett véget életének, addig a kispolgári Gaudeamus-csoport szembefordult a reakció árával s megpróbált küzdeni ellene. Először is hozzáfogtak egy-két olyan fogalom tisztázásához, amelyeket az uralkodó osztályok ifjai kisajátítottak maguknak:

Mi az igaz hazafiság? Ki az igaz hazafi? — kérdezték s kifejtették, szerintük mit jelent ez a fogalom: igaz hazafi, *patriota* az, aki nemcsak és nem elsősorban a haza területét, földjét szereti, hanem a rajta élő dolgozó népet, amelynek jobb sorsáért, boldogulásáért küzd. Patriotáknak vallották magukat s erkölcsi kötelességüknek érezték, hogy azt a tudományt, amit ők az egyetemen szereztek, továbbadják a népnek, s ezáltal jobb sorsba jutását segítsék.²¹

A Gaudeamus hasábjain a diáktömegeket érdeklő problémákkal foglalkoztak: Ilyenek voltak: diákszociálpolitika, egészségesebb diákélet megteremtése, országos diákszövetség létrehozása a diákság érdekében. Mindez valóban fontos kérdés volt az egyetemi ifjúság szélesebb csoportjai, tömegei számára.

A Gaudeamus diákjai rámutattak a hibákra is: látták, milyen téves utakra, vakvágányra futott az egyetemi diákélet a birtokos, anyagiakban bővelkedő, de magát túlélt, politikai pártviszályokba belemerült ifjak rossz vezetése miatt. A szép, megőrzésre méltó, követésre alkalmas diáktadíciók összegyűjtésére is vállalkoztak ugyanakkor, amikor a kritika jogával éltek minden meglevő, helytelen, rossz diákszokással szemben. Mindjárt hozzáfogtak a párbaj, a kávéházi kártyázás, a dorbézolás elterjedt rossz szokása ostromozásához.

A Gaudeamus s az egyetemi kör Radikális párt új, friss lendületet vittek az egyetemi ifjúság életébe, de csak rövid időre. Megjelenésükre azonnal szervezkedés indult meg az egyeduralmat féltő nemzeti párti dzsentrifjak között. Mindenáron elretenteni, elriasztani akarták a demokratikus, haladó csoporttól az érdeklődő ifjúsági tömegeket. Tervük: egyfelől hangzatos, hazafias jelszavakkal, magyaros öltözködéssel az ő magyar voltuknak bizonyítása; másfelől a demokratikus gondolkodású tábor hazafiatlan, vallástalan csoportnak bélyegezn.

Hazafiságuk bizonyítására „kuruc-brigádok”-ba csoportosultak, zsinóros magyar ruhában, darutollas süvegben jártak s minden második szavuk a haza volt. — Mindezt természetesen az uralkodó pártok politikusaitól tanulták, hiszen a függetlenségi párti, a néppárti „honatyák” is díszmagyarban jártak. — És nemcsak a függetlenségi párt sajtója, hanem a klerikális néppárti újságok is dicsőimuszokat zengtek a hazafias, vallásérkölcös diákság „kuruc-brigád”-jairól.

Ady sok cikkében foglalkozik a brigádokkal. Eleinte őt is megtéveszti a hazafias lendület (erről később még szólunk), majd a brigádok mögött meglátja azok tulajdonképpeni szervezőit, mozgatóit s ekkor nem késik leleplezni a hazafias szölamok mögötti — ifjúságot és egész magyar közvéleményt — megtévesztő reakciós mesterkedést: a kuruc-brigád és még sok más jelenség az „újfajta nacionalizmus” műve — írja. Bár inkább sovinizmusnak kellene nevezni. Az újfajta nacionalisták hazafias jelszavakkal vadásznak a fiatal lelkekre. Óva inti az ifjúságot, ne higgye, hogy az ilyen erék táplálják a nemzetet. Aztán rámutat az ifjak mögött sorakozó függetlenségi párti képviselőkre, elsősorban az ügyvéd-képviselő dr. Lengyel Zoltán és az egyetemi kör nemzeti párti elnökeire, Hoffmann Ottónak kapcsolatára. Hoffmann Lengyel ügyvédbojtárja, s együttesen beszélnek meg az ifjúság „feladatait”: mikor és hol tüntessen az Egyetemi Kör ifjúsága. Így hát — írja Ady — a „nemzeti ifjak” pártja „nagyhatalom” s a „parlamentet is informálni szokta”. — „Óh, dicső magyar parlament kuruc Lengyeleiddel — kiált fel a cikk végén.”²²

A kuruc-brigád mellett új ifjúsági szervezkedés is folyt. — A néppárt is új lélekavadászatra indult. Megjelent egy kiáltvány „nemzeti ideál” címmel s „ezer magyar ifjak” aláírással.²³ Az „ezer magyar ifjak” is az egyetemi kör nemzeti pártból toborozzák híveiket. Majd a kuruc-brigádok vezetősége és az „ezer magyar ifjak” csoportja egyesül s létrehozzák a „keresztény magyar ifjak nagybizottságát”, (amelynek szerkesztői között ott található Lengyel képviselő úr buzgó ügyvédbojtárja is.) A nagybizottság „vezérférfiai” gyűjtőíveket

²⁰ Gaudeamus 1901. ápr. 15. és május i. számai.

²¹ Gaudeamus 1901. június 15.

²² Nagyvárad Napló 1902. febr. 13. — Ady i. m. II. 389–90. l.

²³ Nemzeti Ideál. Mit akar a magyar ifjúság? Kibocsátotta ezer magyar ifjú. Bp. 1901, 86, 2. l.

röpitének szerte az országban a keresztény magyar társadalomhoz, illetve a katolikus plébánosokhoz: segítsék pénzzadományaikkal a szegénysorsú, valláserkölcös magyar egyetemi ifjúságot.

A Gaudeamus ezek után hosszú cikkben mutat rá arra, hogy a nemzeti párti és néppárti, klerikális ifjak között nincs különbség, egy táborba, a reakció táborába tartoznak.²⁴ A vidéki főiskolák demokratikus gondolkodású csoportjait kéri, ne higgyenek a kibocsátott kiáltvány-nak, fogjanak össze a fővárosi és vidéki haladó erők, s világosítsák fel jóhiszemű társaikat.

Ady pedig konkrétumokra hivatkozik s bátran leplezi le a reakciós politikai pártok újabb mesterkedését: „Biztos tudomásunk van arról, hogy az egyetemi nemzeti párt vezetősége titkos felhívást bocsátott szét a magyarországi katolikus klerushoz és abban pénzt kért. Kétségbevonhatatlan bizonyítékaink állanak rendelkezésünkre, hogy a klerus százakat küldött az egyetemi nemzeti párt vezetőségének...” A titkos felhívás szövegéből is idéz: „Gyengén állunk, mi vagyunk a keresztmozgalom megindítói s ha most nem szervezkedünk, már ez magában is a harc abbahagyása volna...” Azt is megírja Ady, hogy a gyűjtőívekre gyűjtött pénz Glattfelder Gyula budapesti szemináriumi tanulmányi felügyelőhöz, az ifjúság szeretett barátjához” kéri, de ugyanakkor a függetlenségi párti országgyűlési képviselő támogatását is biztosították a maguk számára.²⁵

Ady cikkei hasznos szolgálatot teljesítettek, hiszen sem az adakozó egyszerű katolikus hívek, sem a vidéki főiskolák ifjúsága nem láthatták, hogyan éltek a fővárosban az „ezer magyar ifjak”, a „nagybizottság” tagjai, illetve vezetői. Jól fizetett, kényelmes fővárosi vagy állami állásokban, ügyvédképviselek irodáiban, biztos jövedelemre támaszkodva éltek s ugyanilyen állásokat ígértek a bennük reménykedő, megtevesztett társaiknak is. — De csak ígértek.

Ugyanakkor, amikor telekürtölték a világot azzal, hogy milyen nagy táborra nőtt a valláserkölcös szellemet áhíztó egyetemi diákság száma, suttogva és szörnyűködve írtak arról, hogy az egyetemen is „felütötte fejét” a „szocializmus”, „szocialista jelöltek” vannak már az egyetemen is. Terjed a nemzetközi, hazaáruló, istentelen mozgalom.²⁶

Ady Endre is hallott már a szocialistákról, s először talán éppen az ifjúsági márciusi ünnepségeken találkozott velük. A hazafias ünnep szónoklatai, „függetlenségi” és „forradalmi” frázisai csak rövid időre tévesztették meg, az ott megjelenő szocialista munkásokat nem sokáig tartja „ünnepontóknak”, bár még a „vörös lobogó hívei” távol állnak tőle. Már 1901-ben úgy ír a márciusi ünnepségekről, mint aki a pár évvel előbbi ünnepi hangulatát, felfogását megtagadja: „A múzeum előtt, a Kerepesi úttól a Kálvin téri templomig ezernyi meg ezernyi néptömeg hullámozott — emlékezik vissza az előző évek ünnepségére. — A múzeum lépcsőzetén díszmagyar ruhás képviselek, egyetemi ifjak. Elszavalták persze a Talpra magyar-t is. Egy szerezpeli vágyó fiatal függetlenségi honatya gyűjtőbeszédet mondott, stb. stb. De ezt mind csak a lapokból olvasta a sorok írója, pedig a főkapunál állott.” — Ady már akkor észrevette, hogy a lapok mást írtak, mint ami ezeken az ünnepségeken valójában történt, de neki is idő kellett ahhoz, hogy igaz képet alkosson a márciusi ünnepségekről. — Amikor az ünnepi szónok szavait az ünneplő hazafias közönség mögött álló munkások „Marseillaise”-s aztán különböző jelszavaik harsány hangoztatása követte, akkor még Ady is felháborodott ezen, de 1901-ben már azért ír erről, hogy helytelenítse akkori magatartását: „Nagyon fel volt pedig háborodva akkor e soroknak ünnepi hangulatában megzavart írója. Sokadmagával hangosan fakadt ki az ünneprontók ellen. Volt egy kis összetűzés is. Kapott is egy-két oldalbaütést az összebomlott tömegben. Még elégtételt sem kérhetett, mert már akkor volt Budapesten egy felvonulásra is tízezer szocialista...”²⁷

A „szocialisták” és „szocialista jelöltek” száma valóban szaporodott. Az egyetemen is megtörténtek az óvintézkedések: a dékán az egyetemi köri Radikális pártot betiltatta, s a párt három vezetőjét — akik egyébként a Gaudeamus szerkesztőbizottságának is vezető tagjai voltak — a budapesti egyetemről kizárta.²⁸

A budapesti egyetemen a haladó, demokratikus erőkre mért csapás Adyt csak tüzelte, még harcosabbá tette. Goldzieher Miksa öngyilkossága az ürügy, amihez kapcsolódva alaposan megmondja a véleményét az egyetemen uralkodó antidemokratikus szellemről: „Micsoda emóció lakhatott abban az eszes gyerekekben, ha ő a budapesti egyetemen merte remélni a kitüntetést...” — S az egyetemi tanári kar magatartását alaposan megbírálja: „Hóhó szívű, magukkal eltelt emberek ott többnyire, akiktől a kitüntetés függ. Egy hangulatuk eldönti egy ifjú élete sorsát, egy csésze rosszúl fízelt feketekávé miatt megölnek egy ifjú életet. Mindenhatóságuk érzetében elszörnyedve gondolnak arra, hogy az ifjú embereknek is van

²⁴ Gaudeamus 1901. május 15.

²⁵ Nagyváradai Napló 1901. nov. 30. — Idézve: Ady i. m. II. 304. l.

²⁶ Egyetemi Lapok 1900. január 1., Erő 1902. okt. 3.

²⁷ Szabadság 1901. március 10. Idézve: Ady i. m. I. k. 463. l. Kiemelés TM.

²⁸ Egyetemi Lapok 1900. okt. 6.

ambíciójuk, Borzasztó! Talán némelyik arra is gondol, hogy egyetemi tanár lesz? Majd ha fagy. Szaz közül tíznek a statisztika kedvéért megkegyelmeznek, a többi — okuljon!...” (Goldzieher Miksa reakció, az irígykedő társai azzal vadoltak meg, hogy ő törte le a keresztet az egyetemi aulájában levő kőcímerről. — Egyesek szerint Goldzieher ezért lőtte meg magát.) Ady erre utal, de nem ad hitelt a ragalomnak: „Szegény Goldzieher Miksát a tudománynak ezek a keresztjei ölték meg. Még pályája legelején volt s már éreznie kellett, hogy az élet minden lépését gyűlölködő alja el. Éreznie kellett, hogy az ő érzékeny agyveleje vagy örökre zaklatni fogja vagy elborul. Segített rajta: keresztüllötte. Formalói az újú életeknek: plaudite!...” (tapsoljatok)”²⁹

Adynál is itt a mélypont, látva a reakció ezer mesterkedését. De tovább figyeli az eseményeket, s amikor a „kuruc-brigád” Vazsonyi demokrata-parti képviselő ellen tüntet, mert az demokratikus követelésekkel allott elő s az ifjúság elé követendő példaképként Dózsa Györgyöt merte emlegetni, az egyetemi ifjúság félrevezetett csoportja mögött álló klerikális, reakciós néppárt felé fordul a Nagyvaradi Napló hasábjain: „Vigyázzanak: a fekete lobogó merész, örült lengetése sürgetni fogja a sorompóba való lépésüket a vörös lobogósoknak.” S hozzátűzi, ebből az ő számukra lesz baj, „... Mert ezek a vörös lobogósok valamivel radikálisabban gyögyitanak, mint a Vazsonyi-léle radikálisok.”³⁰

Adynak pesszimista hangulataból a „vörös lobogósok”, a „szocialisták” jelentkezése, szervezkedésének erősödése ad leloldast. Tisztában van már ekkor azzal, hogy mennyire hamis, képmutató a hangoskodó politikai partok minden ellenzéki sége, s egyben hazaisága. Ellenük új riadót, első sorban azért, mert az ifjúságot behalóztak. Aggodalom tölti el: mivé lesz az az ifjúság, amelyiknek ilyen vezetői vannak, amelyik nem lát tisztán. Haragja megint a legreakciósabb csoportok, a néppárt, a klérus ellen fordul: „... az egyre hatalmasodó magyar klerikalizmus behalózta a zsenge, tejes-kukorica agyvelejű ifjúságot. Behalózta, elvadtította, megrontotta. Kicsalta a fórumra, legyvereket adott a gyermekek kezébe... És a kiskorú, szegény, vak gyerekek serege megzavarodottan kezdett hullámozni, országot restaurálni, erkölcsöt építeni, keresztet menteni, zsidót ütni...”³¹

Adyt sokat foglalkoztatja ezekben az időkben a probléma: hogyan lehetne felrázni, felvilágosítani az egyetemi ifjúságot.

A „kuruc-brigádok” vezetői sietnek segítségére — akaratukon kívül. A „kuruc-brigádok” egyik vezetője, az „ezer magyar ifjak”, „kimagaslo” alakja, a kitűnő állásba helyezett Kecskeméthy Győző joghallgató ugyanis elsikkasztja a főváros félmillióját, mégpedig olyan agyafúrt, előre, lépésről lépésre kidolgozott terv szerint, hogy utól sem érik az országhatáron túl sem. Dél-Amerikáig eljut — s holtig él a hatalmas összegből vásárolt farmján. A „kuruc vezér” azzal mit sem törődött, hogy milyen állapotban hagyta itt brigádját, a „keresztény magyar nemzeti gondolatot — az egyetemi ifjúság félrevezetett, benne bízó részét.

Ady a Kecskeméthy-üggyel kapcsolatban írt cikkeiben mondja el, az előző időkben őt is milyen nyomasztó érzések foglalkoztatták: nem tudta ő sem, kinek van igaza: neki és a hozzá hasonló, munkalkodó, dolgozó, szürke ifjaknak, akiknek életcéljuk az volt, hogy őszintén, becsületesen szolgálják a hazát, a haza népét, vagy azoknak, akik nagy hangon vallották magukat magyarnak, magyar ruhákban jártak, bár semmittevésből, társaik megtevéséből éltek? „Istenem — írja —, hányszor remegett meg a szívem magamnak is a kétségtől, mikor Kecskeméthyék átkaikat dörögtek a keresztény lángolású beszédekben a Szemere Miklós asztaltársaság, a keresztény nagybizottság lakomáin és egyéb lakomákon! Mikor rút szibaritavázaknak kereszteltek bennünket e tüzes lelkű ifjak! Hányszor remegett meg a szívem a kétségtől: vajjon nekem van-e igazam, ki közönséges téli kabátot hordok, vagy Kecskeméthyéknek, kik ujjatlan kuruc szűrt viselnek?”

„És mégiscsak nekem van igazam. Kecskeméthy is ujjas szűrben szőköt meg. És ha következetesen nemzeti maradt Kecskeméthy Győző, ennek a szűrnek ujjá be van kötve s benne viszi a deficiencies Budapest kis félmillióját...” Készen gúnyolódik a Kecskeméthy-féle, képviselőket, politikusokat majmoló ifjak felett s úgy kérdezi: „... Mi lesz a nemzeti génusz feltámasztásával? Mi lesz az erkölcsök megtisztításával, a kuruc-brigáddal, a nagy nemzeti ideálok megvalósításával...” „Valójában pedig fáj, nagyon fáj nekünk ez a gúnyolódás... — folytatja —. Érezzük a nagy szegény súlyát, mely sok száz jobb sorsot érdemlő, félrevezetett fiatal ember lelkét kell, hogy most betöltse...”³²

Ady nem tudott napirendre térni az eset, s valójában a korabeli egyetemi ifjúság tévútra fordulása felett. (A magyar társadalom sem! — A hatóságok pedig hetekig körözik, keresik az országban Kecskeméthy Győzőt. — A csendőrök, rendőrök, sőt magánemberek is,

²⁹ Szabadság 1900. június 2. Idézte: Ady i. m. I. 272–273. l.

³⁰ Nagyváradai Napló 1902. február 6. Idézte: Ady i. m. II. k. 282–83. l.

³¹ Nagyváradai Napló 1901. november 16. Idézte: Ady i. m. II. 282–283. l.

³² Nagyváradai Napló 1901. nov. 16. Idézte: Ady i. m. II. 283. l.

hol itt, hol ott fogják el — a hasonmását —, de a deficitest Budapest nem kapja vissza fél-millióját.) Ady igyekszik levonni az esetből az ifjúság számára a legteljesebb tanulságot: az egyetemi ifjúság ne úgy akarjon érvényesülni, mint a Kecskeméthyk, hogy odaadja magát a legközelebb kinalkozó politikai áramlatnak, politikai karriert ne akarjon befutni egyetemi hallgató korában. Figyelmezteti az ifjúságot, ne essen bele azokba a túlzásokba, amelyekbe pedig sokan beleestek: „A 'langlelkű' magyar ifjúság a kaszinó sportpolitikusaiknak s a reakció mézes-mazos kigyóinak a staviszia anyagava” szegődött.³³ Ady mindent megpróbál, hogy felrassa az ifjúságot, hogy rabírja őket arra, változassanak az életükön, a régi hangadókat ne kövessék: új vezetők és új szellem kell az egyetemi ifjúság életében.

Komoly változás azonban még sohaig nem következik. Ady folytatja ostorozó, felvilágosító munkáját.

A Kecskeméthy-ügy után valami mégis történik: a demokratikus tábor — a volt Gaudeamus-csoport — új folyóiratot indít, *Magyar Egyetemi Ifjúság* a címe. Ez a lap már nem pusztán és kizárólag a kispolgari csoport szócsove, de még mindig az egyetlen ifjúsági lap, ahol haladó megnyilatkozásoknak adtak helyet. A Magyar Egyetemi Ifjúság éppen ezért nem jut jobb sorsra, mint elődje, a Gaudeamus. A Kecskeméthy-üggyel kapcsolatban egyik szerkesztőt, aki az „ezer magyar ifjak” levitézlett vezetőjéről Kecskeméthyről mert írni, az Egyetemi Kör egész elnöksége parbjára hívja.³⁴

A parbjak lezajlása után a dékan a Magyar Egyetemi Ifjúság szerkesztőjét kizárja a budapesti egyetemről, bar sietve jegyzi meg: az „ezer magyar ifjak” nincsenek ezenen, „csak néhányan” s nem is az egyetemi ifjúság színe-viraga ez a csoport, csak „tüntető szereplésre” vágyakozók kis köre.³⁵

Az egyetemi ifjúság életébe a századforduló ilyen eseményekkel köszönt. A reakciós és politikailag teljesen tejelelen, éreilen, széttoló diaktömegeken túl már vannak demokratikus gondolkodasu, harcos ifjak az egyetemen, akik között Ady Endre viszi a fáklyát. — Bár lett volna pesti egyetemi hallgató, vagy budapesti újságíró, hogy méginkább figyelhetne volna életüket, s írásai, figyelmeztetései közelebb lettek volna a pesti diáksághoz!

De Ady ekkor már nagyváradi újságíró, a fővárostól távol él s vívja politikai hitvallása miatt első nagy harcait a nagyváradi kanonokokkal, a klerikális és világi reakcióval s közbe-közbe küldi figyelmeztetéseit a főváros egyetemi ifjúságához is.

1902-öt írtak ekkor!

Ady Endre nem végez egyetemet, már be sem iratkozik sem a debreceni, sem a budapesti jogi karra. De tovább igyeli az egyetemi ifjúság életét, megnyilatkozásait. És 1908-tól, az akkor létrejött baloldali, demokratikus egyesületnek, a *Galilei Körnek* küldi igaz hazafisággal, forradalmi hittel telt verseit.

„líjú szívekben élek” — írja még később.

Ady első prózai, politikai írásai — amelyekből itt párat idéztem — a korabeli ifjúsághoz komoly figyelmeztetéseket tartalmaztak. Hányan voltak az egyetem diákjai közül, akik olvasták írásait, s tanultak belőlük, ma már lemérni nem igen lehetne!

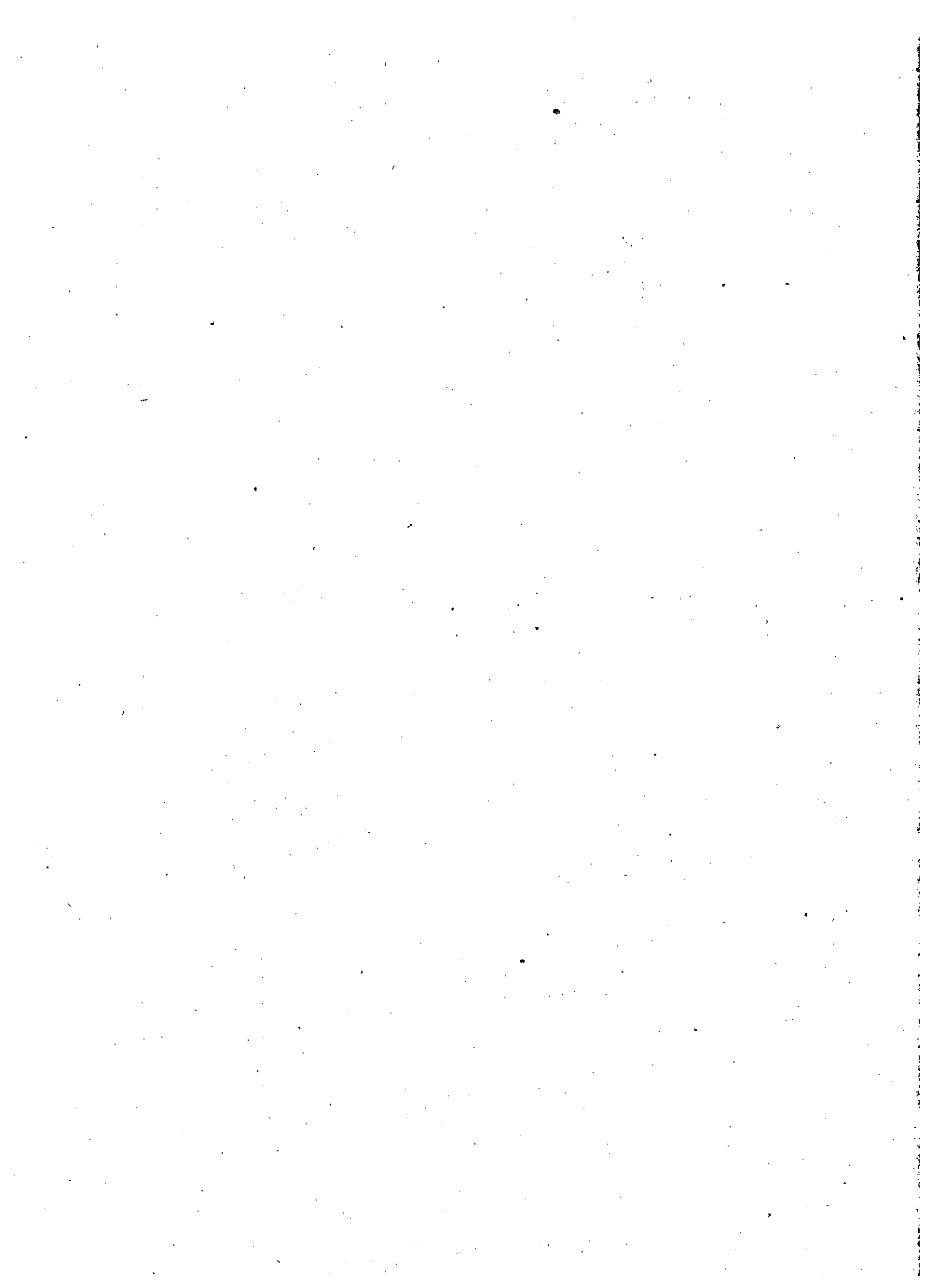
A Galilei Körben hatása már sokkal jobban mérhető: Ady és a haladó — reakció által kigúnyolt, hazaárulónak bélyegzett — demokratikus érzelmű, majd forradalmi tettekre is kész ifjúság szövetséges társak voltak.

„líjú szívekben élek...” hitte és vallotta Ady Endre s valóban írásai ma is meg kell hogy dobogtassák a vörös lobogó alatt, az igaz ügyért küzdő ifjúság szívét is.

³³ Nagyváradi Napló 1901. nov. 20. Idézte: Ady i. m. II. 288–89. l.

³⁴ Magyar Egyetemi Ifjúság 1901. november 10 és november 20.

³⁵ Magyar Egyetemi Ifjúság 1901. december 1.

JUHÁSZ GYULA MÁRAMAROSSZIGETEN

Juhász Gyula 1906—7-ben tanított Máramarosszigeten. A költő életének e szakaszáról irodalomtörténetírásunk alig tud valamit. Igaz, ezek az évek nem jelentenek fordulópontot Juhász Gyula életművében, mégis fontos ennek a „fehér foltnak” eltüntetése, két szempontból is: a teljes kép kialakításához feltétlenül szükséges megismernünk ezt az időszakot is, másrészt, mint cseppben a tenger, ez a rövid életszakasz is tükrözi a fiatal Juhász Gyula minden lényeges világnézeti, művészi, esztétikai stb. problémáját, és fontos tanulságokat adhat az egész életmű megismeréséhez.

1

Juhász Gyulát a véletlen sodorta Máramarosszigetre. A pesti piaristák gimnáziumához adta be kérvényét. Minthogy itt elutasították, Négyessy László, volt professzora, akihez meleg, személyes kapcsolatok is fűzték, megígérte, hogy elhelyezi tanárnak a pesti egyetem gyakorlóiskolájában.¹ Nem sikerült. Hiába volt Négyessy minden igyekezete, Juhász már predesztinálva volt a zsenik „szenici” sorsára. A véletlenben érvényesült a szükségszerű: a dualista Magyarország vezetőrétege jól értette dolgát. Isten háta mögé dugták a magyar irodalom egyik legnagyobb ígérteit. A költő először érezte komolyabban, hogy a haladó irodalmi és társadalmi harcokban kialakult, és ekkor még kissé Nietzsche voluntarizmusából is táplálkozó egyénisége, a lehetőségeket tekintve, semmit sem ér, ha a millenniumi álmokban elmerült uralkodóosztály érdekeivel kerül szembe. Különbben is volt okuk orrolni a fiatal költőre a közoktatásügy papáinak. Fel kellett hogy figyeljenek 1903 nyarán írt verseire,² melyekben nyíltan követelte az Ausztriától való elszakadást. Hiba lenne ezeket a verseket eszméileg teljesen azonosítani a koalíciós ellenzék irodalmi kiszolgálásával. A „Magyar népem” mutatja legjobban, mennyire haladta túl Juhász őszinteségben éppúgy, mint radikalizmusban az ellenzéket, és jutott el a problémák népi szemléletéhez. Egyetemi évei alatt is ott volt szinte minden haladó irodalmi és művészi mozgalom indulásánál. Eddig még nincs föl-kutatva, de ott volt a Thália születésénél, munkatársa volt a Virágfakadásnak, valamint a Komjáthy Társaság rövidéletű lapjának, a Tűznek. Eljárt Schmitt Jenő filozófiai szeanszaira, ahol olyan társaságot talált, amely „elégedetlen a fennálló renddel”; itt megfordult például Trockij is, aki az 1905-ös orosz forradalom leverése után Pestre is elkerült.³ Ez a kör Nietzsche filozófiájáért rajongott, ami bűnnek számított a nyugatinál sokkal merevebb, korlátoltabb, középkoribb államrend előtt. Kosztolányi — még a forradalom előtt — azt írta Juhásról egy visszaemlékezésében,⁴ hogy „legkegyetlenebbül ő gyűlölte az irodalmi félisteneket”. Mindezek nem maradhattak titokban ekkor az emberi sorsokat intéző szervek előtt. Sőt egész frissen lehetett olvasni a lapokban, hogy a fiatal, most végzett egyetemi hallgató a Társadalomtudományi Társaság vívőasztalán vitájában Jászai Oszkár és Somló Bódog baloldali, radikális csoportjának nézeteit tette magáévá,⁵ hogy támadást indított Prohászka ellen, aki a dogmatikus katolicizmus számára sajátítva ki a legmodernebb természettudományos felfedezéseket, épp ezekben az években kezdi megszerezni „tekintélyét” a pesti egyetemen.⁶ A Négyessy-órákról köztudomású volt az is, hogy Juhász a kezdet kezdetén Adyt tekintti

¹ Négyessy László levele Juhász Gyulához. Kézirat a Kilenyi-hagyatékban. Közli: Madácsy László, Pusztafák Népe 1947 március. II. é. I. sz. 44. l.

² Magyar népem, Rostand, Kihallgatás, Credo. Szeged és Vidéke (1903) jún. aug.

³ Juhász Gyula, Trockijjal egy asztalnál. Délmagyarország (1918) okt. 12.

⁴ Kosztolányi Dezső, Juhász Gyula. Makói Újság (1914) márc. 8.

⁵ Javor György, Vajákoság és tudományosság. Szeged és Vidéke (1906) aug. 12.

⁶ Juhász Gyula, A jövő tudománya. Szeged és Vidéke (1905) júl. 27.

az új magyar irodalom vezérének, és 1905-ben levélváltás útján felveszi vele a kapcsolatot.⁷

Ez a néhány, hevenyészve összedobott adat is mutatja, hogy Juhász Gyula egyetemi éveit alatt is voltak már olyan mozzanatok, amelyek „indokolták” az uralkodó osztály félelmét pesti tartózkodásától. Korántsem jelenti ez, hogy Juhász pesti éveit csak ezek a haladó vonások jellemzik. Mind világnézete, mind esztétikája és művészi gyakorlata tele van ellentmondással. A Négynyári-órák valamennyi szellemi áramlata hat rá, kezdve a nietzscheánusoktól a tolsztójánusokig, a bokrétaóktól a szocialistákig, a pozitivisták szociológusoktól a Parnasse híveitől. De a sok meghasonlás, dekadenciába-tántorodás ellenére az előbb említett tények elegendők voltak ahhoz, hogy a kiváltságain örökös feudálkapitalista rend egy életre szóló, megfellebbezhetetlen ítéletet mondjon ki az új magyar irodalom egyik legnagyobb ígéretéről.

Juhász pedig érezte, hogy az új népiesség csak „a városi költészet kerülőúttal” valósítható meg. „A szegedi városi író voltaképpen csak magyar író. Valójában átutazó Pest felé... Thury Zoltánt Szegeden észre sem vették.”⁸ Ha ez az új népiesség Juhásznál pontosan nincs is megfogalmazva, és ha megteremtésének vágyába belejátszik az egyéni érvényesülés mozzanata is, mégis látja a vidéki életmód hátrányait: Szegeden nincs közönség, nincs kritika, ami nélkül pedig a tehetség nem tud kibontakozni; más szavakkal: még a legnagyobb vidéki városban sincs meg az új irodalom osztálybázisa.⁹ Nem véletlen, hogy ebben az időben gyakran támadja a Dugonics Társaságot,¹⁰ melyet — ha nem is tudja ilyen pontosan megfogalmazni — a Kisfaludy Társaság vidéki fiókjának tart. Később, a 20-as években a szegedi népiélet és a szegedi táj felfedezése módosítja ezt a nézetét, de élete első nagyobb szakaszában, a máramarosszigeti éveket is beleértve, a főváros utáni vágy, vidéki elszigeteltségének megszüntetése a legmélyebben élő igény nála.

Pesten keresztül utazott Máramarosszigetre, miután 1906 szeptember első vagy második napján tudomást szerzett Négynyári kísérletének eredménytelenségéről. Ennek a néhány napos pesti tartózkodásnak élményanyagából táplálkozik „Budapest” c. verse,¹¹ amelynek képeit a kényszerű válás fájdalma telíti:

*A paloták hívólag integetnek:
Száz földi fénye ég a pesti estnek.
S minden utat halvány rózsásra fest
A nagy, gyönyörű dáma: Budapest!*

Ezt a melankóliát csak fokozza még egy személyes mozzanat, a szerelmétől való bucsúzás szomorúsága:

*Itt találkoztam utólszor Vele.
Az utcáor most elhagyott, sötét,
Arcomba vág a közel ősz szele,
Itt találkoztam utólszor Vele.*

(Átutazóban)¹²

Ennek a szerelemnek történetét pontosan nem ismerjük. Lehet, hogy arról a K. I.-ről van szó, akihez írott versét nemrég Vajthó László tette közzé,¹³ de valószínűbb, hogy Antóniáról, egy Szegeden élő irodalmi érdeklődésű fiatal lányról, aki épp ezen az őszön került a pesti egyetemre.¹⁴ Mindenesetre nincs nagy jelentősége ennek az érzelemnek, mindössze két vers őrzi csak emlékét.¹⁵ Erről a szerelemlről maga Juhász is vall, egy Oláh Gáborhoz írt levélben: „Nagy kutya az élet! Éppen az első, igazi, nagy szerelembe kezdettem Szegeden, amikor ide küldött a végzet. Gyönyörű, mélységes kék augusztusvégi éjszakán búcsúztam tőle és a nagy, bolondos ifjúságomtól, ami éppen akkor akart kivirulni. Még nem mutatkoztam be neki, de naponta találkoztunk. Vettem neki egy sárga rózsabokrétát (nem debrecenit) [Célzás az „Új Bokréta” c. debreceni antológiára. GF.], és mentem... Ha Pestre mégysz, üdvözlöd e szép várost, ahol ő van most — filozoptrix. Mily szépek lehetnek a Négynyári-órák, hisz ott

⁷ Mohácsi Jenő, Adyról. Nyugat (1937) 5. sz.

⁸ Juhász Gyula, A szegedi irodalom. Szeged és Vidéke (1906) júl. 15.

⁹ Uo.

¹⁰ Juhász Gyula, Vallomások a Dugonics Társaságról. Az Idő (1907) dec. 1. j. gy.: A Dugonics Társaságból. Az Idő (1907) dec. 1.

¹¹ Budapest. Budapesti Napló (1906) okt. 3.

¹² Átutazóban. A Hét (1906) okt. 14.

¹³ Vajthó László, Juhász Gyula ismeretlen verse. Magyar Nemzet (1954) dec. 29.

¹⁴ Durkó Máttyás, Oláh Gábor Juhász Gyuláról. Irodalomtörténeti Közlemények (1954) 2. sz. 211–226.

¹⁵ Emlékszel-e... Új Idők (1906) júl. 15., Találkozás. Magyar Szemle (1906) szept. 6.

van Antónia.”¹⁶ Ez az emlék azonban hamar elmosódik, hogy átadja helyét egy még titokzatosabb máramarosszigeti szerelemnek.

Máramarossziget kisváros, megyeszékhely. Alig 20 000 lakosa van. A völgyalapályt, ahol fekszik, hegyek övezik. Juhász azonban mégsem kapja meg természeti szépsége. Az Iza is csak annyiból érdekes számára, hogy a Tiszába ömlik, amely Szegedhez ér. A város a 900-as évek elején erősen iparosodik. A faipar és az Erdély felől áramló sókereskedelem központja, de a vasipar is ezekben az években indul fejlődésnek. Számottevő egységes polgári és proletár réteg, nemzetiségi jellege miatt, még sincs a városban. A lakosságnak csak kevesebb, mint fele magyar, a többi része megoszlik négy nemzetiség között: zsidók, kisoroszkok, románok és németek élnek itt, zárt kasztokban.¹⁷ A koalíciós Wekerle-kormány nemzetiségi politikája semmivel sem különb elődeinél, folytatja az erőszakos magyarosítást, ami legkirívóbban az Apponyi-féle iskolatörvényben jelentkezik. 1907 elején Juhász Gyula is reflektál erre a nemzetiségi oktatást megnyirbáló törvényre.¹⁸ A városban állandóan nagyszámú katonaság tartózkodik a nemzetiségek fékmentésére. Érthető, hogy a nemzetiségek szembeállításának e politikája megakadályozza az emberek nemzetiségre való tekintet nélküli egységes osztályokba vagy rétegekbe való tudatos elrendeződését. Ezért abban a városban, ahol Juhász tanított, nem volt komoly progresszív erő, amelyet maga mögött érezhetett volna. Mégis van egy mozzanat, ami megkülönbözteti Máramarosszigetet a szintén sok nemzetiségű Szakolcától: az értelmiség. Máramarossziget tele van iskolával, hivatallal.¹⁹ Ennek az értelmiségnek egy kis csoportja nem hasonlít az „Orbán lelke” tanáira, megvan bennük az új kultúra utáni vágy, a művelődés igénye. Az értelmiség túlnyomó része itt is konzervatív, de néhányan kikíváncsiak a vidékiességből, a provinciális mozdulatlanságból. Juhász Gyula ezekkel találkozik majd össze. Viszont az is természetes, hogy Juhászhoz egyikük sem tud felnőni, melegebb baráti szálak, amelyek később is megmaradnának, Máramarosszigeten nem szövdnek.

Juhász Gyulát eleinte megkapja a város keletiessége, egzotikuma:

*Magyar Kelet bazárja volt e város,
Fajok tanyája, ódon és kies,
Közel az éghez s a magyar határhoz,
S a vándorló költőhöz is szíves...*

(Máramarossziget)²⁰

hogy annál megdöbbenőbb legyen a ráébredés helyzetére. Az első napok még erős tettvágyban telnek el, hisz így ír egy versében: „Ifjúságunk itten újra vár”²¹, de a következő versnek már a címe is sokat mond: „Öngyilkosok”.²² „Tűnt álmaitam temetgetem én” — írja az „Idegen erdőben” c. versben.²³ Barátai lassan elszakadnak, elhidegülnek tőle, csak Oláh Gábor levelez vele rendszeresen. Kosztolányi csak akkor ír neki, mikor 1907 elején kötetet akar kiadni, és előfizetőkre van szüksége. Régi barátai lassan eltávolodnak tőle, újak viszont Máramarosszigeten nem jelentkeznek. Karácsonyig nem is tudják róla, hogy költő, és csak akkor lesz „tekintélye” a városban, mikor a pesti lapok telekürtölik az országot Juhász Gyula öngyilkossági kísérletéről szóló híreikkel. „Itt bezzeg nem igen bámulják a költőt. Senki sem ismer erről az oldaláról. Senkinek sem árultam még el költő voltomat. Minek! A kollégáim sem törődnek itt ilyesmivel” — írja hűgának, 1906. szept. 28-án.²⁴ A monoton egyhangúságban csak egy reménye van: egyszer majd elkerül innen: „Egyhangú kis fészek biz ez, mi tagadás, alig várom, hogy kirepüljek. Lassan, lassan, de telnek a napok, hetek, hónapok...”²⁵ Az e tényekben jelentkező kilátástalan személyes helyzet, amit még csak tetézt az országos politikában uralkodó szélcsend, a közvetlen kiváltója Juhász ekkori magány-verseinek, pesszimista mélabújának. Ez az életrajz, ha vázlatos is, figyelmeztet arra, hogy ezek a versek egyáltalán nem egy dekadens életérzés kifejezései, hanem az egyéniségtipró, kilátástalan helyzetben élő költő tragikusan vádló megnyilatkozásai; nem dekadens keresettség, hanem szubjektív életkörülmények kivetülései.

A piaristák algimnáziumában tanít magyart és latint, heti 17 órában. Inkább diákjaival, mint tanártársaival érintkezik. Erre módot ad neki az is, hogy mint fiatal tanár, rábíz-

¹⁶ Durkó i. m.

¹⁷ Vö.: Révai-lexikon, XIII. köt.

¹⁸ Apponyi rendelete. (vezércikk) Máramaros (1907) jún. 20.

¹⁹ Jogakadémia, két gimnázium, tanfőképző, zeneiskola, két polgári iskola, megyei hivatalok.

²⁰ Máramarossziget. Makói Ujság (1914) okt. 8. Páku I. 212.

²¹ A kis Tisza hídján. A Hét (1906) szept. 30.

²² Budapesti Napló (1906) okt. 3.

²³ Szeged és Vidéke (1906) okt. 14.

²⁴ Közli: Katona Irma, Juhász Gyula ismeretlen versei. Kézirat. Szeged.

²⁵ Levele Margit húgához. Közli: Katona Irma, i. m.

zák az ifjúsági könyvtár vezetését. Szerzetes tanártársai, a piaristák minden demokratizmus ellenére, kissé le is nézik a világi tanárt. Nincs érintkezési pont köztük, még pedagógiai elvekben sem. Halmi Bódog, legjobb máramaroszigeti barátja, Juhász Gyulát, a tanárt, mint az első modern magyar pedagógust jellemzi. Diákjai rajongtak érte. Az élettől, a jelentől elszakadt, megmerevedett tananyagot rendkívül szuggesztív előadásmódjával tette érdekessé. Órái lenyűgöző élményt jelentettek. Diákjai — Halmi Bódog szerint — egyéniségének hatása alatt Sully Prudhomme, Leconte de Lisle, Heredia stb., tenát a legmodernebb költők verseit olvasták. Mindezt nem formális didaktikai fogásokkal, hanem színes, művészi stílusával, rajongásig menő tárgyszeretetével érte el.²⁶

A piarista rendházban kap egy szobát, ott lakik egy ideig, míg, mint újságíró, tavasszal a Máramaros szerkesztőségi épületébe nem költözik. Iskolán kívüli életét a magány tölti ki. Nagyon jellemző, hogy 1907 februárjában, eltűnésekor, máramaroszigeti ismerősei napokig nem veszik észre távollétét, és csak a pesti lapokból értesülnek a történetekről. De ez a magány nem olyan termékeny, mint Babitsé Fogarason. Oláh Gábornak arról panaszkodik, hogy még berúgni sem tud ilyen környezetben, sehova sem jár, még színházba sem.²⁷ Terméketlenségére jellemző, hogy ekkor hagyja abba Zarathusztra-fordítását. Magányát azonban soha nem érzi pusztán személyes természetűnek, egyéni sorsában meglátja a társadalmi kényszert: „A végeken a magyar nemzet katonája vagyok... Olyan magányos vagyok én itt, mint maga a magyarság. És olyan szomorú, és olyan tragikus. Erről írtam most legszebb versemet.”²⁸ A személyes magány általánosítás a nemzeti méretekig — ez az egyik védekezése Juhásznak a lélekromboló környezettel szemben. A szembenállás másik formája, mely egyúttal arra is rávilágít, hogy megőrzi egyetemen megszerzett radikális világnézetét a szinte már elviselhetetlen létfeltételek mellett is, két forradalmi versében jelentkezik. 1906 októberében hozzák haza Rodostóból Rákóczi és kurucai hamvait. Az országban óriási hullámokat vernek az álhazafiság megnyilvánulásai, a cigányzenés bankettek és a díszmagyarba öltözött nemesi bandériumok „hódoló” gesztusai egymást érik. Október 29-én, a kassai temetés napján, iskolai ünnepélyen Juhász Gyula mondja a beszédet. Ennek szövegét nem ismerjük, de két vers tanúskodik Juhász véleményéről. „Majtény” c. verse²⁹ az álhazafiak Rákóczi-kultuszával számol le:

*Ha erre jönne az a szent vonat,
Mely visszahozza a Nagyságosat,
Veszfékje elszakadna tőle neki:
Szemfedős dobbal, tört tárogatóval
S azzal a szent, besádrozott zászlóval
Köszöntének elárult hívei!*

A másik vers folytatása ennek:

*Jön a vonat. Nagy, vörös szeme lángol,
Mint forradalom szent üszke, lobog.
Hosszan, gyönyörrel jölsz a határon,
Köszöntik a virrasztó városok.*

(Jön a vonat...)³⁰

Ezek a Rákóczi-versek nem az Endrődi—Thaly-hagyományt követik, hanem Ady kuruc versei mellé állíthatók. A Rákóczi-hagyomány az ő értelmezésében nem szakad el a jelentől, hanem konkrét forradalmiságot jelent, éppúgy, mint Adynál.

Juhász Gyula máramaroszigeti tartózkodásának első felét tehát az abszolút magány és ezzel párhuzamosan radikális világnézetének megtartása jellemzi. December végén, január elején változás áll be életében, érintkezésbe kerül a helyi sajtóval. Első írása 1903. dec. 26-án jelent meg a Máramarosmegyében. Bekapcsolódik a Szilágyi István irodalmi kör munkájába, részt vesz a Tanügyi Kör előadásorozatában. Ez minden, amit tehet. Pedig többre vágyott, Párizsba kíváncszott, mint Ady.³¹ „Páris az én álmom, mindenem” — mondogatta Halmi Bódognak.³² De csak Tiszafehéregyházáig jutott el, ide is folklór-érdeklődése vezette. Verset is írt erről a kis román faluról.³³ Nem volt mit tennie, élnie kellett az adott keretek között.

²⁶ Halmi Bódog szíves szóbeli közlése alapján.

²⁷ Levél 1906 őszén. Közlj: Durkó i. m. Halmi Bódog szerint sem járt színházba, Máramaros-szigeten.

²⁸ Oláh Gábornak, 1906 telén. Közlj: Durkó i. m. A vers: Magyar elégia. Új Idők (1907) jan. 13.

²⁹ Magyar Szemle (1906) okt. 25.

³⁰ Jön a vonat... Szeged és Vidéke (1906) okt. 28.

³¹ Lutetia. Budapesti Napló (1906) dec. 25.

³² Halmi Bódog szíves közlése.

³³ Florica. Szeged és Vidéke (1907) jan. 1.

Máramarosszigeten ebben az időben öt hetilap van: Máramaros, Máramarosmegye, Tiszavidék, Világosság és a Máramarosszigeti Tanügy. Juhász a Máramarossal, Máramarosmegyével és a Tiszavidékkel kerül kapcsolatba.³⁴ E lapok 67-es alapon álltak. Jobbról ellenzéki a koalíciós kor lapjai, visszasíriák a Szabadelvű Párt kormányzásának idejét. A Világosság ellenzéki lap, kissé szociáldemokrata színezetű, de ellenzéki is a Szabó Sándor alispán elleni személyes támadásokra korlátozódik, és ezen intrikák mögött szinte teljesen eltűnik az elvi ellenzékiesség. Zuglapp-jellege volt, munkatársait titokban tartották, névtelenül bárkinak a cikkét lekötölték. Ezért érthető, hogy Juhász Gyula, egy könyvismertetés kivételével, nem írt ebbe a lapba. Együttvéve azonban valamennyi szigeti lapot jellemez a vidéki színvonalatlanság, a zsúrok és bálak úri közönségének szórakoztatása. A mi szempontunkból azonban sokkal lényegesebb az, hogy ezek a lapok — politikai vonalukat tekintve — Juhászra hatással nem voltak, sőt ennek épp az ellenkezője történt. Juhász Gyula írásai nemcsak színvonalat, hanem bizonyos balratolódást is jelentettek a máramarosszigeti sajtóban. Föltehetően Juhász Gyula befolyására közöl Ady-cikket a Máramaros 1907. máj. 26-án, a Máramarosmegye pedig meghirdeti az „adyendrés modern magyarság” művészi és társadalmi programját.³⁵

Valószínűleg Juhász Gyula befolyására engedte meg a piarista gimnázium igazgatósága tanári karának, hogy az előző évek gyakorlatától eltekintve, bekapcsolódjék a Tanügyi Kör munkájába. A Tanügyi Kör 1906. dec. 17-én alakult újjá.³⁶ Előadásorozatának tematikája Juhász közreműködésére utal: A magyar zene története, Zichy Mihály művészete, A Röntgensugarakról, A szocializmus, Nyelvhelyességi problémák, Helytörténet, — voltak az érdekesebb témák. Juhász jan. 23-án a magyar dráma történetéről tartott itt előadást.³⁷

Intenzívebb tevékenységet fejtett ki azonban a Szilágyi-körben. 1906. dec. 19-én verseiből olvasott fel, 1907. ápr. 27-én a modern líráról tartott előadást; heves vitát kezdeményezett ápr. 18-án Halmi Bódog drámatörténeti, és máj. 2-án Dobay Sándor drámaelméleti előadásán. A kör munkájában túlsúlyban volt az élő irodalom,³⁸ a heti összejövetelenek vagy előadások volt, vagy helyi szerzők olvastak fel műveikből.³⁹

Sem a Tanügyi Kör, sem a Szilágyi Kör nem volt egységes. A konzervatívok és modernnek polarizálódása Juhász jelentkezésével kezdődött. A viták anyaga, például Dobay drámaelméleti előadása enged erre következtetni. A konzervatívok Szabó Sándor költő-alispán, Dobay Sándor liceumi igazgató, Andreánszky Olga leánygimnáziumi igazgatónő és Papp Tibor, a Máramaros szerkesztője köré csoportosultak. Juhász Gyula mellett viszont Halmi Bódog és Geréb István újságírók, aztán a „szomorú kispolgár” költő, Szamolányi Gyula álltak. „Nem ismertem abban az időben még egy Juhászhoz mérhető baloldali, harcos embert” — vallja róla Halmi Bódog. — Élesen támadott mindent, ami hivatalos, irodalomban, de politikában is. Ezért nem is volt igazi, vele egyenrangú jó barátja, harcostársa. „Baráti” köre a Korona vendéglőben élő deklaszált, lecsúszott, kissé anarcnista jellegű intellektuellekből állott.⁴⁰ Juhászt ezek közé nemcsak anyagi helyzetük, hanem ellenzéki magatartásuk azonos-sága is vezette.⁴¹ Személy szerint mégsem gyűlölt senkit, ellenfeleivel szemben is udvariasan viselkedett. Ez a kettősség jellemének kétarcúságából következik. Kétféleképpen ember volt. Megfért benne a lemondás hangulata, ami nem vallásos, katolikus „alkatából” fakadt, hanem általában az életről való lemondást jelentette a fentebb elemzett szubjektív helyzetéből következően, ugyanakkor megfért emellett egy rendkívül éles és kemény, szatirikus, gúnyolódó, kritikai magatartás, harcosság, fölény.⁴² Világnézetét tekintve ez a kétfelkűség oly ellentétes filozófiák együttlésében jelentkezik, mint Nietzsche és Tolsztoj tanításai. Ez a kettősség jelentkezik Juhász dilemmájában is: a költő és a tudós, a művész és a kritikus ellentétében. Hatalmas műveltsége volt, ugyanakkor kitűnő gyakorlati irodalmi szervezőnek is bizonyult. Ez mutatkozik meg már „A Holnap” előtt a Szilágyi-körben végzett munkájában is. Itteni tevékenységét nemcsak a színvonal emelése, az unalmas, „akadémikus” irodalomtörténeti tanulmányok helyett az élő irodalom égető problémáival való foglalkozás, az összes művészetek kultiválása jellemezte, hanem igyekezett érdekessé is tenni az előadásokat a közönség megnyerése érdekében. A Szilágyi-körben végzett gyakorlati és elméleti munka sem tudta azonban feloldani helyzetének tragikumát.

³⁴ A Tiszavidék Magyarországon nem található, de eleinte ebbe dolgozott, később ment át a Máramaroszhoz.

³⁵ —ás: Szamovolszky. Máramarosmegye (1907) jún. 14.

³⁶ Máramarosszigeti Tanügy (1906) december. 135.

³⁷ Máramarosmegye (1907) jan. 2.

³⁸ Tóth Béláról: 1907. ápr. 4-én, Kaffkáról: 1907. márc. 7-én.

³⁹ A Szilágyi István Kör évkönyve az 1907-es évről.

⁴⁰ Halmi Bódog közlése.

⁴¹ Otthonról támogatást nem kapott, pénze sohasem volt, a lapok nem fizettek. Halmi Bódog közlése.

1907. febr. 9-én titokban elutazik a városból, mindössze egy feljegyzést hagy hátra szobájában: „Consummatum est”. Eltűnését csak 12-én veszik észre, a farsangi ünnepek miatt. Néhány nap múlva azonban visszatér, és a lapokban közlemény jelenik meg arról, hogy Pesten járt idegbaját gyógyítani.⁴³ Úgy tér vissza, mint az „Orbán lelké”-ben. Hogy mit csinált, hol volt négy napon keresztül, nem tudjuk. Egész életpályáját áttekintve azonban azt a megállapítást tehetjük, hogy öngyilkossági kísérletet csak igen nehéz életkörülmények között követett el. Miért nem unta meg életét három éves nagyváradi tartózkodása idején? Miért éppen Máramaroszigeten, Léván és Szakolcán, majd Makón? Az életkörülmények azonban önmagukban még nem magyaráznak. Életkörülményeinek és neuraszténiájának kölcsönhatása vezetett nála erre a lépésre. Idegbetegségét — a nehéz körülmények mellett — az eddiginél erősebben kellene hangsúlyozni, ha a valóságnak megfelelő magyarázatot akarunk kapni erre a kérdésre. Már ekkor súlyos neuraszténiája volt. Erre mutat, hogy elutazása előtt eldicsekedett Halmi Bódogéknak, hogy most ő meghal, minden el van rendezve, mert Kosztolányi írja majd a nekrológot.⁴⁴ Vagy egyik verse, amely ennek a halálba való utazásnak az élménye, nem mutat valami patológikus vonást?

*Fekete erdők rémlenek felénk,
Visszhangoz fajtól hangos a vadon,
Tán farkasok keserve tör elénk,
Tán bolygó árnyaké e siralom?
(Nagy temető)⁴⁵*

Öngyilkossági kísérletének indítékát tehát abban látom, hogy az elviselhetetlen életkörülmények végsőkéig fokozták betegségét. (Érdekes, hogy ebben a lelkiállapotban fedezi fel egy állomás várótermében Anyókat, akiről népies genre-képet ír.)⁴⁶ Hogy öngyilkossági kísérletébe valamilyen szerelmi csalódás is belejátszhatott, erről tanúskodik az „öngyilkos napok” harmadik verse, a „Vita somnium breve”:

*Próbáltam néha-néha a halált,
De gyáva szívem mindig visszafájt.
Hiába siralomvölgy e tájék,
Ugy érzem néha, hogy valaki vár még.
Egy átom él szívemben. Csak egy átom...⁴⁷*

Ez az újabb, máramaroszigeti szerelem nagyobb jelentőségű az eddigiekénél. Azért valószínű ez, mert későbbi verseiben is sűrűn felcsillan emléke, ellentétben többi, szintén futó jellegű szerelmével:

*A messze, árva Szigeten, a parkban
Egy ját keresnék, hol szívet faragtam.
(Emlékek utján)⁴⁸*

*Első szerelmünk itt tavaszodott még,
Ha én egyszer ily szomorú volnék...
(Nefejejcs)⁴⁹*

Még három későbbi versében⁵⁰ villan fel e szerelem emléke. Helytelen volna azonban túlértékelni ezt is: ez sem több szerelmi vágytól. Ebben az időben írja Oláh Gábornak: „Gyáva vagyok és jellemtelen a szerelemben. Pupák, hülye, marha! Volt már vagy öt ideálom, de a versírásnál többre egyiknél sem merészkedtem... Magányos szerelem. Vagy a magunk fajtája mindenben így van?”⁵¹ Juhásznak ez az egyetlen közvetlen vallomása e szerelemről, Máramaroszigeten senki sem tudott róla, Halmi Bódog sem. Titkolni igyekezett. Szegedre kerülve azonban cikket ír Thackeray reménytelen szerelméről,⁵² novellát két ló, Rómeo és Júlia szerelmi tragédiájáról.⁵³ Ezekben a lírává forrósodott próza már elárulja. Teljesen ennek a szerelemnek jegyében készült 1907 végén egy idillje, a „Paolo és Francesca”, amely

⁴³ Halmi Bódog közlése.

⁴⁴ Álhírek Juhász Gyuláról. Világosság (1907) febr. 16.

⁴⁵ Halmi Bódog szóbeli közlése.

⁴⁶ Nagy temető. Budapesti Napló (1907) febr. 13.

⁴⁷ Szeged és Vidéke (1907) márc. 7.

⁴⁸ Szeged és Vidéke (1907) márc. 31.

⁴⁹ Délmagyarország (1919) ápr. 6, Paku I. 199.

⁵⁰ Délmagyarország (1920) jan. 11., Paku I. 211.

⁵¹ Máramarosziget: Paku I. 212., Tutajok a Tiszán: Paku I. 282., Szigeti emlék: Paku I. 298.

⁵² Durkó I. m.

⁵³ Szeged és Vidéke (1907) jul. 28.

⁵⁴ Rómeo és Júlia. Szeged és Vidéke (1907) aug. 11.

csak 1924. dec. 25-én jelent meg a Szegedben. Ezek alapján szegedi újságíró barátai is meg tudhattak valamit szerelmi históriájáról. *Jávorné* aláírással egy furdó levél jelenik meg a Szeged és Vidéke-ben.⁵⁴ Ebben „Jávorné” Eper utca 13. sz. alá (Ipar u. 13. GF.) hívja a tanár urat közös konyhára, mert éppen Szegeden nyaral. „Jávorné” a levél stílusa és tartalma alapján nagyzó kispolgári divatnő lehetett. E levelet valószínűleg Juhász Gyula egyik újságíró barátja írta, bosszantásul. Mindenesetre ez a levél azt is mutatja, hogy a máramarosszigeti szerelmi csalódás nem sokáig okozhatott Juhásznak komoly problémát, ha barátai már évődhettek vele ezen.

Öngyilkossági kísérlete után Máramarosszigeten is megváltozik helyzete. A nagyhírű költőt kezdik benne látni, különösen akkor, amikor köztudomású lesz, hogy versei jelennek meg németül Bethge antológiájában, Horvát Henrik fordításában, és elterjed a híre, hogy a Vajda János Társaság tagjai közé választja. Megkezdik első kötetének kiadási munkálatait is.⁵⁵ Helyi népszerűségére világít rá egy kis történet. Épp a Koronában ebédel Juhász, amikor egy környékbeli fiatalember szólítja meg. Beszélgetés közben az ismeretlen vidéki elszavalja neki az „Ódon balladá”-t, ami egy hete jelent meg A Hét-ben.⁵⁶ Ez az epizód sokáig emlékezetes marad Juhásznak, hisz a modern lírikus először érzi olvasót maga mögött, a konzervatív támadások közepette.

Máj. 17-én Pestre megy, és leteszi tanári szakvizsgáját. Megszerzi a diplomát, de nincs pénze kifizetni.⁵⁷ A fővárosban megnézi Wedekind darabját, a Hőstenor-t, Reinhardt társulata előadásában, a Vígszínházban. Az előadás utáni botrányban, tüntetésben köt életreszóló barátságot Gulácsy Lajossal.⁵⁸ Pestről új élményanyagot hoz magával, amit „A másik Ház” c. vezércikkében fogalmaz meg.⁵⁹ E cikk bíráló hangja nyitja meg az utat stílusparódiái számára. Közben drámát is ír. Erről Oláh Gábor már ápr. 13-án tud.⁶⁰ A címe: Arany János Szigeten. Az egyetlen máramarosszigeti irodalmi hagyományba kapcsolódik itt be Juhász Gyula, mert hisz Szilágyi István életpályája is csak Aranyhoz való viszonya szempontjából említésre méltó. Drámáját Zilahy Gyula színingazgató el is fogadja előadásra, a lapok hirdetik is a bemutatót, de ez rejtélyes körülmények között elmaradt, a dráma sorsáról semmit sem tudunk. Utbaigazítót talán csak ekkoriban írt novellája ad: az „Epizód-szerrep”.⁶¹ A novella arról szól, hogy fiatal szerző áll a színingazgató előtt, de darabját nem fogadják el, mert nem elég érdekes. Szerelmi epizód beleszövését követeli meg az igazgató a fiatal írótól, hogy a közönség alacsony fokú igényeit kielégítse, különben nem adja elő. Önéletrajzi értéke van ennek a novellának, legalábbis a színingazgatóban Zilahy Gyula jelleme lehet ráismerni. Zilahy, bár jó színész, mindent üzleti szemmel néz, színingazgatói működését a közönség igényeinek kielégítése jellemzi. Valószínűleg ezért maradt el Juhász drámájának a bemutatója is.⁶² Érdekes, hogy a Juhász-elbeszélések csekély kivétellel mind önéletrajzi értékek.

Úgy látszik tehát, Juhász, öngyilkossági kísérlete után jól beilleszkedett a máramarosszigeti társaságba. Azonban ez csak látszat. Jún. 30-án búcsú nélkül távozik Máramarosszigetről. Utbaejti ismét Pestet. Itt ír egy perdít-verseket, a Reviczky-hagyományt folytatva,⁶³ megnézi a Gauguin-tárlatot, melyet nemrég nyitottak meg.⁶⁴ Erről írja kitűnő versét, a Primitívát.⁶⁵ Pár nap múlva Szegedre megy, és az első naptól kezdve a Szeged és Vidéke belső munkatársaként dolgozik. Máramarosszigeten, öngyilkossági kísérlete, valamint haladó tevékenysége miatt a következő évre nem maradhat, ezért a piarista rendfőnök, Magyar Gábor, ki rokona is, Lévára helyezi át, helyét pedig szerzetes tanárral tölti be.⁶⁶ Ez is utal arra az ellentétre, ami Juhász és a konzervatív szigeti értelmiség között mindvégig fennállt, de csak eltávozása után jött felszínre.

Távozása után néhány napra támadó cikkek jelennek meg a szigeti sajtóban. Megragalmazzák, hogy ő írta a Világosságba a hírhedt krokit a Szilágyi-kőr estélyéről, és ő írta Szabó Sándorról (Hazafi Lantos Sándorról) a nagy feltűnést keltő paródiákat.⁶⁷ Ezek *Mormon* aláírással jelentek meg. De *Mormon* nem lehetett Juhász álneve, hisz *Mormon* meg

⁵⁴ Szeged és Vidéke (1907) aug. 4.

⁵⁵ Levél Oláhnak. Közl.: Durkó i. m.

⁵⁶ Magyar László: Hét év után. Délmagyarország (1936) ápr. 12.

⁵⁷ Levél Babitsnak 1907. jún. 15-én. Bella György közlése alapján.

⁵⁸ Magyar László: „Amikor én írtam, a véremmel írtam”. (riport) Délmagyarország (1933) ápr. 16.

⁵⁹ Máramaros (1907) máj. 23.

⁶⁰ Levél Juhásznak. Durkó i. m.

⁶¹ Szeged és Vidéke (1907) nov. 17.

⁶² Halmi Bódog szíves szóbeli közlése.

⁶³ Szonáta. Szeged és Vidéke (1907) júl. 2.

⁶⁴ Máramarosmegye (1907) máj. 24.

⁶⁵ Budapesti Napló (1907) júl. 13.

⁶⁶ Máramarosmegye (1907) júl. 28.

⁶⁷ *Mormon*: Estély a Szilágyi-körben. Világosság (1907) márc. 30. Hazafi Lantos Sándor az öt ért támadásokról. (gúnyvers) Világosság (1907) máj. 25. Hazafi Lantos Sándor újabb dalai. Világosság (1907) jún. 8. Szabó Sándor, a proletárköltő. Világosság (1907) aug. 31.

évekig ír a Világosságba. Másrészt ezek a paródiák meglehetősen gyengék, durvák és alattomosak, Juhász Gyula jellemével nem férnek össze. A legdöntőbb ellenérv azonban az, hogy magát Juhászt is kigúnyolják bennük: Vörös Bádó irodalmi hasbeszélő (Halmi Bódóg. GF.) az alszegi »csak szorosan« irodalmi körben »A hastánc és a modern magyar drámaírás« cím alatt érdekes és perverz figyelemmel hallgatott előadást tartott. A vitában résztvettek: Magokogó Nepomuk, Lyukas György (Juhász Gyula. GF.) és Katrinca Zsófia alapítványi hölgy.⁶⁸ És ilyen stílusban folytatódik tovább a kroki, aminek írásával Juhászt megvádolták. „r-s”, akinek személyét nem sikerült megállapítanom, rendkívül durva, minősíthetetlen hangú támadó cikket írt a költőről, mert lenézte a helyi értelmiséget, mert búcsú nélkül távozott el, mert azt hitte róluk, hogy irigykednek sikereire.⁶⁹

Juhász Gyula gyorsan válaszol e támadásokra. Nyilatkozatában visszautasítja a rágalmakat: „Egész életemben mindig a tisztább magaslatozok felé törekedtem s íme, mégis rádobták a rágalom rettentő sarát.”⁷⁰ Néhány barátja erre bocsánatot kér Juhásztól,⁷¹ de a többség megmarad ellenségének.

Látszólag pusztán személyes természetű volt e támadássorozat Juhász Gyula ellen. A tények azonban azt mutatják, hogy a személyeskedések mögött elvi megfontolások húzódtak meg: Juhász Gyulát nem néhány személy, hanem a konzervatív irodalmi blokk támadta, mert benne látták az „adyendrés modern magyarság” egyik úttörőjét.

A konzervatív Máramaros közli Juhász Gyula „Kossuth nótá” c. versét:⁷²

*A lóca végén, óbor mellett
Nagy, barna legény énekelget.
Egy szál cigány húzza, cifrázza,
Ujjongva sír az ő nótája.
A gyertya húny, tüzel az óbor,
Eleg is volna tán a jóból.
De a legény büszkén, merengve
Réved egy álom-regementre!
Más nóták jöttek, hej, azóta,
Hogy megszületett az a nóta,
De szíltya virtussal, kevélyen
Te nem tudsz róluk, jó legényem!
Mintha bús, magyar fajtám lelke
Ujjongana és énekelne.
Árva legény, szép, konok bánat,
En megertelek, én imádlak!*

E vers a konzervatív, akadémikus irodalomszemlélet elleni éles támadás. Erre a versre ad parodikus választ P. B., azaz Pálos Béla, helybeli konzervatív „költő”, „Szerkesztői üzenet Juhász Gyulának. Válasz-nóta.” — címen:⁷³

*Az asztal végén, borvíz mellett
Egy barna legény elrimelget.
A szavakat gyúrja, cifrázza,
Ha értelme nincs, van nótája.
A borvíz más ám, mint az óbor,
Eleg is volna tán a jóból,
De a legény makacs s merengve
Téved egy rém-rim regementbe.
Másképp született rég a nóta,
Hamisan szól, hej, sok azóta,
De vakmodernül, nagy kevélyen
Te nem tudod ezt, jó legényem.
Mintha egy gramofonnak lelke
Ujjongana és énekelne,
Neked dalol, nekem csak hápog.
En nem értelek, de megbocsátok.*

⁶⁸ Világosság (1907) márc. 30.

⁶⁹ Üzenet Jávör Györgyhöz. Máramarosmegye (1907) júl. 12.

⁷⁰ Nyilatkozat. Máramaros (1907) nov. 14.

⁷¹ Király Géza: Nyilatkozat. Máramaros (1907) nov. 17. Halminak Juhász küldött később egy mentegetőző levelet, amely elveszett. Juhász egy későbbi kötetét dedikálja neki: „Halmi Bódognak, régi bajtársamnak, régi szeretettel: Szeged, 1928. Juhász Gyula.”

⁷² Máramaros (1907) nov. 17.

⁷³ Máramaros (1907) nov. 24.

A verses vita világossá teszi: a támadások igazi oka nem valami személyes antipátia volt, hanem az új, a haladó írói magatartás gyűlölete, a reakciós erők támadásának megnyilvánulása. Ezek a támadások párhuzamba hozhatók az Ady-elleni támadásokkal, és komoly tanulságokat nyújthattak Juhász Gyulának arra vonatkozóan, hogy legalábbis egy időre, eldugott, kis határmenti városkákban hiába minden erőfeszítés, kultúrát terjeszteni, modern eszméket hirdetni nem lehet. Féléves lévai tartózkodása idején nem is fejt ki semmiféle közéleti szereplést, helyi lapokkal nem teremt kapcsolatot, verseit és cikkeit csak pesti és szegedi lapoknak küldi el. A konzervatív erők hajszája csak megerősíti előbb tett megállapításunkat: Juhász Gyula „mélabús hangja”, ami pedig egyáltalán nem önt el minden versét, nemcsak egyéni stílusából, lelki alkataból magyarázható, mint azt a Horthy-kor irodalmi szakemberei tették, hanem annak a — csak lírával kifejezhető — megdöbbentő helyzetnek, szinte ázsiai körülményeknek kivételése, melynek tragikumát nemcsak szíven üti az embert, de bágyadtsága ellenére is éles vádirat az „ezeréves Magyarország” társadalmi berendezése ellen.

*Be elfáradtam! Szürke kis szemekből
Ó mennyi gyanú, ármány villogott rám.
Be féltem, be féltem én ezektől!*

*Mert látod, ó pogány leány, nekem
A szemeimben tilos tüzek égnék:
Az élethez nagy, bűnös szerelem,*

*És semmi macskaláng vagy kutyaérdek...
(Pogány leány)⁷⁴*

írja Juhász Gyula egy elfelejtett versében, reagálva a máramarosszigeti támadásokra.

2

A máramarosszigeti Világosság névtelen cikkírója szerint Juhász Gyula 1907 júniusának első napjaiban a következőket jelentette ki: „Legfőbb ideje lesz hatalmas katoliku akció indítani Magyarországon. Mert költészet, szépség csak az anyaszentegyház misztériumaiban van.”⁷⁵ A cikkíró szerint ennek a vallásos hangulatnak* kifejeződése a „Flagellánsok éneke” c. vers, mely 1907. jún. 7-én jelent meg a Máramarosmegyében, és ugyan-csak e nézetének eredménye az az elhatározása, hogy papnak megy. Vajon mennyiben tekinthető hitelesnek ez az adat?

Juhász Máramarosszigeten írt mintegy 40–50 verse közül a „Flagellánsok éneke” az egyetlen, mely összefüggésbe hozható valamilyen vallásos világszemlélettel, bár e vers alaposabb elemzése arról is meggyőz bennünket, hogy az alapélmény nem vallásos hangulat, hanem az életről való teljes lemondás. Motiválja ezt egy szerelmi csalódás érzése is, ezt mutatja az alábbi strófa:

*Az álmainkat bűnre váltja
Az asszony teste, a fehér,
Izzó, gonosz, szép látomások
Gyűlnek, ha forr a kerge vér.*

De ez az általános lemondó hangulat, mely formai szempontból Schopenhauer pesszimizta végkövetkeztetéséhez hasonlít, még ez sem volt túl mély, sem tartósabb. Nem lehetett mély és tartós ez az érzés, ha meggondoljuk, hogy egy hét múlva ilyen sorokat ír le Juhász:

*Az én szerelmem már az élet,
Mely egyre mélyebb,
És minden asszony, minden ember,
A jény, a szín, az ég, a tenger!
(Himnusz az emberhez)⁷⁶*

Okvetlenül kételkednünk kell tehát Juhász kijelentésének és terveinek mélyebb világnézeti-vagy élményalapjában; több öngúny lehet benne, mint őszinteség. Különösen meglátszik

⁷⁴ Pogány leány. Szeged és Vidéke (1907) júl. 21.

* A vallásosság dolgozatomban — *theizmust* jelent.

⁷⁵ Juhász Gyula pap lesz. Világosság (1908) jún. 1.

⁷⁶ Szeged és Vidéke (1907) jún. 16.

ez, ha párhuzamba vonjuk lévai öngyilkossági kísérlete után tett kijelentésével. Rozsnyay Kálmánnak írja Szegedre, 1901. dec. 4-én: „...nem maradhatok így újévre. Vagy *papnak megyek, hogy edesanyam gonját örökre elvessem* (Az én kiemeiésem. GF.), vagy egyelőre leg-alább: vidékre megyek nevelőnek...”⁷⁷ E levél tartalma szintén azt mutatja, hogy Juhász szerzetesi tervei nincsenek összefüggésben világnézetével. Mégis tanulságos megvizsgálnunk Juhász és a vallás viszonyát, annál is inkább, mert a felszabadulás előtt divatos volt liráját a katolicizmussal hozni összefüggésbe. Elemzésünk természetesen csak a fiatal Juhász Gyula világnézetéhez szolgáltató adalekokat.

A fiatal Juhász Gyula világnézetének alaprtege — a gyermekkort leszámítva — kétségkívül egy modern természettudományos filozófia, amelyet egyetemi éveit alatt ismert meg. Baráti körében divatos volt Bodnár Zsigmond hírdet idealista hullámméletének bírgatása, mely egybehangzott Ady véleményével is.⁷⁸ 1905 nyarán, egyik cikkében pedig Juhász ezt írja: „Pázmány egyetemén a modern természettudományos világnézetéről egy tanár beszél: Prohászka Ottokar... A magyar Erhard érzi az új idők szelét, és igyekszik ezt a maga hajójának javára fordítani... de a jöendő filozófiája csak természettudományos alapon lenet... Comte-nak igaza van, a teológia és a metafizika meghaladott álláspont, a jöő a pozitív gondolkodás.”⁷⁹ Nem következetes materializmus ez, különösen szociológiai szempontból nem, hiszen Comte pozitívizmusa mellett a machizmus hatását is könnyen ki lehetne mutatni benne.

1905-ben világnézetében tehát egy pozitivistamachista jellegű természettudományosság dominál. Utolsó éves korában, 1906-ban azonban erősebben kezd hatni rá az egyetemen agitáló tolsztojánusok csoportja, másrészt nyári szegedi tartózkodása idején a vallásos családi környezet. Kétkésége és a sokféle szellemi áramlat hatása miatt valami világnézeti zavar vesz rajta erőt. Ahelyett, hogy megrostonná kritikailag a Négyesy-órakról és tanulmányai közben megismert szellemi áramlatok tételeit, egy eklektikus, ellentmondó nézeteket egyesítő rendszert épít ki, illetve fogad be, amelyben a marxizmus mellett megfér a tolsztojanizmus-tól kezdve Nietzsche tanításain át a pozitívizmusig minden. Erről tanúskodik az a vita, mely Geöcze Sarolta, hírdet prohászka keresztényszocialista hittérítő szegedi előadása körüli Juhász és Róna Lajos, egy szegedi újságíró között kibobbant. Juhász — Ady álláspontjával szöges ellentétben⁸⁰ — igyekszik megvédeni az előadót a történelmi-materialista jellegű támadásokkal szemben.⁸¹ Talán volt ebben valami lovagiasság és pesti öntudat is, de kétségtelen, hogy e vitában megnyilvánuló álláspontja egy eklektikus szemlélet kifejeződése: „A jöendő társadalma egyetlen irány győzelmével megint csak egyoldalú, rossz berendezésű lenne... A szocializmus is egyoldalú... a tolsztoji keresztény, a spenceri filozófiai és a Nietzschei művészi individualizmus távol áll tőle. Ez nem hiba, ezt az irányt hozzá magával... A nagy, a szabad élet versenyében minden tónusnak, minden hangnak érvényesülnie kell, amelyben csak érték rejlik. Így jön létre a harmónia.”⁸² Kiderül azonban ebből az idézetből az is, hogy a tolsztojanizmus csupán etikai, Nietzsche tanításai csupán művészi elvként hatnak, nem érintik természettudományos filozófiáját, illetve ez jelentősebb mértékben nem korrigálódik az eklektikus elmélet ellentmondó elemeinek összeegyeztetése során. Schmitt Jenő körének hatása ez az ellentmondásosság, hiszen Schmitt három nagy ideálja, Nietzsche, Tolsztoj és Ibsen is, békésen megférnek egymás mellett a gnosztikus szemlélet alapján. Juhász világnézetében e tolsztojánus határról azonban meg kell állapítanunk, hogy épp akkor színezi leghalványabban filozófiáját, amikor ez a hatás éri. Egyetemi félévei idején alig lehet nála észrevenni, és csak akkor kap erősebb hangsúlyt, ha életében tragikus meghasonlás, öngyilkossági gondolat jelentkezik, vagy erősebb családi befolyás éri a vallásosság oldaláról. A pesti évek hangulata sokkal harcosabb, van valami anarchista színezet bennük. Erről tanúskodnak barátjának, Babitsnak „Halálfiái” c. regényéből idézhető, a pesti évekre vonatkozó szemelvények is. Ez a tolsztojanizmus azonban Juhász esetében nem azonosítható teljesen a hírdet, reakciós tolsztojánus szekta vallásosságával, Juhásznál sajátosan jelentkezik: átveszi a szeretet tanát, de ebben nem a világtól való elfordulást, a passzivitást, hanem a feudálkapitalista valóságot, a városi polgári élet kegyetlen szigorának kritikáját emeli ki, visszatérve Tolsztoj igazi tanításaihoz: „...minden szürke hétköznap, a hiúság vására, a létért való túlekedés, az erőszak uralma. A karácsony jó alkalom arra, hogy farizeusok, írástudók, álmodozók és rajongók a szeretetről beszéljenek, de éppen ez a sok és szép beszéd mutatja, milyen idegen tőlük a krisztusi szeretet igaz propagandája. A karácsonyi gyertyák

⁷⁷ Rozsnyay Kálmán emlékel Juhász Gyuláról. Napkelet (1937) 7. sz.

⁷⁸ Ady, Növekvő idealizmus. Szabadság (1900) szept. 15.

⁷⁹ Juhász Gyula, A jöő tudománya. Szeged és Vidéke (1905) júl. 27.

⁸⁰ Ady, Geöcze Sarolta igazgató. Budapesti Napló (1907) júl. 26.

⁸¹ Róna Lajos, Apostol. Szeged és Vidéke (1905) aug. 30. Az előadás aug. 29-én volt.

⁸² Jász, Polemia az apostol körül. Szeged és Vidéke (1905) aug. 31.

fénye, a karácsonyi örömek lángja mellett csak még sápadtabb, még fakóbb, még szürkébb és komorabb a szeretetlenségnek, az egymás meg nem értésnek az infernális forgataga, melyet életnek hívunk.”⁸³ Ezen idézet után nem tűnik paradoxonnak, ha Juhász tolsztojanizmusát harcos tolsztojanizmusnak nevezzük. Egy pillanatra sem gondolhatunk azonban arra, hogy Juhász — e szeretetfilozófia hirdetések — engedményt tett akármelyik vallásos felekezetnek: „Más a katakombák jópásztorai, más a Bizánc teológus Krisztusa, más a renaissance imperátor és apollói Krisztusa, más a flamand és modern festők humánus Jézusa” — írja.⁸⁴ A szeretetvallás hirdetése során soha nem feledkezik meg a katolikus egyház reakciós törekvéseinek kritikájáról. Amikor Róma meg akarta szüntetni a magyar piaristák autonómiáját, és a rendet jezsuita típusra akarta átszervezni, így írt: „A piaristák mindig a magyarság erős kulturális tényezői voltak... És most íme, őket is szelíd igába akarja fogni a nagy, fekete Internacionálé! De ebből nem lesz semmi! Hogy ők a világreakció szekerét tolják, a sánta spanyol (Loyolai Ignác. GF.) fekete lobogóit lobogtassák?”⁸⁵ Szinte azonos ez a vélemény Adyval.⁸⁶

Az egyház „szentjei” közül is csak Assisi Ferencet szereti, őt is azért, mert költő volt, mert Renan is szerette. Páduai Antalt már gúnyolja: „Ha valamit elvesztettél, vagy valamit el akarsz nyerni, csak fordulj a páduai szenthez. Hiába, a názáreti kikorbácsolta a templomból a kufárokat, de azóta visszazsárlingóztak az ő templomába is.”⁸⁷ Tehát igen jól látja Juhász a hivatalos egyház törekvéseinek, szentkultuszának anyagi rugóit is. Hol van itt a katolikus Juhász?

1906 nyarán, mikor Kosztolányival együtt fedezték fel a szegedi táj és népelet szépségeit és értékeit, úgynevezett vallásossága új színnel gazdagodik: belejátszik a Szeged vidéki búcsújáró szegényparasztság egyszerű, józan, vallásos érzelmvilága is. „A dolgok értéke nem önmagukban, de az irántuk való szeretetben van” — idézi Maeterlincket egyik cikkében,⁸⁸ és ezt a tételt a vallásos, fekete Mária előtt imádkozó parasztokra vonatkoztatja. Az a misztikus liturgia tehát, mely Juhászt ettől az időtől fogva jobban kezdi érdekelni, Juhász szerint nem önmagában értékes, hanem csak annyiban, amennyiben hozzátartozik a népelethez. Az alsóvárosi fekete Mária-képnek sincs művészi értéke, mégis értékessé teszi az iránta megnyilvánuló szeretet — mondja Juhász.⁸⁹ E gondolatmenetéből világosan következik, hogy a lírájában jelentkező sok liturgikus elem, különösen „genre-képeiben”, funkcióját tekintve nem sokban más, mint például Móricz „Rózsa Sándor” c. regényének vallásos elemei, mellyel a szegedi parasztság ábrázolásának realitását éri el. Persze Juhásznál van ennek egy szubjektív oldala is: hajlamos valami misztikumra, és ez különbözteti meg végül is Móricztól. Ez az esztetikai jellegű vallásosság⁹⁰ nincs összefüggésben világnézeti meggyőződésével, amire dogmatikus jellegét tekintve következtetni lehetne. Erről maga Juhász is vall: „A művészet és vallás ősrökonok. Mind a kettő az élet kultuszát szolgálja... Az élet, az isten, e nagy misztérium megkövetelte papjaitól, hogy érette mindenről lemondjanak. A művészetnek is vannak papjai, ezeknek is le kell mondaniuk az életről, a máról, a holnapért.”⁹¹ A „vallásos renaissance” kérdését is csupán művészi problémának tekinti: „Büchnerék durva materializmusa... Renan finom ironiája... lejárt a magát... A naturalizmus örökre meghalt, és a szimbolizmus zászlaja lobog az új művészet palotáján.”⁹² Minden túlzás nélkül megállapíthatjuk tehát, hogy a fiatal Juhász verseiben előforduló, formális jellegük miatt dogmatikusnak tűnő vallásos elemek, a katolikus liturgia mozzanatai nem katolikus világnézetre engednek következtetni, hanem ezek csupán a művész és az élet viszonyának esztetikai kifejezésformái. Ezt a megállapításunkat igazolja az alábbi rövid, vázlatos áttekintés is, melyben 1908-ig írt verseinek vallásos motívumait tekintjük át.

Az „Áhitat”⁹³ mély orgonabugása, harangzengése, elszálló imája, templomi hangulata azt a világot teszi színessé, melybe Géza fejedelem (és parnassienne módon leplezve, maga Juhász is) a világi láрма elől menekül. A „Simon Péter”⁹⁴ viszont már pozitíven is igazolja fenti megállapításunkat:

⁸³ Juhász Gyula, A betlehemi csillag. Szeged és Vidéke (1907) dec. 25.

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ Juhász Gyula, A magyar rend. Szeged és Vidéke (1906) jún. 7.

⁸⁶ Ady, A piaristák. Budapesti Napló (1906) máj. 11.

⁸⁷ Jász, Képek a búcsúról. Szeged és Vidéke (1906) aug. 5.

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ Vö.: Baróti Dezső egyetemi előadásai.

⁹¹ — Jász: Aranyszárnyú kacsák. Máramarosmegye (1907) jún. 28.

⁹² a Juhász Gyula, A betlehemi csillag. Szeged és Vidéke (1907) dec. 25.

⁹³ Szeged és Vidéke (1906) febr. 25.

⁹⁴ Szeged és Vidéke (1906) ápr. 15.

Szegény ember dolga csupa komédia!
 Nyakunkon a római imperátor,
 A papi fejedelmek, a kurátor,
 A tizedes, a százados, a legátus,
 Irástudó és Pontius Pilátus.
 Nyolc boldogság jut itt csak a szegénynek,
 Meg a mennyország! Az úré az élet!
 Jézus Péterre néz. Jézus nem válaszol.
 Eszébe jut egy koldus ács valahol.

Ady „A nagyranőtt Krisztusok” c. verséhez hasonlóan a vallásos elemek, néhol szatirikusan, itt szociális problémákat fejeznek ki. A „Primavera” c. önéletrajzi jellegű vers szintén profanizálja a kolostori hangulatot, de itt már nem szociális, hanem szerelmi mozzanat alkalmazásával. Inkább mondható vallásosnak a „Kalazanti szent József emlékezete” c. vers, melyet Juhász 1907. febr. elsejére, a piaristák ünnepére írt,⁹⁴ azonban véleményem szerint ez a rendkívül gyenge, fáradt vers kényszerfeladat eredményeként született, és optimizmusa, problémátlanlansága rendkívül sokat veszít őszinteségéből, ha meggondoljuk, hogy a vers megírása után egy héttel öngyilkosságot kísérelt meg költője.

A szatirikus hangulat előidézése, valamint a vallásos illúziók szétrobbantása mellett (az utóbbira legjobb példa a „Fekete misék”) legtöbbször mégis az életről való lemondás hangulatát fejezik ki a vallásos eredetű művészi eszközök. A versek e típusára a legjobb példa a már említett „Flagellánsok éneke”, de könnyen kiemelezhető ez „A hegyi beszéd” és a „Szűzek” c. versekből is.⁹⁵

Két versben maga Juhász is vall vallásos költői eszközeiről: „Hiszem, hogy a művészet tiszta vallás” — írja a „Gotterhalte” c. versben,⁹⁶ de még világosabban a „Himnusz az emberhez”-ben.⁹⁷

Tudjátok-e, hogy mi az ember?
 A por és végtelen fia,
 Istent teremő csodaszellem,
 Utód az isten örökén!

A fentiek alapján világos, hogy a fiatal Juhász Gyula költészetében erős vallásos hangulatot keresni hiba lenne, a vallásos elemek csupán költői eszközök. Világnézetét vallásos befolyás csak annyiban éri, amennyiben innen kölcsönzi tolsztojánus közvetítéssel a szeretet hitvallását. Főleg akkor erős ez nála, amikor kezd benne megfogalmazódni Nietzsche filozófiájának kritikája, amikor elveti Nietzsche szélsőséges individualizmusát, harcmorálját. Láttuk azt is, hogy nem a mindenkinek megbocsátó tolsztojanizmus ez, hanem van benne valami Ady „Szeretném, ha szeretnének”-gondolatából. A fiatal Juhász is átéli az „én izolációjának” érzését, melyet Lukács György fejtett ki elméletileg, de, mint a nagy művészek, ebből a helyzetből ő is igyekezett kiutat találni. A tolsztojánus szeretetvallás gondolata jó volt erre. Ez a tolsztojanizmus, amellet, hogy Tolsztoj eredeti tanításai felé való visszaférés vonásait is mutatja, itt-ott deista szemléletbe is átsap, nem élesen körvonalazott, határozottan megfogalmazott eleme Juhász világnézetének. Ennek erős hatása csak a forradalom éveiben halványul el. Erre mutat egy forradalom előtti verse:

Hogy Nietzsche, zengvén túlsó ormainkrul,
 Csak lágyuló agy, mely bomlásnak indul.
 Hogy Krisztus, függvén az örök keresztén,
 Magán se tud segíteni, elesetten...
 (Tudom már...) (Ez az én vérem. 1919.)

Ez azonban semmiképp sem jelent végleges leszámolást, sem Nietzschevel, sem a tolsztojanizmussal, mert egészen élete végéig kimutatható valamelyes nyoma mindkét filozófiának. Természetesen nagy változáson megy át Juhász Gyula és a vallás viszonyának problémája is, a Nietzsche-hatás kérdése is, ennek vizsgálata azonban már túlmutat feladatunkon.

⁹⁴ Ismeretlen vers az iskolai értesítőben.

⁹⁵ A Hét (1905) nov. 5., 1905. dec. 8.

⁹⁶ Szeged és Vidéke (1905) jún. 29.

⁹⁷ Budapesti Napló (1905) dec. 31.

Juhász Gyula máramarosszigeti publicisztikáját vizsgálva, az első megállapításunk az lehetne, hogy — mint világnézetében — itt sincs határozott, éles profil. Nem szecessziós átlagművész mégsem, mert munkásságában már ekkor jóval több a haladó, előremutató mozzanat, mégis jellemző publicisztikájára is az a nagyfokú ellentmondásosság, „kétlelkűség”, ami világnézetére, melyen, mint már említettem, a Négyes-órák és a pesti egyetem összes szellemi áramlatai meglátszanak. Társadalmi, politikai kérdésekről alig van cikke: ez inkább Kosztolányihoz és Babitshoz viszi közel, és Adytól való távolságát mutatja. Érthető is ez, hiszen a „modern művész”, már nyugati hatásra is, irtózik ekkor a napi politikától, különösen irtózott Juhász Gyula, aki a félgymati, félfeudális Magyarországon nem találhatott legális politikai erőt, melyhez csatlakozhatott volna. A Szociáldemokrata Párt jobbszárnyának is szerepe volt abban, hogy elég későn találta meg az utat a munkásosztály felé.

A politikai cikkek viszonylagos kis száma ellenére azonban Juhász publicisztikája rendkívül sokszínű, akár tematikai, akár műfaji szempontból nézzük. Egységes, határozott, ellentmondásoktól mentes elvi vonal nincs ezekben a cikkekben, csupán egy általános jellemzőt figyelhetünk meg: az újnak, a modernnek akarása, a társadalmi és művészi megújulás igénye, és harc a konzervatív, akadémikus művészi szemlélet és gyakorlat ellen. „Egy bizonyos: mi, fiatalok, tisztelet a kivételnek, úgy általában műveltebbek vagyunk, mint irodalmi apáink... az új nemzedék, a Cholnoky Viktorok, a Szini Gyulák, az Ady Endrék, a Kosztolányi Dezsők, egyszerűen a művelt, nyugatot járt fiatalok égisse alatt áll; itt nem lehet többé szerelmes sóhajokkal és enyhe melabúval utat törni; itt tudni és merni kell!”⁹⁸ Egy Ambrus-kötet bírálatából idéztem az előbbi sorokat, mely egyúttal arra is rámutat, hogy Juhász ekkor még nem lát túl éles különbséget az Ady- és a Kosztolányi-típusú írók között, másrészt az is meglátszik, hogy nem látja elég világosan a magyar irodalomban jelentkező úttörő társadalmi összefüggéseit. Erről vallott nézete inkább a Nyugaton divatos magyarázatnak előhírnöke: a városi polgári élet fejlődésével magyarázza az új, modern irodalmat: „Most határozottan győzött a városi poéta és a városi poézis... Akadnak még jó lelkek, akik elsratják a pusztá költészetét, a szomorúfűzfákat és a csárdát... De hiába, a fejlődés diadalszekerét megállítani nem lehet. Eléje fekhettek a sápadt trubadúrok az új élet automobiljának, de az ő bordájuk bánja meg! Hiába, a mai költő nem örült és nem szent többé, csupán egy előkelő szellemű, igen művelt ember, aki szebben ír, mint a többiek.”⁹⁹ Irodalmon belüli tényezőkből vezeti le a modern író típusát, és nem jut el a problémák Adyhoz mérhető világos látásáig. A korban egyedül Ady tudta csak zseniálisan meghatározni az új irodalom társadalmi bázisát, ő látta meg egyedül az összefüggést „az új irodalom és a szocializmus magyarországi felnövekedése” között, ő vette észre egyedül azt a hatalmas népmozgalmat, melynek taláiban a Nyugat mozgalma létrejött.¹⁰⁰ Ugyanakkor meg kell állapítanunk azt is az Ambrus-kritika vizsgálatakor, hogy mutatható ki valamelyes fejlődés a modernség meglehetősen tisztázatlan fogalmát tekintve, Juhász egyetemi éveitől Máramarosszigetig. A modernség programját már nemcsak a konzervatív akadémizmussal állítja szembe, hanem a századvég kissé szentimentális, Heine dalain felnövő és A Hét írói stílusán tanuló, Reviczkyt tisztelő, de már megcsontosodó írói iskolával is. Az egyetemen még hajlandó volt Reviczky költészetét a legmodernebb költészetnek elismerni.¹⁰¹ Főleg Ady úttörésének, Ady hatásának tudható be, hogy Máramarosszigeten már szétválasztja a modernség és passzivitás fogalmát, és az igazi modernséget elképzelhetetlennek tartja egy aktivista szemlélet nélkül. Persze ez a fejlődés sem mentes ellentmondásoktól, elég, ha itt költészetére utalok, melyben még mindig igen elevenen él Reviczky költői hangjának hatása.

Az a modernség, melyet Juhász írói programul jelöl meg az Ambrus-kritikában, nemcsak abból a szempontból homályos, hogy nem látja konkrét összefüggését a „szocializmus magyarországi felnövekedésével”. A máramarosszigeti Szilágyi-körben előadást tartott a modern líráról. Az előadás pontos szövegét nem ismerjük, de a lapok ismertetései alapján valamennyire rekonstruálni tudjuk. Juhász kiindulópontja a „fin du siècle” irodalmának megítélésénél Nietzsche esztétikája volt: a Parnasse költészetét az apollói vízió, Verlaine és Rimbaud szimbolizmusát pedig a dionysosi mámor megfelelőjének állította be. Baudelaire — szerinte — mindkét magatartás elemeiből merít, valahol közepén áll. De — és ez a lényeges most a mi számunkra — ennél a költészetnél modernebbnek tartja Kipling líráját, épp a fejlettebb valóság kritériumánál fogva: „Kipling versei az angol imperializmus hatalmas

⁹⁸ Juhász Gyula, Új nemzedék. Egy Ambrus-kötet margójára. Máramarosmegye (1907) jún. 7.
⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰ Ady, Irodalmi háborgás és szocializmus. Szocializmus (1908) 1. sz.

¹⁰¹ Juhász Gyula, Reviczky Gyula. Virágfakadás (1905) ápr. 1.

himnuszai. A modern haladás *legkiválóbb* (Az én kiemelésem. GF.) poétája ő.¹⁰² Tehát azt a társadalmi haladást, melyet az új irodalom keletkezési alapjául tekint; sem látja világosan, és ebben van Juhász modernség-fogalmának másik gyengéje. Nem veszi észre azt az optikai csalódást, mely a legtöbb magyar író megteveszti, tudniillik hogy a citoyen már megtagadta saját forradalmi múltját, nem tudja szelektálni a nyugati kultúrából azokat az elemeket, melyek már nem egy fejlődő társadalom eszméi, hanem egy bomló kor bomlástermékei. Csupán homályosan, túl általánosan utal erre a modernség és magyarság szintézisének írói programjával, ami a nyugati művészeteknek a magyar valóságon történő korrigálását jelenti, azonban ezt csak akkor tudta volna gyakorlatilag megvalósítani, ha felismeri a polgári társadalom objektív szerkezetét, azaz eljut a marxizmusig. Annak ellenére, hogy a modernség és magyarság szintézisének programja gyakorlatilag nem sok pozitívumot eredményezett, mégis igen haladó, előremutató mozzanatként kell értékelnünk. Ennek a jelszónak felvetése nemcsak válasz a konzervatívok támadásaira, melyekben a modern írókat hazaárulóknak titulálják, hanem egész írói pályáját átfogó és irányító igény is. Ez a nézet viszi közelebb már a fiatal Juhász Gyulát is Adyhoz, mint Kosztolányiékhoz, ez a nézet eredményezett sok esetben igen haladó magatartást, ami publicisztikájának alábbi elemzése során közelebb-ről is meg fog világosodni.

A nyugati kultúrát korrigálni a magyar valóságon: ez az elv jelentkezik a Thália-vitában is. Strindberg: „Az apa” c. drámáját bírálva polemizál Juhász Márkus Lászlóval, a társulat fiatal rendezőjével. A strindbergi nőgyűlölet, ami végső fokon Nietzsche-re vezethető vissza, a nőemancipáció haladó társadalmi mozgalmának reakciójaként uralkodott el a polgári drámában. Juhász a magyar valóságtól indul el, élesen bírálja Strindberg nőgyűlöletét és a Tháliát, mert a magyar társadalmi igényeket nem veszi figyelembe.¹⁰³ Itt a Thália igen lényeges gyenge oldalára mutat rá, kissé kozmopolita jellegére, ha el is ismeri a vállalkozás forradalmi jelentőségét a magyar színházi kultúrában. Igen érdekes, hogy a Thália-társasággal kapcsolatban előbb megvizsgált szempont, tehát a nemzeti látásmód mellőzése miatt nem tud teljesen azonosulni a polgári progresszióval sem.¹⁰⁴ Jászi Oszkárt és Róbert Jenőt támadja a Figyelőbe írt cikkeikért, melyekben nem ismerik el a magyar kultúra nagy értékeit, és kritikátlanul hajbókolnak a nyugati polgári kultúrák előtt. Juhász programja: szintézisbe hozni a modernséget a magyarsággal — tehát nemcsak a Kisfaludy Társasággal állítja szembe, hanem elválasztja őt a Nyugattól „l'art pour l'art” szárnyától éppúgy, mint a doktriner polgári radikalizmustól, és Ady táborába sorolja. „Új és magyar” egyszerre Ady hangja is, elég csak az „Új versek” prologjára utalnom. Ugyanakkor viszont az is igaz, hogy Juhász ekkor még nincs olyan messze világnézetét és költészetét tekintve Kosztolányiékától, mint mondjuk a 20-as években, programjának épp e tisztázatlan, általános jellege, gyakorlatiatlansága miatt.

Az előbb már láttuk, hogy Juhász Gyula a kapitalista fejlődés reflexének tartja a modern irodalmat. A polgári progresszióval, ha bírálja is idegenszerűsége miatt, sokban azonos elveket vall. A Társadalomtudományi Társaság 1906-ban lefolyt vitájában a szociológia és a politikai viszonyáról — a Jászi- és Somló-féle radikálisabb baloldallalhoz csatlakozik. De már kezdetől fogva megítélésnek látja a polgárság forradalmi szerepét, leválasztja róla az úgazdag lipótvárosi réteget, mely kultúraellenes, legfeljebb Herczeg Ferencet olvas, és képtelen bármilyen haladásra.¹⁰⁵ A munkásosztályhoz azonban csak jóval később jut el, esetenként egy-egy versben,¹⁰⁶ szorosabb kapcsolatba azonban csak Szegeden, a forradalmak idején és különösen a fehérterror éveiben kerül a munkássággal.

Publicisztikája kezdetől fogva helyesen reagál a század első évtizedének legvitatottabb művészi problémáira, a modernség és magyarság irányzatainak minden összeütközésére. Világosan látja az irodalomban és művészetekben folyó harc frontjait. Megállapítja, hogy annak, ami az irodalomban Ady zászlaja alatt történik, a zenében Bartók és Dohnányi, a festészetben Márfy, Gulácsy és az „Ifjúság csapata”, színművészetben pedig a Thália tevékenysége felülírja. Szinte ujjong, mikor az akadémikus szobrászok tervei helyett Szamovolszky tervezetét fogadták el a Szabadságharc-szoborra.¹⁰⁷ Ez a gyakorlati, harcos, polemikus kedv arra mutat, hogy az ő modernsége korántsem bezárkózás egy arisztokratikus szépségkultuszba, hanem harc is a hivatalos irányok és intézmények ellen. Elég legyen erre egy színikritikáját példának hozni. 1906 december utolsó napjaiban játszotta a szegedi szín-

¹⁰² Juhász Gyula a Szilágyi-körben. Máramarosmegye (1907) máj. 3.

¹⁰³ Juhász Gyula, Strindberg tragédiája: Az apa. Egyetemi Lapok (1905) márc. 26. Vö.: Juhász Gyula: Modernség és magyarság. Válasz Márkus Lászlónak. Egyetemi Lapok (1905) ápr. 2.

¹⁰⁴ Juhász Gyula, Jászi Oszkár és Róbert Jenő. Virágakadás (1905) szept. 15.

¹⁰⁵ Juhász Gyula, Fővárosi és vidéki stílus. Szeged és Vidéke (1903) jún. 21.

¹⁰⁶ Dehmel, A munkás. (fordítás) Szeged és Vidéke (1906) nov. 18., Meunier. Budapesti Napló (1907) ápr. 12.

¹⁰⁷ —ász: Szamovolszky. Máramarosmegye (1907) jún. 14.

ház Vágó—Szávay „Szép Ilonka” c. daltékát. Juhász keményen megbíráta a darabot, de bírálata nemcsak irodalmi, hanem politikai szempontokat is figyelembe vett: „... ezek az új magyar daltételek sem egyebek, mint az echt német szentimentalizmus magyarításai... Az idillben az a szép, hogy tűnő, elsuhanó, mint egy szép álom... a mézből elég egy kanál, de egyszerre egész bődön mézet elfogyasztani — ez sok egy estére.”¹⁰⁸ Kritikája egyszerre irányul a sekélyes, konzervatív irodalom és a Bécsét kiszolgáló kultúrpolitika ellen. A „Szép Ilonka” kritikája egyúttal felveti a magyar és az idegen kultúrák viszonyát is. Juhász moderniséget sehol sem érintkezik a kozmopolitizmussal, a nyugati irodalmakban is értékel, igyekszik — több-kevesebb sikerrel — megvalósítani ezen a téren a „modern-magyar” követelményt. Erre vonatkozóan igen tanulságos megvizsgálunk viszonyát az École Parnassienne-hoz.

Juhász 1905 tavaszán ismerkedik meg ezzel a költői iskolával. Cikkét ír Herediáról, akinek csodálja formaművészetét, és mintha erősen hatása alá került volna.¹⁰⁹ Ennek alapja kétségkívül az, hogy Juhász nagy ifjúkori problémáját, a tudomány és művészet ellentmondását Heredia egyféléképpen meg tudta oldani. Kétségtelenül Heredia hatása is szerepet játszik abban, hogy eltávolodik a schopenhaueri esztétika dekadens tételeitől, melyek a művészetet „a dolgoknak az okság tételétől függetlenül való szemléletmódjának” nevezik, a megismerést és a művészetet pedig abszolút ellentmondásba állítják egymással. Egyúttal azonban Juhász — nem publicistikájában elsősorban, hanem költői gyakorlatában — igen hamar eltávolodik a parnassista művészi ideáloktól. Az „impassibilité” póza csak néhány korai versben van meg, elsősorban a görög szonettekben (Milói Vénusz, Heraklész, Szokrátesz, Fidiász a népnek, Phaeton),¹¹⁰ melyeket 1905 második felében írt, de ezek sem objektívek történelmi szempontból, mert hiszen például a Heraklész főmotívuma, az ellenségeken való győzelem, modern filozófiai probléma Nietzsche-nél, a Milói Vénusz pedig a megvalósulatlan szépség dekadens témáját fejezi ki. (Itt csak Wilde „Dorian Gray”-jére utalok ebben az összefüggésben.) Az ilyen típusú versek tartalmát vizsgálva, a továbbfejlődés két irányban megy végbe: egyrészt az objektív felszínt áttöri a szubjektív érzés, mint például a „Klytemnesztrá”-ban,¹¹¹ másrészt, a versek másik csoportjában, megmarad az objektivitás, de ez egyre nagyobb teret enged a magyar táj realis ábrázolásának. Az ilyen versekben a magyar táj nem olvad fel a korban divatos impresszionista hangulatban, hanem az ábrázolásmódot lírai realizmus jellemzi. Igaz, Heredia verseiben is sűrűn előkerül a francia táj, de Juhásznál az egész vers át van fűtve a magyar táj szeretetével, nem olyan objektív, nem olyan hideg, mindig ott van az érzés. Erre példa lehet a „Shakespeare”¹¹² vagy a „Hegyi beszéd”,¹¹³ ahol már Juhász szempontjából sem a történetiség a lényeg, hanem a táj hangulata. Vagy nem a szegedi táj ábrázolása a lényeges például a „Shakespeare estéje” című versben, mintha a szegedi festők képein látnánk?¹¹⁴

*Az országúton kőszálmok járnak,
Danol a szél, halódik a határ,
Járnak az árnyak, vége van a nyárnak,
Már itt az ősz és itt az este már.
A kandallóban sírnak már a gallyak,
Künn a tarlókon kárognak a varjak,
Nyárnak halála: árnyak élete.
Világos alkony opálos színekkel...*

Itt már csak halvány keret Shakespeare estéje. Ez a tartalomban jelentkező kétirányú fejlődés már a görög szonettek írásának időszakában megindul. Ez a folyamat formai síkon is tükröződik. Az „Ovidius”¹¹⁵ például nem szonettformában van írva, mint ahogy a „Madách”¹¹⁶ sem, pedig tartalmilag az előbb tárgyalt versektől nem sokban különböznek. Itt látszik meg a parnassienne szonettforma felbomlása. Ezzel párhuzamosan az objektív természetű szonettformát objektív póz nélkül, igen szubjektív jellegű lírával telíti az „Új szonettek”-ben és a „Primaverá”-ban.¹¹⁷ Ezzel nem mechanikusan kezeli a világirodalmi hagyományokat, hanem a magyar valóság igényeinek megfelelően átforgatja, ami megfelel a modernség és magyarság egységes követelményének.

¹⁰⁸ Juhász Gyula, A romantika csődje. Szeged és Vidéke (1906) dec. 30.

¹⁰⁹ Virágfakadás (1905) okt. 1., Szeged és Vidéke (1905) okt. 8.

¹¹⁰ Szeged és Vidéke (1905) júl. 6., Budapesti Napló (1905) aug. 13., Budapesti Napló (1906) jan. 14., Budapesti Napló (1905) júl. 24., Budapesti Napló (1905) nov. 26.

¹¹¹ Budapesti Napló (1905) aug. 18.

¹¹² Virágfakadás (1905) aug. 15.

¹¹³ A Hét (1905) nov. 5.

¹¹⁴ Magyar Szemle (1906) máj. 31.

¹¹⁵ Budapesti Napló (1906) ápr. 5.

¹¹⁶ Magyar Szemle (1906) júl. 12.

¹¹⁷ Budapesti Napló (1906) ápr. 15, Magyar Szemle (1906) máj. 3.

Juhász Parnasse-szal való viszonyában a fejlődés későbbi szakasza új sajátosságokat mutat fel. Abbahagyja a görög, tehát idegen témájú szonettek írását, és tárgyat a magyar történelemből vesz. 1906 elején írja a magyar szonettekét,¹¹⁸ melyekben az előbb elemzett két fejlődési irány egyesül. E szonettek szubjektívek annyiban, hogy Juhász személyes hazaszeretetének érzése fűti át őket, másrészt objektívek is, mert a nép, a nemzet történelmi problémáinak reális kifejezései, a magyar táj hű ábrázolásai. Ezt a fejlődést figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy a Parnasse Juhásznál jelentkező hatását nem lehet egyértelműen negatívnak értékelni. Ami káros volt e hatásban, mint például a valóságtól elforduló művész arisztokratikus magatartása, azt Juhász hamar levetkőzte, viszont bizonyos vonatkozásban ennek a hatásnak az a szerepe is megvolt, hogy hozzásegíthette Juhászt a valóság és a magyar táj, a dolgozó nép reális ábrázolásához. Hogy Juhász genre-képei nem pusztán Petőfi és Arany költői módszerének sablonoktól mentes követése, hanem a Parnasse objektivitásának is van szerepe benne, bizonyítja az első ilyen típusú vers, a „Maris”, melyben még világosan meglátszik, tisztán elkülönül a népi-realista és dekadens jelleg. Természetesen ki kell itt emelni a szegedi táj, a szegedi parasztság megismerésének nagy fontosságát is, ami alapjául szolgált a „Maris”-féle versek dekadens rétege eltűnésének. Minél inkább előtérbe kerülnek verseiben a nép reális problémái, annál sikeresebben valósul meg a jó ideig homályos és általános „modern-magyar” program. Ennek teljes kibontakozása azonban csak 1918 és 1925 közötti irt forradalmi verseiben következik be.

Csak a Parnasse-szal fent elemzett viszonya alapján lehet megérteni Juhász kritikáját Kosztolányi első kötetéről.¹¹⁹ Ebben a bírálatban parnasszista városi poétának, magyar Herediának állítja be a fiatal Kosztolányit. De Juhász itt már elvi alapon bírálja ezt a magatartást, ha el is ismeri művészi voltát: „Érzéseit egy kissé arisztokratikusan leplezgeti, de majd megtanul ő még istenigazából zokogni és ujjongani is! Előtte áll a jövőnd és az élet.” Nagyon hasonlítanak ezek a sorok arra, amit Ady tanácsolt két évvel ezelőtt egy levelében a fiatal Juhász Gyulának: „Ott fenn, a nagy intellektus bércein vágja magát a földre bátran. Ne rösteljen csecsemő lenni. Rúgjon, ordítson, reszkessen, kísérleteket lásson, gügyögjön, bocsássa, ejtse magát vissza a mi gyerekkorunkba... Ebből lesz aztán a vers.”¹²⁰ Ady hatása mellett azonban más tényező is szerepet játszott abban a bíráló magatartásban, melyet Juhász 1907-ben a Parnasse-szal szemben tanúsít.

Ha megvizsgáljuk Máramaroszigeten irt verseit, megfigyelhetjük, hogy szinte teljesen hiányzanak az olyan versek, melyek a parnasszista hagyománnyal összefüggnének. Juhász Máramaroszigeten oly eleven közelségbe került a kegyetlen valósággal, annyira elszakadt az intellektuális problémáktól, hogy liráját e vidéki magányban egy melankolikusabb és egy harcos hang váltakozása tölti meg. Ugyanez jellemző lévai, szakolcai éve alatt irt verseire is. A Parnasse-hatás nyomai csak a jóval intellektuálisabb környezetet biztosító Nagyváradon látszanak meg majd ismét erősebben.

A Parnasse-tól való eltávolodásnak másik indítéka a nemzeti költő hivatástudatának átérzése. Versben a „Magyar elégia”, prózában pedig Zichy Jenő halálára irt nekrológia fejezi ezt ki.¹²¹ Juhász bírálja Zichyt, mert nem vett részt a nemzeti küzdelmekben, nem volt harcos egyéniség, hanem személyes jóléte kedvéért megalkudott: „Szépen élni manapság, amikor — mint Schopenhauer mondja — Erosz is mérgezett nyilakkal lő, amikor az élet valósággal rászakad a szenvedő emberre: valóban ez a legnehezebb művészet minden művészetek között... Nagy úr volt, és nem volt túlságosan nagy szíve: ezért tudott valahogy boldog lenni ezen az egyre jobban hidegedő sárteken” — írja, nem minden ironia nélkül. Ez a kritika — ha visszajára fordítjuk — Juhász nézete a művész, a költő egyéniségéről, magatartásáról. Azonban ezt a magas követelményt még az erősebb egyéniségű Ady sem tudta töretlenül megtartani, Juhászt pedig sokkal könnyebben letörik a magyar ugar fájdalmas visszasságai: „Nem tudok én már többé márciusi ódát írni... úgynevezett hazafias drámák legszentebbnek tűnő szövegei és a törtétekor száz szürke és szürkítő hétköznapi után nagyon nehéz a múlt ünnepeinek pirosságába izzani... Ez a mai nemzedék már fáradt a hosszú bolyongásban, és semmi kedve új hegyek új ősvényére térni.”¹²² — „Márciusi dal” c. cikkében. Ha összevetjük ezt a cikket máramaroszigeti tartózkodásának második hónapjában irt két Rákóczi-verssel, lemérhetjük azt a káros hatást, amelyet a vidéki elszigeteltség, provinciális befeléfordultság tett a költőre. Ez a negatív hatás azonban mégsem eredményezi a dekadens céltalanság kialakulását: „... sehol egy igazi mag a káoszban, amely új ideál, új bálvány. Beteg és jóságos lelkek dadognak az emberről, de ez minden és semmi. A márciusi ifjúság

¹¹⁸ Gellért püspök, Géza, Mathias rex. Budapesti Napló (1906) febr. 4.

¹¹⁹ Négy tal között. Szeged és Vidéke (1907) máj. 26., és Máramaros (1907) jún. 2.

¹²⁰ Ady levele Juhászhoz, 1905. júl. 30-án. Közl.: Fetter Gyula. Új Élet (1922) dec. 20. Vö.: Madácsy: Ady, Juhász és a Tűz. Tiszatáj (1949) I. sz.

¹²¹ Szeged és Vidéke (1906) dec. 28.

¹²² Szeged és Vidéke (1907) márc. 15.

hívó rajongása, bizó ereje sehol." (Uo.) Fájdalmas jajkiáltás, a dekadens betegség elvetése és az új ideál igénylése együtt adja e cikkének lényegét.

Ha a máramarosszigeti környezet hatását vizsgáljuk Juhász publicisztikájában, mindjárt szembetűnik egy 1907 tavaszán, öngyilkossági kísérletével párhuzamosan jelentkező hullámvölgy, letörés. Ebben a szakaszban a harcos, kritikus hangot egy fáradtabb, tragikusabb, pesszimistább hang váltja fel. Az ilyen letörések a fiatal Juhász Gyulánál igen rövid ideig tartanak, sokszor már a cikk végén kimutatható valami kibontakozás. A „Levél Halmi Bódognak” c. cikk¹²³ egy ilyen pesszimista hullám irodalomelméleti síkon való kifejeződése, egy, dekadenciához igen közelálló művészetszemlélet megfogalmazása: „A művészet elvérzett élet, megölt élet, feltámasztott élet. A művészetben az élet legyőzött, túlhaladt valami... A művészet hideg, rideg elefántcsonttorony. Oda a szerelemnek sóhajtása csak mint merő ritmus tört fel, oda a küzdő, a vergődő élet ezer színe csak mint harmónia verődik fel.” Az étellel szemben a művészet elsődlegességét hirdetni — a dekadencia ábécéje. Ez a dialektikus, de dekadens művészetszemlélet azonban nem általános és nem mély a fiatal Juhásznál. Ezt a cikk keletkezési körülményei is igazolják. Ez a cikk Halmi Bódog helybeli újságíró szerelmi témájú novellájára válasz. Mintha Strindberg és Weininger hatása alatt állna, ami meglepő Juhásznál. Ennek a nőgyűlöletnek alapján kifogásolja, amiért konkrét szerelmi érzéseket fejezett ki Halmi említett novellájában, ehhez kellett a dekadens esztétika bizonyító anyaga.¹²⁴ Az az életrajzi tény, hogy Juhász ekkor már szerelmes valakibe Máramarosszigeten (a cikk is egy szerelmi hullámvölgy kifejeződése lehet), és hogy egy ilyen cikk megjelenése után három napra megjelenik Juhász verse egy konkrét szerelmi témáról,¹²⁵ kétségtelenné teszi, hogyha voltak is dekadens vonások Juhász esztétikájában és költészetében, ilyen abszolút dekadens esztétikát nem lehet komoly tényezőként figyelembe venni költői és világnézeti fejlődésében. Sokkal juhászgyulásabb, szubjektíve átértettebb az a portré, melyet a „gallus Gorkijról”, Richépinről rajzol, melyet nyugodtan önarcképnek is lehet tekinteni: „Sokat koplalt, de egy belső tűz mindig melengette, egy távol fény mindig csalogatta...¹²⁶ De a „l'art pour l'art”-os cikk, a Halmi Bódognak írt levél végén is van egy figyelemre méltó mozzanat, mely már a kivezető utat is megmutatja a dekadens céltalanságból, amely, ha elég halványan is, elveti a cikkben általa hirdetett dekadens magatartást: „De az igazi par excellence művész igazi képviselője a mi szalontai jegyzőnk, Arany János, aki az élettől félrehúzódva, de közel hozzá (Az én kiemelésem. GF.) lesi, várja az élet hangjait szűz szent Margit álomvilági szigetén.” (Uo.) Azért mondtam ezt a megoldást halványnak, mert Juhász rakta le Arany nyugatos értékelésének alapjait. Az irodalomtörténet Babitsnak tulajdonítja az Őszikék „dekadens” Arany Jánosának felfedezését és túlhangsúlyozását, valójában Juhász Gyula ezt már jóval Babits előtt elvégezte Arany-tanulmányában és szakdolgozatában, amely, sajnos, elveszett.¹²⁷ Ez a mozzanat szintén közelíti Babitshoz, és ellentmondásossá teszi a fiatal Juhász Gyula helyének pontos kijelölését az új irodalom táborában.

Juhász máramarosszigeti publicisztikájában e fáradt, lemondó, kissé pesszimista gondolatmenet mellett azonban jelentkezik egy harcosabb, erőteljesebb társadalombírói magatartás is. Cikkjei egy csoportjában érvényesül az az aktivista szemlélet, melynek gyökereire fentebb már rámutattunk. Harca a szociális igazságtalanságok ellen, intenzitását tekintve, persze nem mérhető Adyéhoz, sőt még elszórtabban jelentkezik, mint Szegeden vagy Nagyváradon írt cikkeiben,¹²⁸ mégsem elhanyagolható mozzanat ez sem.

1907 márciusában egy orosz terrorista nő, Leontyev Tatjana Interlakenben Durnovo orosz miniszter helyett tévedésből Müllert, egy német bankárt gyilkolt meg. A bíróság előtt tanúsított elszánt magatartása egész Európa közvéleményét foglalkoztattta. Juhász, erről írt cikkében, nem az érdekes romantikát fedezi fel, hanem az igazság harcosának tragédiáját: „Nem érdemes az igazság kámszáját magunkra öltetni és prédikálni, mert az emberek, a többi emberek csörgőspikát nyomnak a fejünkbe, ha le nem nyiszálják, szegényt.”¹²⁹ Mintha a Schmitt Jenő társaságának anarchista hatása élne tovább Juhászbán.

Egy másik cikkében a pesti diáknymorról ír.¹³⁰ Poétikus, meleg, résztvevő hangon jeleníti meg pesti diákeleinek keserű tapasztalatait. A személyes élmény, melyet felfrissített május 20-i pesti látogatása, ott bujkál minden mondatában, ahogy az ingyenebédokról, a könyvtári melegedőkről, zálogházakról és korgó gyomrok vágyairól ír, melyek hiába szállnak

¹²³ Máramarossziget (1907) ápr. 17.

¹²⁴ Halmi Bódog válaszában igazat ad Juhásznak. Válasz a levélre. Elefántcsonttorony Jávör Györgynek. Máramarossziget (1907) ápr. 24.

¹²⁵ Egy ing a száritón. Szeged és Vidéke (1907) ápr. 20.

¹²⁶ Szeged és Vidéke (1907) jan. 6.

¹²⁷ Juhász Gyula, Arany János. Virágfakadás (1905) szept. 1.

¹²⁸ Gondolok itt a Tetemrehívás c. vezércikkre: Szeged és Vidéke (1906) aug. 3.

¹²⁹ Jávör György, Leontyev Tatjana. Máramarossziget (1907) máj. 24.

¹³⁰ Juhász Gyula, A másik Ház. Máramaros (1907) máj. 23.

a magyar délibáb, egy nagy diáktotthon felé. De e hangulat mögött megmutatja a szociális problémákat is, sőt felveti a felelősség kérdését is, bírálja az uralkodó osztály politikáját.

Politikai cikket ifjúkorában keveset ír, jobbára csak szerkesztői megrendelésre.¹³¹ Máramaroszigeten csak egyet találunk ilyent, Apponyi reakciós iskolatörvényéről.¹³² De ez a cikk is elárulja, miért. Kifejti Juhász, hogy az egész magyar politikai életet a „húsofszfék” körüli elhelyezkedés mozgatja. Neki ez a politika nem kell. Ellenzéki, de az ő ellenzékiességét senki nem képviseli a parlamentben. Ezzel régi magatartását is bírálja, 1903 nyarán, a koalíciós nemzeti ellenállás idején vallott nézeteit. Érdekes azonban, hogy amikor Juhász elítéli a kormányzó klikket, személy szerint Apponyit kitűnő embernek, logikus elmének tartja. Ez a jellemző különbségtétel még radikálisabb hangú cikkeiben is fellelhető. A portugál királygyilkosságról írt cikkében, ha történelmi szükségszerűségnek tekinti is az esetet, mégis résztvevő hangon ír róla.¹³³ Az Apponyi-cikkben nem ismeri fel az iskolatörvény mélységesen reakciós jellegét, talán a végrehajtás tapasztalatainak hiánya játszott ebben közre, de semmi esetre sem valami nacionalista beállítottság, hiszen ennek ellenkezőjét több cikk bizonyítja. „Magyar álmok” c. cikkében¹³⁴ elítéli mind a két végletet, Rákosi Jenőék sovinizmusát éppúgy, mint a Kabos Edék kozmopolitizmusát. Hazaszeretetét így fogalmazza meg: „Együtt érezni az emberiség minden nagy, nemes törekvésével, és tudatosan fejleszteni a nemzeti hagyományokat”. (Uo.)

Hogy Juhásznál a kritika személyes éle nem olyan jellemző, mint például Adynál, ebben, azt hiszem, a tolsztojanizmus hatásának nyomait kell keresnünk. Erre mutat az alábbi idézet is: „... a sírhalmok e szomorú völgyébe néhányan arany bölcsőben, néhányan istállóban, rengetegen sívár hajlékban bekukkanunk, hogy rövid vergődés után egyformán megáppadva és letörve Hádész sötét kapuján kopogtassunk.”¹³⁵ Az emberek közti szociális különbségtétel elvetése azonban már átvezet a fiatal Juhász Gyula és a nietzschei filozófia viszonyának problémájára.

Nietzsche filozófiájának ismerete 1905 áprilisától látszik meg Juhász lírájában és publicisztikájában. Irodalomtörténetírásunkban még tisztázatlan kérdés Juhász és Nietzsche viszonya. Szükségessé válik tehát ennek a kérdésnek alaposabb megvizsgálása. Tudjuk, hogy az egyetemen Juhásznak állandó olvasmánya volt az „Így szólt Zarathusztra”, sőt öt fejezetet le is fordított belőle, és fordítását csak Máramaroszigeten hagyta félbe. Ez a tény is figyelmeztet, hogy Nietzschehez való viszonya állandóan változott, és nem lehet valami állandóságra általánosítani abból, hogy minden évben megemlékezett Nietzsche halálának évfordulójáról, éppúgy, mint később Adyéről, egy-egy cikkben.

Nietzsche filozófiája — Lukács György szerint — „az imperializmus indirekt apologetikája”.¹³⁶ Egyes álforradalmi nézeteinek alapja az, hogy az értelmiséget megakadályozza a marxizmushoz való közeledésben. Kétségtelen, hogy Nietzsche nagy hatással volt a századeleji magyar értelmiségre, Juhászra, sőt még Adyra is, aki szintén előszeretettel használja a „Dél” szimbólumot verseiben. Viszont Juhászra nem a nietzschei filozófia egésze hatott, hanem csak egyes elemei, melyek megfelelték a magyar valóság igényeinek. Bizonyítékul hadd soroljak fel néhány példát. A nietzschei etikából Juhász teljesen elveti a nőgyűlöletet. (Példa erre Strindberg-kritikája.) Juhászban soha nincs meg az egyéniség gőgje az Übermensch fokán, már jellemét tekintve sem. Azt hiszem, egy példa is elég erre, a „Florica” c. máramarosszigeti versből.¹³⁷ A költemény egy haldokló román leányról szól:

*Nem szólhatok. A nyelvünk idegen,
De ez a mély bánat rokon velem
Egy könnye tört rőt szempillára,
De én megértettem, mit mond Florica.*

A tömeg megvetése, az új erkölcsi értékrend, melyben a bűn erény, mert az egyéniség korlátlan megvalósulása, a harc szeretete, a szeretetnek, mint emberi viszonyoknak tagadása — mind-mind teljesen idegen Juhász világnézetétől. Melyek tehát azok az érintkezési pontok, melyeken Juhász találkozik Nietzschevel?

Cikkeit tanulmányozva feltűnik, hogy Juhász a nietzschei filozófia szubjektíve haladó-nak érzett mozzanatait vette át. Még az egyéniség kultusza is konkrét társadalmi összefüggéseiben szerepel Juhász cikkeiben: „A hamis egyéniség és a hazug szabadság korában ez a

¹³¹ Ilyen: A kényszerzubbony. Szeged és Vidéke (1907) nov. 23.

¹³² Máramaros (1907) jún. 20.

¹³³ Juhász Gy., Megölték egy királyt. Szeged és Vidéke (1908) febr. 8.

¹³⁴ Szeged és Vidéke (1908) jan. 5.

¹³⁵ Juhász Gyula, Zichy Jenő halálára. Szeged és Vidéke (1906) dec. 28.

¹³⁶ Lukács György, Az ész trónfosztása. Bp. 1955. „Nietzsche”-fejezet.

¹³⁷ Szeged és Vidéke (1907) jan. 1.

nagy egyéniség hangsúlyozta legerősebben az egyéniség jogát.¹³⁸ Ebből az egy idézetből is meglátszik, hogy Juhász nem előretételek, hanem munkásmozgalom és a szocializmus ellen használja fel az egyéniség jogának eszméjét, hanem hátratekintve, pontosabban a jelenbe tekintve: ezzel tulajdonképpen a liberalizmust, illetve a forradalmi tartalmától megfosztott polgári ideológiákat bírálja. A polgári társadalom ellentmondásait támadja, a kapitalizmus egyéniségtiprót, nivelláló jellegét, és ebben a vonatkozásban igen szoros szálak fűzik Juhászt a magyar valósághoz a nietzschei filozófia átvételével is. Erre mutat az is, hogy Juhász legkedvesebb Nietzsche-aforizmája ez: „A világ emberevők szigete. Ha egyedül élsz, magad eszed meg magadat, ha az emberek között élsz, ők esznek meg téged.”¹³⁹ Vágvölgyi András¹⁴⁰ a Nietzsche-hatást esztétikai síkra szűkíti le. Bizonyos, hogy Juhász Nietzschében a művészt is csodálja, sőt Goethe mellé emeli, és regényes élete legalább olyan hatást tett rá, mint filozófiája: „Nietzsche főműve: 'Így beszélt Zaratusztra' nem tudomány, hanem művészet. Egyéni dolog... Nietzsche Übermensch művészi minta, minden egyéniség ideálja.”¹⁴¹ De hogy Nietzsche nemcsak stílusával hat, maga Juhász bizonyítja: „A művészek, az emberiség igazi apostolai és prófétái érték meg őt leghamarabb és legjobban... Esméi a kor művészetében valósággal testet öltöttek.”¹⁴² Az egyéniség életkultusza, ami a kor konkrét viszonyai által megnyomorított ember konkrét vágya, és ezzel összefüggésben a görög világ szeretete: Nietzsche Juhászra tett hatásának két sarkpontja. Ennek társadalmi alapja az „én izoláltságának” érzése, a magányhangulat a polgári életforma keretei között, másrészt a teljesebb, emberibb élet kibontakozásának igénye, melyet a kor adott viszonyai gátolnak. Juhász, a művész, az egyéniségre hivatkozva a kor viszonyai ellen is lázad. A magány-érzés, valamint a magyar polgárság gerinctelensége és forradalmi vezetésre való képtelensége, és a munkásosztály-vezetete széles társadalmi mozgalom hiánya miatt ez a lázadás szükség-szerűen az individuum szűk síkján megy végbe. Ez a 900-as évek elején az osztályharcok színvonalának megfelelő, a későbbi években azonban, a munkásmozgalom fellendülésének időszakában, ez az énkultusz már gátolja is Juhászt abban, hogy minél előbb és fenntartás nélkül csatlakozzék a forradalmi erők táborához. Ez mutatkozik meg többek között a Geöcze Sárolda előadása körül kirobbant vita során tanúsított magatartásában is. A nietzschei hatás e negatív jellege még 1918/19-ben is kimutatható, sőt egész életén végigkíséri, ha időnként csak a nagy ember tiszteletévé degradálódik is Nietzsche-imádata. De lényeges az is, hogy Juhász egyes pontokon állandóan korrigálja, megtagadja Nietzschét. Elveti szélsőséges individualizmusát, és helyette szeretetfilozófiát hirdet, Nietzschét a tolsztojanizmussal korrigálja: „... az Übermensch valóságos etikai kód és szociális kóosz. Egyén és társadalom... csupán egy szilárd, egyetemes elv alapján élhet és fejlődhetik: az emberi szolidaritás alapján” — írja 1905 augusztusában.¹⁴³ Nemcsak a tolsztojánus szeretetvallás elemeire utal ez, ha a tolsztojanizmus hatott is rá egyetemi éve idején, hanem Ady költői fejlődésével párhuzamos mozgás is. Adynál „Az Illés szekérén”-ben még meglevő nietzschei gögőt a „Szeretném, ha szeretnének”-gondolat váltja fel, ami nem más, mint az egyéniségbe való bezártság feloldásának, és egy társadalmi mozgalomhoz való csatlakozásnak általános kifejeződése. Több verset lehetne erre idézni. (Himnusz az emberhez, Magyar elégia.) Juhásznál a szeretetfilozófia, ami, ha néhol tolsztojánus színezetet kap is, Nietzsche tanainak korrigálása is, és igény arra, hogy egy társadalmi mozgalomhoz, emberi közösséghez csatlakozzék, mely a társadalmi előremozgás irányának megfelel.

Ugyanakkor Juhászt nem elégti ki a nietzschei filozófia rendszerellenes, aforizmatikus jellege sem. Juhásznál megvan az igény a szintézisre, amit Nietzsche nem tud adni, mert a kapitalista társadalom atomizáltsága nem teszi lehetővé a világ teljes áttekintését és a jelenségek absztrakt egységbefoglalását. Juhász a pozitívista, a természettudományos világnézettől várja ezt a szintézist: „Mintha kimerült volna az emberi szellem a nagy és nagyszerű légvárak emelésében. Megdőlni látszik a filozófia uralma, és győzni látszik a pozitív gondolkodás,” — írja.¹⁴⁴

Egy harmadik pont, amelyen a Nietzsche-korrekciónak végbemegy, szimbolikus formában a „Hódító Rihász” c. írásában mutatkozik meg.¹⁴⁵ Hogy ez a legszubjektívebb gondolatokat tartalmazza, a Rihász—Juhász-név azonossága bizonyítja. Juhász egy Übermensch-sárkányon száll a légbe. Ez szimbolikusan az ellenséges valóságtól való elszakadást fejezi ki. Két évvel a proletárforradalom után vagyunk. Ez az orosz forradalom hatása mellett azt

¹³⁸ Juhász Gyula, Nietzsche. Virágfakadás (1905) máj. 1.

¹³⁹ Uo.

¹⁴⁰ Juhász Gyula publicisztikája (1903–1906). Szakdolgozat. Szeged, 1954.

¹⁴¹ Juhász Gyula, Nietzsche. Máramarosmegye (1907) júl. 5.

¹⁴² Uo.

¹⁴³ Jász, Nietzsche. Szeged és Vidéke (1905) aug. 27.

¹⁴⁴ Juhász Gyula, Nietzsche. Máramarosmegye (1907) júl. 5.

¹⁴⁵ Szeged és Vidéke (1905) júl. 23., és Máramarosmegye (1907) jún. 21.

is mutatja, hogy Juhász nem lát ellentétet a nietzschei gondolat és a munkásmozgalom között. Mellékesen megjegyzem, hogy még a marxista Mehring is Nietzsche hatása alá került, tehát ez a szubjektív tévedés nem lehet nagyon különös, meghökkentő. Juhász a sárkányon bejárja a földet, a nagyvárosok tornyaira feltűzi a Munka, a Haladás és a Szabadság lobogóit. Ekkor látja meg a levegőből a magyar valóságot, a valóság különbözősét az eszmétől, és most következik be a változás: „A levegőbeli Ember, aki a vágy sebességével száll örök tavaszba, örök télbe, aki lábai alatt látja az Életet és Pusztulást, királyok városait és pórok viskóit, szobrokat és sírokat, — leszáll a repülő csodáról.” Ez a valóság, melynek kedvéért otthagyja Rihász az Übermensch-sárkányt, a magyar valóság. Indítéka erre a nemzeti érzés.

Láttuk tehát, hogy a Juhász-publicisztikában Nietzsche filozófiájának csak önmagában és a magyar valósághoz való viszonyításában haladó mozzanatai találhatók meg, egyes elemek viszont nem hatottak Juhászra, egyes pontokon pedig bírálja Nietzschét. Ugyanakkor azt is megmutattuk, hogy a Nietzsche-hatásnak van egy káros, negatív oldala is. Ha Juhász költészetét megvizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy az irodalmi gyakorlatban a nietzschei gondolat még olyan mértékben sem hatott rá, mint világnézetével szorosabban összefüggő publicisztikájában. Ennek filozófiai magyarázata az, hogy a fogalmi gondolkodás sokkal messzebb esik a jelenségtől, mint a művészi ábrázolás. A művész abban az előnyben van a filozófussal szemben, hogy az eleven életben, a jelenségben megmutatva kevésbé torzulhat el a lényeg. Ezért tévedhetnek a legjobb polgári közgazdászok, és ezért nem tévednek a költők. (Vö.: Marx: A tőke.) Vizsgáljunk meg ebből a szempontból néhány verset, melyeknek közül lehet Nietzsche filozófiájához.

Juhász első Nietzsche-verse¹⁴⁶ abban az időben keletkezett, amikor a Nietzsche-hatás világnézetileg legerősebb volt Juhászra. A versben is kifejeződik ez. A költő Zarathusztra kedvelt tartózkodási helyén, az Élet hegyén áll. De ez a magány mégsem abszolút!

*Ó szép voltál, völgy, te szelíd szerelmes,
Hová szívem még halkán visszavon...*

Sőt az életből való kimenekülés mögött is konkrét szerelmi csalódás, és nem világnézeti megfontolás van

*S ha jölkögnak a letűnt szerelmek,
S ha jölkögnak az elmúlt tavaszok,
Mint tört játékán elméláz a gyermek,
Felejtelek balgán küzdelmet, győzelmet,
Csak azt tudom, hogy egyedül vagyok!*

Több a tragikum érzése ebben a magányban, mint a megelégedés. Kényszerű ez a „nietzschei” magány. Erre utal a „De profundis” is.¹⁴⁷

Másik ilyen típusú verse „Az örök visszatérés”.¹⁴⁸ A cím gondolata Nietzsche filozófiájának fontos elemét hordozza, de a kifejtés Schopenhauer nyomán történik, a visszatérés nem hoz minőségi változást. De a buddhista Nirvána-gondolat nem bölcselati líraként jelentkezik, Juhász nem azonosul ezzel a koncepcióval mint világnézettel:

*S a büszke tudomány, amely alázatos,
Szomorúan válaszol: Nirvána is mese...*

Az „Élet hegyén”¹⁴⁹ c. versében a Nietzsche-filozófia Zarathusztra és Jézus párbeszédének morális kontrasztján keresztül érvényesül, de a szembenállás világnézetileg nincs feloldva. Későbbi verseiben még ennyi sincs a nietzschei filozófiából. Nézzük például a „Kérdés” címűt.¹⁵⁰ Ez a vers már kritikája az Élet-hegyi magatartásnak.

*Talán szíved nincs. Közönyös szemed
E mély világ titkára rámered,
S mint kevély jéghegy, csillogva úgy néz le
Hervadt rózsákra, elliport vetésre?*

A megoldás és a válasz:

*Mikor teremtő szent láz tüze éget,
Nem kutatod-e át a mindenséget?
Hogy valakire lelj, aki megért...*

¹⁴⁶ Juhász Gyula, Nietzsche. Egyetemi Lapok (1905) ápr. 23.

¹⁴⁷ Szeged és Vidéke (1905) szept. 17.

¹⁴⁸ Budapesti Napló (1905) szept. 29.

¹⁴⁹ Budapesti Napló (1905) okt. 22.

¹⁵⁰ Budapesti Napló (1906) febr. 21.

Itt van a találkozás Ady „Szeretném, ha szeretnének” c. versével. A „Tristia”¹⁵¹ ugyanezt a problematikát fejezi ki:

*De azért mégis, engedjétek nekem,
Ti örök rózsák, egy nagy örök réten,
Hogy ezt a mulást szomorúan nézzem.
Hogy nem gondolva a felhők fölöttre
Borongó szívvel boruljak a rögre,
És boldogtalan legyek itt örökre.*

Csak egy igazi „Nietzsche-verse” van, de ez Nietzsche „Csillagtörvény”-ének fordítása.¹⁵² Verseit vizsgálva tehát nem találunk példát arra, hogy az akaratos egyéniség nietzschei pózában jelentkezne. A „Wille zur Macht” gondolata teljesen idegen tőle. A „Kérdések”, „Augusztus”, „Csönd”, „Anakreoni dal”, „Borulásos órán”, „Verseim elébe”, „Dalok vége”¹⁵³ nem közvetlenül Nietzschevel, hanem Ady életrajzilag is kimutatható hatásával függnek össze. Ady költészetének hatása három hullámban érte Nagyvárad előtt Juhászt: 1905 nyarán (vö. Ady és Juhász levélváltása), amit két versen kívül Oláh Gábornak írott forradalmi hangú levele is tükröz; 1906 tavaszán, az Új Versek hatása, amit öt-hat versből lehetne kielemezni, szimbolikus kifejezőmódjukat megvizsgálva; végül egy kisebb nyomot hagyó hatás 1906 őszén. De ennek tárgyalása nem tartozik feladataink közé.

A Nietzschevel kapcsolatban elemzett fejlődéssel párhuzamosan halad világirodalmi eszményképeiben is egy pozitív változás. Oscar Wilde „Dorian Gray”-je az egyetemi évek jelentős könyvélménye.¹⁵⁴ De már az egyetemen elkezdődik nála az előbbivel párhuzamosan, Ibsen, a nagy realista drámaíró iránti rajongása. Nagy szerepe van ebben Schmitt Jenő Ibsen-imádatának is. Ez a fejlődés persze sajátosan megy végbe, és nem következetes, teljes háttérbe-szorulásával a régi eszményképeknek. Eleinte ez még Ibsen hanyatló, „Vadkacsa” típusú drámáinak túlhangsúlyozásával párosul, de Ibsen általában jelenti nála azt, hogy szűknek érzi a szépség világát. Az ibseni magatartás kezdi kiszorítani a Dorian Gray szépségvilágát. Hogy látja Juhász az Ibsen-problémát Máramarosszigeten?

Ibsenben „... mint a modern lányszobor, két lélek vergődik: a művész és a kritikus. Ibsenben hatalmasan működik a nagy költő látományszerű ereje, a vízió, amely igazabb, mert mélyebb, mert egyetemesebb a valóságnál... De Ibsen nemcsak teremtője alakjainak, hanem kritikusa is. Prospero bűvészpálcájával az egyik, az Igazság mérlegével a másik kezében.”¹⁵⁵ Juhász tehát még nem veti el a dekadens művészetszemléletet, de párhuzamosan a valóság ellenvilágával, hirdeti a kritika igényét is. Eklektikus ez a szemlélet, nem veszi észre, hogy a realista és a dekadens felfogás egymást kizáró ellentét. De ugyanakkor azt is mutatja, hogy a dekadens elmélet önmagában kevés. Nem bírálja Ibsent, mert „mindig a szolgaság és hazugság bástyáit döntögette és mindig a szabadság és igazság fegyverével”. Az Ibsenben élő „két lélek” Juhászban is él, és rányomja bélyegét esztétikájára. Érdekes önellentmondás is van a cikkben, ami Juhász esztétikai szemléletének fejlődését is példázza. A cikk elején a művészet világa, melynek a valósághoz semmi köze sincs, hiszen Prospero bűvészpálcája hozta létre, megfér egy morális magatartással. A valóság és művészet a cikk elején még két külön világ, a cikk végén viszont ezt olvashatjuk: „Az egyéniség problémáját kétféleképpen bontogatták eddig: etikailag vagy esztétikailag. Jézus és Zarathustra, a szeretet és erő ideáljai integettek eddig az öntudat Odysseáját bolyongó emberiség felé. Ibsennél e két elem egyesül, mint a levegő két eleme. A szép és az igaz élet egy nála. (Az én kiemelésem. GF.), valamint azonos a rút és a hitvány élet.” Ez a realista esztétika alapjátétele. A szép és az igaz, a rút és az erkölcsstelen szembeállítás a dekadens irodalom találmánya. Ezt veti el Juhász a cikk végén. Persze ekkor ez csak még ötlet nála, a cikk nagyobb része mutatja ezt, és csak jóval később jut győzelemre esztétikájában a következetesen, határozottan jelentkező realizmus. Ugyanakkor ez a mozzanat elválasztja Juhász fejlődését Kosztolányiétól is. Közismert Kosztolányi nézete a művész lehetséges kétféle magatartásáról és e kétféle magatartás kibékíthetetlen ellentétéről. Kosztolányi ideálja a „homo aestheticus”. Lenézi a „homo moralis”-művészt. Juhász viszont, Ibsenről írt cikke tanulságai szerint, egyszerre mindkettő akar lenni. Ez a „kétéltűség” az előfeltétele annak, hogy Juhász a forradalmak idején a dolgozó tömegekhez csatlakozhassék. Kosztolányi, akiben csak „egy lélek” volt, erre nem volt képes.

¹⁵¹ Magyar Szemle (1906) márc. 29.

¹⁵² Szeged és Vidéke (1906) ápr. 1.

¹⁵³ Budapesti Napló (1905) aug. 6., Budapesti Napló (1905) aug. 5., Budapesti Napló (1905) szept. 3., Budapesti Napló (1906) ápr. 20., A Hét (1906) ápr. 29., Budapesti Napló (1906) jún. 11., Új Idők (1906) júl. 15.

¹⁵⁴ Ezt mutatja: Juhász Gyula, Oscar Wilde. Virágfakadás (1905) okt. 15.

¹⁵⁵ Jávor György, Ibsen. Máramarosmegye (1907) jún. 28.

Ez a fejlődés jellemzi Juhász esztétikáját nagyváradi korszaka előtt. E mozgás össze van szövődve Schopenhauer abszolút dekadens esztétikájának fokozatos elvetésével, valamint egy általános világnézeti fejlődéssel. Természetesen Juhász esztétikája sem ellentmondásoktól mentes rendszer, elég, ha itt csak utalok a már elemzett „Levél Halmi Bódognak” c. cikk dekadens beütésére. Kétségtelen azonban, hogy fokozatosan előtérbe nyomulnak mind világnézetében, mind esztétikájában azok az elemek, melyeknek gyakorlati eredménye 1919—25-ös forradalmi lírája lesz. Ez a pozitív előrehaladás azonban sűrűn megszakad, visszaesésekkel színeződik, amit életkörülményeivel és a társadalmi állapotok alakulásával lehet magyarázni. Az egyetemi éveket, és ezt követően a máramarosszigeti és lévai időszakot a haladó és negatív elemek egymásmellettélése jellemzi. Nagyváradi tartózkodása hozza majd meg az első jelentős fordulatot, az első jelentős tisztulást világnézetében, esztétikájában és lírájában.

Juhász Gyula álnevei:

Jávor György, Jávor, Juhar, Jász, Jim, Jó György.

Juhász Gyula kézjelei:

-ász, j. gy., (J. gy.), (-J; Gy.), J. Gy., j-ász gy-a, J. (j.)

KRONOLÓGIA

I. Versek

1. *Találkozás.* (Amire vártam hosszú éveken...) Magyar Szemle (1906) szept. 6. Valószínűleg Antóniáról. Vö.: Juhász levele Oláhhoz, 1906 őszén. A vers keletkezése: szept. 1 és 3 között, mert Négyessyvel ekkor találkozott Pesten. Elfelejtett vers.
2. *Távolok zenéje.* (Mulassatok, tiétek mind e rózsá...) Paku I. 27., „Versek” 1907. A Hét (1906) szept. 16., Szabadság (1911). jún. 25., Délmagyarország (1911) dec. 24. Ugyanaz a hangulat, mint a Találkozás-é, nálam pár nappal később keletkezhetett.
3. *Budapest.* (A pirosszűmű szőrnő vad törtetéssel...) Paku I. 30., „Versek”, Budapesti Napló (1906) okt. 3. Elmény: 1906 szeptember első napjaiban. Vö.: Négyessy levele Juháshoz, itt találkoztak.
4. *A kis Tisza hídján.* (A kis Tiszán át karsú híd vezet...) Első Máramarosszigeten írt verse. Paku I. 41., „Versek”, A Hét (1906) szept. 30., Szeged és Vidéke (1906) okt. 5.
5. *Öngyilkosok.* (Az élet nagy harcában vesztesek...) Paku I. 29., „Versek”, Budapesti Napló (1906) okt. 3., Budapesti Napló (1907) okt. 5., Szeged és Vidéke (1907) okt. 6., Világ (1914) márc. 8. Juhász későbbi öngyilkossági kísérletei idején új versként közölték, de még 1906 szeptemberében írta, a máramarosszigeti magány hangulatában.
6. *Átutazóban.* (Emlékek éje, szállj le most reám...) Paku I. 32., A Hét (1906) okt. 14., Szeged és Vidéke (1906) okt. 21. A „Találkozás”, „Budapest” és a „Távolok zenéje” mellé helyezhető. Az utolsó strófa mutatja, hogy nem Pesten írta, hanem már Máramarosszigeten, visszaemlékezve az Antóniával való találkozásra, vagy egy októberi pesti látogatásra, amire adatunk nincs.
7. *Idegen erdőben.* (Az ősi avart romom utalán...) Paku I. 23., Szeged és Vidéke (1906) okt. 14.
8. *Táncdal.* (Barátaim, az élet...) Paku I. 35., Magyar Szemle (1906) okt. 25., Keletkezése: okt. 20. előtt.
9. *Majtény.* (Majtény határán jár már a vonat...) Magyar Szemle (1906) okt. 25., Politikai Heti-szemle (1908) dec. 13. Kötetben nem jelent meg. Rákóczi hamvainak hazahozataláról szól. Keletkezése: néhány nappal a megjelenés előtt.
10. *Jön a vonat...* (Nagy idegenből honi földre vágat...) Szeged és Vidéke (1906) okt. 28. Kötetben nem jelent meg. Rákóczi hamvainak temetésére írta. Keletkezése: egy-két nappal megjelenése előtt.
11. *Richard Dehmel: A munkás.* Versfordítás. Első megjelenése és a vers forradalmi hangulata is a Rákóczi-versek mellé helyezi keletkezését. Paku I. 352., Szeged és Vidéke (1906) nov. 18., Népszava (1910) jul. 24.
12. *Az ő szerelmük.* (Mélázva meséli...) Paku I. 24., Budapesti Napló (1906) dec. 9. Csak a megjelenés ad támpontot.
13. *Idegen ágyon.* (Idegen ágyon fekszem...) Paku szerint először a Független Magyarországnak jelent meg, 1908. nov. 8-án. De már benne van a „Versek” kötetben! Első megjelenése: Budapesti Napló (1906) dec. 29., tehát nem váradi, hanem máramarosszigeti vers.
14. *Lutetia.* (Páris, hol az élet...) Megjelent később „Nosztalgia” címen is. Paku I. 27., Szeged és Vidéke (1906) dec. 25., Budapesti Napló (1906) dec. 25., Máramarossziget (1907) aug. 16.
15. *Édesanyám.* (Ha lesz dicsőség, mely fejemre fonja...) Paku I. 7., Máramarossziget (1906) dec. 26. A vers ciklusos. Második darabja, egy szonett (A lelke: lelkem...), megjelent már előbb: Magyar Szemle (1906) márc. 22.
16. *Florica.* (Tiszaféhegyháza. Kis falu...) Paku II. 24—25., Szeged és Vidéke (1907) jan. 1.
17. *Magyar elegia.* (Egy ezereves dal bűg lelkemben...) Paku I. 36., Új Idők (1907) jan. 13. A versre már 1906 végén hivatkozik Juhász egy Oláhknak írott levélben.
18. *Salome.* (Illatos füstöt ont a thujafa...) Paku szerint először a Hó 1928 decemberi számában jelent meg, Peéry Pirinek ajánlva. De első megjelenése, ajánlás nélkül: Budapesti Napló (1907) jan. 25. P. II. 263. Minthogy Szigeten alig írt parnasszista verset, előbbi keletkezésére is lehet gondolni.
19. *Kalazanti szt. József emlékezete.* (Árváknak atyja, ifjúság vezére...) Megjelent a Máramarosszigeti Kegyeztanítórendi Algimnázium Értesítőjében, az 1906/7. tanév végén. Alkalmi vers, 1907. febr. 2-ra, az iskola Kalazanti-ünnepére, ahol Kompolthy József III. o. tanuló szavalta el. Keletkezése: egy-két nappal febr. 2. előtt. Kötetben nem jelent meg, Juhász később sehol nem közölte, bár írt egy Kalazanti-verset még: Paku II. 310. l.
20. *A nagy temető.* (Bús hőmezőkön víz végig az út...) Paku I. 11. Budapesti Napló (1907) febr. 13., Szeged és Vidéke (1907) febr. 17. Öngyilkossági szándékból Pestre utazott febr. 9-én. Az útiélmény szülte ezt a verset. Vö.: Álhírek Juhász Gyuláról. Világ (1907) febr. 16.
21. *Anyóka.* (Hideg, rideg váróteremben...) Paku I. 12., Szeged és Vidéke (1907) márc. 7. Lehet, hogy pesti útján láthatta anyókat. Vö.: 20. sz. jegyzet.

22. *Vita somnium breve.* (Próbáltam néha-néha a halált...) Febr. 13-án jött vissza Pestről. Erre pár napra rá írhatta. Vallomás öngyilkossági kísérletéről. Paku II. 29., Szeged és Vidéke (1907) márc. 31.
23. *Költők.* (Lassan, búsan leszáll reánk a kód...) Paku szerint első megjelenése: Szeged és Vidéke (1907) jún. 29. De már a Budapesti Napló 1907. márc. 31-i számában megjelent. Egy időben keletkezhetett a „Vita somnium breve”-vel. Paku II. 35.
24. *Kései ragyogás.* (Néha áttetsző és fényes selyembe...) Paku II. 30. A Hét (1907) ápr. 7.
25. *Meunier.* (Mester, szived, mely mély volt, mint a tárnák...) Paku I. 8., Budapesti Napló (1907) ápr. 12. Első munkásverse.
26. *Egy ing a szárítón.* (Tavaszi szélről ostorozva állunk...) Paku II. 32. Szeged és Vidéke (1907) ápr. 20.
27. *A vonat ablakára.* (Nyers zöldje tavalyi tavasznak...) Szeged és Vidéke (1907) ápr. 21., Máramarosmegye (1907) aug. 23. Húsvétkor Szegeden volt, valószínűleg ennek emléke.
28. *Notturmo.* (Ha violáink hervadoznak...) Ajánlás: Mariettának, talán szigeti szerelmének. Az előző verssel együtt jelent meg „Csupa líra” c. ciklusban. Paku 1921-es „kézirat” alapján közli e verset: II. 143., de már megjelent: Szeged és Vidéke (1907) ápr. 21., Máramarosmegye (1907) aug. 23.
29. *Üzenet nagyon messze.* (Nem szeretem a lomha fényeket...) Paku I. 9., Szeged és Vidéke (1907) ápr. 26., Politikai Hetiszemle (1908) máj. 17.
30. *A csavargó dala.* (Az apám én sohase láttam...) Paku I. 10., Máramaros (1907) ápr. 28.
31. *Ódon ballada.* (A kocsmá pállott, kék kódében...) Paku I. 2., Szeged és Vidéke (1907) ápr. 30., Máramarosmegye (1907) szept. 20., Aradi Közlöny (1908) dec. 25., Délmagyarország (1931) ápr. 19.
32. *Földanyánk.* (Ha majd az égi mezőkre megyek...) Kötetben először 1919-ben, az „Ez az én vérem”-ben jelent meg, ekkor versnek tekintették eddig: Paku I. 202. De első megjelenése alapján szigeti vers, a „Humus” párja, Zempléni Árpád hangjára mutat. Máramarosmegye (1907) máj. 10., Szeged és Vidéke (1907) aug. 4., Renaissance (1910) júl. 25., Délmagyarország (1928) máj. 27.
33. *Humus.* (A barna rögnék megcsapott szaga...) Paku I. 45., de már: Budapesti Napló (1907) máj. 19.
34. *Flagellánsok éneke.* (Hitvány hús, mely bűnre vittél...) Paku 1907-es szegedi kéziratból veszi: II. 40. Megjelent: Máramarosmegye (1907) jún. 7. Egy visszaemlékezés szerint egy héttel megjelenése előtt írta: Juhász Gyula pap lesz. Világosság (1908) jún. 1.
35. *Stilusparódiák.* Farkas Imre, Endrődi Sándor, Ábrányi Emil, Erdős Renée, Csizmadia Sándor és Ady Endre verseiről, Jim álnéven. 1907. júliusában folytatólagosan közölte a Máramarosmegye. Együtt: Szeged és Vidéke (1907) júl. 28., „Utánzatok” címen.
36. *Pán sipján.* (Tűnt ifjúság arany kódében...) Paku II. 34., Szeged és Vidéke (1907) jún. 10.
37. *Verceke táján.* (Bűgö hadi néppel...) Máramarosmegye (1907) jún. 21. Elfelejtett vers.
38. *Szonáda.* (A házban, ahol olcsó mámor vár...) Perdita-vers. A tanév végén, június 30-án, Pesten keresztül utazott Szegedre. Ekkor írhatta. Paku I. 10., Szeged és Vidéke (1907) júl. 2.
39. *Primitív.* (Már jártam e rőt avaron...) Paku I. 12., Budapesti Napló (1907) júl. 13., Szeged és Vidéke (1907) júl. 16., Élet (1910) nov. 20. Szintén pesti élmény, mint az előbbi. 1907 májusában nyitották meg Pesten a Gauguin-tárlatot. Juhász Gyula, átutazóban, ezt megnézte, lehet, hogy már máj. 20-án. Vö.: 38-as jegyzet.

II. Publicisztika

- Jász, Zichy Jenő halálára. Szeged és Vidéke (1906) dec. 28. 3–4.
 - A romantika csődje. Szeged és Vidéke (1906) dec. 30. 6.
 - Richepin. Szeged és Vidéke (1907) jan. 6.
 - Márciusi dal. Szeged és Vidéke (1907) márc. 15. 5.
 - Jávor György, Levél Halmi Bódognak. Máramarosmegye (1907) ápr. 17. 2–3.
 - Kavicsok. Máramaros (1907). ápr. 21.
 - Jávor, Utánzatok. Az eső. Írta: Eötvös Károly, Máramarosmegye (1907) máj. 3. 4.
 - A másik Haz. Máramaros (1907) máj. 23. 1.
 - Jávor György, Leontyev Tatjana. Máramarosmegye (1907) máj. 24. 2.
 - Kosztolányi, Négy fal között. Szeged és Vidéke (1907) máj. 26. 11.
 - j. gy.: Négy fal között. Kosztolányi versei. Máramaros (1907) jún. 2.
 - A branyiskói pap. Máramaros (1907) jún. 6.
 - Új nemzedék. Ambrus Zoltán kötete. Máramarosmegye (1907) jún. 7. 2.
 - ász: Szamovolszky. Máramarosmegye (1907) jún. 14.
 - Jávor, Meseország. Jegyzetek a gyermeknaphoz. Máramarosmegye (1907) jún. 14. 5.
 - Apponyi rendeleete. Máramaros (1907) jún. 20. 1.
 - Jávor György, A hódító Rihász. Máramarosmegye (1907) jún. 21. 1–2.
 - Jávor György, Oscar Wilde. Máramarosmegye (1907) jún. 21. 3.
 - Jávor, Ibsen. Máramarosmegye (1907) jún. 28. 2.
 - ász, Aranyszárnyú kacsák. Máramarosmegye (1907) jún. 28. 3.
 - Jávor György, Negyven év visszhangja. Máramaros (1907) jún. 9.
 - Jávor, Nietzsche. Máramarosmegye (1907) júl. 5. 2–3.
 - Jávor György, A kétkelő ember. Máramarosmegye (1907) júl. 26. 2–3.
 - Jávorka, Bizalmas levelek. Ohnet mesternek. Máramaros (1907) aug. 18. Kétes hitelességű.
 - Nyilatkozat. Máramaros (1907) nov. 14.
 - Gíza és a művészet. Máramaros (1908) jún. 14. 1–2.
 - A színház. Máramaros (1908) okt. 4. 1.
- A fenti cikkek közül az egyetemi évek alatt már megjelent a 17, 20, 23.

III. Máramarosszigetről később írt versek

- Pogány leány. Szeged és Vidéke (1907) júl. 21.
 - Máramarossziget. Paku I. 212., Makói Újság (1914) okt. 8., Délmagyarország (1920) jan. 21.
 - Emlékek útján. Paku I. 199., Délmagyarország (1919) ápr. 6.
 - Nefejejts. Paku I. 211., Délmagyarország (1920) jan. 11.
 - Tutajok a Tiszán. Paku I. 282.
 - Szigeti emlék. Paku I. 298.
 - Paolo és Francesca. Egyfelvonásos idill. 1907 végén keletkezett, Szegeden. „Szeged”, 1924. dec. 25.
 - Vízimalom. Paku I.
- A fenti vers-összeállítás nem tartalmazza a máramarosszigeti lapokban megjelent, de már előbb is közölt verseket.

SCHULEK TIBOR

AZ ELSŐ MAGYAR BIBLIOGRÁFIÁRÓL

Catalogus scriptorum Ungaricorum, ab E. A. Sz. U. collectus adhuc manu scriptus volt a címe, szerzőjének, illetve összeállítójának, Szilvás-ujfalvi Anderko Imrénék saját közlése szerint, amint az a Debrecenben 1602. kiadott énekeskönyv praefaciojában olvasható.

E becses kézirat, amely a XVI. századi és talán még korábbi magyarországi kibocsátású és magyarok számára külföldön nyomtatott könyvek jegyzékét tartalmazhatta, sajnos, nyomtalanul elveszett. Csak kivonata maradt fenn, éppen az említett énekeskönyv előszavában és az addig megjelent énekeskönyveket veszi számba.

Mielőtt rátérnénk, essék néhány szó a szerzőről.

Szilvásujfalvi Anderko Imre (gyakran csak Ujfalvi Imre) bizonyára a Zemplén megyei Szilvásujfaluban született. Sárospatakon tanult s itt 1587-től collaboratori, majd 1589-től Nagybányán rektori tiszteletet viselt. 1591 őszétől vittembergi diák és helvét iránya ellenére 1593 márciusától két évig a magyar cötus szeniora. 1595 áprilisától rövid ideig a heidelbergi egyetem hallgatója, majd bejárja Svájcot, Hollandiát, Franciaországot és Angliát. Félévi peregrinációjából visszatérve 1596 elején rektorságot vállalt Debrecenben. — Bibliofil érdeklődése bizonyára ez időben érvényesülhetett leginkább. — 1599 nyarától debreceni lelkész, 1604 februárjától esperes is. 1607-től lelkész Váradon és rövidesen bihari esperes. 1608-ban alighanem puritánus hatásra, mozgalmat indít a püspöki tiszttel megszüntetésére a református egyházban, amelynek hatalmaskodó képviselője azon a tájon Hodászi Pap Lukács volt (közvetlen előde a vittembergi szeniorságban és a debreceni esperességben). A három ref. egyházmegye által is támogatott mozgalom vége az lett, hogy Ujfalvit az 1610. nov. 7-én tartott váradí zsinaton megfosztották mind esperesi, mind lelkési tiszteletől, 1612-ben pedig be is börtönözték. Úgyét még 1616-ban is tárgyalják világi és egyházi gyűléseken. További sorsáról nem tudunk.

Két vagy több naptáron kívül (1598, 1599) újból kiadta Szikszai Fabricius Balázs latin—magyar szótárát (1597), írt több latin üdvözlő verset. Legjelentősebb műve az először 1598-ban kibocsátott halotti énekeskönyve, amelynek legrégibb fennmaradt kiadása 1602-ből való, valamint a debreceni énekeskönyv általa bővített 1602. évi kiadásának előszava.

In exequiis defunctorum. Halotti temetésekorra való Énekek c. funebráléja, 1598 pünkösd havának (május) 12. kelt előljáró beszédével, a következő századok folyamán egyre bővülő énekszámmal még igen gyakran megjelenik. Második fennmaradt utánnomása az 1616. évi debreceni énekeskönyvhöz van kötve s M. D. C. VI. évszámot visel (RMK. I. 402), de csaknem bizonyos, hogy ez is 1616-ból való s a sajtóhiba a tízest jelző X kieséséből származik. — A XVIII. századi debreceni halottasokban Ujfalvi előszavának végén olykor már 1698-as évszámot olvasunk 1598 helyett, mert a kiadók nyilván hihetetlennek tartották a 100 évvel korábbi dátumot.

A debreceni 1602. évi énekeskönyv és a hozzá tartozó halottas egyetlen példányban maradt fenn a gyulafejevári Batthyány-könyvtárban (RMK. I. 376 és 377), de mikrofilmje megvan a MTA Könyvtárának mikrofilmtárában (A 4/II. sz. a.). Erősen rongált címlapjának szövege jól kiegészíthető az 1616. évi kiadás alapján.

Praefatiojának bibliográfiai vonatkozású közlései a következők. 1. Mindjárt az előszó elején:

Ez ideiglen csak ez it valo Typographiában-is egy nehányszor nyomtattatot ki ez Enekes könyv, mely az Graduallal az Templomban szokot vitettetni. Talaltam ollyanra-is az mely, de csak igen rövideden, ez elöt negyven esztendővel nyomtattatot. De velem hogy netalam illyen rendel, büseggel, és tisztan nem.

2. Később:

Azoknak nevek kik enekes könyveknek kibocsatasaban munkalkottanak (Ex Catalogo scriptorum Ungaricorum, ab E. A. Sz. U. Collecto adhuc manu scripto.) az időnek rendi szerint.

Psalterium Strigoniense, seu Psalterium secundum ritum almae Ecclesiae Strigoniensis cum Antiphonario & Hymnario, incerti authoris & temporis, nisi quod Jacobi Schaller librarii Budensis ab initio in eo fiat mentio.

Gálszecszi Istvan mester, azon városnak Scholajában tanító, irt egy Enekes könyvetsket. Dedicatlatot az nagysagos Prini Peternek. Nyomtatattot in octavo Crakkoban anno 1536.

Tinodi Sebestyen bocsatot ki Kronicat ket reszben. Melynek első reszeben az Janos Kiraly halalatul fogvan, mely löt 1540. az 1554. az Dunan innét minden hadak, s-veszedelmek röviden szép notakkal eneknek vadnak. Az második reszben, külömb külömb időkben, es országokban löt historiak vadnak. Dedicatlatot Ferdinando Regi Ungariae. Nyomtatattot Colosvarat in quarto 1554.

Kalmancsehi Marton Mester (itilem hogy azt hívják vulgo Santa Martonnak) az keresztyeni gyülekezetben való reggeli Enekeleket, mellyeket Primaknak hinak, Magyarra fordította, az Psalmusokkal egyetemben. Vadnak ebben Hymnusok, Antiphonak, Psalmusok Responsoriumok, Versiculi, Precationes, seu Collectae & Benedicamus in octavo.

Huszar Gal bocsatot ki Isteni Dicsireteket es Psalmusokat, azok közül valogattakat, mellyek ez időben az jambor atyafiaktul szöröztetennek, anno 1560. in octavo, cum dedicatoria Epistola ad Petrum Melium.

Ezen Huszar Gal az keresztyeni gyülekezetben való isteni dicsireteket, es imatsagokat, ki bocsatia in quarto ket reszben, Comiatin laktában 1574.

Enekes historias könyv, kivaltkeppen az Magyar-országi dolgokrol nyomtatattot Colosvarat, in quarto, 1574.

Pesti Bornemiszsza Peter, öszve szedet külömb külömb fele Enekeket, mellyeket három reszben rendelt. Az első reszben vadnak rövid dicsiretek, kiknek számok, az mint ő maga számlallya, 198. kik közül sok praedicatio melle valok. Az masikban hosszabbak vadnak, az szent iras intesi es magyarazati szerint, kik praedicatio gyanant oktatnak, kiknek számok aproval elegy 60. Az harmadikban az Biblia ki valogatot fő fő 18. historiajabol való. Dedicatum opus Annae Csoron, consorti Stephani Balassi de Gyarmat. Nyomtatattot in quarto Detrekő varában 1582.

Bartphan-is nyomtattanak in quarto Enekes könyvet 1593.

Ez-is itt egynehanszor ki nyomtatattot. Anno 1590. az bodog emlékeztető Gönczi Györgynek Praefatiojával, melyben: 1. okait számlallya az mellyekert az Eneköket az Ecclesiában meg kellyen tartani. 2. Ezeknek mondasiban micsoda modot kellyen tartania. 3. Kik vetközzenek ezekben.

Ezekon kívül darabokban is hol egy, hol kettő, hol egy fele, hol mas fele Enek nyomtatattot; mellyet az ki öszve szedeget, es ki bocsat, az mint ide fel-is mondam, hasznos dolgot cselekeszik.

*

Ezek a közlések rendkívül jelentősek s tájékoztató adataik mellett szerzőjük újhumnista érdeklődésére vallanak, amilyet később határozottabb vonásokban Szenci Molnár Albert-nél láthatunk.

Vegyük számba Ujfalvi Imre közléseit mi is „az időnek rendi szerint”.

Az első helyen álló Psalterium Strigoniense a hozzá tartozó Antiphonariummal és Hymnariummal a jelek szerint egy mind mai napig nyilvántartásba nem vett (RMK. III-ba tartozó) elveszett hungaricum. Ismeretlen authoru és idejű kiadványnak mondja (authoron bizonyára a nyomtatót értve) s azt, hogy elején említés történik Schaller Jakab budai könyvárusról. Ebből pedig az következik, hogy a könyv nem lehet azonos a RMK. III. 207. sz. említett psalteriummal, mert az colophonjában megjelöli a kiadás helyét, idejét és nyomdászát: Velence 1515, Lucantonio de Giunta, és Schaller Jakabot is a colophonban nevezi meg, nem pedig „ab initio in eo fiat mentio”, vagyis a címlapon, esetleg a praefatióban.

Gálszecszi István énekeskönyvéről egészen az 1889. és 1910. könyvtáblákból kiázottatott leletekig ez volt az egyetlen, és utólag igaznak bizonyult adat. (RMK. I. 8. Str. 1796).

Tinodi Chronica (RMK. I. 33) tulajdonképpen nem tartozik a felsorolásba, mert nem egyházi használatra szánt énekeket tartalmaz.

Annál jelentősebb Kálmáncsehi Márton reggeli karbeli magyar éneklést szolgáló liturgikus könyvének említése. Ez sajnos elveszett. Kálmáncsehi 1538-ban gyulafejevári kanonok és a székesegyházi iskola rektora, a negyvenes évek közepétől azonban már a reformáció híve és Mezőtúron, majd Sátoraljaújhelyen Perényi Péter birtokán lelkészkedik. 1551 februárjában már debreceni plébános és egyre radikálisabb, utóbb Zwingliné is szélsőbb nézetek vallója mind teológiai, mind szertartási vonatkozásban. Meghalt 1557. dec. 21-én. — Mivel Ujfalvi nem közli a megjelenés évét, sőt személyét illetően is kissé bizonytalanul nyilatkozik, nem tartom lehetetlennek, hogy itt elvettette az időrendet s egy jóval 1554 előtti műről van

szó. Mert a breviárium primáit antifonákkal, zsoltárokkal, rezponzóriumokkal stb. csak szerzetesi templomokban és székesegyházakban énekelték. Vajon nem abból az időből való e szertartáskönyv, amikor Kálmáncsehi kanonokot a reformáció szele még csak annyiban érintette, hogy az istentisztelet nyelvét latin helyett magyarra cserélte a gyulafehérvári székesegyházban? Ez esetben a megjelenés idejét 1545 tájára, helyét pedig Krakkóba kellene gondolnunk.

Nem problémamentes a Huszár Gál-féle 1560-as és a debreceni 1562-es énekeskönyv, különösen pedig a kettőnek egymáshoz való viszonya sem. A két közlés helyességében nem kételkedhetünk.

Huszár Gál tehát 1560-ban kibocsátott egy nyolcadrét énekeskönyvet, mégpedig Melius Péterhez intézett ajánlással. De hol? Debrecenben semmi esetre sem, mert hiszen odamenekülése 1560. december 27. után történt. Akkor tehát vagy Magyaróvárt kellett azt kinyomtatnia az év legelején, mert már február elején költözöben van Kassára (beiktatása a kassai magyar prédiaktori tisztebe március 20. történt), vagy pedig, ami valószínűbb: Kassán az ősz folyamán, mert október 13. előtt egy-két nappal Zay Ferenc főkapitány Veranchich egri püspök kívánságára már elfogatta. Nem lehetetlen, hogy nyomtatóműhelye, amelynek Bornemisza Péter akkor sociusa volt, csak fogsága idején készül el a könyvvvel és Huszár Gál ajánlása éppen azért szól Melius Péterhez, hogy a maga továbbjutásának útját egyenesse. (Fogsága inkább házi őrizet jellegű lehetett, hiszen a karácsonyi ünnepek alatt abban a házban, amelyben fogva tartották, még néhány prédikációt is mondhatott a kassai magyaroknak. Akkor pedig valószínű, hogy előzően intézhette onnan a sajtó alatt levő énekeskönyv utolsó teendőit, így az ajánlás írását is.) Hogy Ujfalvi nem említ kiadási helyet, abból arra lehet következtetni, hogy ilyen nem is volt, amit az akkor éppen oly zavaros kassai helyzet eléggé indokol.

Igen fontos Ujfalvinak az a közlése, hogy a debreceni tipográfiában is egynehányszor kinyomatták már „ez” énekeskönyvet. Az általa ismert legrégebbi, „csak igen rövided” példány negyven évvel azelőtt, tehát 1562. jelent meg.

Huszár Gál 1562. július 17. előtt hagyta el Debrecent, a nélkül, hogy nyomtatószerszámaikat is magával vihette volna. (Ezek csak Melius halála után kerültek vissza jogos tulajdonába.) Távozása után egy ismeretlen kontár (aki a Confessio Catholica és a Confessio Ecclesiae Debreceniensis — RMK. II. 85, 86 — ominózus második előzmény-ívét is nyomtatta) még kibocsát gyakorlatlan kézzel egy kisebb Melius-iratot (RMK. I. 50), de nem valószínű, hogy az énekeskönyvet is ez hozta volna ki. Feltehető, hogy az még Huszár Gál szerkesztésében és nyomásában jelent meg. Neve azonban bizonyos, hogy nem szerepelt rajta. Szerepelhetett azonban (vagy egy későbbi, nyomavesztett kiadványon?) Melius neve, mert Bornemisza fólió postillájában (1584) a CCCCLIXb lapon az éneklésre ajánlott „Csoda dolgot beszéltek” kezdetű éneknél megjegyzi, hogy: „Ezt a Melius Péterébe keresd.”

Ujfalvi „ez itt való tipográfiában is egynehányszor nyomtatott” énekeskönyvről szól. Kár, hogy nem sorolja fel őket. Mi csak az 1569-est (RMK. I. Str. 1804a), 1579-est (RMK. I. 151) és 1590-est (RMK. I. 232) ismerjük, s van ezeken kívül néhány töredékünk, úm. 1570—71-ből (RMK. I. 332), 1572—79-ből (RMK. I. Str. 1847) és 1579—90-ből (RMK. I. 332b, vö. Gulyás: Könyvnyomtatás 263⁷). — Sándor István említ egy 1592-es edíciót is, amely azonban — ha adata nem téves — azóta elveszett, mert a Szabó Károly által ez évvel nyilvántartott csonka példány (RMK. I. 252) minden valószínűség szerint 1632-ből való. Úgy látszik ui., hogy a halottasok, addig, amíg negyed és nem tizenhatodrétt alakban jelennek meg, mindig egyszerre bocsáttatnak ki a rendes énekeskönyvvvel. Éppen ezért feltekezhethetjük, hogy 1598. is jelent meg egy énekeskönyv az ugyancsak elveszett Ujfalvi-féle halottassal, mely utóbbinak előszava oly hosszú életűnek bizonyult.

Eszerint mintegy 9 debreceni énekeskönyvről van részben tudomásunk, részben sejtésünk az 1602 előtti időből.

Huszár Gál 1574 évi, Komjátiban megjelent énekeskönyve is sokáig csak Ujfalvi nyilvántartásából volt ismeretes. (Szabó Károly nyilván csak elnézésből nem vette föl az RMK-ba.) Utóbb meg csak az eperjesi kollégium könyvtárában levő I. részét vették számba, míg aztán mindkét rész elől-hátul csonka példány is előkerült. (RMK. I. Str. 1808) Most az Evangélikus Egyházgyetem levéltára őriz egy néhány levél híján teljes példányt. (Mikrofilmje a Széchényi-Könyvtárban.)

Az „Énekes históriás könyv kiváltképpen az magyarországi dogokról” Heltai Cantionaleja (RMK. I. 112) jól ismert és több példányban fennmaradt kiadvány, amely tulajdonképpen nem is tartoznék Ujfalvi felsorolásába, mert nem egyházi használatra írt énekeket tartalmaz.

Igen pontosan adja Ujfalvi Bornemisza Péter 1582. évi detrekői énekeskönyvének leírását. (RMK. I. 195) és pontos a közlése a bártfai 1593. évi énekest illetően is. (RMK. I. 267, Str. 1817.)

„Ez is itt egynehányszor kinyomtattatott”, mondja Ujfalvi 1602-es debreceni könyvéről és említi annak 1590-es elődjét Gönczi György előszavával. Kétségtelen e kijelentésből, valamint az előszava elején állóból, hogy a debreceni énekeskönyveket egy szerves családnak tartja. Úgy vélem, hogy az „egynehányszor” bátorító az 1592. és 1598. évi kiadások feltételezésére.

Említ végül Ujfalvi „darabokban is hol egy, hol kettő, hol egyféle, hol másféle” nyomtatott énekeket is. Ezek az éneklapok természetesen még veszendőbbek voltak, mint az énekeskönyvek, de rámutatnak az énekek gyors terjedésének legfőbb eszközére. Ilyen apró nyomtatványon maradt fenn, pl. Bornemisza éneke Szent János látásáról (RMK. I. 325) és híres Cantio optimaja és számos bibliai ének, de a kimondottan egyházi vagy áhitatosági használatra készültek nyilván hamarabb pusztultak vagy fölöslegessé váltak, ha énekeskönyvek új kiadásai felvették s így nem maradt belőlük az utókorra.

Hálások lehetünk Szilvásujfalvi Anderko Imrének feljegyzéseiért, mégis meg kell állapítanunk, hogy azok hiányosak. Így nem tesz említést Székely Istvánnak Krakkóban 1538-ban megjelent Istenes énekeiről (RMK. I. 13), amelynek utolsó példánya Nagyenyeden pusztult el 1849-ben. Nem említi sajtósággosképpen (talán, mert a debreceni családhoz tartozónak vette) az 1566-os váradi énekeskönyvet (RMK. I. Str. 1804), amelynek egyetlen példánya a wolfenbütteli hercegi könyvtárból került elő a múlt század vége felé, ott azonban — az igazgatóság szíves közlése szerint — jelenleg nem található, noha a könyvtár háborús kárt nem szenvedett. (Így csak egyetlen betűhű másolata van meg az Akadémia kéziratárában (Régi és új írók művei, 4° 213. sz. a.) — Nem tud Beythe István énekeskönyvéről, amelyet Szenci Molnár Albert említ Psalteriumának előljáró beszédében. Ugyancsak hallgat Heltai Gáspár unitárius énekeséről.

Valószínű, hogy Szilvásujfalvi Catalogus Scriptorum Hungaricorumja is hiányos volt, ami az ország akkori törökdúlta, három részre szakított állapotában nem is csoda. Mégis fellelhetjük, hogy e bibliográfiai gyűjtemény nem maradt fenn számunkra. Bizonyára sok, azóta végleg elveszett, sőt hírevesztett mű emlékét tartotta volna fenn. Hiszen ha arra gondolunk, hogy hány egyetlen példányt tart számon mai könyvészetünk, és hogy hány olyan könyv volt, amit még Bod Péter, Sándor István, sőt Toldy Ferenc is ismert és ma már nincs meg — vegyük csak a szőrin-szálán eltűnt hatalmas Nagy István-gyűjteményt, vagy az e háború végén pusztult sárospataki unicumokat —, úgy elképzelhetjük, hogy mi mindenről adhatott volna hírt Szilvásujfalvi Catalogusa, amelynek kivonatatos énekeskönyvbibliográfiái közlései feljegyzéseinek megbízható alaposságát bizonyítják.

ROŽNAY SÁMUEL, A MAGYAR KÖLTÉSZET SZLOVÁK PROPAGÁLÓJA (1787—1815)

Azok közül a szlovákok közül, akik Jénában, Halléban, Lipcsében vagy más német protestáns akadémiákon, illetőleg egyetemeken találkoztak magyar pályatársaikkal, főleg két szlovák irodalmár foglal el figyelemreméltó helyet: Bohuslav Tablic és Juraj Palkovič. Amikor Jénában folytatták tanulmányaikat, ott Societas Slavica néven egyesületet létesítettek az irodalmi nyelv és a szlovák irodalom ápolása céljából, Juraj Palkovič itt kezdett el fordítani a görög irodalomból (Platon Criton-ját), itt fejlődött ki Bohuslav Tablic irodalmi tehetsége és irodalomtörténeti érdeklődése, aki — a már soproni professzorai, főleg Raitsch érdeméből az antik költészet s Jénában a kanti filozófia iránt érdeklődő Palkovičsal szemben — inkább az angol és a francia irodalom felé fordult; Shakespeare-t (a Hamletet), Pope-ot, Goldsmithet (a Wakefieldi lelkészt), Litletont és másokat fordított, akiket „Anglické muzy v československém oděvu” (Angol műzsák csehszlovák köntösben) címmel adott ki; franciából legfőképpen Boileau Ars poeticáját tolmácsolta „Umnění básniřské” címmel s Palkovičsal együtt sokat fordítottak a német költészetből is. Annál érdekesebb, hogy az időmértékes verselés iránti érdeklődés XVIII. századvégi, átmeneti hulláma után (Molnár, Tešlák) a főleg szótagszámlálással verselő szlovák költők, mint a nevezetes Augustín Doležal, a „Pamětná celému svetu tragoedia” (Az egész világ emlékezetes tragédiája, amely esetleg Madách „Az ember tragédiájának” előzménye lehetett) szerzője, egyenesen a hangsúlyos prozódiahoz fordultak úgy, ahogy Dobrovský és Puchmajer, az új cseh költészet XVIII. századvégi és XIX. századeleji almanachjainak kiadója, kodifikálta. Éppen Tablic és Palkovič — Štefan Leškával és feleségével, született Lauček Rebekával együtt — volt szlovák részről Puchmajer almanachjainak a munkatársa s ők hárman a hangsúlyos prozódiaának gazdag hagyományát teremtték meg a kézmármí diák Pavel Jozef Šafárik, a jénai és pesti költő Ján Kollár és Bernolák iskolájának tagja, Hollý előtt, aki az antik világ iránt érzett rajongásában e nemzedék tagjai közül egyedül hajlott az időmértékes prozódiahoz.

Az új cseh és szlovák költők e legnevezetesebb úttörői, Palkovič—Tablic és a fiatalabbak (Šafárik, Kollár) között áll a korán elhunyt *Samuel Rožnay* érdekes és méltatlanul elfelejtett alakja, Pavel Rožnay zólyomi szabónak és Pastoralis Dorottyának a fia, aki Kochnál tanult Besztercebányán, majd Palkovičnál Pozsonyban, ahol annak legkedveltebb diákja, irodalmi vállalkozásaiban segítőtársa lett s aki végül is Tübingában fejezte be tanulmányait. Az 1787. július 27-én született Samuel Rožnayt szülővárosában a híres tanárnak, Daniel Kankának az apja taníttatta. Mint pozsonyi diák, 1803. november 12-én antikizáló és szláv öntudattal teli strófákkal üdvözli Juraj Palkovičot abból az alkalomból, hogy az elfoglalta a csehszlovák nyelv és irodalom tanszékét. Ez a fiatal, akkor még csak 15 éves pozsonyi diák, mint figyelemre méltó, görögül, latinul, csehül, magyarul és németül kitűnően tudó nyelvtelenség, családok tréfát enged meg magának tanárával, Palkovičsal szemben s azt jelenti neki, hogy két régi kéziratot talált, a *Sziszkiász* (valószínűleg egy cseh, német vagy magyar hasonló című költemény alapján) és egy másik „rég” kéziratot talán az akkor nagy népszerű orosz epikusnak, Ceraszkovnak a szlovák fordítását.

Palkovič elhítte a dolgot egyébként igazmondó diákjának és előadásain véleményét mondott e „kincsekről” jó 12 évvel Hanka nevezetes hamisítványa előtt; nem tudni, nem volt-e a lírikus Rožnaynak ez utóbbiakban is közvetlen része, hiszen 1815-ben, ezeknek az állítólag cseh emlékeknek a megtalálása előtt 2—3 évvel halt meg. Rožnaynak ugyanis Prágával is voltak kapcsolatai, Dobrovskýval, Puchmajerrel, Jungmannal, Hankával és körülkel; Palkovič Jungmannak küldte meg Rožnay jeles görög fordításait, főleg Anakreonra, hogy ott adják ki. 1812-ben meg is jelent Rožnay fordításgyűjteménye *Pisně Anakreonovy s přídavkem některých jiných básní* (Anakreon dalai néhány más költeménnyel együtt) címmel Prágában, úgy, hogy mikor elterjedt, korrekt hangsúlyos prozódiajával, jambusaival, erotikus levegőjével és gáláns, világi hanghordozásával hatott az új szlovák és az új cseh költészet fejlődésére.

Rožnay irodalmi munkássága részben eredeti volt, mint például: *Hlas vysoce urozené někdy paní Johanny Kovačič, rozené Hajóssy svému zkormoucenému manželé pánu panu Martínovi Jiřímu Kovačičovi z Elysium* (Néhai Kovacsics született Hajóssy Johanna úrnő önnagyságának a hangja bánatos férjeurához, Kovacsics Márton Györgyhöz az Elysiumból), részben (és mindenekelőtt) pedig fordítói. Nemcsak Anakreont, szemelvényesen pedig Biont, Moschost, Theokritost, Sapphot, Mimnermost és más görög költőket fordított, Homerosszal az élen, hanem a szlovákok és csehek közül elsőt fordította (úgy látszik, még Jungmann előtt és azonnal a Müller-féle német fordítás után, amelyről recenziót írt) a *Slovo o polku Igoreve-t* (Ének Igor hadairól), mégpedig németre, ötös jambusokban, szerb epikus versekben. (Vö.: „szerbus manier”). Fordítása csak halála után jelent meg Tübingában a *Morgenblatt* című lapban, ahol fordításban néhány cseh költeményt is leközölt, többek között a *Ktož jsú Boží bojovníci* ... (Kik Isten harcosai vagytok) című huszita dalt is. A lengyel költészetből *Krasicki* politikai élű szatirikus eposzát, a *Myszeist* (Egér-eposz) választotta ki, mert hiszen ő maga fordította már előbb Homeros *Batrachomyomachiaját* is. Orosz és lengyel költeményeken és irodalmi emlékeken kívül elsőnek kísérelte meg a híres (Fortis, Werthes, Goethe és Herder propagálta) egzotikus, állítólag népi eredetű szerb balladának, a *Hasanaginčinak* a fordítását. Így kezdett Rožnay neves szlavistává nőni, aki cseh folyóiratokba (*Hlasatel*), a bécsi *Prvotinybe*, a német nyelvű *Wiener Allgemeine Zeitungba* és mellékletébe, az *Intelligenzblattba* írt.

Mint tübingai diák, leginkább a *Morgenblatt*nak volt munkatársa s a Cotta-cég bizonyos vállalkozásaiban vett részt. Megérné a fáradságot megállapítani, mennyit fordított Rožnay a magyar költészetből és mennyit segített Majláth Jánosnak irodalmi vállalkozásaiban, főleg a *Magyarische Sagen und Märchen*, a *Magyarische Gedichte* és más antológiák kiadásakor. Biztos, hogy főleg a német közönséget tájékoztatta az új magyar költészetéről, fordított is belőle s hogy főleg *Kisfaludy Sándor* költeményét, a *Himfy szerelmeit* választotta ki, amelyből — mutatványként — a 14., 20., 51., 100., 187. és 199. versszakot fordította le. Német nyelvű fordításait hosszú, *Himfy's Klagen der Liebe* című tájékoztató bevezetésével látta el (*Morgenblatt für gebildete Stände*. Sonnabend, 10. August 1811, 761 és kk. lapok). Már ez a hat rímtelen vers is, abban a híres Himfy-versszakban, amelyet — ha csak nem tévedünk — bizonyos változtatással František Ladislav Čelakovský is használt a *Růže stolistá* (Százlevelű róza) c. könyvében, Rožnaynak, a költőnek toleráns álláspontjáról és költői ízléséről tanúskodik. Az idézett versszakokon kívül még további Himfy-versszakok fordítását is megtaláljuk a *Morgenblatt*ban (307. sz., kedd, 1811. december 24., 1125 és kk. lapok) és pedig a 6., 38., 46., 54., és 155. versszakét. A tíz lefordított versszak közül az utolsót közöljük, hogy szemléletesen illusztráljuk, hogyan fordított Rožnay:

CLV:

*Horch! der Regen rauscht, der Sturmwind
Heult; es droht der Höhlen Schlund.
Alles bebt; der Himmel donnert,
Furchtbar ist der Wettersturm!
Mächtig kämpfen Erd' und Himmel
Schrecklich wüthet die Natur,
Und ein Blitz verfolgt den Andren.
So den Wellen Untergang! — —
Mein, des armen Liebeskranken,
Mein, erbarme dich, o Donner!
Schmettre dieses Haupt zu Staub!
Ende meines Herzens Qual!*

Vagy Pozsonyban ismerte meg Kisfaludyt, vagy Pongráczéknál Szobráncon és Eperjesen; 1810 augusztusában magával viszi, vagy pedig valamelyik Tübingában tanuló magyarországi iskolatársától kéri kölcsön Kisfaludynak első vagy éppen friss kiadását s még 1811. augusztus 10-én „Himfy's Klagen der Liebe” címmel közöl belőle fordításokat a tübingai *Morgenblatt*ban, tizenegy nappal cseh és szlovák költeményeinek fordítása előtt. A szöveg előtt rövid közlést adott Kisfaludy Sándorról, az elmés magyar költőről, aki 1801-ben és 1807-ben adta ki válogatott szerelmes verseit az idézett címen. A költészet valamennyi kedvelője rendkívül lelkesen és forrón fogadta ezeket az erotikus rokokó költeményeket s a kritika Kisfaludynak a magyarországi Petrarca nevet adta. Ezért Rožnay is meg akarta a külfölddel ismertetni a modern magyar költő lírai költészetét: persze, ezen kívül szociális és pénzkeresési okai is voltak erre, így akarta a továbbtanulását lehetővé tenni. A német közönségnek megmagyarázta, miért énekelte meg Kisfaludy Himfyt, Lauráját, páratlan szerelmét és büszkeségét; rámutatott a költő elégikus hangjára, aki — lám — Amor és Mars rabszolgája lett. Rožnay

a magyar kötet bevezetéséből a költő olaszországi tartózkodásáról is közölt részleteket, hogy ezzel aláhúzza Kisfaludynak s Laurájának Petrarcával és világhírű Laurájával való összefüggéseit. Rožnay szerint Kisfaludy mesterműve kis lírai eposz, amely 200 szonettszerű dalból, tizenkét soros önálló strófiából, négyes trocheusi sorokból áll, az eredeti harmóniája utánnohzatatlan, ritmusa elbűvölő. A versszakok harmonikus egymásutánja megnyilvánul abban is, hogy minden tízedik strófa után hosszabb pihenő következik, amely nyolcsoros stanzákból áll. Így került el a költő az egyhangúságot és érte el költeményének oly színpompás változatosságát.

Mivel Rožnay az Intelligenzblatt munkatársa is volt, teljes joggal feltételezzük, hogy talán további fordítások is az ő tollából származnak és főleg a *Magyarische Blumenlese* recenziója, amely *Ungrische Literatur* címmel jelent meg (Intelligenzblatt 39. sz., 1814. szept., 308–309. l.). Itt az „Ungarische”-tól (az államtól, a területtől) való megkülönböztetésül helyesen „Ungrische”-nek nevezett magyar irodalom jelentékeny dícsérete és Kisfaludy *Liebesklagen*-jének 46., 126., 155. (fentebb idézett, de rimes) fordítása mellett Kisfaludy *Liebesfreuden*-jéből olvasunk szemelvényt (az 55. szakaszt) s ezen kívül szemelvényeket Csokonai Dorottijából *Proben aus der Dorothea von Vitéz* címmel (15 rimes strófát); nem tudjuk, ki a „Magyarische Blumenlese” vagy az „Auswahl aus den Poesien der Dichter Ungerns in deutschen Übersetzungen” című fordítások szerzője. De még akkor is, ha csak a recenzió a Rožnayé s a fordítások nem az övéi, a magyar irodalom érdekében és dícsőségéért végzett munkája — fokozott elismerést érdemel.

Ha Rožnay szó szerinti, rímtelen fordítását a magyar antológiából vett szemelvénnel hasonlítjuk össze, azonnal észre kell vennünk a nagy — főleg stílusbeli — különbséget, amelyet a rimes verselés is okoz. Ebben a rimes fordításban a 155. versszak így szól:

Eben daraus, Lied 155.
Horch! der Regen rauscht, das Sturmgetümmel
Heut' erdröhnend, furchtbar kracht der Wald;
Alles bebet, donnernd zürnt der Himmel,
Schrecklich ist des Wettersturm Gewalt.
Erd' und Himmel kämpfen grauserregend,
Unaufhaltsam wüthet die Natur,
Blitz auf Blitz durchkreuzt die Wolkengegend —
So erscheint das Weltenende nur.
Ach! ein Schatten sitz' ich hier und zittre.
Mein erbarme dich, o Blitz! zersplittre
Dieses Haupt mit deinem Donnerstrahl!
O erbarm dich, ende meine Qual!

Ennek és a további magyarból németre áttüztetett költeményeknek a kérdése még nyitott marad, mert Rožnay halála után is (1815. november 15-én) a Cotta-könyvkiadó kétszer is honoráriumot utalt ki utódjának, Jozef Krčmerynek és a fiatal özvegynek, született Braxatoris Zsuzsannának, aki nem sokkal Rožnay halála után annak iskolatársához, a későbbi acaai lelkész Ján Jelšíknek ment férjhez. Nagyon érdemes volna Rožnay további kéziratái és fordításai után kutatni, aki azután Besztercebányán volt tanár, Micsinán, majd végül ismét Besztercebányán lelkész. Besztercebányán Rožnayt még Kollár is látta, amikor Kolbenheyrnél, a besztercebányai kéktestőnél volt nevelő. Kollár itt mélyült el a szláv nyelvekben, még mélyebb szláv öntudatra ébredt s besztercebányai tanára, Magda után éppen Rožnayt nevezi fennkölt léleknek. Folytatta is munkáját, mert Rožnay etimológiával is foglalkozott s a magyarok által átvett szláv szavakra mutatott rá. Kisfaludy költészetének szeretete viszont még Palkovičtól származik, aki a Himfy szerelmei költőjének Sümegrendeken lett személyes barátja.

A műfordító munkában Rožnay Sámuelnek azért van a szlovákok közt különleges helye, mert első volt nemzetének fiai közül, aki nemzetiségi előítélet nélkül mint esztéta és költő nyúlt az egykorú magyar költészethez s azt németre fordította, hogy így ismertesse meg a német s az európai közönséget az új magyar lírával. Magyar nyelvi tudását talán 1808-ban öregbítette, amikor Kelet-Szlovákiában tartózkodott a Pongrácz-családnál, s ez segítette őt tübingiai tanulmányaiban, ahol Rožnay egyetemi éve alatt minden valószínűség szerint orosz fordításaival, recenzióival, cikkeivel, másrészt magyar és cseh fordításaival kereste kenyérét.

A magyar irodalom szeretetét Rožnayban mindenekelőtt Juraj Palkovič keltette, aki tökéletesen tudott magyarul. Gyakran volt érintkezésben született magyarokkal, Acsán volt pedagógus s mint a fiatal báró Prónay Zsigmond nevelője, Prónay Gáborral, más mágnsokkal és nemeselekkel érintkezett, 1800-ban Vácott élt, ahol irodalmi munkásságot fejtett ki s végül Zala megyébe, Sümegrendekre ment nevelőnek Kiss János dömölki pap ajánlatára,

aki Palkovič tanuló társa volt, hogy ott Porcia Ottó fiát tanítsa. Itt került személyes érintkezésbe a híres magyar költővel, a Himfy szerelmi szerzőjével, Kisfaludy Sándorral, aki Porciát és Palkovičot szomszédos birtokáról látogatta meg a költeményében megénekelt Laurájával együtt. Ez a személyes ismeretség tartósan megmaradt Palkovič emlékezetében, aki ebben az időben már cseh nyelvű világi és erotikus költeményeket írt hansúlyos formában s már a szlovák Parnasszus jelöltje volt nemrégien megjelent *Muza ze slovenských hor* (A szlovák hegyek műzsája, 1801) c. könyvével. Sümegrendeken *Známost vlasti* (Honismeret) című földrajz-könyvének írásával foglalkozott, amelynek verses bevezetése s prózában írt honismereti szövege volt. Mint losonci tanár komoly magyar nyelvi és irodalmi műveltségre tett szert s ezt a vonzalmát legjobb diákjára, a költői tehetségű Rožnayra is átvitte. Palkovič pontosan két évvel azután lépett a pozsonyi katedrára, hogy Kisfaludy Himfy szerelmei megjelentek.

Kisfaludy külön versszakot alkotott. Végeredményképpen Kollár Slávy dcerájának, Puskin Anyeginjének, Sládkovič Marínájának és a XIX. század egész sor más költői alkotásának is hasonló lírai-epikus kompozíciós vonala volt és igen gyakran saját vagy alkalmazott szonett-szerű beosztása.

Szó volt annak a lehetőségéről is, hogy talán Sládkovič a Marínában Kisfaludy strófáját utánozta, ez azonban csak részben van így, mert Sládkovič tercettjei egészen mások s ma már bizonyosra vehető, hogy Sládkovič strófáját a XVIII. század orosz költőitől, főleg Derzsavintól (Óda az Istenhez) vette át.

Rožnay fordításai minden pontosságra törekvésük mellett rendkívül költőiek, finom ízlésről tesznek tanúságot az igazi költőnek és formaművésznek, gyakran a strófák, a ritmus és rím virtuózáinak átültetett tehetségéről. Igaz, hogy a németre való fordítások nem számolhattak mindig a virtuóz rím-átültetéssel, ami egyébként megfelelt az egykorú német fordítási módszernek.

Az *Intelligenzblatt*-ban már 1814 szeptemberében, Šafárik *Tatranská múza s lýrou slovenskou* (Tátrai múza szláv lanttal) kiadásának esztendejében s a szláv népdal iránti érdeklődés kezdeteikor igen dicsérőleg emlékszik meg a magyar irodalomnak, mint „eines sinnigen und hochherzigen Volkes” irodalmának a gyarapodásáról, mely népnek a politikai és gazdasági fejlődését a külföld nagyon kevésbé ismerte, félreismerte és gyűlölte. Így a Magyarische Blumenlese c. antológiáról írt recenziójának propagandisztikus jelentősége volt s az évkönyv formájában megjelent fordítások oly költőktől, akik a magyarság és a magyarországiság tipikus képviselői voltak, mint Kazinczy, Baróti Szabó, Dayka és Ányos, a régibbek közül Zrínyi és Gyöngyösi, a magyarsághoz és a magyar irodalomhoz való közeledést és a vele való közelebbi megismerkedést voltak hivatva szolgálni. Hasonló antológiát adott ki 1828-ban Toldy Ferenc „Blumenlese aus ungarische Dichter” címmel, de itt nincsenek meg a 46., 126., 155. és 53. számú versszakok, viszont Rožnaynál rímtelen fordításban megtalálhatók, főleg a 46. és 155. szám az idézett antológiában, amelyhez — sajnos — most nem tudok hozzáférni, de amely — véleményem szerint — Rožnay Sámuel közreműködésével keletkezhetett. Mivel pedig Rožnay kívül csak gróf Majláth János adott ki hasonló antológiát (1825: Magyarische Gedichte), amely Stuttgartban és Tübingában jelent meg, lehetséges, hogy felvette belé Rožnay régibb fordítását is. Így lehetne megmagyarázni, miért kapott Rožnay halála után a barátja, Jozef Krčmery Tübingából két honoráriumot, az egyiket valószínűleg a Slovo o polku Igoreve s a másikat talán a magyar költemények fordításáért, amelyek akkor első vagy második kiadásban jelentek meg.

A Kisfaludy-fordításokról a magyar irodalomban leginkább Színnyei tudott, később 1931-ben Ludovít Šmelík is írt róluk a Slovenské miscellanea-ban. Rožnay forrásául mind a két kiadás, az 1801-i és az 1807-i is szolgálhatott, amelynek az 1800-ban kelt bevezetése Parny-t, Puskin legkedveltebb francia költőjét és Rousseau-t idézte mottóként, Herder és klasszikus idézetek sem hiányoztak ebből a bevezetésből. Egy-két epigraf érezhetően az erotikus költészet szükségét hangsúlyozta („Der Liebe Wahnsinn is ein heiliger Wahnsinn”). Ezek és más idézetek, mottók és epigrafok Kisfaludy új hanghordozására és Shakespeare-rel, Tassóval, Miltonnal, Homérosszal, Wielanddal, Schillerrel, Klopstockkal, magyar és francia költőkkel való összefüggéseire mutatnak rá. Így Rožnay — akarva-akaratlan — a szlovák és a német közönséget a világirodalom csúcsaival ismertette meg.

Korai halála 28 éves korában szakította meg a tehetséges esztéta és költő, népdalgyűjtő és művészi műfordító lendületes pályakezdését.

FÖRIS LAJOS

EMLEKEIM MÓRICZ ZSIGMONDRÓL

Az 1899–1900-as tanévben a debreceni Ref. Theológiai Akadémia elsőéves hallgatója voltam és az első félévben osztálytársam volt Móricz Zsigmond is.

Nem lakott benn a kollégiumban, nem vett részt az ifjúsági egyesületi életben, nem volt tagja sem a Kántusnak, sem a Theológus Önképzőkörnek. Nem láttam az Irodalmi Ifjúsági Egyesületben, melynek tagjai főiskolai hallgatók és a gimnázium VII–VIII. osztályú tanulói lehettek; — így jó darabig csak látásból ismertem.

Az első félév végén, karácsony táján Móricz Zsigmonddal egyszerre kollokváltunk teológiai enciklopédiából.

A tárgy előadója egy nagyhangú, ortodox idős tanár volt, aki a XVIII. század derekán megállott és nem vett tudomást az újabb korról. Szórol szóra szerette hallani avas írásai recitálását.

Sem én, sem Zsiga nem szívelettük az öregot és olvasgattunk az újabb korból is a studiumhoz és beleszórtuk feleletünkbe; de a professzor lehurrogott mindkettőnket, — mondván, csak arra kíváncsi, amit ő megírt — és elégséget kaptunk.

A lehangoló közös sors ott közelebb hozott egymáshoz és attól fogva többször el-elbeszélgettünk. Megismertük egymás sorsát és rájöttünk, hogy földiek is vagyunk, mert én ugyan Ugocsában, Tiszabökenyben születtem, ő meg Szatmár megyében Csécsén, Milotát tartotta hazájának, de ezek a falvak igen közel voltak egymáshoz.

Nem nagy kedvet áruolt el Zsiga a papi pálya iránt, hiszen szürke ruhában járt, míg mi feketében, de szegény volt anyagiakban és ott nyert legtöbb segítséget a megélhetéshez, mint mi is többben.

Újságírással is foglalkozott és csakhamar otthagyta a papi pályát. Kedvét a következő eset vette el végképpen:

Karácsonykor legációba mentünk. Ünnepe előtt próbaszónoklatot kellett tartanunk a gyakorlati egyházszónoklat tanára és osztálytársaink jelenlétében az oratóriumban.

Szónoklattant nem tanultunk — akkor harmadéves tananyag volt —, ideiglenes oktatásban sem részesültünk. A tanár utasított, hogy imádkozzunk, beszéljünk és megbírált a viselkedésünket.

Csiky Lajos volt az egyházszónoklat professzora. Folyton jött-ment és majdnem többet beszélt, mint a szónok.

Móricz Zsiga jóhangú volt, szépen imádkozott és prédikált. Csiky folyton helyeslő megjegyzéseket tett: „Pompás gondolat”, „remek kifejezés”, „mesteri előadás” stb.

Mikor megelégette az előadást, megállott Zsiga előtt és így szólt: „Ha szabad kérdeznem, Móricz úr, ki írta ezt a remek szép imát és beszédet?” Zsiga azt mondotta: „Én írtam”. Akkor Csiky felcsattant: — Bocsánat Móricz úr, akkor nem jó, Ön még nem írhat imádságot és beszédet, mert Ön még nem tanulta mik ennek a kellékei. Ezt nem mondhatja el, hanem írjon ki egy tudós egyházi író könyvéből imát és beszédet, nekem mutassa be és azt mondhatja el csak.

Mindnyájan megbotránkoztunk a professzor kijelentésén. Ekkor mondta nekem Zsiga: — Megyek én innen, ahol még gondolkozni sem szabad, csak recitálni a régi dolgokat.

Második félévre csakugyan a jogra iratkozott be. Nem is beszéltem véle, csak negyedéves teológus koromban, mikor Nagypaládon (Szatmár megye) szolgáltam mint esperesi segéd-lelkész és az első elemi osztály tanítója 1902 szeptemberétől.

A következő év augusztusában mint néprajzi gyűjtő jött Nagypaládra Móricz Zsigmond. Nálam lakott a kápláni szobában, együtt étkeztünk a parókian Bencsik István nagybányai egyházmegyei esperes családjával. Két nagylány volt a háznál, a kisebb nagyon megtetszett Zsiganak és maradt, ameddig csak maradhatott.

Gyűjtött népmesét, népdalt, feljegyezte a helyi szokásokat. Rendeztem fonókat, elvittem a mezőre, hogy hallja meg a kendernyíró asszonyok tréfás beszélgetését és nótázását.

Az asszonyok kalákában nyűtték a kendert, több helyen is egy nap; a fizetés a jó ellátás és visszasegítés volt. Már reggelire édesített bort és pálinkát ittak, és dalolva, táncolva mentek végig a falun, ki a mezőre. Felvágódott a nyelvük és folyt a beszéd és a nóta szabadon csipkedve egymást és a távollévőket. Mi úgy helyezkedtünk el egy tengeritáblában, hogy minket nem láttak, de mi hallottunk mindent és jegyeztünk. Egyikünk se tudott gyorsírást.

A parókián nagyon kedves estéket töltöttünk a szép virágoskertben levő lugasban, illatos rózsacsoportok között. A két lány közül az egyik az én feleségem lett, a másikat Halász Gyula vette el, az Édes anyanyelvünk és sok más írás szerzője.

A Nyugat köré csoportosult írók között ott volt Halász Gyula és Móricz Zsigmond; a paládi emlék is elősegítette a két család bizalmas barátságát.

Egy évi ugocsaí szolgálat után Olcsvaapátiba kerültem és ott éltem 31 évig. Halász Gyula sógorom családjával minden nyáron hosszabb időt töltött nálunk, mi meg nyár elején vagy végén felmentünk Budára gyógyítgatni magunkat a meleg fürdőkben.

Többször találkoztam Móricz Zsigával, egyszer hajón együtt utaztunk Leányfaluig. Nagyon kedvesen elbeszélgettünk múltról és jelenről és attól kezdve többször közöltem vele falum eseményeit, amiket ő nemegyszer írói mezbe öltöztetett. A Papucs Mári című humoros írásában említett református pap én vagyok.

Nagyon sajnálom, hogy meg nem írtam, amit Nagyecsedén való tartózkodásáról hallottam. Élőszóval szerettem volna elmondani Zsigának, de váratlan halála ezt lehetetlenné tette.

A nagyecsedői öreg pap, Berei Józsi bácsi beszélte, hogy Móricz Zsigmond mint néprajzi gyűjtő Nagykaroly felől jött Nagyecsedre.

Börvelyben felkészkedett egy nagyecsedői ökörszekérre és a lápon keresztül egy szép holdvilágos este 9–10 óra tájt érkezett hozzájuk — a parókiára. Bemutatkozott és szállást kért.

Berei Józsi bátyám idős ember volt. Csak feleségével voltak ketten és mint mondotta, előbb nem hitte el, hogy az a kalap nélküli torzonborz hajú ember Móricz Zsigmond volna, kinek írásait már olvasta.

Betörőnek gondolta és gyanús szemmel nézte. Csak mikor beszélgetés közben közös ismerősökre akadtak, kezdett megnyugodni. Megvacsoráztatták Móricz Zsigmondot és a hálósobát is elkészítették számára.

Azonban — mondotta Józsi bácsi — lefekvéskor biztonság céljából csak két csőre töltötte vadászpuskáját és odaállította a feje mellé.

Sokszor sajnálkoztam azon, hogy el nem mondhattam Zsigának, mert bizonyára jóízűen nevetett volna rajta.

Ennyi, ami 79 éves beteg állapotomban eszembe jutott Zsigával kapcsolatban.

LEGIFJABB KRÚDY GYULA

Nyíregyházán a múlt század 90-es éveiben három Krúdy Gyula élt: Idős, ifjú és legifjabb Krúdy Gyula.

Id. Krúdy Gyula ügyvéd volt és 48-as honvédtiszt, ügyvédi tevékenységet ez időben már alig folytatott, többnyire a 48-as honvédek ügyeivel volt elfoglalva. Orosi utcai házában ennek dacára hatalmas méretű tábla nemcsak azt hirdette, hogy köz- és váltóügyvéd, de azt is, hogy az igazság harcosa. Ennek bizonyágául egy mérleg és egy kard volt a táblára festve, előbbi az igazság mérlege, a kard pedig azt jelképezte, hogy itt kardot is rántanak az igazság védelmében.

Ifj. Krúdy Gyula szintén ügyvéd, bizony 40 és 50 év közötti „ifjú” volt, mégis így kellett nevezni megkülönböztetésül, tekintve, hogy édesapja nemcsak szintén Gyula, de szintén ügyvéd is volt. Ifj. Krúdy Gyulát nem érdekelték a honvédek, jövedelmező ügyvédi irodája érdekelte. Am vagyont mégsem hagyott az utódaira, egyrészt mert aránylag fiatalon halt meg, másrészt, amíg élt, szerette el is költeni a jövedelmét. Kitűnő megjelenésű szép férfi volt, szeretett jól élni s mint nagyon sokan az akkori urak, kártyázni is szeretett.

Legifjabb Krúdy Gyula ifjúnak volt az idősebbik fia, 1893. augusztus 10-én a nyíregyházi ág. ev. főgimnázium VI-ik osztályának végzett tanulója és — ezen 1893. augusztus 10-től kezdve — író és belmunkatársa a Nyíregyházi Hirlap című hetilapnak.

Nyíregyházán abban az időben és sok éven át azután is, napilap nem jelent meg, néhány egymással vetélkedő hetilap elégítette ki az igényeket. Ezek között kétségtelenül a Nyíregyházi Hirlap volt legélénkebben és legtartalmasabban szerkesztve, különösen az irodalmi részre fektetett nagy súlyt a szerkesztő: Porubszky Pál, egyebekben a főgimnázium magyar irodalom tanára, természetesen tanára a legifjabbnak is.

Mindnyájunk jó barátja, Porubszky Pál később évek múltán sokszor elbeszélte, hogyan állított be hozzá a 15 éves hatodik osztályt éppen csak elvégzett legifj. Krúdy Gyula; „Színház után” című rajzszerű kis novellájával. Porubszky a forma és a tanári tekintély kedvéért kicsit megdorgálta a 15 éves író, novellairás helyett tanulásra serkentvén, ám a „Színház után” című rajz a legközelebbi, 1893. augusztus 10-i szám tárcarovatában mégis megjelent, aláírva, illetve nyomtatva az író neve, szó szerint így: *Legifj. Krúdy Gyula*.

Nyíregyháza abban az időben bár megye székhely, mégis meglehetősen kis város volt, eseménynek, sőt nagy eseménynek számított, hogy a Krúdy ügyvéd 15 éves fia saját neve alatt tárcacikket írt felnőttek részére a Nyíregyházi Hirlapban. Mi, alsóosztályosok, ha nem is osztály-, de iskolatársai voltunk Gyulának, s végtelenül büszkék erre a sikerére. A tanári kar egy tekintélyes része azonban nemcsak velünk nem volt egy véleményen, de Porubszky tanár úrral sem, korainak tartotta a 15 éves fiú ilyen formában való nyilvános szereplését. Porubszky tanár azonban tehetségesnek tartotta a legifjabbat s biztatta, hogy folytassa az írást, hogy azonban a vaskalapos tanároknak is igazuk legyen, abban állapodtak meg, hogy ezentúl egyelőre nem a saját neve alatt fogja a lap tárcáit közölni. Így történt és a szerkesztő tanácsára nem írni álnévvel, hanem három csillaggal jelezték legifj. Krúdy Gyula tárcanovelláit. Így jelentek meg 1894-ben: „Szürke történetek”, „Dal a szerelemről”, „János és Mari története” című novellák. Mi diákok, de mindenki más is nagyon jól tudtuk, hogy a három csillag kinek a nevéét jelenti, Gyula, sőt Porubszky szerkesztő úr sem csinált belőle titkot, elvégre a formának elég volt téve és ez volt csak a fontos.

A Nyíregyházi Hirlapnak, különösen pedig Porubszky szerkesztőnek igen nagy szüksége volt a már hetedik, majd nyolcadik osztályos, de még mindig csak 17 éves Krúdy Gyulára, aki lassanként nemcsak elbeszéléseket írt, hanem számos más cikket is, néha az egész lapot ő állította össze. Porubszky a szerkesztő okos, művelt, kedves jó ember, de kicsit bohém, kicsit lusta és, mint a Krúdy apa, kártyázni ő is szeretett. Egy vidéki hetilapnak abban az időben csak nem fizetett külső munkatársai voltak, fizetett belső munkatársra nem teltett

a kiadónak. A lapot a szerkesztőnek kellett összeállítani és ezt a munkát vállalta és végezte legifj. Krúdy Gyula, hetedik majd nyolcadik osztályos gimnazista, természetesen fizetés nélkül, csupán a dicsőséggért. Későbbi élete pályafutása során irtózott mindég a lekötött névtelen újságírói munkától. Szerkeszteni sem vágyott többé, egy életre kiszervezte magát gimnazista korában. 1894. év végén megszűnt a névtelensége is, Porubszkynak valószínűleg sikerült tanár társait más álláspontra hangolni. 1894 és 1895-ben négy novellája jelent meg a Nyiregyházi Hírlap tárcarovatában: „A digue románca”, „Egy darab hajnal”, „Pipacsok a réten”, „A pusztai csavargó”. Mind a négy teljes névvel, így: Irta Krúdy Gyula, ez időtől a legifj. jelzőt már elhagyta.

1896-ban a már előző évben leérettségizett diák, még mindig sokat tartózkodott Nyiregyházán, a szerkesztésben a Nyiregyházi Hírlapnál már nem vett részt, de még három elbeszéléssel jelentkezett régi dicsősége színhelyén, ahol, tekintve, hogy már nem volt diák, nagy megbecsülésben részesült. A Nyiregyházi Hírlap 1895. évi karácsonyi száma Krúdy Gyula tárcanovelláját nyújtotta közönségének karácsonyi ajándékkul. A Pusztai csavargó volt a novella címe és arról szólt, hogyan tett ártalmatlanná egy híres pandur egy még híresebb betyárt. A másik két elbeszélés, „A nóta és az óra” és „Aranyos felhők”, 1896-ban jelentek meg a Nyiregyházi Hírlapban.

Ezek az egészen ifjú korban és a Nyiregyházi Hírlapban megjelent elbeszélések soha másutt, sem könyv alakban, sehol meg nem jelentek. Későbbi sikerei folyamán valószínűleg az író is megelégedett róluk. Nagyon kevesen vagyunk az élők között, akik olvastuk a réges-régen, még a múlt század végén megszűnt Nyiregyházi Hírlapot, akik olvastuk ebben a hírlapban a gimnazista Krúdy elbeszéléseit s akik tudtuk, hogy Porubszky Pali bátyánk kivel csináltatta az újságját — valamivel fiatalabbak voltunk Krúdy Gyulánál, de barátai és kortársai mégis.

Tíz elbeszélést kotortunk elő a több mint 60 évvel ezelőtt kinyomtatott újságlapokról. Csudálatosképpen egy-két kivétellel valamennyinél ráismerünk Krúdy írására. Pedig az elbeszélések tárgya egészen más, mint azok az események és azok az emberek, amelyekről s akikről az író később tehetsége teljes kibontakozásakor írt.

Krúdy Gyulát az írók általában úgy ismerik, mint a régi idők és a régi emberek hol vidám, hol fájdalmas regélőjét. Élő és ismert emberekről írt, ha más nevet is adott nekik. Mennyi különös és mindnyájunk által ismert régi szabolcsi és nyiregyházi alakokról írt — nem is írta, de hegedülte, mert muzsika volt minden sora — remek történeteit. A Zathureczky vénkisasszonyok, akik szájukban szivarral ültek a kissé vedlett hintón, mikor Pazonyból a városba bekocsikáztak — és a kocsi a bakon mindig fiatal és mindig jóképű legény volt... No és Pucér Jóska, akit csakugyan úgy nevezett az egész város, vajon miért? mert mellig érő nagy szakállt viselt. Vagy Andercs a táncmester, aki az udvarán taníttatta mazurka lépésekre az iparos ifjúságot, maga hegedült hozzá és énekelte a taktust: Almafától-körtefaig.

Legifjabb korában a gimnazista Krúdy még nem írt ezekről az emberekről, történeteinek színtere első írásaiban Budapest, Párizs, az olasz tengerpart, holott sehol e városokban nem járt a diák gyerek. De csak néhány ilyen fantasztikus légkörben játszódó és nagyon kevésbé valószínű történetet írt meg, 1894-ben már néhány olyan novellát is írt, amelyekre ma is rá lehet ismerni: ezt Krúdy Gyula írta.

A három csillaggal jelzett elbeszéléseknek is voltak mondatai, amelyeket senki más nem írhatott, csak Krúdy Gyula. A kedves, egyszerű, sőt bölcs befejező mondatok! „Dal a szerelemtől” című novella például így végződik: „Kálmán motyogott valamit a boldogságról meg a nagybátyjáról, aki vén és akinek sok pénze van.” Ez a novella utolsó mondata. Tiszta, tévedhetetlen Krúdy írás ez, pedig amikor ezt írta, 16 éves volt és hetedik gimnazista.

A sok között volt egy jellegzetes Krúdy írásforma: Volt helyett azt írta: vala. „Egy napon azonban, talán éppen tavasz vala akkor” írta az ifjú Krúdy Gyula, de így írta ezt évek után is.

„Később jött egy pislogó szemű szedő gyerek, hogy jöjjön már a nyomdába, mert a kiadó haragszik, hogy annyi ideig gyászol egy asszonyért. Hát elment aztán.” Ez is befejező mondata az egyik novellának és ezt is a 16 éves Krúdy Gyula írta és nem is írhatta más.

Feljegyzendő, hogy Krúdy Gyula a gimnázium önképző körében, egyetlen esettől eltekintve, többször soha nem szerepelt. Ez az egyetlen eset az önképző kör egy novella-pályázata volt, amelynek díját, de csak részben, Krúdy nyerte el, Liza menyasszony című novellájával. A díjat, 30 forintot ugyanis megfizették közte és egy osztálytársa között, Gyula ezt rossz néven vette, mert a másik nyertes munkája szerinte még dicséretet sem érdemelt. Az osztálytárs — különben első eminens — valóban sose lett író, nem is próbálkozott többé a szépirodalommal, bankigazgató lett belőle. Krúdy soha többé nem írt az önképző kör részére, különben is leicsinyelte ezt az írói munkát, hiszen az ő írásait már kinyomtatták és azokat nem diákok, de felnőttek olvasták.

Krúdy Gyula érettségi után 17 éves korában Debrecenbe, majd Nagyváradra került tulajdonképpen joghallgatónak, hogy folytassa a nagypapa és az apa mesterségét. De egy pillanatig sem hallgatta a jogi előadásokat, úgy sejtjük be sem iratkozott, ellenben haladéktalanul dolgozó társa lett a debreceni, illetve nagyváradai lapoknak.

Azonban nem volt sokáig maradása sem Debrecenben, sem Nagyváradon. Gyűlölte a sablonos újságírói munkát és különben is Pestre vágyott, Pesten akart író lenni.

Ez időtől fogva nem írt többé nyíregyházi lapba, írásait kezdték a pesti lapok közölni, de látogatóba gyakran elnézett szülővárosába. Ám napközben Nyíregyházán senki nem látta, Aludt vagy írt, bizony senki nem tudta, csak úgy uzsonna időben, délután 5 óra tájban jelent meg a „Jurás bácsi” vendéglőjében, ahol már várta a legjobb és legkitartóbb nyíregyházi barátja, Kálnay László ügyvéd és író. Kálnay sokkal idősebb volt Krúdynál, apja lehetett volna, mégis olyan ifjonti cimboraságban éltek, mint két egykorú nagyon fiatalember. Kálnay nem tartozott a jól kereső ügyvédek közé, nem is sokat törődött az irodájával, ott is hagyta pár év múlva végképp az ügyvédséget s lapot indított Nyíregyházán. Negyven éves már elmúlt, mikor író lett, kicsit régies, hosszadalmas, de tehetséges elbeszéléseket írt, melyeket Rákosi Jenő Budapesti Hírlapja közölt. Nem is írt másüvé, kizárólag csak a Budapesti Hírlapba. A kinézésében volt valami művészies, őszbe vegyült császárszakállt hordott, széles fekete szalagon szemüveget, a fekete szalag a fülére volt csapva és télen hatalmas nagy bundában járt, amelyet szorosan összefogott magán. Ez a bunda rendkívüli viselet volt abban az időben, bundát a férfiak csak kocsin vagy szánon való utazás közben viseltek, városban bársony galléros vastag télikabát volt a módi. A bundás Kálnay azonnal látni lehetett, hogy nem valami közönséges nyárspolgár, sokkal több annál: művész—író. Ezenkívül okos, szellemes, meglehetősen művelt ember is volt, csak éppen ... csak éppen az italt és az éjszakázást szerette módfelett.

Nos, ez az öregedő Kálnay László kebelbarátja volt a fiatal Krúdy Gyulának, akit az említett uzsonna időben már várta Jurás bácsinál az egyszer és mindenkorra lefoglalt külön asztalnál. Fél liter nyíri vinkó már az asztalon állott, mindig fél literenként rendelték a bort, hozzá természetesen a megfelelő szódavíz.

Most aztán mélyen az éjszakába benyúló italozás következett, egyik félliter a másik után és mert a hosszú bajuszú Jurás vendéglőjét éjfélkor bezárta, a két barát elindult végiglátogatni az összes éjjeli kocsmákat és kávéházakat, volt ilyen szép számmal Nyíregyházán. Egy-egy helyen csak rövid időre tanyáztak, csak egy pohár italra néztek be, de ez a pohár ital már többnyire nem nyíri vinkó volt. Miről beszélgettek vajon az ötvenéves öregedő író s a 20 éves Krúdy Gyula? Ki tudná megmondani, de olykor dúdoltak mind a ketten, dúdolva haladtak az éjszakai Nyíregyháza utcáin és sokáig egy szót sem szólottak egymáshoz.

Mondtuk, hogy a nagypapa, id. Krúdy Gyula, a 48-as honvédtiszt érdekes és különös ember volt, mégis az unoka, aki pedig a vármegye minden érdekes emberét tollára vette, nagyapját sohasem említette egyetlen írásában sem.

El kell mondani azt is, hogy az öreg honvéd nem szerette legidősebb unokáját. Tanuljon, ne firkáljon, ez volt a véleménye. Sokkal jobban szerette a fiatalabb Krúdy fiút, aki tényleges katonatiszt volt, honvéd-husár s talán az első világháborúban pusztult el.

De hát az öreg honvéd, id. Krúdy Gyula tévedett, mikor firkoncnak minősítette unokáját, de nem tévedett Porubszky Pál, aki felismerte vagy legalábbis megsejtette gimnazista gyerek munkatársában azt a Krúdy Gyulát, aki korának egyik legszínesebb rajzolója és csengőbongó édes szavú regélője lett.

FALLENBÜCHLNÉ AMBRUS GIZELLA

IRODALOMTÖRTÉNET ÉS EMLÉKIRATOK

— Megjegyzések Csathó Kálmán könyvéhez —

Az irodalomtörténet számára fontos forrásmunkául szolgálhatnak az emlékiratok, ha szerzőjük elfogulatlan és mindenben az igazsághoz ragaszkodik. De egyenesen káros lehet irodalomtörténeti szempontból az olyan mű, amely mendemondák alapján készült, vagy amelynek szerzőjét harag, ellenszenv, valami sérelem emléke stb. befolyásolja. Az ilyen munka annál károsabb, minél közelebb állt szerzője ahhoz, akiről munkájában megemlékezik, mert a hitelesség látszatával hamis képet visz az irodalmi köztudatba. Ez utóbbi munkákhoz tartozik Csathó Kálmán Ambrus Zoltánról szóló tanulmánya (Ilyeneknek láttam őket. Régi nemzeti színházi arcképalbum. Bp. 1957, Magvető. 46–67.)

Csathó a hitelesség látszatával — mint rendező öt évig dolgozott Ambrus közvetlen közelében — tárgyilagosságot emlegetve, mond lesújtó bírálatot Ambrus Zoltánról mint igazgatóról. Nem volt jó igazgató, de szerencséje volt — mondja róla, anélkül, hogy ezt komoly érvekkel bizonyítaná.

Szerencséje volt? Ambrus igazgatóságának ideje (1917–1922): háború, forradalom, ellenforradalom, román megszállás és cenzúra, dühöngő infláció évei; csak olyan darab kerülhet bemutatásra, amelyhez a díszleteket, jelmezeket a régiekből lehet átfesteni, átalkítani; új külföldi darabot vásárolni nem lehet, nincs némaszemélyzet, megfelelő zenekar; az igazgatónak folytonos harcot kell folytatnia a tagok fizetésének rendezéséért és különböző segélyeiért. Színművészeti Tanács, igazoló bizottság... ez az a nagy szerencse, amit Csathó emleget?

Mi a kötelessége a Nemzeti Színház vezetőjének? Mivel érdemelheti ki a jó igazgató elnevezést? Ez talán nem lehet vitás: jó darabokat kell adnia jó előadásban és gondoskodnia kell a megfelelő pénztári bevételről. Ambrus a kor legkiválóbb színműfőirőinek darabjait hozta színre: Móríc, Bródy, Herczeg, Molnár, Szomory, Lengyel Menyhért, Voinovich darabjai szerepelnek a bemutatások között. (A Hevesi-Rezsim nagy sikerei: Harsányi Ellák-ja, Csathó Új rokon című darabja is még Ambrus műsorából valók); ő maga kérte fel a szerzőket, hogy írjanak darabot a Nemzeti Színház számára. Klasszikus darab — magyar és külföldi — sohasem került annyi színre, mint Ambrus Zoltán idejében. Az előadások jelentékeny része „táblás ház” előtt folyt. Ambrus igazgatósága alatt nemcsak, hogy deficit nem volt — mint előbb mindig —, hanem, ami az állami színházaknál ritkaság számba megy, jövedelmezett a színház.

Mire alapítja Csathó kedvezőtlen véleményét? Arra, hogy ők, a tagok, nem tartották Ambrust jó igazgatónak, mert nem pajtáskodott és nem gorombáskodott velük. Nem tartották színházi szakembernek, mert nem vett részt a rendezés munkájában, mint azok az elődei, akik előbb ügyelők, majd rendezők voltak. De ami azoknál természetes volt, az Ambrusnál, aki maga sohasem volt rendező, póz és nagyképűség lett volna. Ambrus csakugyan rábízta a rendezést a színház — kiváló — rendezőire, maga az irányítás munkáját végezte. Műsorok, pénztári jelentések, színikritikák azt tanúsítják, hogy a munkáknak ez a megosztása nem vált kárára a színháznak. Csathó hibájául rója fel Ambrusnak azt is, hogy a színházat irodalmi intézménnyek tartotta. Hogy az igazgató ebben tévedett volna, az legalábbis vitatható.

Csathó szinte kócosan igyekszik Ambrustól mint igazgatótól minden érdemet megtagadni. Nem érdekelte a színészek játéka, nem értett a színjátszáshoz, nem értett a tehetségek felfedezéséhez... Mindennek az ellenkezőjét tényekkel lehet bizonyítani. A szereposztás munkáját mindig maga végezte; „minden szereplő a helyén volt” olvassuk újra meg újra az egykorú színházi kritikákban; és talán mégsem lehet véletlen, hogy a számtalan „ajánlott” színész közül éppen a tehetségeseket szerződtette...

Olimposzi magasságban trónolt az igazgatói irodában — mondja Csathó, de mindjárt hozzáteszi: mindenki bemehetett hozzá és amit emberileg tehetett, mindent megtett a tagokért. Ez utóbbi állítás szóról szóra igaz. De hol itt az olimposzi magasság?

Lehet-e valami jelentősége irodalomtörténeti szempontból Ambrus igazgatói működésének? Az, hogy milyen igazgató volt — hogyan végezte a vállalt munkát — szintén hozzátartozik emberi és írói jellemzéséhez.

De Csathó nemcsak Ambrus igazgatói működését ítéli meg tévesen. Mint íróról is a valóságnak meg nem felelő dolgokat állít. Nem írt a színészek játékaról — mondja. Tévedés; kritikáiban mindig írt az előadásról is. Úgy látszik, Csathó csak a kötetekben megjelent bírálatokat olvasta, amelyekből Ambrus kihagyott minden napi aktualitást, tehát a játékról szóló részt is. De nemcsak az előadással kapcsolatban írt a színészekről. Köteteket lehetne összeállítani a magyar és külföldi színészekről írt cikkeiből; csaknem félszázad minden kiváló színjátszója felvonul írásaiban. Mindez megtalálható a Pesti Napló, Magyar Hírlap, Pesti Hírlap régi évfolyamaiban.

De a legbántóbb, legigaztalanabb Csathónak ez az állítása: „úszott az árral, nem kockáztatott meg önálló véleményt”. Azt mondhatnók: Ambrus mind újságírói, mind színkritikusi működése szembenúzás az árral. Szembenúzás a hatalmonlevőkkel, szembenúzás a közízléstelenséggel. Mindig önálló véleményt nyilvánított, kritikáiban éppúgy, mint minden más írásában. Még párba is volt Keszler Józseffel Björnson: Erőnkön felül című darabjáról írt, nagyon is önálló véleményt nyilvánító kritikája miatt.

Mint emberről is teljesen hamis képet — regényeiben szereplő karikatúra-alakokhoz hasonló karikatúrát — ad Csathó Ambrusról, egy-egy tréfás mondatát nagyképp komolysággal bírálja. Szinte úgy tűnik, az a cél vezeti, hogy nevetségessé tegye. De írása nem annyira az igazgató képét idézi az olvasó elé, mint az emlékirat szerzőjéét: a rendezőt, aki titokban kineveti az igazgatót; a gyerek, aki a tanító háta mögött számárfület mutat...

Ambrusnak Bajor Gizivel való kapcsolatát is egészen tévesen ítéli meg Csathó. Nem az igazgató járt a művésznő után, hanem a művésznő az igazgató után — természetesen számtásból. Ambrust ez mulattatta, de szerepeket nem ezért adott Bajornak, hanem mert az akkori fiatal színésznők közt a legjobbnak tartotta. Talán már nem lehet vitás, hogy nem tévedett. Különben Csathó is elismeri, hogy Bajor Gizi később sem szerepelt kevesebbet. De amit a másik igazgatónál rendjénvalónak talál, azt Ambrusnál „primadonnauralom”-nak mondja. Ez az, amit Csathó tárgyilagosságnak nevez.

Tanulmánya végén mintegy másfél oldalon a legnagyobb magasztalással szól Ambrusról mint íróról. Ezt a szinte odaragasztottnak ható részt úgy látszik azért írta, mert maga is megsokallotta azt a sok bántó dolgot, amit Ambrusról összehordott. Ambrusról, aki — mint maga mondja — barátsággal volt iránta és — ezt Csathó nem említi — barátságának komoly tanújelét is adta.

Az „Ilyeneknek láttam őket” kétségtelenül igen érdekes, szellemesen megírt, szórakoztató munka, de akinek irodalomtörténeti adatokra van szüksége, az ne merítsen belőle.

SZIJ REZSŐ MEGJEGYZÉSEIHEZ

A történész mindig szereti a filológus részéről jövő kritikát. Készséggel adok helyet még több megjegyzésnek is Csombor-cikkemmel kapcsolatban, amelyet kizárólag arra szántam, hogy bizonyos történelmi kereteket megvonjak, másrészt szerzőnk egyetemes történeti megfigyeléseinek hitelességét és európai szinten is számottevő értékeit néhány vonással kiemeljem. Éppen a történetiesség igényeinek tudható be, ha bizonyos kérdésekben a tipizálás a hibás általánosítás felé vitte a megfogalmazást. A történeties álláspont ugyanakkor kötelez is, és ebből a szempontból látszik kívánatosnak esetleg módszertanilag tanulságosnak is, ha a fő megjegyzéseket érintjük.

1. Készségesen elismerem, hogy az a formula, mely szerint a Zuchthausokban szegények dolgoznának, nem helyes. Ám semmiképpen nem fogadható el Szij nézete sem, aki a dologházakat azonosítja a javítóintézetekkel, „amelyekbe azokat gyűjtik egybe, akik dolgozhatnak, de nem akarnak, továbbá azokat az elzúllott fiatalokat, akikkel a szülők már nem tudtak mit kezdeni”. (Irodalomtört. Közlemények 1957. 1—2. sz. 121. l.) Azokról az intézményekről van szó, amelyekbe belekényszerítették az új társadalom rendjébe a termelész-közeitől megfosztott elemeket. „Így a földjétől erőszakkal megfosztott, elűzött és csavargóvá tett falusi népességet *groteszk és terrorista törvényekkel* belekorbácsolták — bélyegezték és — kínozták abba a fegyelembé, amelyet a bér munka rendszere megkövetel”. Így jellemzi a folyamat lényegét Marx (A tőke. I. 1948. 797. l.) miután utalt többek között a Németalföldre vonatkozó 1537-es V. Károly-féle rendeletre és a Hollandia rendjeinek városainak 1614. márc. 19-i ediktumára. A „véres törvények” és a nyomukban kinőtt dologházak „grotesksége” elsősorban abban állott, hogy „a mai munkásosztály apáit mindenekelőtt megfenyítették azért, mert kénytelenek voltak csavargókká és pauperekké lenni. A törvényhozás „önkéntes” bűnözőknek kezelte őket...” (Marx, uo. 794. l.) Ilyen „javításra szoruló” elemek tették a hollandiai dologházak lakóinak többségét is. A morális megbélyegzés mögött a kapitalista társadalom fiatal korának kegyetlen vonásai húzódnak meg, melyek inkább a dologházak fenntartóira ütnek vissza. Valóban Hollandia modernségére utalnak, de éppen nem a gondoskodás, emberségesség szellemét sugározzák. Az első kapitalista állam társadalma éles fényárnyék kontrasztokat mutatott. Az én hibám az volt, hogy a pauper kifejezést egyszerűen „szegényre” fordítottam, anélkül, hogy magát a képletet megmagyaráztam volna. Szij korrekciója pedig könnyen vezet a születő kapitalista társadalom helytelen megítéléséhez és a hollandi fejlődés ellentmondásosságának eltompításához.

2. Ide kapcsolódik a vallási kérdés megítéléséhez szükségesnek látszó észrevételem is. Az, hogy Hollandia a XVII. században a „gondolatszabadság klasszikus hazája” (I. K. 1957. 1—2. 122. l.), egyáltalán nem áll ellentétben azzal, hogy az 1616—18-as években (és máskor is) különös élességgel lángoltak fel a vallási harcok, éppen a kifeleződött osztályellentéték talaján. A nagyszámú történeti feldolgozás elsorolása helyett (tájékoztató a legújabb összefoglalás, az *Algemeene Geschiedenis der Nederlanden* VI. kötete) legyen szabad megemlíteni a hágai „sáros koldusok” tevékenységét, a barikádharcokat Leydenben, tömegítéleteket Amszterdamban (1617), általában a nagy nyugtalanságot és vallási villongásokat, melyek nemcsak az osztályellentéteket, hanem a rendi és monarchista (Oraniai) törekvések harcát is leplezték bizonyos mértékben. Ha el ismerjük is Vliessingen speciálisabb helyzetét, a Csombor által megfigyelt jelenségek mégis az egész ország viszonyaira jellemzők voltak, legalábbis ekkor.

3. Az ún. protestáns abszolutista ideológiát nem kívánom bővebben érinteni, fejtegetve ennek külföldi forrásait. Semmiképpen nem tudom azonban lebecsülni a Bazilikon Doron hatását, annál is inkább, mert Korocz György előbb fordította le, mintsem I. Jakabból Bethlen kiábrándulhatott volna a tőle várt segítség elmaradása miatt. Még az Europica Va-

rietas megjelenése idején, 1620 elején sem volt nyilvánvaló az angol politika ártalmassága Bethlen előtt, hiszen éppen azért kötötte a szövetséget Pfalzi Frigyessel, hogy apósa segítségével megnyerje tervei számára. Másrészt politikai konjunktúrák és dekonjunktúrák nem befolyásolhatták az ideológiai hatások közvetítődését, mint ahogy Sziij állítja, Pataki Füsüs nyugodtan felhasználta I. Jakab művét. Bethlen egyébként szövetséget is kötött Angliával harmadik harca alkalmával. Mindezekon túl nyilván helyes, hogy Csombort nem Korocz György iránt érzett barátsága vitte az „abszolutista” ideológia talajára (ezt én sem állítottam), viszont tagadhatatlan a Basílikon Dorontól kapott impulzus, még feltételezhetően Csomborra is, annak ellenére, hogy Bethlen külpolitikájának lelkes híve volt.

4. Hogy bizonyos folyamatok bonyolultsága mily könnyen vezet félreértésekhez, helytelen nézetekhez, mutatja az eddigi magyar történeti irodalom is, mely nem tudta kellően ábrázolni Bethlen és a rendek viszonyát. Nem áll módunkban ezt részletezni, csupán eddigi kutatásaink alapján szeretnők kihangsúlyozni, hogy a központosító és rendi érdekek ellentéte korántsem olyan egyszerű, mint Sziij is állítja. A rendek ugyan 1620 elején még nem álltak el Bethlentől, sőt királyukká akarták választani, de előbb is, később is hiányzott hathatós támogatásuk. Ámde nem azért, amit Sziij említ: „mert a fejedelem politikájának plebejus és városias vonásai letagadhatatlanok” (I. K. 1957. 1—2. 124. 1.). Bethlen „plebejus” vonásairól szóló megjegyzés sok hiányosságot sejtet Bethlen Gábor, különösen az 1619—20-as évek politikájának megértése terén. Ezért mi, történészek vagyunk a felelősek, és szükségesnek látszik végre egy tudományos igényű monográfia megjelentetése e témakörrel.

Végül azt szeretném megemlíteni, hogy az Udvari Scholát én is törésnek értékelem Csombor irodalmi tevékenységében, de Sziij idevágó és más kiegészítései igen értékeseknek tűntek fel, és ezek alapján is nagy várakozással tekintek készülő Csombor-életrajza elé. A történetiesség azonban elsőrendű követelménye az ilyen természetű vállalkozásoknak.

SZIKLAY LÁSZLÓ

TALLÓZÁS CSEHSZLOVÁKIAI LEVÉLTÁRAKBAN

(1957. IX. 18.—X. 17.)

A magyar—szlovák irodalmi és kulturális kapcsolatok múltjában még ma is sok a fehér folt; még ma is sok megoldatlan kérdés merül fel a kutatásban, ha nem fogadja el az ilyen vagy amolyan elfogultság-szülte vulgarizálás tételeit. A két irodalom párhuzamos jelenségeinek, az egyes írók egymásra gyakorolt hatásának és személyes kapcsolatainak kutatása közben viszont mind mélyebb és mélyebb meggyőződésünkké vált, hogy e kapcsolatoknak minél tökéletesebb, a lehetőségig teljes feltárása révén nemcsak a két nemzet: szlovák és magyar viszonyának történeti alakulását fogjuk tisztábban láthatni, hanem sok hasznos adalékkal szolgálhatunk majd magának a magyar, illetőleg szlovák nemzeti irodalomtörténetnek is. Ján Chalupka Csokonai-kultusza nemcsak a reformkor szlovák—magyar viszonyának a megvilágításához ad érdekes adalékokat, hanem — Csokonai utóéletének vizsgálata közben — a magyar irodalomtörténet színterét is tágítja. Hviezdoslav ifjúkori magyar versei nemcsak azért fontosak, mert magyarázatot adnak a nagy szlovák költőnek a legnehezebb helyzetekben is emberséges álláspontjára a nemzetiségi kérdésben, hanem azért is, mert megmagyarázzák, kiegészítik, finomabbá árnyalják magának a költőnek is sok-sok eddig csak elnagyoltan ismert vonását.

A magyar—szlovák irodalmi kapcsolatok teljes feltárása viszont igen gondos, aprólékos könyv-, hírlap- és levéltári kutatást tesz szükségessé. Olyan kérdéssről van szó, amelyet a letűnt korok nacionalista tudománya egyáltalában nem tartott felszínre, vagy ha néha mégis felvetette, csak a maga elfogult nacionalizmusa szempontjából, torzán, a valóságot ilyen vagy olyan irányban durván meghamisítva. Tények egész sora merült így feledésbe: néha csak egy detektívhez hasonló türelemmel és nyomozó készséggel lehet rekonstruálni azt, ami a maga idejében természetesnek látszott.

Munkánkhoz ez a sok aprólékos kutatást megkövetelő jellege teszi szükségessé, hogy ne csak itthon, hanem csehszlovákiai könyv- és levéltárakban is nyomozunk a két irodalom elfelejtett összefüggései után. Ezért mondunk hálás köszönetet a Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának és az Irodalomtörténeti Intézetnek, hogy 1957. szeptember 18-tól október 17-ig tartó egyhónapos tanulmányutunkat lehetővé tette s így nagymértékben elősegítette elemző és szintetikus munkánkat egyaránt.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy egy hónap nem volt elég mindazoknak a feladatoknak a megoldására, amelyeket az elinduláskor magunk elé tűztünk. Munkatervünk „sokat markolt”; több helyen kellett rendkívül nagy anyagot átnéznünk s ez sok helyen végződött azzal, hogy mindössze csak a kutatási területünk szempontjából érdekes dokumentumok meglétét regisztráltuk s megállapítottuk, hogy egyszer valakinek ezt a munkát a kérdéses levéltárban folytatnia kell. A talált anyag részletezése előtt meg kell jegyeznünk azt is, hogy teljes, kerek egész talán egy feldolgozott anyag rész sem nyújtott: inkább csak apró rész-adatokat meglevő problémáink megoldásának a megkönnyítésére.

A pozsonyi volt evangélikus liceumban, a prágai Nemzeti Múzeum strahovi Irodalomtörténeti Múzeumában, az alsókubini Hviezdoslav-múzeumban és a mártoni Slovenská Múzeumnak a levéltárában, valamint a pozsonyi Egyetemi Könyvtárban végeztünk kutatásokat. Ez utóbbiban 22 különböző cseh és szlovák monográfiát és folyóiratcikket jegyzeteltünk ki: — olyanokat, amelyek itthon nincsenek meg s amelyekre részben most munkában levő témáinkhoz, részben pedig a szlovák irodalomtörténetnek magyar kutatók számára készülő kézikönyvéhez van szükségünk.

Levéltári kutatómunkánk a magyar—szlovák irodalmi és kulturális kapcsolatok három területére: Krman Dánielnek, Rákóczi politikai hívének s a szláv öntudatosodás korai szlovák képviselőjének az életére, Kollár János pesti éveinek s magyar kapcsolatainak a feltárására

és *Hviezdoslav* eddig még ismeretlen magyar kapcsolataira terjedt ki. E három nagy témakörön kívül feldolgoztunk még egyéb — kapcsolatainkat érintő — anyagot is, beszámolónk végén azokat is meg fogjuk említeni.

*

A pozsonyi evangélikus líceum levéltára igen sok *Krman*-kéziratot tartalmaz, ezek között vannak olyanok, amelyeket már feldolgozott a magyar vagy a szlovák irodalomtörténet- vagy történetírás, de vannak olyanok is, amelyek még ismeretlenek. Örömmel értesültünk róla, hogy *Krman* híres latin nyelvű útírása, amelyben XII. Károly svéd király táborába végzett követjárását mutatja be s amely 1894-ben jelent meg nyomtatásban a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában,¹ a közeljövőben az eredeti kéziratból vett kiegészítésekkel fog szlovák fordításban megjelenni *Krmannak* több mint 150 kiadatlan levelével együtt. Ez minden bizonnyal elő fogja segíteni a *Krman* személyében is megtestesülő XVII—XVIII. századi magyar—szlovák kapcsolatoknak a tisztánlátását. Mivel ez alkalommal Pozsonyban aránylag csak rövid időt töltöttünk, a liceumi levéltár nagy és érdeklődési körünk szempontjából igen gazdag anyagának felmérése után *Krmannak* mindössze egy kéziratot, tudományosan eddig feldolgozatlan munkáját néztük át. A mű — *Krman* kezeírásával — az *Acta histor. patriae c. vegyes* anyagot tartalmazó, bekötött kéziratgyűjtemény III. kötetében található s benne *Krman* Dániel a magyarországi protestantizmus, helyesebben a magyarországi evangélikus egyház történetét írja meg latinul. A mű három részből áll. Bevezetésül *Krman* „Pannonia” és „Illyria” földrajzát ismerteti: Magyarországot és a Balkán-félsziget északi részét egy tájnak fogja fel, régi auctorokra hivatkozva írja le egyes tájegységeit, nevezi meg fontosabb városait és fejt ki, hogy ez a két táj együvé tartozik és egymásra van utalva. *Krmannak* ez a Béli Mátyást megelőző műve is tükrözi azt, amit egész élete: amikor Illyria legelterjedtebb nyelvéről, a szlávról szól, szavaiban ott érezzük — persze, kezdetleges formában — az író szláv tudatát, ugyanakkor viszont itt is, de más helyeken még inkább patriotizmusát is, amely természetesnek veszi és szükségesnek tartja a közös hazában több nép együttélését. A mű második része egyetemes keresztyén egyháztörténet, az utolsó, harmadik két alfejezetre oszló rész a magyarországi fejlődésről szól. Az első alfejezet címe: *De publica et memoranda Evangelii Christi in tota Hungaria propagatione*. Magyar egyháztörténet tehát, amely Vajk megkeresztelésével kezdődik; kétségtelenül érdekes egyháztörténeti fejtegetései mellett a szerzőnek azok a kitérései számíthatnak alaposabb érdeklődésre, amelyeket a politikai történet területére tesz. Csak példaképpen említjük meg a *Dózsa-szabadságharc* részletes leírását. Érdekes a szerző álláspontja, amely talán egyéb — ma még kellően meg nem világított — álláspontjára is fényt vet: elftéli a rend, a béke megbontását, de sajnálkozik a nép nyomorán és szomorú sorsán. A második alfejezet: *De Lutherana Evangelica Praedicatione* a németországi eseményekből indul ki, elmondja, hogy — szerinte — hogy jött a mozgalom hazánkba s azután sorolja fel — mechanikusan — a magyarországi prédikátorokat. Érdekes részleteket tartalmaz a magyarországi luteranizmus történetéből.

Krman másik kézirata, amely ugyancsak az *Acta histor. patriae* IV. kötetében található, a börtönben elhunyt szuperintendensnek 1739-ben sajátkezűleg írt nyugtája, amely szerint *Krman* a börtönben kapott ellátására augusztus utolsó napjától november utolsó napjáig a császári kasszából 17 forint 55 krajcárt vett föl.

Sokkal terjedelmesebb anyagot sikerült átnéznünk s ezért kutatásunk is eredményesebben végződött a prágai, strahovi Irodalomtörténeti Múzeum levéltárában. Ide főleg azzal a céllal mentünk, hogy *Kollár Jánosnak* itt található hagyatékát átnézve feleletet kapjunk több, Magyarországon meg nem oldható kérdésre s ezzel további kutatásainknak irányát tudjunk szabni. A magyar—szlovák viszony története és a reformkor alaposabb ismerete szempontjából egyáltalában nem közömbös, hogy a szláv kölcsönöség-eszme megalapítója kiket ismert és kikkel érintkezett Pesten harminc éves itteni lelkészkedése alatt. Vajon a magyar irodalomhoz és a magyar kultúrához való viszonya teljes mértékben olyan negatív-e, mint ahogy azt *Kollárnak* éles egyház- és napolitikai harcai feltüntetik? Magyarországon ebben a kérdésben kevés útbaigazításra lertünk. Tudtunk róla, hogy *Petényi Salamon*, a szlovák származású híres magyar ornitológus, jóbarátságban volt vele és — mint ahogy más helyen közölni fogjuk — játszott is némi közvetítő szerepet a magyar kultúra és a nagy szlovák író között;² tudtuk, hogy *Esztergályi Mihály* fordította a prédikációit magyarra³ s hogy

¹ Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI—XVIII. századból. köt. Bp., 1894. III. *Mencsik Ferdinánd és Kluch János: Krmann Dániel superintendens 1708—1709-ki oroszországi útjának leírása.* 425—594.

² Vö.: „Pest, 1848^{ki} télhő 17^{én},” kelt, *Haan Lajos*hoz Békéscsabára intézett levelével. *Haan Lajos* evelezésében a békéscsabai Megyei Könyvtárban. Rk. 8. jelzés alatt.

³ *Jan Kollár: ... Kázně a Reči... II., Buda, 1844. V.—VI.*

Haan Lajos szerint híres lírai-epikus költeményének, a Slávy dcérájának a szonettjeit németre Rummy Károly György, magyarra pedig Thaisz András fordította,⁴ ismertük — különösen a Slávy dcéra előhangjának — későbbi fordításait.⁵ Fried István, fiatal kutatótársunk vetette föl Kollár és Rummy kapcsolatainak a kérdését s hívta föl a figyelmünket Rumynak a szláv kölcsönösség-eszmét értékelő, Kollárt mégis a sajátos magyarországi fejlődésbe beágyazó, igen érdekes Slávy dcéra-recenziójára.⁶

Mindez igen kevés volt ahhoz a sok negatívumhoz képest, amit a magyar—szlovák viszony szempontjából Kollárral kapcsolatban mind a magyar, mind pedig a szlovák nacionalista tudomány eddig állított. A Prágában, valamint — kis részben — a Slovenská Matica levéltárában talált anyag most közelebb vitt a kérdés tisztánlátásához. Prágában Vratislav Šembera: Biographie Johann Kollárs c. kéziratos munkáját, Ján Blahoslav Benedictinek, Csaplovics Jánosnak, Jozef Jungmannnak, František Palackýnak, Székács Józsefnek, Ján Šafáriknak, Pavel Jozef Šafáriknak, Ján Šuleknek és Pavol Tomášiknak Kollárhoz, valamint Kollárnak Gregor Kontsi lengyel íróhoz, Majláth Jánoshoz, Václav Hankához, Kampelíkhez, menyasszonyához — majd feleségéhez — Wilhelmine Friderike Schmidthez, Wactaw Aleksandr Maciejowskihoz, Jaroslav Pospíšilhez, Seberiny Jánoshoz, anyósához: Schmidtné asszonyhoz, Eudovit Stúrhez, Jan Erazim Vocelhez, a Slovenská Matica mártóni levéltárában pedig Pavel Jozefyhez írt leveleit néztük át.⁷ Ez a hatalmas anyag filológiai feldolgozásra vár. De ez előtt a feldolgozás előtt, mindjárt az első olvasásra is adódnak olyan tanulságai, amelyek a továbbkutatás szempontjából már itt is lerögzíthetők. Ezek a tanulságok a következő területen segítik elő tisztánlátásunkat: Kollár kulturáltsága és családi viszonyai, a pesti környezetben való elhelyezkedése, személyes ismeretségei és — utójára, de nem utolsósorban — a Národnie spievanky forrásai, gyűjtési módszere területén.

A feldolgozott levéltári anyag elmélyíti és kiegészíti eddigi ismereteinket Kollár német kulturáltságáról és családjának német társalgási nyelvéről. Šembera említett kéziratban életrajza — a gazdag-Kollár irodalom más életrajzaihoz hasonlóan — említést tesz arról, hogy ezt a német kulturális érdeklődést Kollár tulajdonképpen már körmöc- és tesztercebányai tanulói éve során, majd besztercebányai nevelőskodása idején, a Kolbenhayer-családnál megszerezte. Šembera részletesen leírja látogatását Goethénél s azt, hogy hogyan fordított le a szláv népek költészetére iránt mindig rendkívüli módon érdeklődő nagy német költő számára néhány szlovák népdalt. De ennél sokkal érdekesebb, hogy német kulturális érdeklődését már mint a szláv kölcsönösség-eszme előharcosa, tehát pesti lelkész korában sem adta fel. Nemcsak leendő anyósához 1820. VI. 19-én írt levele tanúskodik erről, amelyben — lehet, hogy csak „captatio benevolentiae” kedvéért — ír arról, milyen könnyen lehet Pesten német irodalomnak még legfrissebb termékeihez is hozzájutni; hanem családi levelezésének többi dokumentumai is. Hogy családjában leginkább a német volt a társalgási nyelv, azt éppen feleségéhez írt levelei bizonyítják a legjobban. A családi levelezésben egyetlen egy olyan levelet sem találtunk, amely ne német nyelvű lett volna. S ha ez a tény nincs is Kollár magyar kapcsolataival szoros összefüggésben, azt mégis sejteni engedi, hogy Kollár életében, egész magatartásában az átmeneti korszakokra általában jellemző több ellentmondásnak lehetünk tanúi. Ez az ellentmondásosság ezen a ponton abban nyilvánul meg, hogy amíg Kollár egyfelől éles gyűlölettel fordul a „závistná Teutonia” (irigy Teutónia) felé s a szlovák hanyatlásáért elsősorban őt teszi felelőssé, amíg Pesten körömszakadtáig harcol a német egyház-község ellen s állítja fel a szlovákokat, — egész alapműveltsége, kulturális érdeklődése, sőt, legközelebbi hozzátartozóival a társalgási nyelve is a német.

Ha már most a feldolgozott levelek alapján Kollárnak a pesti kulturális környezetbe való beleilleszkedését vesszük tekintetbe, az említett kettősség s a benne megnyilvánuló ellentmondásosság még jobban elmélyül. Pestről, Budáról, a Dunántúlról és általában a

⁴ Haan Lajos: Kollár János és Slávy dcérája. Magyarország és a Nagyvilág. 1874 492—493. p.

⁵ Először Sárosi Gyula fordította le, de ez elveszett. Vö.: Haan Lajos Ifjúkori visszaemlékezésém Sárosi Gyulára. Sárosi album. Arad, 1880. 49. — Tóth László: La Société Hongroise de Presov. Revue d'Histoire Comparée, 1947. 57—58. — Bisztray Gyula: Sárosi Gyula kisebb költeményei, prózai munkája és levelezése. Bp., 1954. Akadémiai Kiadó, 23. — Csalmajai (Pajor István) fordítását: Pesti Napló, 1874. VI. 11., valamint Nógrádi Lapok, 1874. VI. 21., Gáspár Imre: A tót irodalomból. Figyelő, 1876. — Hegedűs Zoltán és Kovács Endre: Cseh és szlovák költők antológiája c. kötetben (Bp., 1952., Szépirodalmi Könyvkiadó, 20.) Devecseri Gábor a híres Előhangnak csak egy részét közli magyarul. — Gáspár Imre is fordított Kollárból: lírai-epikus költeményének 8 szonettjét (Nógrádi Lapok, 1876. 7—8—9. sz., valamint idézett tanulmányában a Figyelő 1876. évfolyamában) s Nitra, milá Nitra kezdetű dalt (Nyitra Tót nemzetiségének Kollártól) címen. Hazánk s a Külföld, 1872. IV. 11. — Magyarország és a Nagyvilág, 1874. 27. sz. — Figyelő, I. m.

⁶ Dr. Rummy: Vaterländische Ehre im Auslande. Der Spiegel, 1829. Nro. 89. 708—710.

⁷ Ebből az anyagból Jozef Jungmannnak Kollárhoz intézett leveleit A. J. Vr'atko kiadta a Časopis Českého Muzea 1880. évf.-ban; Palackýnak ugyancsak Kollárhoz intézett leveleit ua., uo., 1879; — Pavel Jozef Šafáriknak ugyancsak Kollárhoz intézett leveleit ua., uo. 1873.

magyarok-lakta vidékekről, az ott lakó nem-szlávokról általában ellenszenvvel nyilatkozik. Milyen lelkisínylőn írja le Keszthelyt, az ottani gazdasági tanintézetet, mikor *Doležálekkel* — a pesti Vakok Intézetének cseh igazgatójával — együtt Zágráb felé utaztában áthalad rajta! Veszprémről is csak azért van néhány jó szava, mert egy *Bogdan* nevű kanonokra talált ott, egyetlen szlávra a sok nem-szláv között. Ha más szlávok (csehek, lengyelek) érdeklődnek Magyarországra, a magyar kultúra és eredményei iránt, lesújtó véleményt mond és elutasító közlegyintéssel intézi el a kérdést. Ebből a szempontból nagyon érdekes *Gregor Kontskinak* feltehetően 1833-ban írt keltezetben levele, amelyben valóságos propagandát fejt ki a magyar kultúra ellen; kéri Kontskit, ne higgyen a magyaroknak, nem szeretik azokat a szlávokat, még akkor sem, ha a lengyeleknek hízelegnek; szerinte csak napipolitikai érdekből. Kontski magyar népköltési gyűjtemény iránt érdeklődik. Kollár ilyesmiről nem tud, szerinte amit a magyarok eddig kiadtak, azok nem népi költemények, hanem művelt szerzők művei. Mostanában valaki szláv népdalok magyar fordításait készíti, — fejezi be a nagyon tanulságos levelet, nyilvánvalóan *Székes József*re gondolva.

Még feltűnőbb ez a magyar kultúra iránt való érdeklődést elhárító mozdulata a csehekkel szemben. Az a nagy érdeklődés, amelyet a csehek e korban a magyar irodalom és általában a magyar kultúra iránt tanúsítottak, s amelyre *Sárkány Oszkár* hívta fel a figyelmet⁸ ebben a levelezésben is megnyilvánul. Palacký, Jungmann, Hanka és mások is fordulnak Kollárhoz, hogy adjon nekik felvilágosítást egy s más — a magyar kultúrát érintő — kérdésben, a válasz a legtöbb esetben lehűtő vagy éppen elutasító. Kollár nem vállalta a kulturális közvetítő szerepét, amelyre pedig helyzeténél és nyelvtudásánál fogva predestinálva volt. Ha viszont elolvassuk — főleg a két szuperintendenssel, Jozeffyvel és Sebesrinyvel váltott levelezésében — azokat a harcait, amelyeket az akkor fiatal és lendületbe jött magyar nacionalizmus ellen folytatott, ha tekintetbe vesszük, hogy e harcokban nem egyszer kapott — persze, adott is — sebeket, akkor ezen nincs is csodálkoznivalónk. A nacionalizmus e fiatal, kezdeti szakaszán a kulturális közvetítés szerepe nem időszerű a szomszéd nemzetek között; Kollár — akárcsak a magyar nemzeti mozgalom élén álló kortársai — csak harcra látja értelmét magyarok és szlovákok között. „Lehűtő” válaszai közül talán az a legérdekesebb és legfontosabb, amelyet az 1834-ben Brnóban történész hallgató *František Kampelíkh* írt. Közöljük a levél egy részletét magyar fordításban: „Pest és Buda nevezetességeiről, melyeket ön kér, nekem, itt lakónak nehéz valamit mondanom, hiszen itt tulajdonképpen semmi nevezetesség sincs, minden csak mag, csíra, egyszerű a bizonytalan jövő kezdete s káosz, amelyből vagy a magyar, vagy a nem-magyar világ még csak kialakulóban van.” A nemzeti fejlődés e fokán a népek békés együttélésének és közös építőmunkájának a gondolata elképzelhetetlennek látszik.

Az említett, Kampelíkhhez intézett, levél mégis arra figyelmeztet, hogy Kollár magatartása ezen a téren sem teljesen egyértelmű. Első, ösztönszerű mozdulatával elutasítja ugyan a Pest-Buda iránti rokonszenves érdeklődést, a levél végén mégis odateszi: „Azért jó volna, ha beszerezné a következő könyvet:” *Beschreibung von Pest und Ofen*”, amelyet „Schan nemrégén adott ki.”⁹ A levelek számos olyan adatot is tartalmaznak, amelyekből kiderül, hogy Kollár az elmondottak ellenére is állandó figyelemmel kísérte a magyar és általában a magyarországi szellemi életet. A *Tudományos Gyűjtemény*nek állandó olvasója volt, a Palackýval, Jungmannal, Sáfárikkal váltott levelekben igen sokszor előkerül a magyar reformkornak ez a fontos folyóirata. Egyáltalában nem csak negatív értelemben, sőt. Nagy elismeréssel szól, illetőleg szólnak róla, ha érdeklődik a szlávok iránt vagy olyan adatot közöl, amelyet irodalmi munkájukban fel tudnak használni. Így kerül sor *Mocsáry Antal*nak Nógrád vármegyeről írt magyar nyelvű munkájára is¹⁰, de az egykorú magyar irodalomnak más műveire is. Kollár a háttérből, csendesen, de figyelte az egykorú magyar irodalmat. Így pl. ismerte *Wesselényi Szózatát* és *Széchenyi Világát*. (Vö. Csaplovics Jánosnak Kollárhoz intézett, 1842. augusztusában írt levelét.)

Bármennyire hangoztatja elszigeteltségét, árságát a pesti környezetben, voltak barátai, akik nemcsak személy szerint rokonszenveztek vele, hanem harcaiban komoly segítségére voltak. Nemcsak a báró *Prónay*-családra gondolunk itt, arra, hogy bennük Kollár nemcsak nemzetiségi harcaiban, hanem minden személyes bajában is komoly támogatókra lelt. Amikor tudóbajt kapott s egy időre a hangját is elvesztette, Prónayék kihívták a birtó

⁸ Magyar kulturális hatások Csehországban 1790–1848. Bp., 1938. Bp., 1938. 55.

⁹ *Schams, Franz: Vollständige Beschreibung der königlichen Freystadt Pest in Ungarn.* Pest, 1821. Hartleben. XVIII+501 p. Kollár mind a szerző nevét, mind a mű címét pontatlanul adja.

¹⁰ (*Mocsáry Antal*): *Nemes Nógrád vármegyének történelmi, geographiai és statistikai esemertetése.* 1–4. köt. Pest, 1826.

kukra, Acsára s ott jött rendbe. Ennél sokkal fontosabb s bennünket, irodalomtörténészeket sokkal jobban érdekel kapcsolata, sőt — talán nem túlzunk, ha ezt mondjuk — barátsága *Majláth Jánossal*, a „Magyarische Gedichte” és a „Magyarische Sagen und Märchen” szerzőjével. Az az egyetlen Majláth Jánoshoz intézett Kollár-levél, amely — 1843. július 16-i keltezéssel — a strahovi levéltárban megtalálható, az arisztokratával szemben tanúsított lojális tiszteletadás hangján ugyan, de bizalmasan szól a trónfeliratnak éppen ekkor zajló ügyéről. *Jiří Palkovičnak František Ladislav Čelakovskýhoz* 1843. február 6-án írt levele meg-erősíti, hogy Majláth ebben az ügyben teljes mértékben a szlovák törekvéseket pártfogolta. Kollárnak Jozseffvel és Seberinyvel váltott leveleiből kiderül, hogy Kollár és Majláth érintkezése 1842–43-ban nem újszerű és mégcsak nem is szorítkozik pusztán az aktuális politikai kérdésre. Majláth hetenként felkereste Kollárt a lakásán, vele kávézott s a legbizalmasabb módon beszélte meg vele az aktuális kérdések részleteit. Ő volt-e a közvetítő, nem tudjuk, de Kollár kétszer is felkereste *Széchenyit* s e látogatásairól, magáról *Széchenyiről* is az elismerés hangján szól. Kollárnak Jozseffyhez 1843. február 10-én intézett leveléből idézünk pár sort: „Ma délután három órakor jött postán az Ön *Széchenyihez* szóló írása s már egy fél órán belül a kezében volt. Ahogy kívánta, én magam voltam nála személyesen s elég hosszú ideig beszélgetett velem, ámbár még mindig rekonvaleszcens és lakását nem szabad elhagynia. Alig léptem be, máris Kossuthot támadta, hogy lázadó fejek ezek s hogy éppen ezek ellen akar harcolni, de semmiképpen sem vallási gyűlöletből, hanem a politikai nemzeti ultraizmussal szemben. Ő is *data et facta* kér. Jó lesz tehát, ha *Főtisztelendő Uram* elküldi neki a nyíregyháziakhoz intézett magyar pásztorlevelét, valamint más dolgokat. Hogy ő ezt magasabb intencióra és hatásra teszi, azt én hitelt érdemlő személyektől hallottam. — Az a gondolat, hogy köszönő levelet küldjünk *Széchenyinek*, jó és szerencsés volt...”

Már ez a *Széchenyiről* szóló levélrészlet is érdekes fényt vet a nemzetiségi harcnak, valamint konzervativizmus és radikalizmus harcának a sajátos viszonyára e korban. Tegyük ehhez hozzá, hogy amikor Kollár 1847-ben *Catalogus Benefactorum promelius fundanda cathedra Posoniensis...* címen gyűjtőívet fectet fel a pozsonyi szlovák tanszék javára, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy ott a „bibliotéka” (a biblikus cseh, a konzervatív nyelv) uralmát erősítse meg az egyre jobban diadalmaskodó štúri nyelvvel szemben, Majláthon, *Széchenyin* és *Prónayn* kívül mások is a segítségére sietnek a magyarok közül, de mind olyanok, akik politikailag szemben állanak a kossuthi radikalizmussal: báró Podmaniczky János, Gosztonyi királyi tanácsos stb. Szabad-e ebből azt a következtetést levonnunk, hogy Kollár akkor, amikor „magyaromániról” beszél, amikor a „magyarizmus” ellen harcol, tulajdonképpen a haladó irányban radikális politikai irányzat ellen is hadakozik s a konzervatív, esetleg aulikus politikai beállítottságú tényezőkkel semmi összeütközése nincs? Tegyük ehhez mindjárt hozzá, hogy *Safárik* is éppen eleget ír Kollárnak a „magyarománia” ellen, de báró *Forrayval*, Csanád megye alispánjával 1823-ban igen jó viszonyban van, dicsérőleg emlékszik meg róla, hogy ő nem „magyaromán” (értsd : magyar ugyan, de nem radikális, hanem konzervatív, aki szerint — későbbi levelezésük során, 1828-ban, a Magyar Tudományos Akadémiából semmi sem lesz!) Hogyan tükröződik ebben a sajátos helyzetben a maga nemzeti öntudatát építő szlovák kispolgári értelmiségnek az osztályszemlélete? Miért tekinti szövetségesének inkább a Béccsel együtt harcoló arisztokráciát, mint a radikális céloktól, a polgári átalakulást harcoló középnemességet? Már a Magyar Tudományos Akadémiáról kimondott véleményből is nyilvánvaló, hogy báró *Forray* és *Széchenyi István* között van lényeges különbség éppen a feudális Magyarországhoz való viszonyulás szempontjából. Kollárék vajon tisztán csak a nyelvi kérdésben állnak melléjük és Kossuthékkal szemben? Ha ez nem így van, mennyi ebben a Kossuthék felelőssége? De felelősségre lehet-e bárkit is vonni a nemzetépítés e korai, átmeneti korszakában, hogy csak a saját maga nemzetiségének a — legalábbis vélt — érdekeire tekint? Kérdések, amelyekre a pusztá adatok nem felelnek meg ugyan, de amelyeket anyagunk beható analizisével és a további összefüggések kibogozásával egyszer meg kell oldani.

Annyi bizonyos, hogy Kollár a nyelvi kérdésben is konzervatív ; éppen akkor hadakozik a legszenvedélyesebben, amikor az egyházi tekintélyű cseh nyelvet kell megvédelmeznie a „betolakodó” népi szlovákkal szemben. Nyelvi konzervativizmus és politikai konzervativizmus föltétlenül összefüggnek egymással. Mégis : Kollár egy esetben még a radikális politikai célok pártfogását, a szabadságharc mellé állást is meg tudja bocsátani, amikor a régi irodalmi nyelvről van szó. Ez az eset a *Launeré*. Egy ízben már igyekeztünk rámutatni, hogy

a nacionalista tudomány tévedett, amikor Launer és Kollár közt bármilyen ellentétet is vélt fölfedezni.¹¹ Launer neve a most feldolgozott levelezésben többször is előkerül, mindig úgy, mint jóbarát, mint az „ügynek” (értsd: a bibliai cseh nyelv ügyének) a védelmezője. Még 1848. január 19-én is azt szorgalmazza Kollár Seberínynek írt levelében, hogy Launer minél előbb szerezze meg a cseh nyelvű lap alapítására az engedélyt, sőt, azért tartja erre a szerepre éppen Launer személyét alkalmasnak, mert az egyebekben tanúsított politikai magatartása bizalmat kelt a magyar hatóságok előtt: „Launer úr jó magyar, ő ki dolgozhatná ezt a petíciót az Ön irányításával” írja 1848. áprilisában, amikor Launernek a magyar szabadságharc mellett való kiállása már nyilvánvaló volt. Ugyanakkor Kollár azt is szorgalmazza, hogy Launer foglalja el a pozsonyi líceum katedráját, sőt: hogy ő menjen ki szlovák részről a prágai szláv kongresszusra. A liberalizmus (a „magyarománia”) mellett való kiállás is elnézhető tehát, ha a „bibličina” (a biblikus cseh nyelv) védelméről van szó.

De van ennek ellenpéldája is. Sajnos, eddig nem volt rá adatunk, hogy Rummy, a nemzeti-ségeknél e korban is szenvedélyes összeegyeztetője, ismerte-e személyesen Kollárt. De róla szóló, már említett kritikája¹² arra mutatott, hogy valamikor találkozniuk kellett. A levelezésben ezt egy adat támasztja alá: Rummy is alapító tagja volt a *Hamuljak*-féle, Kollár elnöksége alatt működő pesti szlovák irodalmi társaságnak. Igaz, egy valamiben megegyeznek. Szabad-e ezt pontosabban úgy megfogalmaznunk, hogy mind a ketten féllábbal még bent álltak az aufklárista racionalizmus talaján? A nemzetiségek összeegyeztetése: az, amire Rummy törekedett, e korszakban éppúgy konzervatív álláspontnak számít, mint az a biblikus nyelvet védő egyháziasság, ami Kollár egyik tudatosan vallott fő életcélja. Hogy az 1829-ben Kollárról még dicsőímtiszt zengő Rummyról Palacký éppen Kollárnak már 1830. VII. 8-án kedvezőtlenül ír, az Rummy katolizálása miatt történt: Palacký szerint Rummy ezzel akarva-akaratlan a Bernolák-féle nyelv hívévé szegődött. Hasonló a Šafárik álláspontja, aki már 1823-ban pálcát tör Rummy felett, csak azért, mert az Ersch-Gruber-féle Enciklopédiában megdicsérte Bernolákot!

Luteránus-klerikális konzervativizmus: ezzel jellemezhetném a csehnyelvűségnek azt a szenvedélyes védelmét, amely Kollárnak szinte minden levelében olvasható. A *Národnie spievanky*nak, Kollár a főművének és a fejlődésben játszott szerepének a ténye mély-séges ellentmondásban van ezzel a konzervativizmussal. Érdekes, hogy Šafárik, aki elméletileg általában felkészültebb Kollárnál, egyetlen alkalommal, még 1821-ben, a *Písň svetská* (A Náródnie spievanky előzménye) szerkesztése közben észreveszi ezt az ellentmondást, róla a nyelvi konzervativizmus álláspontjáról nyilatkozik: „Mindent mellettem mégis félek tőle, hogy dalaink kiadása ne okozzon valamelyes zavart: nem annyira az öreg teológusok és a lankadt hitűek (mert azokra kevés a gondom), mint inkább azok, akik még nem érettek Szlovákia nyelvére, akik a dolgokat könnyen rosszra használhatják fel, idővel nagy bajt zúdíthatnak ránk...” Šafárik már 1821-ben tartott a népi nyelv betörésétől az egyházi-liturgikus-irodalmi nyelv merev formái közé! Igen érdekesen akarja áthidalni ezt a „nehézséget”: Kollárral hosszú levelekben közli a szlovák népi nyelven szóló dalok szerinte egyedül helyes „átírási” módszereit.

A Prágában átnézett levelezés a Náródnie spievanky-nak a forrásairól is érdekes adalékokat nyújt. Ezek közül a legfontosabb, hogy Jankovics Miklós gyűjteménye¹³ Kollárék forrásául szolgált. Főleg a „Písň svetská”-t előkészítő Benedicti- és Šafárik-levelezés tanúskodik róla, hogy Šafárik biztatta Kollárt a Jankovicssal való közvetlen tárgyalásra. A Náródnie spievanky-n kívül Jankovics Šafárik délszláv tárgyú munkáihoz is adott forrásokat. Három érdekes közvetítője volt ennek az akciónak: az egyik Schröer Gottfried Tóbiás, a pozsonyi evangélikus líceum neves, német származású tanára,¹⁴ a másik: Schedius Lajos, a pesti egyetem híres professzora. Schedius egyebekeben is szoros kapcsolatban volt Kollárral: a pesti evangélikus iskolaügy vonalán. Van eset, hogy Kollár lesújtóan nyilatkozik róla; nyilván akkor, amikor nemzetiségi szempontból nem tudtak megegyezni. Máskor viszont Kollár a nagy tudósak kijáró tisztelettel szól Schediusról; mikor meghal, meggyászolja, jelen van a temetésén. A harmadik közvetítő Kollár és Jankovics között egy Pantelin nevű, Pesten élő cseh. A sok közvetítés minden bizonnyal sikerrel járt, mert Kollár idővel bejáratos lett Jankovicsnál.

¹¹ Launer István, egy 1848. évi szlovák röpirat szerzője. Bp., 1948. A P. P. Tudományegyetem Szláv Filológiai Intézete. 49.

¹² L. 6. sz. jegyzet.

¹³ Vö.: Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig. Bp., 1927. MTA. 137–138.

¹⁴ Vö.: Markusovszky Sámuel: A pozsonyi ág. hitv. evang. lyceum története. Pozsony, 1896. 656.

Jankovics Miklós gyűjteményén kívül Kollár még egy másik nagy gyűjtőhöz fordulhatott: *Majláth János*hoz. Hogy politikai vonalon együttműködtek, sőt, hogy baráti kapcsolat volt közöttük, arról már fentebb szoltunk: sajnos, irodalmi kapcsolatokra vonatkozó levelet sem a prágai, sem a mártoni anyagban nem találtunk. Hogy Majláth adott anyagot Kollárnak, azt talán — a kétségtelenül megállapított személyes kapcsolaton kívül — az is valószínűvé teszi, hogy annak idején mind a ketten ismeretségben voltak a szlovák *Rožnay Sámuel*lel, aki *Rudo Briaň* legújabb kutatási eredményei szerint — mint Himfy és más magyar versek németre fordítója, németországi tanulmányai idején szoros kapcsolatban volt Majláthtal, hazatérése után pedig Besztercebányán megismerkedett a fiatal Kollárral is.

A további filológiai kutatás feladata lesz megállapítani, mennyit vett át Kollár az említett kész gyűjteményekből.

E mellett az átvétel mellett Kollárnak más forrásai is voltak: a szlovák lakta községekben működő értelmiségiektől, vidéki nemesektől is vett át anyagot. Ezek között is sok magyar volt. *Esztergályi Mihály*tal már korábban is ösmeretségbe hoztuk, *Mocsáry Antal* nevét is említettük már. Kollár levelezésbe is lépett a magyarokon kívül szlovák emlékeket is gyűjtő nemesúrral, aki küldött is neki anyagot. Palacký figyelmeztette aztán arra, hogy egy Mocsárytól kapott dalt tévesen nevezett huszitanak; az a napóleoni háborúkból származik. A két ismertebb név mellett ismeretlen nevek hosszú sora mutatja, hogy Kollárnak a Národnie spievanky összehozásában voltak magyar munkatársai. Ezek közül most csak egy érdekes nevet említek: *Macskási*t, a miskolci gimnázium igazgatóját, akit — Šafárik szerint — *Kis János* toborzott a magyar irodalom hívei közé és Šafárik „gyógyított ki” a „magyaromániából”. Hogy itt „magyarománián” radikalizmust kell-e érteni, vagypedig egyszerűen csak magyar nyelven való írást, az a levélből nem derül ki, mindössze azt tudjuk meg, hogy: „Magyar irodalmi tevékenységéről (Kisnek fordított stb.) már hallani sem akar.”

A Národnie Spievanky forrásainak felkutatásában talán Kolláréknak *John Bowring*gal, a Poetry of the Magyars szerzőjével¹⁵ kialakult barátsága, illetőleg e barátság története is segítségünkre lesz. Bowring 1827 és 1833 között volt Kollárral, Šafárikkal, Jungmannal összeköttetésben, tehát kb. ugyanabban az időben, amikor magyar antológiáját is kiadta. Nagyon érdekes, hogy miért szakítottak az élelmes és fürge angollal. 1828-ban *Kopitar* figyelmeztette Šafárikot, hogy Bowring a Revue Britannique c. folyóiratban recenziót írt a Slávy dcéráról és a sláv kölcsönösség íróiról s őket mint a szabadság dalosait mutatta be. Šafárik is, Jungmann is felháborodva kommentálták ezt Kollárhoz szóló leveleikben: Bowring ezzel kompromittálta őket a bécsi udvar előtt.

Igen érdekes stúdium lesz a Národnie spievanky zenei részének a feldolgozása. Tudvalevő, hogy Kollár eredetileg dallamokkal együtt akarta kiadni gyűjteményét; a zenei részt ketten csinálták: *Szuchány* nevű pesti orvos és *Füredy László*, a pesti Vakok Intézetének a karnagya. *Szuchány* szlovák születésű, de mint hírneves orvos, elmagyarosodott a pesti környezetben.¹⁶ *Füredy László* viszont magyar ember, a magyar zenetörténet is számon tartja.¹⁷ Kollárral minden bizonnyal *Doležálek*, a Vakok Intézetének cseh igazgatója révén ismerkedett össze. A szlovák népdalok feldolgozásán kívül a pesti szlovák evangélikus papnak több egyházi ünnepélyen is segítségére volt.

A már többször említett ellentmondásosság tehát itt folytatódik: amíg Kollár hevesen harcol a „magyarizmus” ellen, népköltési gyűjteményének — a feldolgozott levelek alapján — számos magyar kapcsolata van. Kutatásunk további feladata: a Prágában és Mártonban talált adatok segítségével tovább nyomozni és felderíteni a még így is homályosban maradt összefüggéseket.

Az előbb említett ellentmondásosság elmélyítésére — és a Prágában és Mártonban talált anyag ismertetésének befejezéséként megemlíjtük, hogy *Székács József*, a reformkor radikális evangélikus püspöke, aki a köztudatban Kollárnak csak ellenfeleként szerepel, — baráti szívességre kéri szlovák lelkesztársát és amikor az a pozsonyi líceum szlovák tanszékének javára szóló gyűjtőíveket kibocsátja, önként felajánlja a gyűjtőív szövegének magyarra fordítását.

*

Kutatóútunk harmadik problémájának, Hviezdoslav magyar kapcsolatainak a feltárása céljából Alsókubinban, a Csaplovics-könyvtár épületében elhelyezett Hviezdoslav-múzeumban és Mártonban, a Slovenská Matica levéltárában végeztünk kutatásokat. Ezeknek az eredményei kiegészítik azt a szerény tanulmányt, amelyet két évvel ezelőtt a nagy szlovák

¹⁵ Vö.: *Horváth*, i. m. 135–137.

¹⁶ *Ercé*: Slovenská krv. Bratislava, 1942. 453–454.

¹⁷ *Szabolcsi Bence*–*Tóth Aladár*: Zenei lexikon. I., 355.

költő magyar nyelvű zsenéiről közzeltünk.¹⁸ Kiegészítik elsősorban azzal, hogy Ország Pál nem gimnazista korában írta utolsó magyar verseit. Kezünkbe került egy versciklusa, amelyet 1871-ben vagy 1872-ben, tehát már eperjesi jogász korában írt magyarul az éppen akkor dúló német-francia háborúra. Nagy tiltakozás ez a háború ellen; a híres Véres szonetteknek méltó előzménye. Ugyanakkor nagyon érdekes dokumentuma a XIX. századi magyar–szlovák–francia kapcsolatoknak. Hviezdoslav magyar kapcsolatairól szóló részletesebb tanulmányunk feladata lesz bemutatni e ciklus Béranger-ra, Victor Hugóra emlékeztető hanghordozását s ennek kapcsolódását Petőfihez. Annnyit azonban már itt is megjegyezhetünk, hogy a magyar nyelv a nagy irodalmak közvetítője ebben az esetben is a szlovákok felé: az az antológia, amely Hviezdoslavnak, a diáknak olvasmánya volt s amely könyvtárában ma is megtalálható,¹⁹ nagy mennyiségben közöl fordításokat a francia romantikus lírai költőtől. Az a benyomásunk, hogy a kétnyelvűség — s vele együtt az őrlődés az akkor egyre élesebben és élesebben egymással szembeforduló két nacionalizmus között — egy kis ideig még az eperjesi jogakadémia befejezése után, a fiatal költő joggyakorlata idején is tart. Legalábbis erre mutatnak azok a cédulák, amelyeken a költőnek egy-egy magyar versszaka vagy verse olvasható s amelyek — legalábbis a hátukon levő szöveg alapján — oly ügyiratok maradványai, amelyek Ország Pálnak csak az eperjesi jogakadémia elvégzése után kerülhettek a kezébe. Egy-egy aláírás a cédulák hátlapján (pl. egy jegyzőnek a neve) talán útba fog tudni igazítani a cédulák keletkezési helyét és korát illetőleg.

Hogy a kétnyelvűség korában az igen érzékeny és mélyérzésű költő mennyire őrlődött két nacionalizmus között, arra ebben az előttünk eddig ismeretlen anyagban ismét számos bizonyíték van. Talán a legérdekesebb az eperjesi szlovák diákok kézzel írt satirikus hetilapja, a *Prorok*, amely „Ság úr” ellen intéz sorozatos támadásokat s a csipkelődő diákok kíméletlen hangján hányja a szemére, hogy magyar nyelvű beszédet mondott valamelyik ünnepélyen s magyar verseket ír.

A bilingvis korszak most megtalált verseinek másik érdekes tanulsága talán Hviezdoslav prozódiai problémáinak megoldásához visz közelebb. Számos apró füzet, letépett füzetlap, ügyiratból leszakított papírszelet tanúskodik róla, hogy a költő komolyan foglalkozott a versforma kérdéseivel, mintegy „kikísérletezte” a nagy művek verselését. Ha arra gondolunk, hogy az „öregek” ellen *Koloman Banšell* együtt vívott küzdelmük az új költészetért részben a versforma körül is zajlott, hogy a szlovák költészetben újságot jelentő rimes-időmértékes verselés ekkor lett nála költői programja lényeges részévé,²⁰ akkor tudjuk igazán felfogni e kísérletnek a jelentőségét. Valószínűleg még kézsmárki diák korából való a „H a n g z a t k á k (S o n e t t e k)” c. kis füzet, amely három magyar nyelvű szerelmes szonettet tartalmaz, majd egy szlováknyelvű szonett- és daltöredékekkel folytatódik. *Pražák* említi e füzetet és azt állítja róla, hogy Hviezdoslav Petőfit követi²¹ akkor is, amikor szonettet ír. A magyar verseknek egy-két sikerültebb sorából nyilvánvaló, itt inkább *Vörösmarty*, a régibb romantikus nemzedék a példa:

„Megdalollok újra, boldog élet
Ihletes dal ismét ajkamon, —
.....
Megadád rég', mit tőle reménylett,
Béke rajta, áldás multamon!
Szép ez emlék s lángfűzér azon...”

Érdekes, hogy amíg a magyar versek már jól érezhetően trocheikus lejtésűek, az utánuk következő szlovák költemény-kísérletekben — hiába van a sorok száma szempontjából szonett-formájuk, felező tizenkettesekkel (alexandrinusokkal) találkozzunk, míg az utolsó kis szlováknyelvű daltöredék nyolcasokból áll. A fiatal diák ezen a fokon még erősen tapad a mintákhoz, amelyekre rá van utalva; szlovákul csak *Štúrek* nyomán tud verselni.

A későbbi, érettebb korszakokból származó kísérletek éppen azt célozzák, hogy a főleg a magyar költészetben tapasztalt és onnan átvett versformákat a maga szlovák nyelvű költészetébe is átültesse. Előfordul az is, hogy ugyanazt a versformát kipróbálja magyarul is, szlovákul is. De még ha ez nem mindig ilyen teljes is, az egyes Petőfinél, Arany (ál) feltalálható versszakok és verssorok Hviezdoslav szlovák költészetébe való átkerülését i. m. egyszer nyomon követhetjük. Az eléggé nagyszámú verselési kísérletet fel kell dolgozni, meg kell keresnünk az egyes versszakok, illetőleg verssorok előzményeit a magyar költészetben s nyomon kell őket követnünk a hviezdoslavi vers fejlődésében. Csak ennek a munkának az elvég-

¹⁸ Hviezdoslav magyar nyelvű zsenéi. Filológiai Közöny, 1955. június. 214 — 244.

¹⁹ Irodalmi Kincstár V—VI. Külföldi Iant. Magyar költők műfordításai külföldi remek-
trókból. I. 228. II.: 206. Pest, 1862. Heckenast

²⁰ L. Kolman Banšell és Pavol Ország közös választát Pl. t. p. redaktorovi „Oria” (Az „Orol” igen tisztelt szerkesztő urának) címmel, Dennica, I. évf., 1871. II. sz. 176 — 178.

²¹ S Hviezdoslavom. Bratislava, 1955. SVKL. 293.

zése után tudjuk majd pontosan megállapítani, hogy a véglegesen kialakult hviezdoslavi formában, — a német, a cseh hatás és a költő invenciója mellett — mennyi része van a magyar költészetnek.

Hviezdoslav magyar kapcsolatai szempontjából olvasmányai sem közömbösek. Primitív írású s így valószínűleg még miskolci diák korában összeállított kis gyűjteményét találtuk meg: lemásolta belé kedvelt verseit. Ebben a gyűjteményben *Arany Jánosé* a döntő többség: 7 verse. A gyermek és a szivárvány, Mátyás anyja, A költő hazája, A rab golya, Em lények, Rozgonyiné, Névnap gondolatok), *Csokonainak* (A reményhez), *Petőfinék* (Múzsám és menyasszonyom) és *Tóth Kálmánnak* (Mi vonja?) egy-egy verse van benne. Ez a gyermek-költőnek az a korai korszaka, amikor még Arany viszi a pálmát magyar példaképei közül; de ez az élmény olyan mély maradt, hogy a hét lemásolt Arany-versből Hviezdoslav, az érett költő ötöt le is fordított szlovákra. (Csak az *Em lények* és a *Névnap gondolatok* maradt ki.)

Az alsókubini Hviezdoslav-múzeum igazgatónöje, Hégerne Novák Ilona elkészítette a költő könyvtárának cédulakatalógusát. Ennek alapján a már említett világirodalmi antológián kívül megtaláltuk azt az irodalmi tankönyvet, amelyből a fiatal bilingvis költő kézmárki diákkorában tanult.²² Feldolgozása szintén közelebb fog vinni a költő továbbfejlődése szempontjából oly fontos korszak élményanyagának még jobb megismeréséhez.

Magának a könyvtárnak az áttekintése szintén igen hasznos adalékokkal szolgált a költő magyar kapcsolatainak a vizsgálatához. Mindenekelőtt megtaláltuk benne az *Új Élet* című „szépirodalmi, művészeti, gazdasági és társadalmi hetilap”-nak 1919. X. 12-én megjelent egyetlen számát, amelyre 1954 novemberében *Dr. August Banik* hívta föl a figyelmünket. A lap abból a szempontból is igen fontos, tudomásunk szerint más könyvtárban fel nem lelhető unikum, mert érdekes közleményeket olvashatunk benne az akkor egészen fiatal Csehszlovákiában meginduló kassai magyar kulturális életéről. *Hviezdoslav* szempontjából *Táncos Hűgő*: A szlovákok legnagyobb költőjénél c. megemlékezése fontos. Ebből a cikkből a Kisfaludy Társasággal és a költő egyéb magyar vonatkozásaival kapcsolatos közismert dolgokon kívül még a következő tényekről vehetünk tudomást: Hviezdoslav melegen, mint barátjáról, emlékezett meg *Kozma Andorról*, akivel sokszor vitatta meg a magyar kormányzatnak helytelen nemzetiségi politikáját. Állandóan járatott magyar napilapot; kezdetben ez a *Budapesti Hírlap* volt, de ezt lemondta, mert az irányzata nem tetszett neki, így rendelte meg a *Világot*,²³ amelyben igen szerette *Bíró Lajos* vezércikkeit. Székfoglalót a Kisfaludy Társaságban nem tartott, mert a prózáit nem művelte, magyarul pedig nem tudott jól verselni. (Ezzel a költő öreg korában elismerte azt, amit mi említett tanulmányunkban tisztán ifjúkori szövegeiről állítottunk.) A kassai Kazinczy Kör felkérésére lefordította szlovákra *Vargha Gyula*: A harang c. költeményét.

Táncos cikkéből számunkra az a legérdekesebb, hogy Hviezdoslav ismerte ugyan *Ady* költészetét, de nem szerette. A könyvtár cédulakatalógusa alapján megtaláltuk a költő könyve között *Földes Gyula* könyvét,²⁴ amelynek a dedikációja is érdekes és figyelemre méltó: „Hviezdoslavnak, a nagy szlovák költőnek, akinek a magyar költészet értékei nem idegenek. Kiváló tisztelettel s nagyrabecsüléssel. Budapest, 1919. szept. 11. Földes Gyula.” A költő ceruzával glosszázta Földes művét s a kevés számú megjegyzés, a kérdés és felkiáltójelek ugyanazokat a kifogásokat emelik *Ady* ellen, mint amit e korban az idősebb magyar költő-nemzedék is mond *Adyról*: nem logikus, paradox, érthetetlen... Mint nemzetiségpolitikust, elismeri és tiszteli *Adyt*, „virradó idők heroldjának” mondja, ízlés szempontjából azonban már nem tudja követni. Hviezdoslav az előző nemzedék tagja.

Hviezdoslav könyvtárából 1050 szlovák-cseh-, magyar-, német-, lengyel-, angol-, latin- és egyéb nyelvű kötet maradt ránk, ebből 109 kötet magyar. Nagyon tanulságos e 109 könyv megoszlása: csaknem a fele (40%!) angol, német, francia, orosz és egyéb világirodalom magyar nyelven s ez ismét csak a magyar nyelvnek a közvetítő szerepére mutat rá. Igazolja egyúttal azt is, amit Hviezdoslav barátjától, Árva megye volt főlevéltárosától, *Rexa Dezsőtől* tudtunk eddig is: Hviezdoslav *Shakespeare* fordítása közben az angol eredeti mellett a magyar, a német és a cseh változatot használta segédeszközzül: a könyvtárban a lefordított *Shakespeare*-drámáknak valamennyi változata megvan. A nagy szlovák költő rendkívül tudott haladni korával; öreg ember volt már, mikor az akkor modern írókat, *Gerhard Haupt-*

²² Szvorényi József: Magyar irodalmi szemelvények. Kézikönyvvál a fegymnasiumi V–VIII. osztályú ifjúságnak a magyar nyelv és irodalom oktatására... Pest, 1866. Heckenast.

²³ A *Világot* Prágát is említi (l. m., 194.), a *Budapesti Hírlapot* nem.

²⁴ *Földes Gyula*: *Ady Endre*. (Tanulmány és ismertetés). Budapest, 1919. Kny. a Huszadik Századból.

mannt, Bernard Shaw-t, Romain Rolland-t, Maeterlincket, sőt Freudot is olvasta. Aránylag igen gazdag magyar nyelvű irodalomelméleti, esztétikai könyvtára volt: — annak a generációnak az ízlését követte, amelyhez tartozott.

Hviezdoslav gazdag levelezésében is sok a magyar vonatkozás. Külön érdekességgel bírnak azok a gratuláló levelek, amelyeket a szlovák nemzet sok vezetőférfia intézett a költőhöz 1912-ben, a Kisfaludy Társaság tagjává való megválasztása alkalmából. A nacionalizmus álláspontjának sok színárnyalatát olvashatjuk ki ezekből a levelekből, mindenekfölött azt is, hogy a magyar kormányzatok hibás nemzetiségi politikája hogyan tükröződik a kor szlovák értelmiségének a véleményeiben. A legenyhébb, amit erről a politikáról *Jur Janoška* mond Hviezdoslav megválasztásával kapcsolatban, hogy: *Debuisset pridem!* (1912. február 19-én).

Belo Klein-Tenoskalskýra, a szlovák irodalomnak e derék „mindenesére”²⁵ hívjuk még fel a figyelmet a levelező partnerek közül: *Gáspár Imre* után ő az első, aki *Mikrosz Béla*, illetőleg *Dianthus* álnéven magyarra fordította Hviezdoslavot. Tesnoskalský, mint Hviezdoslav tisztelője, követte őt az Arany-kultuszban is: A Toldi mintájára akart trilógiát írni egy Besztercebánya környéki epikus anyag alapján. S ha már Arany Jánosnál tartunk, hadd említsük meg azt a rendkívüli gondot és körültekintést, amellyel Hviezdoslav Széchy Mária történetét dolgozta ki. Ezzel kapcsolatban igen figyelemre méltó *Julius Bottónak* hozzá írt levele, amelyből kitűnik, hogy a gazdag — s főleg magyar — irodalom áttanulmányozásán kívül Hviezdoslav helyszíni szemlét is tartott Muránynál, mielőtt művét megírta volna.

A bemutatott adalékok rendszerbe fűzése, összefüggéseinek feltárása, Hviezdoslav magyar kapcsolatainak teljes megrajzolása új színnel fog szolgálni a költő eddig ismert arképéhez.

*

Kutatómunkánk három főtemáján kívül is akadtak a kezünkbe olyan dokumentumok, amelyek érdemesek a feljegyzésre. Mindenekelőtt az, hogy a prágai (strahovi) múzeumi levéltárt a magyar kapcsolatok szempontjából még senki sem nézte át. A rendelkezésünkre álló rövid idő alatt ezt teljes mértékben mi sem tudtuk elvégezni, egy-két dokumentumot mégis érdemesnek találtunk a feljegyzésre. Így *Gyarmathi Sámuelnek* 1799. IV. 30-án *Dobrovskýhoz* intézett levelét, amelyből kiderül, hogy a cseh tudós Gyarmathinak igen sokban a segítségére volt. Rendkívül érdekes *František Palacký* magyar vonatkozású levelezése, amely *Sárkány Oszkár* idézett munkájának²⁶ és egy másik tanulmányának²⁷ is alapanyagául szolgált. *Gécsey Karolina* levelei, amelyekből itt most csak azt emeljük ki, hogy Palacký *Wesselényi Ferenc*szel személyes érintkezésben volt, Palacký levele *Ghyczy Miklóshoz*, amely igen érdekes fényt vet frójának politikai beállítottságára; mérsékli a fiatalembernek szerinte túl radikális politikai hévét: „...halten Sie ihr patriotisches Herz verschlossen...”, — valamint *Eötvös József* 1865. február 21-én kelt sorai Palackýhoz. Érdekességükre való tekintettel — kommentár nélkül — itt közöljük a teljes szöveget:²⁸

„Seiner Wohlgeboren

Herrn Dr. Franz Palatzky böhm.
Landeshistoriograph

Prag.

Hochverehrter Herr!

Soeben erhalte ich durch den Buchhandel Ihr geehrtes Schreiben vom 3ten 1 M. in dessen Begleitung Sie mir den neuesten Band Ihres ausgezeichneten Werkes im Original und in der deutschen Übersetzung zugeschiedt haben. — Ich werde denselben der Academie in der nächsten Sitzung der historischen Abtheilung überreichen, erlauben Sie mir dass ich Ihnen schon jetzt den Dank derselben ausdrücke. Nichts kann eine klare Ansicht über unsern Vergangenheit mehr befördern als wenn die wichtigsten Epochen derselben durch einen Mann wie Sie es sind, zum Gegenstande ernster Forschung gemacht wird, und Sie können versichert sein, dass wir — auch in sofern unsere Ansichten in der Beurtheilung einzelner his-

²⁵ Dr. Ján V. Ormis: *Belo Klein-Tenoskalský*. Slovensko VIII., 1942. 5. sz. 76 — 77.

²⁶ L. 8. sz. jegyzet.

²⁷ A fiatal Palacký. *Apollo*, III. 2. 144 — 152.

²⁸ II A 2 jelzettel a strahovi levéltárban.

torischer Tatsachen von den Ihrigen abweichen — den ganzen Werth Ihrer Forschungen anerkennen, und Ihnen dafür im vollsten Masse dankbar sind.

Empfangen Sie bei dieser Angelegenheit zugleich den Ausdruck der wahren Hochachtung mit der ich die Ehre habe zu sein

Euer Wohlgeboren

ganz ergebenster Diener

Pest, den 21ten Februar 865

B. Eötvös.”

Hadd zárjuk le a magyar vonatkozású Palacky-levelek sorát azzal, amelyben — 1835. május 1-én — *Döbrentei Gábor* küldi el a csehek nagy történészének a Magyar Tudományos Akadémia tagságáról szóló oklevelet.

Toldy Ferenc inkább gyakorlati témákról levelez a csehekkel a talált anyag tanúsága szerint. *Ignác J. Hanuš*ól, a prágai Egyetemi Könyvtár igazgatójától 1864. március 9-én nyilván tapasztalatsere céljából — megkérdezi, hogy: 1. mely napokon van a prágai Egyetemi Könyvtár nyitva?, 2. mely órákban?, 3. melyek a szünnapok?, 4. mennyi a személyzet fizetése? — *Václav Hankával* Toldy 1852-ben több levelet vált. 1829-ben megkötött barátságukra hivatkozva kéri, hogy az Akadémia akkori elnökének, *Teleki Józsefnek* A H u n y a d i a k k o r a című monográfiája számára Pogyebád György rézmetszetű képét küldje el. Hanka megalkuszik a rézmetszővel, sőt, Toldy kérésére és direktívái mellett 1000 példányban ki is nyomja a képet. Az elszámolásnál voltak némi nehézségek, mert Toldy közben szabadságra ment. Ezért Hanka egyenesen Teleki Józsefhez fordult, akinek közben egy V. László korabeli magyar tárgyú kódexre hívta fel a figyelmét.

A strahovi levéltár igen érdekes anyaga *František Brábek* hagyatéka. A cseh—magyar kulturális kapcsolatoknak az ebből a szempontból legnehezebb időkben, a XIX—XX. század fordulóján oly lelkes munkása nem volt kiemelkedő író, de az a szenvedély, amellyel hűdéptő munkáját végezte, maradandóvá teszi nevét. Gazdag levelezése dokumentumok tárháza. De a Brábek-hagyaték legérdekesebb része Brábeknek *Měvztahyk Jaroslavu Vrchlickému* (Kapcsolataim Jaroslav Vrchlickýhez) c. naplószerű feljegyzése, amelyben előadja, hogy ismerkedett meg a nagy cseh költővel, hogy vette rá kezdetben csak arra, hogy az ő fordításait a magyar irodalomból javítsa át (*Dóczy: Csők, Madách: Az ember tragédiája*). A Tragédia fordítása 1890—91-ben készült s 1894-ben jelent meg nyomtatásban a Světová poesie kiadásában. A fordítás verselését és színpadra alkalmazását Vrchlický revideálta. E napló alapján helyre tudja igazítani *Rákos Péter* egyébként szép és tanulságos cikkének²⁹ apró tévedését. Rákos ugyanis a kétféle névmegjelölés miatt úgy véli, hogy más szöveg a Brábeké s más, amit előadtak, amit szerinte Vrchlický egy német szöveg alapján készített. Az előadott és a könyvalakban megjelent könyv ugyanaz, azonban Vrchlický kérésére a színlapra kitétték a nevét, mint a szöveg revizoraét és színpadra alkalmazójáét, — a könyvön viszont csak a Brábek neve szerepelt.

Munka közben felébredt Vrchlický érdeklődése a magyar költészet jelentősebb művei iránt. Erre Brábek *Arany János* fordításához csinált neki kedvet. Felajánlotta, hogy magyar nyelveckéket ad Vrchlickýnek. El is kezdték az órákat, de nem kötött órarenddel, — a tanulás így hát nem lett rendszeres. Vrchlickýnek más szférákban mozgó szelleme egyszerűen kidobott magából minden grammatizálást, de az indogermán konstrukcióktól eltérő magyar jellegzetességek igen erősen foglalkoztatták a fantáziáját. A kísérlet tehát — ha az órák egy bizonyos idő múlva abba maradtak is — mégsem volt egészen hiábavaló. Vrchlický nem tanult meg magyarul, mégsem állt a magyar szöveggel szemben teljesen értetlenül. Ezentúl Brábek fordításának a korrekcióját már nemcsak a fordítás szövegére támaszkodva, költői ösztönére bízva végezte el, hanem az eredetivel való összehasonlítással, egy-egy bonyolultabb részt együtt tárgyaltak meg. Így született meg 1906—1908-ban kettejük Petőfi-fordítása. „Nagy eredménynek tartom — írta ehhez Brábek —, hogy Vrchlickýnek a Petőfi költeményei fordítására való megnyerésével sikerült egymáshoz közel hoznom e két rokon temperamentumú géniust.”

Brábek levelezését fel kellene dolgozni és ki kellene adni. Ehhez — az itt röviden ismertetett anyagon kívül — meg kellene ismerni azokat a leveleket is, amelyek a neves fordító unokaöccsének a birtokában vannak és át kellene nézni Vrchlický levelezését is.

Végezetül még meg kell emlékeznünk néhány magyarról szlovákra fordított s a Slovenská Matica levéltárában található kéziratok műről. *Kisfaludy Károly* *Pártutók* című

²⁹ Irodalomtörténet, 1956. 2. sz. 325.

vígjátékát J. Š. fordította szlovákra. Az első pillanatban *Jozef Škultétyra* gondoltunk, de a kézirat nem az ő írása, a kezdőbetűkön kívül semmi sem bizonyít mellette. A fordítás jó, gördülékeny, más kéz tintaceruzával gondosan átjavította. Valószínű, hogy műkedvelők játszották. Ezt két dolog bizonyítja: a) az egyes személyek mellé itt-ott oda van írva az alakító műkedvelő neve: *Vi. Lajda, Fábry, pi Šimon, Roháč, Ernst Valdšek, Varsík*; b) egyes szerepek külön ki vannak írva, mint betanulandó szövegek. A szlovák műkedvelő színjátszással foglalkozó kutatónak kellene megállapítania, hol mikor szerepeltek a feltüntetett nevek, így könnyebben lehetne az előadás helyét és időpontját megállapítani.

Igen rossz helyesírással, de aránylag könnyed, gördülékeny stílussal fordította le szlovákra *Mikszáth* A tót atyafiak c. kötetéből. Az arany kisasszony c. elbeszélését: *Koloman Mikszáth: Slovenský (sic!) pokrevní* címmel *Ľasto Ďurčovec*. A fordító kilétét érdemes volna megállapítani. — *Eduard Židek*, szintén ismeretlen fordító, *Posluha* (Szolgálat) címmel egy francia elbeszélést ültetett át magyarból szlovákra.

Beszámolóink végére értkeztünk. Tudjuk, hogy az anyag, amelyet bemutattunk, szerény. Viszont továbbkutatásra ösztönöz.

Hálás köszönetet kell mondanunk azoknak, akik az egyes levél- és könyvtárakban az anyag feltalálásában, feldolgozásában vagy másban a segítségünkre voltak: *Ján Čaplovičnak*, a pozsonyi liceumi könyvtár igazgatójának, *Hana Podzemskának*, a prágai strahovi levéltár tudományos munkatársának, *Hegerné Novák Ilonának*, az alsókubini Hviezdoslav-múzeum igazgatónőjének, *Dr. August Baník* egyetemi magántanárnak, a Slovenská Matica levéltára igazgatójának, valamint — utoljára, de nem utolsóként — a Szlovák Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének.

BATTHYÁNY ÁDÁM LEVELE LOBKOVITZ POPPEL ÉVÁHOZ

Batthyány Ádám 1627. május 13-án kelt, anyjához írt levelét találtam meg a Batthyány családi lt. missilis 02340. jelzet alatt. A szöveg eredeti elrendezése próza, tizennégy sor.

Szolgalatomnak ayanlása után :

Megh számlalhatatlan draga nagy sok iokal. Álgya megh Isten Nagodat szép boldogh napokal. Hogy elhesen Nagod az io akarokal. De mely ekes az (hold az szép stillagokal. Diszes az palota arani szerszammokkal. Vagy mint / egy draga kert az szép uiragokal. Nagodis ekepen legyen ekes minden iokal.)

Nagodnak tsak erői akarank írunk. Hala Istennek io egességben uagiunk. Meli (io egesseget Nagodnakis kiuanunk. Es onand Vyvarul halakat varunk.) Hogy ne esnek abul nekünkis karunk. Had lene szinten helen dolgunk. (Mind az által noha nitsen halunk. De ugyan nem bussulunk. es nemis koplalunk.) Anneköllis uigan lakunk. mert boldogh minden napunk. es noha nem aratunk. (De uagion elegendő abrakunk. Erkeszet enihani szeker szabunk. és az niulak.) után igen faradunk. elis költiők az kit fogat hatunk. Ez mastani level (irassomnak mar vege leszen. Kit tudom hogy Nagodis io neuen veszen. ⁸ kiert az halakban Nagod resztis teszen. Ezzel Isten tarsa es eltese.)

Nagoda sokaigh io egessegben datum rohontc 13 die May.

1627.

Nagod szerelmes es engedelmes fia

Adamus de Batthyan

(A levél utolsó lapján a címzés : Az Tekentetes es Nagos Poppel Ewa Aszszonak Nekem szerelmes Aszszoniomnak Anniamnak.)

P.H.

Gondosan írt levél, bár Batthyány Ádám levelei általában nem dícséretes külalakka íródtak. Ez kivétel. Az első betű és az ötödik sor első betűje iniciálé-szerűen díszítve van és mintegy tagolja a levelet. Versbe tördelve a szöveg 26 sor.

Szolgalatomnak ayanlása után :

*Megh számlalhatatlan draga nagy sok iokal.
Álgya megh Isten Nagodat szép boldogh napokal.*

*Hogy elhesen Nagod az io akarokal.
De mely ekes az hold az szép tsillagokal.*

5 *Diszes az palota arani szerszammokkal.
Vagy mint egy draga kert az szép uiragokal.
Nagodis ekepen legyen ekes minden iokal.*

*Nagodnak tsak erői akarank írunk.
Hala Istennek io egességben uagiunk.*

10 *Meli io egesseget Nagodnakis kivanunk.
Es onand Vyvarul halakat varunk.*

*Hogy ne esnek abul nekünkis karunk.
Had lene szinten helen dolgunk.*

Mind az által noha nitsen halunk.

- 15 *De ugyan nem bussulunk.
es nemis koptalunk.
Anneköllis uigen lakunk.
mert boldogh minden napunk.
es noha nem aratunk.*
- 320 *De uagion elegendő abrakunk.
Erkeszet enihani szeker szabunk.
És az niulak utan igen faradunk.
Elis költiök az kit fogat hatunk.
Ez mastani level irassomnak mar vege leszen.
Kit tudom hogy Nagodis io neuen veszen.
kiert az halakban Nagod resztis teszen.
Ezzel Isten tarsa es eltese. Nagoda sokaigh io
egessegben datum rohontc*

13 die May.

1627.

Nagod szerelmes es engedelmes fia

Adamus de Batthyán

Első olvasásra megállapítható, hogy versteknikai, esztétikai és logikai szempontból egyaránt egyenetlen. Kiemelkedően jól sikerült a 4–7 sor. Ebben a négy sorban legjobb az ütemezés, a rímelés és legpontosabb a szótagszám is. A szótagszám : 12, 12, 12, 14. Az utolsó sorban a hibát a Nagodis szó beiktatása okozza. A 15. sortól egyre hibásabb a szótagszám (6–15 között ingadozik). Az ütemezés meg sem közelíti a 4–7 sor gördülékenységét és a fogalmazás is nehezkesebb. Valószínű, hogy a 4–7 sort Batthyány Ádám idegen forrásból vette. Ezt látszik bizonyítani az is, hogy értelmileg az első három sor ismétlése. Ha elhagyjuk, akkor sem érzünk törést vagy hiányt.

Tulajdonképpen ez a levél rímes köszöntő, versbeszedett jókívánság (talán születés- vagy névnap alkalmával?) Beleszövi a levélíró mindennapi életének néhány kedves mozzanatát is (vadászat stb.).

A vers alapján Batthyány Ádámot a XVII. sz.-i verselők sorában is számon kell tartanunk. Valószínű, hogy nem egyedülálló eset az övé, de ezt csak a családi levelezések átvizsgálása után vehetjük bizonyosra. A XVI. századból is van hasonló adatunk, Telegdi Kata levele, melynek jelentőségére Waldapfel József mutatott rá Telegdi Kata című tanulmányában

FÖLDI JÁNOS A HONFOGLALÁSI EPOSZ SZÜKSÉGESSÉGÉRŐL

Földi János 1790-ben írott *Magyar Grammatikájához* egy verstani értekezést csatolt. (A magyar versírás, példabeszédek és közmondásokról; kéziratban: OSZK. Kézirattár, 984. Quart. Hung.) E verstani összefoglalás negyedik részében, *A Verstudománynak Elosztásában* fejti ki Földi a költői műfajokra vonatkozó alapvető tudnivalókat. Ki kell emelnünk azokat a megállapításokat, melyeket a szerző az eposzról tesz (156—158. l.), ui. itt elvileg, tudományos igénnyel megfogalmazza a kor haladó íróinak mindinkább felmerülő, erősödő igényét a nemzeti eposz létrehozására. Az eposzról vallott nézeteinek középpontjába Földi — nyilván Ráday Geodeon nyomán — Zrínyit állítja. (Földinek pesti egyetemi tartózkodása alatt, 1784—89 közt Ráday a mestere.)

A nemzeti eposz elvi megalapozásában igen jelentős tényező volt, hogy Ráday Gyöngyösi helyett *Zrínyit* tartotta régi epikánk legnagyobb alakjának. (Nemcsak Földi, Kazinczy is az ő útmutatásai nyomán kezdte meg Zrínyi népszerűsítését.) Ráday a minél nagyobb propagálás érdekében prózában írta át a Szigeti Veszedelem több énekét. „...nem tagadom, hogy én ezt a Versszerzőt felette nagyra betsülöm, és majd minden Poétánaknak eleibe teszem.” Kazinczy a Magyar. Museumba Rádaytól három Zrínyi-ének prózai átdolgozását átvette, az I. III. és V. énekét. (I. 212—230, 411—431, II. 65—84.) Az 1780-as évek végén tehát — hosszú szünet után — kezdik „felfedezni” a korizlés követelő parancsára az elfeledett Zrínyit. A „Szigeti Veszedelem” szerzője a reformkori írónemzedék szemében a *nemzeti költőszemélyt* testesítette meg. Ennek a Zrínyi-kultusznak forrásvidékét a 80-as évek végének irodalmi törekvéseiben kell keresnünk.

Földi tanulmányának Zrínyire vonatkozó részéből pár sort már Mixich Lajos is közölt Földi-kiadásában (RMK 25. sz. Bp. 1910. 48. l.), majd nem régen újra felhasználta Beke Albert is *Földi és Csokonai verselmélete* c. dolgozatában. (ItK 1955. 66. l.) Egyikük sem közli azonban Földinek az 1790-es nemesi ellenállás idején a nemzeti eposz szükségességéről hírdetett rendkívül érdekes fejtegetéseit, illetve elmulasztják Földi eszméinek s a velük összefüggő korizlésnek elemzését. Pedig Földi nemcsak saját véleményét fejezi ki értekezésében, hanem a Ráday-vezette író-tábor, a Kassai Magyar Museum és az Orpheus írógárdája által munkált, formálódó irodalmi közizlésnek is hangot ad.

Hogy az 1780-as évek végén, az 1790-es évek nemzeti mozgalmainak idején felmerül a nemzeti eposz megteremtésének gondolata, — összefügg a feudalizmus mélyreható válságának kezdetével. 1790 körül éleződik ki az osztrák és a magyar uralkodóházak ellentéte, hosszú idő után először fordul szembe a magyar nemesség a Habsburgokkal. Ha leginkább külsőséges túlzásokban is (zsinóros sújtásos mente, kócsagtoll, stb.), de ekkor kezd ráébredni a magyar nemesség a nemzet főkérdéseire ekkor erősödik meg nemzeti öntudata. Ezzel a folyamattal szervesen összefügg irodalmunkban a történelmi epika megerősödése, illetve a nemzet megszűlése, a honfoglalás iránti érdeklődés. 1790-ben az örökös királlyal majd évszázad után szembe-szegülő magyar nemességnek szüksége van egy *ideológiai jegyverre*, mely pajzsa lehet az uralkodói önkénnyel szemben: ezért fordul vissza a történelmi műlthoz.

Az epikus műfajok előretörésének másik tényezője a polgárosodás gondolatának felvetődése. Ez egyelőre elsősorban mint *izlésbeli* polgárosító irányzat jelentkezik, melyet Ráday s író-tábor, főleg pedig Kazinczy képvisel. Rádayék azért küzdenek, hogy hazánk az irodalmi közműveltség minden terén utóljérje a polgárosodott nyugati országokat. S mivel ezek az országok már több évtizede rendelkeznek nagyszabású eposzokkal, a külföldi példa nyomán Ráday köre feltétlenül szükségesnek tartotta nálunk is meghonosítani e műfajt.

Polgárosodás és nemzeti függetlenség — e tényezők hozzállt létre az 1820-as években a magyar nemzeti eposzt —, de már jóval fejlettebb társadalmi viszonyok között. Az 1780-as—90-es években a feudalizmus általános válságának még csak a kezdetén vagyunk. A polgárosodás kérdése csak egy szűk értelmiségi rétegnél merül fel, s itt is — épp a társadalmi viszonyok fejlet-

lensége miatt — inkább mint irodalmi ízlés-követelés. A nemesség fellépése pedig 1790-ben a nemzeti függetlenségi harcnak csak tisztavirágéletű fellobbanása volt, — s nem teremthetett elég széles és tartós alapot a nemzeti epika létrehozására. Az 1820-as években azonban a feudálisztikus általános válságának kiteljesedésével, a társadalmi és nemzeti ellentétek kiéleződésével már olyan széleskörű nemzeti mozgalom bontakozik ki, mely a nemzeti epikum megteremtésének alapjává válhat. Az 1790-es évek epikus kezdeményezései tehát elvi alapjukat tekintve egy töről fakadnak az 1820-as évekével, csak még — az említett okoknál fogva — jóval halványabbak azoknál. A 80-as évek íróinak epikus törekvéseit a reformkor romantikus nemzedéke újítja s erősíti majd fel, viszi eszmei és művészi diadalra.

Földi tehát egy olyan, 1795-tel derékbatörő (mégis nagyjövőű) irodalmi törekvést fogalmaz meg, s támaszt alá elvileg, melynek fejlődését a Martinovics-mozgalmat követő sötét zsarnokság csak elodáztatni tudta, megakadályozni nem. Ezért érdemes fejtegetéseit egybevetni a kor folyóirataiban ez idő tájt mind sűrűbben, erőteljesebben jelentkező epikus tendenciákkal.

Földi említett értekezésének szövege a következő:

„... Az Epepeia avagy az igaz Vitézi vers a legnevezetesebb, de egyszersmind legnehezebb munka is az egész Verstudományban. A leg fővebb Elmékhez, a leg nagyobb mesteriségekhez, és egy embernek egész életéhez illő munka ez. Innen vagyon, hogy noha nagy Vitézek bővebben vagynak; de Vitézi Poétákat, kik a Nevet igazán meg érdemljék, igen keveseket esmérünk. Fő ditsősége akármely Nemzetnek ha egy ilyen költője lehet, noha ugyan azt közöttök többen is nyomozzák. Egy Homérussok vagyon a Görögöknek; egy Virgilnek a Rómaiaknak, noha ezek közül Homért és Virgilt többen is nyomozták; Egy Tassójok az Olaszoknak; egy Miltonjok az Anglusoknak és a Németeknek egy Klopstockjok.

A Vers, mely ezen Munkához leg illendőbb, a Hatmértékű vers, mely a Vitézi tselekedeteknek beszéltetésekre s éneklésekre oly alkalmas és oly tulajdonnak tartatott, hogy közönséges Vitézi vers Név: (Carmen Heroicum:) erre reáragadt.

Voltak mi közöttünk is eleitől fogva mind Fő vitézeket éneklő Versírók. Az idegenek között olvastatnak már Nyelvünkön a Voltér Henriássa két fordításban: az első T. Péczeli József, a második Néhai Fő tiszteletű Superintendens Szilágyi Sámuel által, Posony 1789. mind kettő páros versekben a Francia szerént. Régen meg jelent folyó beszéddel a Lucanus első könyve Besenyei György által. Most készülnek, a melyeknek már Darabjai láttatnak, a Virgil Aeneisse két nevezetes Versírók által, ugymint T. Rájnis József Hatmértékű igaz versekben: Horvát Ádám által négyes Strofákban. A Milton Elveszett Paraditsoma Hatmértékű versben Szabó Dávid által. A Klopstock Messiássa folyó beszédben Kazinczi Ferencz által. A Tassó Meg szabadított Jerusaleme sat. Maga a mi Vitéz Nemzetünk, noha a retentő Vitézi nagy tetteket viselni s folytatni szerette inkább minden időben; mint Versírói hadi kürttel énekelni s fúvatni: voltakán mind azonáltal eleitől fogva olyak is, akik ez utolsó Ditsóságra törekedtenek, és győződelmes Honnyaiknak Vitéz koszorúkra, hogy azok el ne hervadjanak, Parnasszusi élő vizet tsepgtetni igyekeztenek.

Ezek között mind Méltóságra, mind érdemre és ditsóságra legelsőbb Gróf Zríni Miklós, ki maga is derék Hadi Vitéz lévén, az ő Vitéz Nagy Atyját Horvát Országi Bán Gróf Zríni Miklóst, Sziget Várának Öltalmazóját valóban Nagyságos Vitézi versekkel énekelte, ama Könyvében, melyet nevez: *Adriai Tenger Sirenájának mely nyomtatt. Bétsben 1651.* Ez igazi és valóságos Zrinids, egy valóban Vitéz vers! ki, ha a mint az ilyen nemű Munkák hosszas rágódást és Angliai reszelőt kívánnak: maga ilyen nemű Munkában kimutatott nagy alkalmas volta, tűz esze, és fellengős gondolatihoz képest, a később időknek kényesebb ízlések szerént e Munkát érlelte s jobbította volna: Mi egész Nemzetünknek nagy ditsóságára, az idegeneknek tsudájokra s irigységekre, elébb tiszteltünk volna Zriniben egy Homért, egy Virgilt: mint a mély gondolatu Anglusok Miltonban, az elmés Franczok Voltérben, és a kevély Németek Klopstockban; és a mai Nyomnak, s a következő maradékoknak is nem volna többé miben haladja meg Zrinít; haneim tsak miben kövesse és tsudálja. — Virgilről tudjuk, hogy Éneissének szépitésébe s jobbítgatásába beléholt. Voltér Henriássát ifjúságától fogva vénségéig tökéletesítette. Klopstock Messiása 42 esztendő alatt készült: Fájdalmas és sajnálható dolog, a mi Hatalmas Irónk ezen munkáját egy télen írta, és nagyságosan esküszik, hogy soha egy Versén is jobbítást nem tett. (Lásd a könyv Előljáró beszédében.) Még is ez tagadhatatlan, hogy ekkoráig leg elsőbb, leg fővebb, leg méltóságosabb és leg ditsóságosabb Munka a Magyar Hélikonon.

Jegyz. Meg ne tsalattassanak az Olvasók! Zrininek ezen igen meg ritkul Felső Munkáját ki adta nemrég Könyi János, a Versmetszéseket és a versevégek kopogásaikat igaz meg jobbítva; de a Munkát sok Poétai és Epepeiai ékességéről s egész könyvtől is meg fosztva, azonban a végét Zríni halálával, eltemetetésével s több dolgokkal meg toldva. Szinte

mint a Virgil Eneissét XIII könyvvel megtöltötte Mafeus. Egy szóval az Epopéiából tsinált Históriat. Illyet okoz az Epopéiának nem esmérése, és a jó ízlésnek nem léte.

Voltanak Zrínin kívül is, mind előtte, mind azon időben, mind utánna, a kik illy Vitézi tárgyakat vettenek Versírói materiájoknak : de egy is azok közül Zríninek nyomába nem lépett, és mindnyájan Históriait írtanak inkább, mint Vitézi verset, avagy Epopéiát. Illyen *Liszi Lászlónak Magyar Mársa*, avagy Moháts mezején történt veszedelemnek emlékezete. *Bétsben 1653. ban, foliántban, 13 Részben*. Hova kell felségesebb Név ennél : *Magyar Mársa*? de az egész munka tsak alatsnyon járó História, mely jó azon időeknek környül állásokra. Voltanak ezenkívül a kik verseikkel leírták Vitéz Hunyadi János, és Mátyás király győzdelmeiket. Losonczy Istvánnak Tömösvár általmazását. Mitskei és Dobó Istvánnak. Egervára vitézül általmazóját, s több ilyeneket ; de mind Históriai módon. *Gyöngyösi Istvánnak* is Murány megvétele, és Kemény János dolgai, mind tsak Históriai; nem Vitézi vers. Leg újabb illyen nemű Munka a *Horvát Adám Hunniassa*, vagy Hunyadi János életének egy része ; de ez is tsak História, és az igaz Vitézi vers között való különbséget lásd az Esztétikusoknál ; a többek között. *Szerdahely Poesis Narrativa* pag. 84, 85. Nagyobb Poétai tüzrel s harsogóbb hadi kürttel vagyon írva *Bessenyei Györgynek Hunyadi Mátyássá*, a mint vehetni hozzá azon kevés töredékeiből mellyek olvastatnak szerentsénkre a Magyar Museumnak II. Negyedében, 120 st. lev. különben ennek egész mivóltáról, és minden Epopéiai tulajdonságairól nem ítélni, meg valamely szerentsés történetét által, mely is óhajásra méltó, ez is a maga épségében a Magyar égre fel nem derül. Az Árpádról íratandó Vitézi versről láss ilyebb.

Illyenek még a mi Vitézi Verseink! Minékünk még tsak kívánságunk az a bődögság, mellynek már mások birtokában vagynak, hogy böltsőjében lévő Vers írásunk felnevekedése és megállapodása, a jó ízlésnek terjedése, az Esztétikának bővebb esmérte, és az igazi Vitézi vers Remekjeinek olvasás után, a reánk nézve is meg nem szűkült Természettnek bőv kezűségéből származzon minékünk is egy olly tökéletes Vers írónk, kit Nemzetünk dítsőségére, ama több Nemzetek Nevezetesseivel a következő világ egy karba helyeztessen, de ez még azon nagy Elmékre tartozik, akik utánnunk fognak származni.” —

Földi nem hiába írta ezeket a sorokat. Mint már említettük, a kor folyóirataiban igen sok az epikus kezdeményezés. Az Árpádról írandó honfoglalási eposz gondolata már Rádaynál is felbukkant, már az 50-es években hozzákezdett tervezett művéhez. (Töredéke megjelent : *Magyar Musa* 1787. I. 215—216. l.) Utána *Virág* Benedek próbálkozik a XIX. sz. elején, s 24 sorból álló invokáció-töredékét 1802. december 23-i levelében elküldi Kazinczynak. (Kazinczy Lev. II. k. 537. l.) *Virág* — levelének tanúsága szerint — már 1796 óta gondolkodott a honfoglalási eposz tervén. A legjelentősebb próbálkozó *Csokonai*. Töredékben maradt az ő kísérlete is, de félszáz hexameterre s tervezett eposzának „rövid kritikai rajzolata” eszmeileg túlmutat az elődök próbálkozásain : a pusztaszeri diéta jelentőségének, a „fundamentális törvények”-nek kiemelése már a nemesi alkotmány védelmét szolgálja az osztrák abszolutizmussal szemben. (*Csokonai* : Válogatott művek Bp. 1950. II. k. 231—234. l.) *Csokonai* külön kis értekezésben is foglalkozott az eposzsal (*Az epopéiáról közönségesen*, id. mű II. k. 242—252. l.), s mint ezt Beke Albert helyesen megállapítja, tanulmányát Földi gondolataira alapozta.

A nemzeti eposz megteremtése felé mutat a többi epikus törekvés is*. A tizenharmadik század végén jelentős Vergilius-kultusz van nálunk kibontakozóban, egész Vergilius-reneszánsz. Tóth Dezső helyesen világít rá ennek nyitjára : az antik költő főműve, az Aeneis is *honfoglalási eposz* ! (It 1956. 41. l.) Itt is a fáradhatatlan Ráday kezdeményez : első részletfordítása 1787-ben jelenik meg a Magyar Musában. (II. k. 655—657.) Ráday az eposz első énekéből fordította le Junónak Eolussal folytatott beszédét, ugyancsak ezzel próbálkozik meg Földi, kiadatlan fordítástöredékében. (MTA Kézirattár, M. Irod. Lev. 4-r. 41. sz.) Földi fordítása sejteti, hogy további folytatás esetén sikerrel tudta volna átültetni Vergilius művét. A fordítás az íróársaknak is tetszett, kiderül ez Kazinczynak Rádayhoz intézett soraiból : „Földi Virgilius darabja... nem szenvedett megvetést.” (Kaz. Lev. I. k. 226. l.) Vergilius első elklógáját egyszerre ketten — Rájnis és Baróti Szabó — is lefordítják. (Magyar Museum 1788, I. 331—345. l.), Ráday két ízben közöl egy-egy részletfordítást Vergilius munkáiból Kazinczy Orpheusában, így az Aeneis kezdetét rímes alexandrinusokban (I. 237—245) s „Alexis” c. lírai költeményét (I. 381—386.) Az Aeneisből Aranka György és Rájnis is fordít az Orpheus számára. (II. 208. l. ; II. 305—37. l.) A sok abbamaradt próbálkozást később *Baróti Szabó Dávid* teljes Aeneis-fordítása tetőzi be. (1804-ben kezdett hozzá, de csak 1810-ben jelent meg Bécsben.)

A kor epikai törekvéseinek másik fontos alkotórésze a magindulá *osszianizmus*, melyet főképp Bacsfányi ápol. 1787 végén, 1788 elején fogott hozzá Bacsfányi Osszian fordításához

* A nemzeti epika első kísérleteinek számbavétele csak vázlat, korántsem lép fel a teljesség igényével.

(Keresztury-Tarnai : Bacsányi János összes művei. Bp. 1953. I. k. 528. l.), tehát éppen a nemzeti epikus törekvések megindulásának időszakában. A Magyar Museum hoz is tőle részletet, Osszián utolsó énekét (I. k. 41—50. l.), s Bacsányi levelét Orczy Lőrínchez, melyben tömören utal osszianizmusának elvi tartalmára: Osszián „jajszóval kesergi Hazájának gyászba-borúlt régi ditsőségét” Még két ízben közölt Bacsányi-részletet készülő Ossziánjából a Magyar Museumban, az *Oskár halála*-t (I. 197—200. l.) s egy címtelen darabot (II. 279—303. l.). Megpróbálta Osszián átültetését Ráday is, az *Eviralla* c. részt fordította le, de már kevesebb sikerrel (Orpheus I. 103—124. l.).

Ha nem is honfoglaló nemzeti tendenciát, de az epikus ábrázolást fejlesztették a felbukkanó Homeros-, Ovidius-, Milton- és Klopstock-fordítások is. (Bár Homeros Iliasának van időszerű hazafias sugallata is.) Szinte alig van a világirodalomnak eposza, melynek magyaráztatásával költőink ekkormeg ne próbálkoztak volna. Elég sajnálatos, hogy a számos törekvés mind torzó maradt, a II. Lipót uralmával meginduló s egyre fokozódó reakciós légkör, majd a napó leoni háborúk hozta nemesi jólét aranyfüstje egyáltalán nem kedvezett az eredeti nemzeti eposz megszületésének.

1795, az első magyar köztársasági mozgalom vérbefojtása majd harminc évvel elodázta a nemzeti epikum virágba borulását. „Nagyon jellemző — jegyezte meg Szauder József az Irodalomtörténeti Kongresszuson —, hogy ezeknek az epikus témáknak epikus, eposzi, vagy regényszerű ábrázolására majd csak az 1820-as évektől kerülhet sor — feltűnő, hogy addig minden Árpád-eposz töredék maradt, feltűnő, hogy addig nem készülhetett regény Mohács koráról.” Csak az 1820-as évek elején megerősödő nemesi ellenállás, a megváltozott társadalmi helyzet teremti meg azt a politikai atmoszférát, melyben Vörösmarty felléphet, s melyben a romantikus nemzedék az eposz műfaját diadalra juttatja.

(1955.)

SZEBERÉNYI KÉT VERSE SZENTLŐRINCI KÉZIRATÁBAN

Ismeretes, hogy az 1955 augusztusában Szentlőrincen (Baranya megye) fellelt iratok között a legbecsesebb egy Szeberényi-féle kézirat, mert ez Szeberényi két versén kívül Petőfi három, eddig ismeretlen versét és a már ismert Kuruttyó egy változatát tartalmazza.¹ A kéziratot pozsonyi teológus korában, 1841-ben küldte Szeberényi Balogh Károlynak, a Pécsi Aurora szerkesztőjének, aki néhányat a versekből közlésre jelölt meg benne, így Szeberényi egyik versét is. A csak egyetlen alkalommal megjelent Pécsi Aurorában (1843) azonban nem kerültek közlésre a kiválasztott versek.

Szeberényinek 1848-ban kiadott két verseskötetében² e kéziratának két költeménye szintén nem szerepel és más megjelenésükről nincs tudomásunk. Valószínű, hogy nem szándékosan hagyta ki Szeberényi ezt a két verset a köteteiből, hanem teljesen elfelejtkezett róluk, akár csak arról, hogy ő maga is lemásolta és elküldte Balogh Károlynak Pécsre három más Petőfi-verssel együtt a Kuruttyót is, amelyet azután emlékezéseiben elveszettnek mond.³ A versek szövege a következő :⁴

*Hondalok.*⁵

*Kit ezer milliók
Buzgón imádanak,
Fohászaim hozzád
Epedve szállanak.*

*Oltárom a' magas
Kárpátok' ormai,
Templomom a' kies
Haza határai ;*

*'S miért imádkozom,
Ez árva nemzet az,
Hogy díszesítse szép
Virágtelei tavasz.*

[Balogh javítása : Virágzó...]]

*'S míg bennem él erő,
Addig imádkozom,
Talán ez által rá
Ég áldását hozom.*

*De ha buzgó imám
Ki nem hallgattatik,
'S kiellen vad tele
Dülni meg nem szűnik :*

*Ha gyöngé szózatom
Hiába hangzik el :*

¹ A kézirat külső leírását és történetét ld. az Irodalomtörténet 1956. évi 2. sz.-ban megjelent dolgozatomban.

² Búvirágok. Pest, 1848. és Forradalmi szikrák. Pest, 1848. Mindkettő J e n ő f i -álneven.

³ Vö. Szeberényi Lajos : Néhány év Petőfi életéből. Szeged, 1861. 21. l.

⁴ Központozás- és betűhív közlés.

⁵ A cím-ok szótagja ceruzával — feltehetően Balogh által át van húzva. A címtől balra tintával 2-es szám van jegyezve, jobbra ceruzával a Balogh által szándékolt közlés évszáma : 1842.

Most — éltem reggelén —
Szakadj meg ó kebel !

Keresni siron túl
Ama dicső ahzát,
Hol béke angyal
Malasztát hinti rád.

II.

Sötét az égi kör
Feletted ó hazám,
Melly bőven áldásid
Árasztod énreám !

Határidon miért
Kiellen vad vihar,
Miért feletted ég
Derülni nem akar ?

Érezni sérveid
Ég mért nem ad szívet
'S könnyörre hajtani
Magzatid' könnyeket ?

Beléd az ég' ura
Miért nem alkotott
Melly menydörögni tud
Hatalmas szózatot ?

Avagy miért inkább
Nem irt ki engemet,
Ne lássam, ó haza !
Kinzó inségedet ?

Az atya

Varsó' határain
Lefolyt a' háború,
Felette nap helyett
Fekszik nehéz ború.

Egy atya nyúgoszik
Visztula' partjain,
Keblében fájdalom
És bűnövelte kin.

Vértől, mit ontának
A' hadban lengyelek
A' csendesült folyam
Hulláma gőzeleg.

'S im jó, ki harcba szállt
A' bús atya fia,
Kit nem hagyott a sors
Honáért halnia.

Szemében könny remeg
Bús keble fen dobog,
Mert szép szülőföldre'
Hantjára lépni fog. —

Letette jegyverét,
Mellyen pirosanak
Ellen' vércseppi, mik
Általa hulltanak.

[a 'lengyelek' szó utolsó betűje eredetileg g-vel írva,
de k-ra javítva]

*Az elhagyott szülő
Előtt letérdel
'S hozzá szívhatólag
Imígyen esdekel ;*

*'Kit hön szerettelek,
Atyám! bocsánatot,
Hogy a' rabságban is
Éltem el nem hagyott ;*

*Atyám, bocsánatot,
Hogy harc között haltál,
Mellyet kerestem én
E' kebel nem talált.*

*Vond vissza átkodat,
Mit egykoron hozál,
Szabadság' harcaid
Ha nem lel a' haldl !'*

*Fölvette jegyverét
Mellyen pirosának
Eleven' vércseppi, mik
Általa hulltanak,*

[Szeberényi javítása]

*Fölvette jegyverét
Az elbusult atya
'S keserves könyeket
Reája hullata,*

*Fiának vérében
Élét megszentelé
's] Maga is általa
Haldálát föllelé⁶.*

[Szeberényi kihagyása]

Szeberényi Lajos

⁶ A vers tárgyával, ill. a polonofil irodalommal kapcsolatban vö. Zolnai Béla: A magyar biedermeier Bp. É. n. 72. l. és A magyar és a lengyel nép közös küzdelmeinek hagyományaiból. Bp. 1954. 22–25. l.

JÓKAI »FORRADALOM ALATT ÍRT MŰVEINEK« UTÓÉLETÉHEZ*

Egyetlen írónk életművére sem hatott az 1848—49-es forradalom oly nagymértékben, mint Jókai Mórera. Egyetlen Jókai-kutató sincs, aki el ne ismerné, hogy a szabadságharc döntő befolyást gyakorolt a nagy regényíró egész pályájára. Jókai cselekvő részese volt történelmünk addig legdicsőbb másfél esztendejének s kibontakozó írói tehetségét is a szabadságharc szolgálatába állította. 1848—49-ben írt művei azonban lényegében még a tudományos kutatás számára is hozzáférhetetlenek.

A két szabadságharcos esztendőben szinte egyetlen hét sem telik el anélkül, hogy ne jelentkezze publicisztikai munkával. 1847. július 1-től 1848. december 31-ig (március 23-tól formálisan Petőfivel együtt) szerkeszti az Életképeket. A márciusban hetenként két ízben, majd a Pilvax-fiatalok háttérbe szorítása után hetenként megjelenő folyóirat március 15-e utáni 44 száma minden egyes alkalommal több cikket is közöl a szerkesztőtől. Az Életképek kibővítése miatt válik meg a Jelenkortól s hagyja abba március 16-án az 1847. január 1-től vezetett Budapesti Napló című rovat irányítását. A Pesti Hirlap fejlécén 1849. január 3-án megjelenő első számtól január 5-ig szerepel Jókai neve szerkesztőként. Lényegében azonban a segédszerkesztőnek feltüntetett Szilágyi Sándor irányítja a lapot. Jókai Szilveszter-éjjel a kormányval együtt menekül Debrecenbe s egészen Pest felszabadításáig nem ír a Pesti Hirlapba. Április 24-én a lapszámozást is előlről kezdő ünnepi szám közli, hogy „Jókai Mór megérkezéséig felelős szerkesztő Szilágyi Sándor”. Április 25-én hasonló formában közli a Pesti Hirlap, hogy Obrenyik Károly a felelős szerkesztő, majd május 1-től a lap megszűnéséig, július 8-ig Jókai szerkeszti. A Pesti Hirlapban számonként jelenik meg több cikke, amelyet a bibliografikus felsorolások figyelmen kívül hagynak. 1849. február 9 és 27 között Nyáry Pál irányítása mellett ír békülékeny hírokat pengető cikkeket a kormány hivatalos lapjába, a Közlönybe. Február 22-én jelenik meg Debrecenben a békepárt kezelésében levő Esti Lapok, amelyet május 31-ig, a lap megszűnéséig szerkeszt. A megjelent 83 számban sok olyan Jókai-cikk lappang, amelyről eddig nem volt tudomásunk. Pesten április 30-án Ludasi Mór szerkesztésében mint kiadó indít Esti Lapok néven egy hírlapot. Ez a vállalkozás azonban a 8. szám megjelenése után május 8-án megszűnik. Június 4-én ugyancsak Esti Lapok néven a fővárosban ad ki napilapot, amelynek július 7-ig 27 száma jelenik meg. Az első számon — nyomdatechnikai tévedésből — még Ludasi Mór szerepel szerkesztőként, bár végig Jókai szerkeszti. A pesti Esti Lapok már csak azért is több figyelmet érdemel, mert szinte az egész lapot Jókai írja, miután íróársai elpártolnak tőle s békepárti munkatársaival is szakít.

1848—49-ben kizárólag saját lapjaiba ír Jókai. Egyedül a győri Hazánk közöl két olyan Jókai-cikket (Talpra magyar! 1848. május 13. 843—844; Adjunk e ajándékot a haza oltárára? 1848. május 30. 871), amely máshol sem azelőtt, sem azóta nem jelent meg. A Március Tizenötödike közli Jókai és Pálfi közös nyilatkozatát, amelyben Petőfi párbajsegédeként ítéli el Nagy Károlyt, aki a képviselőválasztásokon törvénytelen eszközökkel buktatta meg a költőt (1848. júl. 8. 396.). A vidéki lapok szívesen vesznek át Jókai-cikket. A Szilágyi Ferenc szerkesztette Jelen c. kolozsvári folyóirat az Életképek nyomán három részben hozza

* A dolgozatban használt rövidítések:

- J.M.F.: Jókai Mór Forradalom alatt írt művei. 1848—1849. Budapest, 1875.
 F.a.: Jókai Mór: Hátrahagyott művei. VI. kötet. Forradalom alatt írt művek. Budapest, 1912.
 OSZK: Országos Széchényi Könyvtár kéziratára.
 OL: Országos Levéltár.
 MTA: Magyar Tudományos Akadémia kéziratára.
 Ék.: Életképek, 1848.
 EL.: Esti Lapok, 1849.
 PH.: Pesti Hirlap, 1849.
 MT.: Március Tizenötödike.
 Ch.: Charivari.

A világhírű Martinovics összeesküvési pör részletei című riportszerű elevenséggel megjelenítő történeti értekezést. Az Életképek április 9-én közli a tanulmány utolsó részét s az erdélyi hírlap már április 21-én átvészi. (Ápr. 21. 192. old.; ápr. 25. 198. old.; ápr. 28. 204. old.) A Bangó Pető kiadásában és „felszerkesztésében” megjelenő „Arad” Petőfi Sándor költeményeinek és Degré Alajos elbeszélésének átvétele mellett Épületes egyetemes cimen külön rovatot nyit az Életképekből közölt Jókai-féle Charivari-cikkek számára. Augusztus 12-én a Republicanus hiszekegyet, a Pecsovics hiszekegyet, a Táblabíró hiszekegyet és a Népek tízparancsolatát közli (51—52. old.), október 14-én pedig Jellasics rendeleteit (124. old.). November 25-én teljes terjedelmében hozza Jókai nagyhatású travesztációját, az Ujabbkori mythológiát (163. old.). Szveszt Ferenc az Aradi hirdetőben átvészi A trójai faló német kiadásban című, Közlönyben megjelent művet (márc. 3.). A Tiszavidéki Ujság Batthyány Lajos címen rövidítve közli Jókai egyik Közlöny-cikkét (1849. márc. 3. 132. old.).

A pesti Esti Lapokban és a Pesti Hirlapban maga az író is sok olyan cikket ad ki még egyszer, amelyet először a debreceni Esti Lapokban közölt. A Pesti Hirlap május 1-i száma, amikor Jókai átvészi a szerkesztést, egy sereg Charivari-anyag mellett ugyancsak a debreceni Esti Lapok után közli a Szeben bevételé, Gábor Áron, A szolnoki csata, Háromszék az utolsó időben című glosszákat. Május 3-án pedig a Nemzetiségi kérdések és az „Ápril 14-ke” című cikkével jelentkezik. Ennek oka egyrészt a pesti közönség tájékoztatása (pl. a detronizációról, amelyet az áprilisban osztrák megszállás alatt élő fővárosiak nem ismerhettek), másrészt az, hogy Jókai nagyon elfoglalt. A pesti Esti Lapokat úgyszólván egyedül állítja össze s időtálló korábbi közleményeit még egyszer felhasználja.

Kéry Gyula megjegyzései alapján (A magyar szabadságharc története napi krónikákban. 1848. Budapest, 1899.) Jókai Bécsből küldött 3 öszí tudósítása az Ofner Post-ban is megjelent. (Bécsbe voltunk küldve Csernatonival c. cikke okt. 21-én (577. old.), a Kétszer láttam Bécsét, valamint az Országjárás c. közleménye pedig nov. 19-én (630—631. old.).

A legkülönbözőbb rovatokban jelennek meg Jókai műfajilag szerteágazó, a korabeli publicisztikával szemben formailag és tartalmilag egyaránt újat hozó írásai. Legtöbbet és legszívesebben a Charivari c. humoros rovatban ír. Megtartja az Életképekben a debreceni és a pesti Esti Lapokban, valamint a Pesti Hirlapban is. Másik kedvelt rovata a Jellemvonások hadiéletünkből, de a Frankenburg kezdeményezte Mi hir Budán? című rovatot is folytatja egy ideig, majd részben beolvasztja a Charivariba, részben a Pesti Hirlapban Fővárosi újdonságok címen új rovatát alakítja. A pesti Esti Lapokban a Charivarin kívül a humoros Hivatalos rovatot kedveli. Egy-két cikket ír a Mi hir a nagyvilágban?, Külföldi társasélet, Hölgysalon, Hírek című rovatokban is. 1848 őszén a Charivariján belül külön rovatot nyit Jellasics közlönye, 1849 tavaszán pedig Hivatalos rovat címen, amelyekben a legközvetlenebb ellenséget, a horvát bánt, majd Ferencz Józsefet támadja a legélesebb szatírákkal. Általában nem tesz különbséget a különböző rovatok között; a Charivariban is számos komoly glosszát közöl s a többi rovathoz is gyakran csatol szerkesztői üzeneteket, tréfás, gúnyos kiszólásokat.

A szabadságharc alatt egyre inkább fogyó számban látnak napvilágot novellái s elárasztják lapjait a politikai eszmefuttatások, társadalmi és történelmi tanulmányok, naplók, jóvendölések, leírások, tudósítások, reflexiók, lelkesítések, replikák, polémiaiak, glosszák, travesztáták, paródiák, humoreszkek, pamflettek, neveltető és gúnyolódó Charivari-fricskák, szisszenetek, hírforgácsok, rendeltetmagyarázatok, rémhír-cáfolatok, igaz történetek, anekdoták, megemlékezések stb., mind megannyi beszédes bizonyítékai Jókai írói sokoldalúságának. A valóságos irodalmi remekektől kezdve egészen a pongyola tudósításokig minden megtalálható e művek között. Az egy-két soros híradás s több lapnyi értekezés egyaránt helyet kap szabadságharcos művészetében. A műfaji, terjedelmi és színvonalbeli sokféleségen belül közös tulajdonságuk ezeknek az írásoknak, hogy közvetlen agitatív célt szolgálnak, magukon viselik a „napok hangulatának” bélyegét s a novellák és cikkek az apró hírmorzsákkal együtt képeznek egy kerek egészet.

Jókai forradalom alatti műveiről nem készült megbízható bibliográfia. Számos olyan kiadvány áll azonban rendelkezésünkre, amely hasznos útmutatást jelent. Petrik Géza „könyvészeti kimutatása” (Magyarország Bibliographiája 1712—1860. Budapest 1890. 283.) és Kislingstein Sándor műve (Magyar Könyvészet II. 1876—1885. Budapest 1890. 194.), valamint a „Jókai Mór írói működésének 50. évfordulója” című, 1894-ben megjelent kötetben a Jókai Mór irodalmi működése című fejezet „csak alkalmyszerűleg készültek”, a könyvcímeket sorolják fel s az 1848—49-ben keletkezett publicisztikáját nem említik. Ez utóbbi kiadványban Jókai lapszerkesztői tevékenységének bemutatása is elnagyolt. A Pesti Hirlapot a kötet szerint 1848. január 1-től július 8-ig szerkeszti, holott az alig több, mint hat hónap közül Jókainak csaknem 5 hónapon keresztül semmi köze nem volt a Pesti Hirlaphoz. Tudomást sem vesz arról, hogy az író Pesten is szerkesztett Esti Lapokat, amely teljesen független az azonos nevű debreceni laptól (51.).

Ferenczy József Jókai mint hírlapíró című tanulmányában pontosan akarja felmérni Jókai szerkesztői tevékenységét. Tévedés azonban az, hogy 1849. január 3—23. között szerkesztője volt a Pesti Hirlapnak s az is, hogy Pest felszabadítása után május 1-től csak május 8-ig szerkeszti a híres pesti lapot (Jókai mint hírlapíró. Győr 1893. 15.). Az sem igaz, hogy Jókai Pesten június 4-től július 7-ig szerkesztett lapjának Pesti Lapok volt a neve (Ferenczy i. m. 16.). A Közlönyről Ferenczy József sem vesz tudomást. A lapokban megjelent cikkekkal ez a tanulmány sem foglalkozik.

Nem kétséges, hogy mind ez ideig legteljesebb Szinyei József bibliografikus cikkszelőrlése (Magyar írók élete és munkái V. 1897. 538—608.), amely lényegében megegyezik az 1875-ben kiadott (Jókai Mór Forradalom alatt írt művei. 1848—1849. — a továbbiakban J. M. F.) cikkgyűjtemény tartalomjegyzékével, de a Pesti Hirlap 1849 elejei szerkesztéséről és a kiadvány is megfelel. Az Életképek többszáz Charivari-cikke egyetlen szóval van jelezve. (A bizalmi hévmérő kivételével, amelyet az értekezések között említ.) Az Esti Lapok Charivari-anyagával azonos módon jár el. A Közlöny 22 cikke közül csak tizet jelez s címszerint ötöt említ, jóllehet Jókai is 15-öt jelentet meg 1875-ben. A Hyppona romjai című január 2-től közölt elbeszélését a májusi cikkek között szerepelteti, mintha március 15-e után keletkezett volna. A Congrev rakéták fő- és alcíme egymástól elválasztva önálló cikkekként fordul elő. A debreceni levelek összefoglaló címét is önálló műnek tekinti. Jelzi viszont az Unio zsebkönyvben és az Országgyűlési emlékekben megjelent két novella címét (Átkozott ház, Az üstökös útja) s az 1875-ös kiadással ellentétben hirt ad a „Hol leszünk mi két év múlva” című fantasztikus szatírájáról, A szomorú napok című regénytörödéskéről és a Pán Jellasics című szatirikus eposzáról. A bibliografikus felsorolást zavarja, hogy a cikkek keverednek s vegyeset szerepelnek dátummal és dátum nélkül. A Pesti Hirlapnak csak egy-két levelét méltatja figyelemre s teljes egészében megelégedik a pesti Esti Lapok anyagáról. A korábbi években alkalmazott gyakorlatától eltérőleg nem említi, hogy milyen rovatokat vezet rendszere- sen Jókai.

1898-ban jelenik meg A Jókai jubileum és a nemzeti diszkiadás története című kiadvány, amely tartalmazza „Jókai Mór összes megjelent műveinek bibliográfiáját”. A Szinyei „könyvészeti összeállítás” alapján készült címjegyzék a lapok szerinti felsorolás helyett évek szerint majdnem azonos sorrendben csoportosítja az anyagot, csak a Szinyeinél elvétele található pontos keltezés elhagyja. A Congrev rakéták alcikkét önálló közleményként kezeli, mert Szinyei felsorolása erre alapot szolgál. A Közlöny glosszái közül csak azokat jelzi, amelyeket Szinyei címpótló kezdet szerint is megemlít. A politikai horoscop című, Esti Lapokban megjelent cikksorozat alcímeit, bár erre Szinyei felsorolása alkalmat nem ad, különálló cikkekként írja össze. Egyik helyen sem derül ki azonban, hogy melyik esetben van szó címről s cím nélkül megjelent írásról, melyet Szinyeinél is a kezdő szavak helyettesítenek. A Szinyei-féle bibliografikus jelzések félreértésén alapul, hogy a Levelek Debrecenbe összefoglaló cím alatti közlemények Jókai kedvelt humoros rovatában jelennek meg. Az említett bibliografia teljes egészében megtartja a Szinyei-féle felsorolás hiányosságait.

Szabó László a Jókai élete és művei című, 1904-ben megjelent kötetében az író műveinek bibliográfiáját „időrendben” közli (272—273.). Természetesen nem kronológiai sorrendről van szó itt sem, hanem évek szerinti csoportosításról. Szabó László nem csinál egyebet, mint a jubileumi kiadás anyagát veszi át nagy kihagyásokkal, azonos sorrendben s még több filológiai pontatlansággal. Nem említi, hogy Jókai 1848-ban a Jelenkor Budapesti Napló című rovatát szerkeszti. A Közlöny cikkeit tovább csökkenti s végül is csak egyet tart meg. Az Esti Lapok különben is nagyon sovány anyagából további tíz cikket mellőz s kihagyja a Pesti leveleket is. Az Est hármaskönyvében 1925-ben megjelent Az igazi Jókai című tanulmányában sok apró adalékot említ Jókai eddig figyelmen kívül hagyott 1848-as munkáiból, közte a Pán Jellasics című szatírájából (206—215.).

1954-ben az író halálának 50. évfordulójára a Fővárosi Szabó Ervin-könyvtár kiadásában jelent meg „Jókai Mór bibliográfiája életrajzi adatokkal, Jókai műveinek ismertetésével, illusztrációkkal”. Az életrajzi adatok között pontos időmegjelölés nélkül foglalkozik azzal, hogy Jókai milyen folyóiratokat, lapokat szerkesztett (13—14.). A pesti Esti Lapokat meg sem említi s tévesen állapítja meg, hogy Jókai „1848 december elején átvette a Pesti Hirlap szerkesztését” (14.). A „Munkatársa volt az alábbi lapoknak” című részben érdekes módon már azt írja, hogy a Pesti Hirlapnál 1849-ben dolgozott, de a pesti Esti Lapokról itt is megelégedezik. A sok értékes adatot tartalmazó kötet lényegében tájékoztató jellegű s Jókai „irodalmi munkásságának” felsorolásakor csak a kötetben megjelent műveit jelöli meg.

Az eddigi bibliografikus gyűjtemények figyelmen kívül hagyják az 1848—49-es folyóiratok és hírlapok tényleges anyagát. Ugyancsak mellőzi Jókainak a Megjelent műveim jegyzéke című kéziratban füzetben levő felsorolását, amelyet a feljegyzések anyagából kikövetkeztethetőleg 1860-ban kezdett el s utána folytatatosan hozzáírta az esetenként megjelent műveit (O. Sz. K. Oct. Hung. 698). A jegyzék 1860-ig azonos tintával íródott s csak elvétele

tartalmaz kiegészítő jellegű betoldásokat. 1860 után a 20. lapon új írás kezdődik ceruzával, amelyet később tintával írt át. Az első és második lapon az évszerinti felsorolással is 1860-ig jut el a fejezetet nem is folytatja. A gyűjtemény házi használatra készült, mert az egyes műveknek nemcsak irodalomtörténeti értékű adatait tartalmazza, hanem a kapott honorárium összegét is. Jókai e feljegyzésben évszerint sorolja fel, hogy milyen hírlapokba írt a szabadságharc alatt (71.). Külön szerepelteti a pesti Esti Lapokat, bár erről minden bibliográfia megfellelkezik. 1848–49-ben keletkezett írásai közül csak az „irodalmi értékekről” emlékezik meg. Kihagyja a Martinovics-pörrel foglalkozó zsarnok ellenes vádiratát. Az emlékezetből írt jegyzék az Egy római polgárnó című novelláját a főhősről Arria néven említi s utólag jegyzi be, hogy a Dekameron című kötetben jelent meg. Feljegyez viszont két olyan művet, amelyről az eddigi bibliográfiák nem tesznek említést: Egy férj ki párbajt viv és A régiség bűvár címűt. E jegyzék lényegében teljes egészében kirekeszti az 1848–49-es publicisztikát.

1875-ben a „Forradalom alatt írt művei” sajtó alá rendezésekor enyhít ezen az elutasító magatartáson s viszonylag szép számú publicisztikai munkát is sajátjának tekint, bár a kiadás távolról sem tartalmazza szabadságharcos műveinek többségét. „Amit a költészet és szépműtan ítélete alá” nem mer bocsátani, kihagyja, sőt „megsemmisítettnek” nyilvánítja, (JMF. 4. l.), noha szó sincs arról, hogy az eltemetett cikkek esztétikai szempontból nem ütnék meg a többi írás mértékét. Jókai csak részben válogat formai szempontok alapján, hiszen az apró hírforgácsok elhagyása mellett elsősorban királygyűlöletet, radikális állásfoglalást tükröző cikkeiről feledkezik meg, míg csaknem teljes egészében közli a királlyal való „józan” egyezkedést hirdető glosszákat. Hangsúlytalanítja a legradikálisabb 1848 őszi és a detronizáció utáni szereplését, bár egy-két cikket ebből az időből is szerepeltet. Nem kétséges, hogy Jókai szabadságharcos szerepének téves felmérése ezen a kötetben alapszik.

1912-ben a nemzeti díszkiadás kiegészítő sorozatában Szabó László válogatásával megjelent „Forradalom alatt írt művek” kiszélesíti a Jókai megszabta keretet, s számos új adalékot csatol az alapot képező 1875-ös kiadás anyagához. A Közlönyből újabb öt cikket közöl: E háború nem fog sokáig tartani, Lassankint kitanulgatjuk, Testvéreink, Egy hazám fia kezdetű és A trójai faló német kiadásban címűt. Az Esti Lapokban megjelent cikkek közül a Politicai sibolet, Mikor megyünk vissza Pestre, Windischgrätz dühödik, az Ápril 14-ke és a Windischgrätz című cikkeket közli s 35 új Charivari-közleményt jelentet meg a kötetben. Kovács Lajos: A békepárt a magyar forradalomban című, 1883-ban megjelent, Irányi Dániel röpiratára válaszuló könyve megemlíti, hogy a Politicai sibolet című első Esti Lapok vezércikk a békepártiak és a szerkesztő „közös munkája” (63–64.). Szabó László mégis úgy tekinti, mintha kizárólag Jókai írta volna. Pedig Kovács Lajos visszaemlékezéseiben igyekszik minél többet szerepeltetni „az önállóságától meg nem fosztott” Jókait, mint szerkesztőt. Kazinczy Gáborról éppen ezért alig emlékezik meg, jöllehet az Esti Lapokban a legtöbb elvi vonatkozású cikket írta. Az első 16 szám vezércikkei közül 12 bizonyíthatóan Kazinczy Gáboré, ki a továbbiakban is hasonló termékenységssel dolgozott.

Az eddigi munkák nem teszik feleslegessé, hogy a dolgozat függeléként egy felsorolást állítsunk össze, mely Jókai 1848–49-ben keletkezett, kötetben meg nem jelent fontosabb műveit tartalmazza. A teljességre az anyag hatalmas volta miatt sem kerülhet sor, de ez a gyűjtemény is illusztrálhatja, hogy Jókai forradalom alatt írt munkáinak nagy része nincs feldolgozva.

Az eddigi kiadványok a legszerényebb filológiai igényeket sem elégítik ki, s végső fokon hamis színben tüntetik fel Jókait. A forradalom alatt írt műveinek túlnyomó többsége még ma is nehezen elérhető lapokban és folyóiratokban lappang. Jókai maga is elsősorban irodalmi rangú munkáit újítja fel s adja ki több ízben is. 1848-ban elvétele jelennek meg elbeszélései s 1849-ben kizárólag politikai jellegű cikkeket írt. 1848. március 19-én lát napvilágot A ritkaság gyűjtész, március 23-án az Egy római polgárnó, április 2–9 között A világhírű Martinovics összeesküvési pör részletei, április 30-án a Szomoru idők című előszó, május 28-án az Utolsó fejedelem, május 28–június 11 között a Hol leszünk két év múlva című novellája, július 2- és augusztus 20 között a Szomoru napok című félbeszakadt regénye.

A szabadságharc bukása után 1856-ra befejezi a Szomoru napok című regényét és két kötetben megjelenteti. 1862 és 1871 után 1881-ben már a negyedik kiadás lát napvilágot, s megjelenik a nemzeti díszkiadás és a centenáriumi sorozatban is. A világhírű Martinovics összeesküvési pör részleteit némi változtatással (a cimből pl. elmarad a jelző) 1875-ben a forradalom alatt írt művekben, majd hasonló formában kiadja az Újabb elbeszélések című kötetében, de a centenáriumi sorozatban nem jelenik meg. A Hol leszünk két év múlva című fantasztikus vízióját 1868-ban a Virradóra című elbeszélés kötetbe sorolja. 1873-ban A fránya hadnagy című gyűjteményében, 1879-ben Jókai újabb munkái között a 13. kötetben (Virradóra) helyezi el. A Virradóra című elbeszélés-gyűjteményben szerepel a nemzeti díszkiadás és 1930-ban a centenáriumi kiadás kötetei között is.

Forradalom alatt írt művei közül az első között jelenik meg kötetben az Utolsó fejedelem, amelyet az Áldor Imre szerkesztésében és kiadásában megjelent „A forradalom költészeté” című antológia az Életképek szövege alapján közöl. Később némi módosítással a forradalom alatt írt művek 1875-ös kiadásában is előfordul s a továbbiakban is Jókai változtatott szövege alapján jelenik meg a nemzeti díszkiadásban (Ujabb elbeszélések 94. kötet), míg a centenáriumi sorozat ezt a zsarnokságot megbélyegző elbeszélést is mellőzi.

A ritkasággyűjtész című novellája 1857-ben helyet kap a Népvilág c. kötetben. Később A régiségbuvár címen lát napvilágot az Életképek szövegével a nemzeti és a centenáriumi kiadásban is. Az Emberek és kétlábu állatok című elbeszélése ugyancsak változatlan szöveggel jelenik meg a Népvilágban, de az 1928-as centenáriumi sorozatból már kimarad. Az Egy római polgárnak című novellát más címen (Arria) először 1859-ben a Dekameron című elbeszélés gyűjteményben adja ki nagy kihagyásokkal, átírásokkal s az eredeti pozitív eszmei mondani-való kilúgozásával. A későbbi kiadások közül egy sem nyúl vissza az Életképek eredeti szövegéhez, hanem ezt az eltorzított változatot közli a nemzeti és a centenáriumi kiadás is.

Jókai 1848-as novellái lényegében különváltak az ún. publicisztikai írásoktól, jöllehet az író igyekezett őket nem elkülöníteni egymástól. Ezért szerepelteti még a nagyon hiányos és mesterségesen eltorzított 1875-ös kiadásban is az Utolsó fejedelem és a Martinovics-pórról szóló művét a hírlapi glosszákkal együtt. Utólagos feljegyzései alapján csak egy szépirodalmi művet kezdett meg a forradalom alatt, a Szomoru napok címűt. Ha alaposabban megvizsgáljuk a polgári irodalomtörténet által értékállónak bizonyult 1848-as novelláit, kiderül, hogy az egyetlen befejezetlen regényén kívül valamennyi a publicisztika és a szépirodalom határára helyezkedik el. A novellát súrolja az Utolsó fejedelem című munkája, amelyben a Martinovics-pőr bemutatásához hasonlóan a történelemből vesz példákat a pillanatnyi politikai harchoz. Éppúgy igazodik a „napok hangulatához” a Hol leszünk két év múlva című munkájában, mint bármelyik újságcikkében, vagy politikai értekezésében. Nemcsak az író, hanem a szabadságharcos politikus is jelen van ezekben a művekben. Nemcsak a romantikus és realiztikus elemek keveredése, hanem a letagadhatatlan politikai állásfoglalás is kifejezésre jut ezekben az írásokban. A Szomoru napok politikai okok miatti félbeszakítása azt bizonyítja, hogy a novellista Jókai kezét is politikai kérdések irányítják.

A világsi napok után hosszú időn keresztül nem kerülhetett sor 1848–49-es munkáinak kiadására. Jókai megemlékezik ugyan arról, hogy 1851-ben előkészítettek egy kiadást, de a rendőrség elkobozta s papírmassénak betapostatta a kötet példányait. Sajnos ebből a kiadványból egyetlen példány sem található ma már meg. 1867-ben Áldor Imre antológiájában bevezető vezércikként szerepel Jókai egyik legliberálisabb glosszája (A forradalom költészeté) és az „Utolsó fejedelem” című novellája. Az író pályafutásának nagy fordulópontján, 1875-ben jelenik meg a „Jókai Mór forradalom alatt írt művei. 1848–1849.” című publicisztikai gyűjtemény, amely szerény töredékét tartalmazza a szabadságharcos írásoknak. A szerző kihagyja vagy megcsönkítja radikális írásainak nagy részét. A század végén keletkezett „Emlékek a magyar szabadságharcról” (Budapest, 1899) című visszaemlékezésében két Esti Lapok cikkét eleveníti fel: A socializmusról és a Mérei Mór nem egy ember: Mérei Mór két ember címűeket (Jókai Mór hátrahagyott művei V. Budapest 1912. 67–71). A század legvégén igen sok 1848-ban keletkezett Jókai-cikk jelenik meg Kéry Gyula gyűjteményében. (A magyar szabadságharc története napi krónikákban 1848. Budapest 1899.) A mindeddig legnagyobb terjedelmű és — tudatos torzítás ellenére is — legpontosabb hírlap-krónikai feldolgozása a szabadságharc első évének névszerint csak a „Nőszabadság” c. cikket és a „Petőfi nagy zajt üt” kezdetű nyilatkozatát (508.) közli írónktól. Név és jelzés nélkül azonban számos Jókaitól származó cikket és Charivari-közleményt is megjelentet. Ezek egy része az 1875-ös kiadásban is napvilágot lát, egy része pedig — mivel név nélkül kiadott írásokról van szó — a tanulmány függelékében felsorolt „ismeretlen” cikkek közti felsorolásban kapott helyet. Szám szerint főként apróbb hírmorzsákat közöl a Mi hír Budán? és a Charivari c. rovatokból, de szépszámu hosszabblegzetű cikket is hoz. Jókai köteteiben is megjelent terjedelmesebb írások a következők: (Lajos Fülöpnek a párisi proletárok) (202.) (Kedv látni az önkéntes hadfogást) (320.) (Ribillionális jelenet) (369.) Radikális miatyánk (382.) Republicanus hiszekegy (389.) Táblabíró hiszekegy (390.) Pecsovcics hiszekegy (392–393.) Mint lettek az emberek hajdan hercegekké? (453–454.) Lassan járj, tovább érsz (463.) (Rövid időre közönségünkől bucsut veszek) (434–435.) (Fiam, ha háboruba mégy) (719.) (E lapok utolsó számával) (732.) Jókai forradalom alatt írt műveiből kimaradt, Kéry Gyula összeállításában név nélkül szereplő hosszabb cikkek az alábbiak: (Igaz történet) (262.) Az olasz háború név nélkül (321–322.) (A lábtyművészfogalmazógyakornokok petíciója) (326–327.) Tót prédikáció (405.) Civilizált emberek babonái (481.) (Európa még mindig kisasszony) (522.) (Damokles kardja nyakunk felett függ) (525.) Becsbe voltunk küldve Csernatonival (577.) Kétszer láttam Bécsét (630–631.) (Jósika Miklós cultusminister lesz) (656.) Egy zsák hír (659.)

Rövidítve közli Kéry a Vidéki Levelezőknek (182.) és a Jókai nyilatkozata (482.) cikket s a Szónoki mellképek c. versparódiáját (437—438.). Jóval több, mint félszáz apró hírt ad közre Jókaitól, melyek csak részben jelentek meg szabadságharcos írásokat tartalmazó kötetekben. (171., 172., 175., 178., 179., 191., 194., 195., 198., 209., 210., 212., 213., 216., 230., 254., 261—262., 266., 268., 275., 276., 286., 289., 294—295., 297., 298., 321., 344., 383., 410., 417., 436., 439., 442., 443., 450., 453., 455., 462., 512., 548., 552., 563., 580., 598., 606., 607., 622., 631., 637., 643., 644., 719., 720., 732—733. old.) A XIX. század második felében több ízben is előfordul, hogy az író szabadságharcos pályájára emlékező publicisztikai cikkeket teljes egészükben idéznek 1848—49-ben keletkezett Jókai-glosszákat. Az Ország-Világ 1886. január 30-i számában egy „Dr. ys.” kézjeggyű szerző Jókai és Tancsics címen írónk és az egykori „statusfogyó” viszonyát vázolja, majd tekintettel arra, hogy Jókai 1849-es „journalistikai munkásságát... nem sokan ismerik”, teljes egészében közli az írónak a Tancsics ellen írt gúnyos replikáját (77—78.).

1911-ben a Petőfi Könyvtár 29—30. köteteként jelent meg Endrődy Sándor összeállításában „Petőfi napjai a magyar irodalomban. 1842—1849” c. értékes cikkgyűjtemény, amely a nagy költőre vonatkozó hírlap és folyóirat cikkeket kronológiai rendben közli. E tekintélyes kötetben jelennek meg részletek Jókainak a „Forradalom vér nélkül” c. beszámolójából (391.), majd két fontos március 23-i szerkesztői megjegyzését (394.) és egy Petőfire vonatkozó rövid híradását közli Endrődy (394—395.). Helyet kap több rövid szerkesztői megjegyzésén (408., 414., 417., 423.) és néhány apró Jókai-idézeten kívül (440., 441.). Pálfi Albert és Jókai közös nyilatkozata, amelyben Petőfi párbajsegedeiként lépnek fel a költő választási ellenlábasával, Nagy Károllyal szemben (476—477.). Ugyancsak itt lát napvilágot a szakítással kapcsolatos Jókai-féle szept. 3-i (491—492.) és téves datálással a meghasonlást lezáró szept. 17-i nyilatkozat (505.), majd — helytelen lapszámozással, a szerző megjelölése nélkül — egy Petőfire vonatkozó fontos okt. 1-i Jókai-megjegyzés (510.). Érdemes megemlíteni, hogy Endrődy távolról sem meríti ki a szabadságharcos Jókai-írások Petőfi vonatkozásait.

A hátrahagyott művek VI. kötetében szereplő kiadás mintegy megkétszerezi a publicisztikai cikkeket, de nemcsak megtartja az író filológiai pontatlanságait, hanem el is torzítja a hibákat. Számos cikket közöl ugyan Jókai radikális időszakából, de jórészt dátum nélkül s nem egy esetben a radikális elemek tudatos kiirtásával. A szembeütköző szerkesztéstechnikai hiányosságok mellett Ferenc József életében még a filológiai pontosság kedvéért sem merték „a fiatal császár” becsmélő kitételeket közölni. A pesti Esti Lapokról és a Pesti Hírlap cikkeiről ez a kötet sem vesz tudomást. (Jókai Mór: Forradalom alatt írt művek. Budapest, 1912 — a továbbiakban: F. a.)

Jókai 1848—49-ben írt műveinek felkutatása lényegében 1912-ben a megszületés előtt be is fejeződik. A tanácsköztársaság bukása után a centenáriumi kötetben már nem rostálgatták a rendelkezésre álló anyagot, hanem a közvetlen politikai hatástól félve, úgyszólván az egészét „eltették”. Az író szabadságharcos pályájának illusztrálására első sorban a „megszépített” visszaemlékezéseket használták fel s mintegy izelítőként közöltek egy-két 1848-ban keletkezett „forradalmi” cikket. (Utazás egy sirdomb körül, Emlékeim a szabadságharc idejéből. Budapest 1932. 189—200.) Ebben az esetben valóban az „aktualizációs lehetőségek” miatt aggódtak, mert a hivatalos irodalomtörténetírás is összefüggést látott az 1849-es és az 1919-es bukott forradalom között. [Kéky Lajos: Jókai. Budapesti Szemle (1925) nov. 310—312.]

A centenáriumi kiadás módszeréhez hasonlóan jártak el a különböző alkalmi kiadványok. Prónay Antal a Jókai Mór: Nagy idők nagy emlékei c. kötetben egyetlen 1848-ban keletkezett cikket közöl A forradalom költészetét címűt (Budapest. Révai kiadás. é. n. 58—61.). A „Március 15-i szónokok” című kötet Jókainak 1888-ban a „Tudomány és műgyegetemi olvasókör” ünnepélyén felolvasott beszédét is közli, melyben egyetlen szómódosítással teljes egészében megjelenik a „Nyílt szavak honunk fiatalságához” című március 19-i liberális cikke is (16—20.). Az „Olcsó Jókai” sorozatban a „Március tizenötödike” c. kötet (181. sz.) az író megemlékezései között három Életképek-cikket (Forradalom vér nélkül (27—28.), Nyílt szavak honunk fiatalságához (38—41.), Nőszabadság (41—44.) és egy Esti Lapokban közölt glosszát (Március 15. c. (45—46.) jelentet meg.

Említést érdemel, hogy az Esti Lapok első lapjának fotokópiája — melyen a Politikai sibolet h c. cikksorozat olvasható — megjelent a szabadságharc 50. évfordulójára készült emlékalbumban (Ezernyolcszáznegyvennyolc, Az 1848—49-i magyar szabadságharc története, Szerkeszti: Jókai Mór, Bródy Sándor, Rákosi Viktor. Bp. 1893. 151.). Az „Ápril 14” c. vezércikk fotokópiáját pedig Juhász Géza teszi közzé (A szabadságharc fővárosa Debrecen. 1948.) Az 1848-ban keletkezett egyetlen hivatalos jelentése is napvilágot lát — a különböző monografikus feldolgozásokon kívül (pl. Szabó László: Jókai élete és kora 129.) — több

ízben is. Deák Imre (Ezernyolcszáznegyvennyolc 184.) és Waldapfel Eszter gyűjteményében. (A szabadságharc levelestára, Bp. 1948. 92.)

1943-ban Bay Ferenc az „1848 napi sajtója” c. felületes válogatásán alapuló cikkgyűjteménye az Életképek szövege alapján közöl Jókai „forradalom alatt keletkezett” írásaiból: Forradalom vor nélkül (13—20.), Nyílt szavak honunk fiatalságaéhoz (20—23.), Mi hir Budán? (40—41.), Az ingerültség folyton növekszik kezdetű cikk (melyet Jókai 1875-ben A napok hangulata címen szerepeltetett). Közli s egyúttal új címmel látja el a Petőfivel való szakítást lezáró szept. 3-i (Jókai nyilatkozata. 86.) s szept. 17-i (Jókai válasza. 89.) nyilatkozatát, majd Jókai Mór bucsuja címen jelenteti meg a „Rövid időre közönségünkől búcsút veszek” kezdetű, okt. 1-i közleményét (105—106.). A Közlönyből „A trójai faló Komáromban” c. cikket veszi át, míg az Esti Lapokból csak hivatalos közleményt említ, bár Jókai cikkeihez hasonló témájú, lényegesen gyengébb írások egész sorát közli az Alföldi Hírlapból és az Aradi Hirdetőből.

Az 1954-ben megjelent „Jókai Mór írói arcképek” című antológiában csak egyetlen közismert 1848-as cikk kapott helyet a Bisztray Gyula által félreértett Délibáb című (78—79.). Jókai szabadságharcos szerepének lebecsülésével függ össze, hogy ismeretlen szatirikus eposzának közlésén kívül voltaképpen semmi sem történt az író „forradalom alatt írt műveinek” felkutatásában. [Waldapfel József: Jókai ismeretlen forradalmi szatírája a királyi családról. Csillag (1948) április. 5. sz. 33—39.]

A hírlapírói munkásságával foglalkozó tanulmányok sem sokat nyújtanak. 1945 előtt lényegében irodalomtörténeten kívüli területre száműzték Jókai publicisztikáját (Kéký Lajos i. m.; Hankiss János: Jókai. Budapest 1938. 65.) s szabadságharcos műveit beolvastották fiatalkori zsengéi közé (Zsigmond Ferenc: Jókai. Budapest 1925. 48—80.). Az 1875-ös kiadás alkalmával készült tartalmatlan lelkendezést [V. A. Jókai a forradalom alatt. Vasárnapi Ujság (1874) december 27. 833—834.] figyelmen kívül hagyhatjuk, mert politikai pályájáról a máig érvényben levő ítéletet lényegében Gyulai Pál mondta ki: „Nem a meggyőződés és elvek embere, hanem a benyomások és hangulatoké”. (Bírálatok 1911. 151.) A forradalom alatt írt művek elemzésekor a „Jókai mint hírlapíró” című tanulmányában [Budapesti Szemle (1875) 17. sz. 202—216.] a szövegkritikára méltatlannak tartott anyagot nagyon röviden intézi el s Pálffy Albert és Csernátony Lajos erényei, valamint Jókai hírlapírói gyengéinek összehasonlításával kitér a megjelölt feladat megoldása elől. Észrevételei az 1848 tavaszi és az 1849 eleji békepárti szereplésére vonatkoznak, amikor elmarasztalhatja az író a két radikális újságíró mellett. A népszerűség-hajhászásnak receptszerűen visszatérő vádja után a tanulmány lényeges mondanivalóját a záró sorokba sűríti. A „magyar irodalmi és politikai világ elkényesztett gyermekéről” megállapítja, hogy az „irodalmi és politikai munkásságtól nem egyszer mintegy elszakítja a lelkiismeret”. (Bírálatok. 151—152.)

Ferenczy Józsefnek az 1893-ban Győrött megjelent „Jókai, mint hírlapíró” című tanulmánya lényegében a forradalom alatt írt műveket felületes nagyvonalúsággal elintéző Gyulait követi, bár a szubjektív elfogultság helyébe a nem kevésbé torzító politikai tisztáramosdatás lép. Ferenczy szerint a sajtószabadság kivívása után hírlapi életünk jellemzője a „vásári láрма, a piaci feleselés és a demagógia féktelenkedése” (12.). Kifogásolja, hogy „a monarchikus elvek szavát túlharsogta az antidinasztikus áramlat zaja, az uralkodó ház iránti loyális védőit elnémította a vörös republikánusok terrorizmusa” (12—13.). A konzervatív szerző Gyulaiával szemben indokolatlanul dicséri Jókait, ki „e mozgalmas idők napi sajtójának egyik kiemelkedő szerepvivője a legteljesebb elismerést érdemlő módon töltötte be politikai hírlapírói és szerkesztői feladatát” (13.). Radikális ősi szereplését azért hagyja ki, mert „politikai lapszerkesztővé lett” (10.), de az Esti Lapoknak „a mérséklet hangján szóló” szerkesztőjével viszonylag részletesen foglalkozik (16—19.).

Az anyag ilyen hiányos és torz feldolgozása mellett nem csodálható, ha irodalomtörténet-írásunkban Jókai szabadságharcos szerepéről vázlatos anyagon alapuló, egymásnak ellentmondó nézetek uralkodnak. Csak a tárgyi tévedések kedvéért érdemes megemlíteni, hogy Prém József szerint az Életképek március 15-e után „rövid haldoklás után megszűnik” (Jókai Mór élet és jellemája. Pozsony. Budapest 1904. 9.). Nógrády László szerint Kossuth októberi toborzó körútja előtt szűnik meg az Életképek (Jókai élete és költészete. Pozsony. Budapest 1902. 23.). Szerb Antal szerint pedig 1848-ban nem, csak 1847-ben szerkesztette Jókai az Életképeket (Magyar irodalomtörténet 1943. 335.). Pitroff Pál a debreceni Esti Lapok szerkesztőjének Kovács Lajost teszi meg Jókai helyett (Kemény Zsigmond. Kolozsvár 1907. 47.).

1930-ban lát napvilágot a „Jókai politikai beszédei” c. kétkötetes kiadvány bevezetőjeként Takács Sándor „Jókai politikai pályafutása” c. dolgozata, mely az író hírlapi és politikai munkásságát mind ez ideig a legrészletesebb körültekintéssel kíséri figyelemmel. Az értékes munka első fejezete (Jókai politikai szerepe 1848-tól 1853-ig) lényegében az író szabadságharcos tevékenységét öleli fel s gondos levéltári kutatások eredményeként hosszasan kitér a világsí fegyverletét után lezajlott, Jókaira vonatkozó rendőrségi jelentésekre (42—50.). Minden

igyekezetével arra törekszik, hogy szétoszlassa az író lekicsinyléssel fogadott politikai működésével kapcsolatos tévhiedelmeket (22.), melyek Gyulai Pál bírálata, majd főleg Mikszáth (Jókai mint képviselő. Pesti Napló. 1893. dec. 22. 358. sz.) és Jókai Róza megemlékezései (Feszty Árpádné: Akik elmentek. Budapest, 1924. 38.) alapján vertek gyökeret az irodalmi közvéleményben. Igen komoly felkészültséggel próbálja beigazolni azt a nyilvánvaló tény, hogy Jókai művészete és politikuma azonos töről fakadt. Kár, hogy Takáts konzervatív elfogultsága s a „megcsonkított országunk magyarságához” szóló egészségtelen nacionalizmusa oly nagymértékben átítatja a „páratlan szerénységet” Jókai visszaemlékezéseit összegező tanulmányt, hogy szinte egyetlen objektíve elfogadható ítélete sincs.

A dolgozat általános tendenciájával ellentétben maga a szerző is igyekszik „szárnypróbálgatással” degradálni Jókai március 15-i tevékenységét (25.). Máskor pedig ellentmondástól sem riad vissza. Elismeri, hogy az Életképek tulajdonképpen „politikai lap” volt (erre nemcsak a folyóiratban, hanem Jókai visszaemlékezései között is bőséges anyagot talált), s mégis azzal magyarázza megszűnését, hogy „A mozgalmas, háborús időkben a szépirodalmi lapoknak nem nagy keletjük szokott lenni” (28.). Saját politikai állásfoglalását leplezi le, hogy a megalkuvást hirdető Közlöny-cikkeiben „Jókai bölcs mérsékletét s előrelátó józan politikáját” dicséri (36.), valamint az, hogy alaposan elvált a békepárti Esti Lapok célkitűzéseit (36–37.). A konzervatív szűklátókörűségben belül is jó adag politikai naivitás kell annak megállapításához, hogy a „minden ízében magyar Jókai” és a „kristálytiszta lelkű hazafinak” minősített, opportunistá Nyáry Pált (29.) azért tartadják a radikális Pálfiék alaptalan rágalmakkal, mert a „kenyerüket feltették az Esti Lapoktól” (37.). Nem csoda ezek után, ha írónknak a detronizáció melletti lelkes kiállásáról Jókai kései, alaptalan és illogikus „Bukjunk el együtt” jelígis magyarázatát fogadja el. Véleménye szerint ugyanis Jókai azért teszi magáévá és propagálja a trónfosztást, mert neki mint írónak „akarva-nem-akarva követnie kellett a közhangulatot” (41.). Éles királyellenességét is kurtán-furcsán intézi el: „Az 1849. évben — főleg ifjabb költőink és íróink közt. — politikai divattá vált a Habsburgok ostromozása” (43.).

A Takáts Sándor által felhasznált anyagot — a Pesti Hírlap decemberi számaitól eltekintve — Jókai emlékiratait, illetve az 1875-ben s ritkábban az 1912-ben kiadott „forradalom alatt írt műveinek” cikkei képezik. 1930-ban már igazán naiv történelemszemlélet kellett ahhoz, hogy az író kései memoárijait történelmi tényekkel kezelje valaki. Az adatbeli tévedések mellett legalább a Jókai-féle emlékek ellenőrizhető közleményeiben előbukkanó, vaskos ellentmondásoknak kellett volna kötelező óvatosságra inteni a szerzőt. Ő azonban arra sem figyel fel, hogy a szabadságharcos cikkgyűjteménynek első kiadása nemcsak hiányos (ezt az 1912-es kötetből átvett idézettel támasztja alá), hanem enyhén szólva nem eléggé „szövegű”. A Delibáb c. cikk kezdő sorait pl. nem az Életképek, hanem az 1875-ös változtatott szöveg nyomán közli (27.). Több ízben előfordul, hogy Jókai visszaemlékezéseire hivatkozva von le téves elvi következtetéseket Takáts akkor is, amikor eredeti hírlapi anyag állhatott volna rendelkezésére (pl. a nemesi előjogokról való lemondást, illetve Kossuth toborzó-körútját illetően [27–28.]). Lényegesen veszélyesebb az a jelenség, hogy az emlékanyag felhasználásával, az eredeti hírlapi közlemény mellőzésével igen fontos kérdésekben torzít. Jókai 1848 októberében Kossuth megbízatása révén a forradalmi Bécsbe látogat. Az Életképekben követésre méltó példáról, „irigylésre méltó forradalomról” emlékezik meg. Ennek ellenére Takáts — az író utólagos magyarázkodásai alapján — csak annyit közöl Jókai küldetéséről: „Bécsbe érkezvén Jókai, hamarosan meggyőződött, hogy az ottani forradalomtól nincs mit várunk. Sem lelkesedést, sem haderőt nem talált ott.” (29.). A filológiai pontatlanságot valósággal tetőpontra juttatja, amikor az 1875-ös kötet magyarázó jegyzeteit is (J. M. F. 35–37.) 1848-ban megjelent cikkekként említi, sőt — általános gyakorlatától eltérőleg — a „pontos lelőhelyét” is feltünteti (26–27.). Az író a szabadságharcos írások sajtó alá rendezésekor egyes cikkeket megjelenési körülményeihez történelmi és társadalmi jellegű lapalji magyarázatokat csatol az értelmezhetőség elősegítése céljából. Takáts mind a „Forradalom vér nélkül” c., mind a Közlöny-cikkekhez fűzött utólagos jegyzeteket úgy tekinti, mintha 1848-ban az Életképekben, illetve 1849-ben a hivatalos lapban is szerepeltek volna (27., 36.). Hasonló vastag tévedéssel találkozunk más helyütt is. Jókai szeptemberben követi Kossuthot az Alföldre, október 1-én elbúcsúzik a közönségtől s a búcsú szövegét dátum nélkül jelenteti meg 1875-ben (209–210.). Takáts úgy véli, hogy e cikk a lap december 31-i megszűnése, Jókai Debrecenbe távozása előtt keletkezett s említést sem tesz az író radikális őszi szerepléséről (28.). A „forradalom alatt írt művekben” külön fejezetben, a nagy cikkek után szerepelnek a Charivari-rovat apró közleményei. Takáts a királyellenes október 22-i glossza lapalji jegyzetében közöl egy királlyal rokonszenvező szellemes szójátékot azzal a megjegyzéssel, hogy ezt „Valamivel később írta Jókai” (28.). Az igazság az, hogy a Charivari-fricskát nem később, hanem korábban, május 18-án írta Jókai s Takáts csak azért tartja október utáninak, mert a könyv technikai beosztása következtében hátrább került (191.). Az már szinte fel-

tűnést sem kelt, hogy az Életképek kimúlását — az általa előadottakból kikövetkeztethetőleg — 1848 szeptemberre teszi (28.). A Gyulai Pált szenvedélyesen s alapszámban véve jogosan támadó szerző a „harcos kis úr” tényleges igazát sem hajlandó akceptálni. Könnyűszerrel bizonyítható lehetetlenség, hogy a Közlönybe, a Pesti Hírlap számára 1848 decemberében írt Jókai-cikkek kerültek volna 1849 februárjában (30., 33.). Az is tévedés, hogy Jókai január 7-ig szerkesztette a Pesti Hírlapot s utána költözött Debrecenbe (32.). Takáts azon kijelentése, hogy Jókai 14 cikket írt a Közlönybe, arra mutat, hogy a szerző nem nézte át a hivatalos lap példányait (36.) s azt sem veszi figyelembe, hogy Szabó László már 1912-ben 19 Közlöny-cikket jelentetett meg (F. a. 59—107.). Alaptalan az a tárgyi közleménye, hogy a detronizáció után támadta Jókai Madarász Lászlót (40.), valamint az, hogy a rendőrmisztert ért rágalom, „Jókai lapjának e rettenetes vádja valónak bizonyult” (41.). A tévedés elkerüléséhez elég lett volna, ha a szerző Jókai utóiratait, esetleg már a szabadságharc idején keletkezett írásait felhasználja. A „Politikai siboeth” c. cikksorozat itt is kizárólagos Jókai-alkotásként szerepel (37.).

A felszabadulás után Juhász Géza Az írók szerepe c. tanulmányában az 1849-ben Debrecenben szereplő írók munkásságának ismertetése közben részletesen foglalkozik az Esti Lapokkal s közte Jókai működésével. (A forradalom fővárosa Debrecen. 1949. 263.) A tanulmányban az Esti Lapok és Jókai szerepe a kellenél jobban egybefonódik, s így az értékes szemelvény-gyűjtemény melletti elvi megjegyzések nem mindig segítik elő az író szerepének tisztázását. Dezsényi Bélának „A forradalom és a szabadságharc” c. dolgozata vázlatoszerű szűkszavúsággal siklik át az író forradalom alatti munkásságán (Dezsényi Béla — Nemes György: A magyar sajtó 250 éve I. Bp. 1954. 86—121.). Néha túlságosan szorosan tapad Gyulai Pál megállapításaihoz, mások az író igazolhatóan téves kései megjegyzését teszi magáévá. Már Gyulai is jogos fenntartásokkal fogadta, hogy 1849 februárjában a Közlöny hasábjain a Pesten keletkezett decemberi cikkeit hozta nyilvánosságra Jókai. Dezsényi Béla ennek ellenére az író magyarázatával ért egyet (116.). Jókai 1849-es királyellenes kiállásában nem lát mást, mint megalkuvó taktikázást. „A békepárt beszünteti a nyílt ellenállást: az Esti Lapok a köztársaságot dicsőíti” (117.). Még Szinyei bibliográfiája nyomán sem veszi figyelembe, hogy írónk jóval a detronizáció előtt lép fel a respublica mellett, s a Habsburg-dinasztia ellen. Jókai hírlapírói munkásságából fakadó tanulságokkal élesen ellenkezik az a megállapítása is, hogy az író azért távolodik el az egyezkedőktől, mert „a békepártnak már nem volt szüksége Jókaira” (118.). Tény és való, hogy maga Jókai szakít Kovács Lajosékkal és Nyáry Pálékkal. Érthetetlen továbbá az is, hogy Dezsényi az Életképek és Jókai radikális őszi időszakáról teljesen megelégedezik, s úgy tesz, mintha a folyóirat aug. 27. a Petőfivel való szakítás után megszűnt volna (100). Apró filológiai pontatlanság eredménye Dezsényi azon megjegyzése, hogy a Pesti Hírlapon „Jókai neve csak a január 3-i számon jelenhetett meg” (101.).

Nem kétséges, hogy Kemény G. Gábor legújabbban megjelent kötetének széleskörű tájékozottságon alapuló, elfogulatlan észrevételei nyújtanak legértékesebb segítséget az író szabadságharcos tevékenységének felkutatásához (Társadalom és Nemzetiség a szabadságharc hadi lapjaiban. Bp. 1957).

A Jókai-publicisztikával foglalkozó tanulmányok nem az adott anyag tanulmányozásából, hanem egy eleve kijelölt elvi konstrukcióból indultak ki s jutottak olyan helyt nem álló következtetésekhez, melyet az egész irodalomtörténet több-kevesebb hűséggel elfogadott. Feltétlenül igaza van Barta Jánosnak, aki éppen Jókaival kapcsolatban jegyzi meg, hogy „egy író és művét — legalábbis első lépésénél — saját igénye szerint próbáljunk megítélni” (Jókai és a művészi igazság. Irodalomtörténet. 1954. 4. sz. 401.). Az sem lehet kétséges, hogy Jókai forradalom alatti szerepének felmérése az 1848—49-ben írt művek felkutatásával kezdődik.

Nem könnyű megállapítani, hogy milyen cikkeket írt Jókai a szabadságharc idején. A „népek tavaszán” a márciusi események hatására minőségi változás következik be a sajtó életében. A cenzúra eltörlése után a gyorsan pergő történelmi változások az érdeklődés központjába kerülnek. A tájékoztatás és a tömegagitáció elsősorban a hírlapok feladata lesz (Felszólítás az időszaki sajtó orgánumokhoz. OL 1848. Min. lvt. OHB 240.). Gyorsan szaporodnak a különböző sajtóvállalkozások, megnő az újságírók száma s maguk az írók is minden addiginál nagyobb mértékben vállalkoznak szoros értelemben vett hírlapírói munkára. Forrongó politikai légkörben, élő szeizmográfként jelzik a változásokat, az igaz szó meggyőző erejével, az események hiperbolisztikus felvetésével igyekeznek a hatást növelni s a gyors igény kielégítése miatt számos alkalommal kényszerülnek írói rangjukon aluli írások közzétételére. Éppen ezért fokozott mértékben igyekeznek egyrészt inkognitóban maradni, másrészt szubjektív ügyüknek vallva a szabadságharcot, személyesen is kiállnak mellette (vö. Szinyei József: Hírlapirodalmunk 1848—49-ben. Vasárnapi Ujság [1865] 43., 63. sz.; Neményi Ámbros: A francia forradalom hírlapjai és hírlapírói. Budapest 1885. 6—77.; Szinyei József: Hírlapirodalmunk 1848—49-ben. Budapest, 1887. 1., 2., 3., 5., 6., 16. old.; Ferenczy

József: A magyar hirlapirodalom története 1780-tól 1867-ig. Budapest, 1887. 437—473.; Kereszty István: Hirlapok és folyóiratok 1867-ig. Budapest, 1916. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának címjegyzéke V. köt. 20.; Dezsényi Béla: A magyar hirlapirodalom 1848—49-ben. Irodalomtörténet [1949] 1. sz. 105—116.). Ez magyarázza, hogy jóval több, mint ezer pszeudoním, álnév és kézjegy található az 1848—49-es folyóiratokban. Az abszolutizmus sajtópolitikája és a polgári irodalomtörténet elutasító álláspontja miatt e kézjegyek áttekintése még mindig a jövő feladata.

Jókai elsősorban mint újságíró és folyóirat szerkesztő vesz részt a szabadságharc küzdelmeiben. Munkáinak jó részét aláíratlanul vagy kézjegy nélkül jelenteti meg. A tartalmi és formai heterogénéitás sok esetben bizonytalanná teszi a stíluselemzés és az elvi okfejtés vizsgálatának értékét. A mikrofilológia sajátos eszközeinek körültekintő alkalmazása azonban nagyon sok esetben felgázít.

Novellái mellett főleg felhívásait vagy szerkesztői megjegyzéseit hitelesíti névaláírással Jókai. A szabadságharc alatt használt négy kézjegye közül Gulyás Pál: Magyar írói álnév lexikon (Budapest. Akadémiai Kiadó. 1956. 573.) című kötete megemlíti kettőt (J. M. ☐), a továbbiakról azonban (J. és ☐) megfelelnek, mint ahogy az 1848—49-ben alkalmazott álnévek között sem igazít el az értékes kiadvány. A J. M. betűjelet legtöbbször az Esti Lapokban; ritkábban az Életképekben használta Jókai. Levelezése alapján minden életrajzírója megemlíti, hogy 1847. január 1-től kezdve 1848. március 16-ig a Jelenkor újdondásza volt a fiatal író. A Budapesti Napló című rovat „újságjai” alatt kizárólag ebben az időben fordul elő a ☐ kézjegy, mely minden kétséget kizáróan Jókait rejti.

Szabadságharc alatt írt műveinek felkutatásában kiinduló pontot az író bizonyíték erejű feljegyzései képeznek. Az 1875-ös kiadás és annak nyomán a különböző bibliografikus felsorolások számos J. kézjeggyel ellátott Esti Lapok és Közöny-cikket tartalmaznak. Magánfeljegyzésében 1848-ban keletkezett művei között kettőt is említ, mely alatt ☐ betűjegy áll (A régiségbuvár, Egy férj, ki párbajt viv). A két elbeszélés a továbbiakban is szerepel Jókai összes munkái között.

Jókai szerkesztői nyilatkozatából kiderül, hogy az írói álnéveket tiszteletben tartotta s (az Esti Lapok kivételével) nem keverte a különböző rejtjeleket. Megkönnyíti a tájékozódást, hogy az aláíratlan cikkek sorozatban jelennek meg. Az 1875-ös kiadásban az egyes Charivari-cikkláncolatokból csak egy-kettőt említ, de ez elgondoló bizonyíték számunkra, hogy a többi is tőle származik. Az április 2-i cikkek (Ék. 443.) közül pl. csak kettő szerepel a Jókai rendezte kötetben, de az 1912-es kiadásban Szabó László — nagyon helyesen — újabb hármat megemlít belőle (JMF 164.; F. a. 177—178.), de még így is hat hiteles cikk kimarad. A július 2-i Charivari-rovat 20 cikke közül (Ék. 21—24) csak egy szerepel a kötetekben (JMF 183.; F. a. 207—208.). Előfordul, hogy az apró híryanagot tartalmazó írások között vagy után más író cikksorozata is helyet kap, de akkor a különválasztva megjelent szöveg alatt vagy kézjegy vagy aláírás található. Június 4-én és 18-án pl. „Cs. Gábor” ír Jókai Charivarijába beékelve egy cikkláncolatot (Ék. 722—724., 789.). Az április 30-i Charivari-gyűjteményben Vajda János is névaláírással számol be a pesti egyetemi küldöttség bécsi útjáról (Ék. 564—567.). Az április 23-án megjelent Charivari-anyag 534—539. lapig Jókai írása. Utána következik ugyan négy cikk, amely nem a szerkesztőtől származik, de valamennyi el van különítve, beküldetett, Kis Démon, Samarjay Károly, Orbán Pető aláírással. Közvetlenül ezeket az idegen írásokat megelőző cikk pedig az 1875-ös kiadásban is szerepel.

Jókai az Életképek egyes példányaikat indokolatlanul nem veszi figyelembe a kötet anyagának összeválogatásakor. Nagy a valószínűsége, hogy a lap összes száma nem is állott a rendelkezésére. Ezt a lehetőséget Szabó László is megengedi (F. a. 318.). Leveleiben és visszaemlékezéseiben maga Jókai is panaszkodik, hogy folyóiratának példányai lappanganak, s bizik abban, hogy egyszer majd előkerülnek. Több olyan Életkép szám jelent meg, melyhez az 1875-ös kiadás nem nyújt segítséget (márc. 19, 26, jún. 11, 25, okt. 8, 15, nov. 5, dec. 3, 17, 24, 31.), mert Charivari-rovataiból nem jelentet meg semmit.

Hogy egy sereg aláíratlan cikk között eligazodjunk, korábbra kell visszanyúlnunk. 1847. június 5-én „Jókay Mór” aláírással megjelent szerkesztői nyilatkozatában felsorolja a különféle részterületek és rovatok munkatársait, anélkül, hogy magát emlitené. A reszort-feladatok kijelölésekor azonban nem mondja meg, hogy ki írja a Színházi rovatot, Külföld művészi és szépirodalmi mozgalmainak ismertetését, az „érdekesebb napi eseményeket” feldolgozó Mi hir Budán?, valamint a „népszerű és világszerű kuriózumokat” tartalmazó Egyveleg című rovatokat. Nyilván egy sereg feladatot magának tart fel s az sem kétséges, hogy maga elsősorban a ki nem osztott részterületekkel foglalkozik. 1848—49-ben már egészen más elgondolások alapján működik az Életképek (az Egyveleg rovatnak nyoma sincs, a Színházi rovat közleményeit legtöbbször Bulyovszky írja) s különböző rovatösszevonás következtében írókra szabott mindenek rovatok keletkeznek. A Mi hir Budán, A Nemzeti Színház és más mindenféle, Charivari, sőt a Mi hir kis Ázsiában? című rovatokban vegyesen

foglalkozik Jókai napi kérdésekkel, paródiákkal, komoly hírekkel és lelkesítő felhívásokkal. Levelezése is arról tanúskodik, hogy az Életképeknél is egy kicsit mindenese volt lapjának. Az Életképek szerkesztésével kapcsolatban írja anyjának 1848. február 27-én, hogy „mióta senkire sem bízom semmi dolgomat, hanem végzem magam, azóta minden ügyem rendben megy” (OSzK). Emellett szinte minden haza (azaz anyjának vagy Károly bátyjának) írt levele nagy elfoglaltságról számol be s indokolt nagy termékenységet már ekkor is feltételezünk.

Az Életképek aláíratlan cikkei legtöbbszörében találunk Jókai szerzőségére valló apró áruló jeleket. Megengedi a szabad vitát, olyan cikkeket is közöl, amellyel nem ért egyet s igen gyakran szerkesztői megjegyzést csatol hozzájuk. Egyetlen aláíratlan Életképek cikk sincs, amelyhez Jókai különvéleményt fűzne. A többihez azonban még akkor is hozzászól — nemegyszer pajtáskodó összekacsintásként — ha egyetért a közöltekkel. (Ék. jan. 16. 87.; máj. 28. 695.; jún. 11. 761.; szept. 10. 351.; dec. 31. 861.) Az irodalmi vita rovatot Sükei Károly vezeti, de egy aláíratlan vitacikkben ironikusan említve Vahot Imre névadó fantáziáját, megjegyzi, hogy a címzett — a közlemény elolvasása után a cikk szerzőjét „Rosszkaynak fogja hívni” (Ék. 1847. aug. 15. 291.). Nem kétséges, hogy ebben az esetben saját neve átkeresztelését bízta irodalmi ellenfelére. Irónk rovataiban szereplő cikkgyűjteményben sűrűn találkozunk „Mondanivalóink” feliratú szerkesztői üzenetekkel nyilván nem idegen író munkái közé építve. Egyedül ő alkalmazza azt a technikai fogást is, hogy az elkészített cikkhez zárószakaszként csatolja a lapzártakor érkezett legújabb híreket (Ék. ápr. 2. 448.; máj. 21. 668.). Egy július 23-i tudósítás is elárulja a szerzőt: „— Hallotta ön, hogy Jókai belefult a vízbe? (már mint én magam)” (119.).

A debreceni Esti Lapoknál lehet a legnehezebben megállapítani egy-egy cikk szerzőségét. Jókai ugyan a békepárti folyóirat szerkesztője, de elsősorban Kazinczy Gábor és Kovács Lajos tetszés szerint írnak az Esti Lapokba. Kovács Lajos szerint „annyit kötöttünk ki Jókaitól, hogy ha szükség lesz rá használhassuk a lapját” (Az 1848–49-iki pártok és az „Esti Lapok”. Hazánk. 1884. 199.). Kovács Lajos visszaemlékezéseiben más helyen is elárulja, hogy „Jókai szerkesztői és kiadói firmája alatt” jelent meg az Esti Lapok (A békepárt a magyar forradalomban. Budapest 1883. 59–68.). A Március Tizenötödike február 24-i vezércikkében írja Pálfi Albert, hogy Jókai lapját valósággal megrohanták Kovács Lajosék: „Jókai Mór barátunk egy Esti lapot indított meg tegnap előtt. Miként szomjazó szarvas az erdei patakra, úgy rohant ezen este virágzó növénykére az említettük fanyar lelkű compania, és mint hernyók meg akarják azt fosztani zöld levélkéiktől. És a szerkesztő az első egy pár számban nem tudta virág-kertjét a kártekonny férgektől megmenteni. No de arra való lesz a szerkesztői olló és veres kréta, ezen jeles hernyó tojás tisztító eszköz, hogy a bajnak eleje vétéssék. Azonban mi a politikáról és a fikikáról kezdtünk beszélni. Azon emberek nagyon jól tudták azt, hogy ha saját tulipán illatu neveikkel lépnek fel, a közönség a lapkihordókat az első este ahol találja, sonica agyonütögeti. Ok tehát a radical Jókai ismert jó hangzásu neve alatt bujnak elő sötét oduikból.” (10. sz. 37.) Petőfi után Kossuth által is kiközösített fiatal író prédaként hull a békepárt karmai közé. Filológiai eszközökkel be lehet bizonyítani, hogy az Esti Lapok legexponáltabb cikkeit Kazinczy Gábor és Kovács Lajos írta; Nyáry Pál és Kemény Zsigmond pedig ugyancsak igyekeztek kézbe tartani a „tapasztalatlan” szerkesztőt. A békepárt vezetési azonban „nem mertek saját tulipánillatu neveikkel” szerepelni s éppen ezért igyekeztek minden körülmények között titokban maradni. Sokfajta kézjegyet alkalmaztak s névtelenül is jelentettek meg cikkeket. Éppen ezért az Esti Lapok vizsgálatánál azt is szemügyre kell vennünk, hogy mely írások nem származhatnak a szerkesztőtől. Jókai ugyanis alig ír vezércikket s elsősorban a Charivari-rovattal törődik (Juhász Géza i. m. 299., 310.).

Az Esti Lapokban megjelent Jókai-cikkek hitelességének megállapításánál nagy segítséget jelentenek a hírlapok közötti polémiák, és a békepárt tagjainak kétes értékű visszaemlékezései. A szabadságharc alatt megjelent viszonylag szépszámu hírlapban az egyes pártárványlatok között végig megfigyelhető a polemizálás (l. A Nemzetőr Hírlapi Csatározó c. rovatát. 1848. jún. 3). Különösen éles vita alakul ki egyfelől a Március Tizenötödike és a Debreceni Lapok, másfelől a debreceni Esti Lapok között. A viták gyakran tartalmaznak olyan célzást, amely segítségével megfejthetők az egyes kézjegyek. Különösen a Madarász József szerkesztette Debreceni Lapok és Pálfi Albert Március Tizenötödikéje leplezték le a sikerrel, de a személyeskedés elkerülése miatt virágnnyelven, csak a beavatottak számára hasznavehető formában a békepárt tagjait. A Debreceni Lapok 1849. február 27-i első számában előforduló célzás (az „Esti Lapok nyári öltözetben jelennek meg”) Nyáry Pálra a lap főmunkatársára vonatkozik. Csekély fantáziát kíván, hogy az ilyen kitételek szereplőit megfejtessük, mint „J. urnak beszéltem, Ny. is értsen belőle” (M. T. 1849. febr. 24. 38.). A Március Tizenötödike márciusi számai valóságos támadássorozatokat indítanak az Esti Lapok írógárdája és a békepárt vezetési (Kovács Lajos, Kazinczy, Nyáry, Szunyogh Rudolf, Tóth Lőrinc és nem egy esetben Jókai) ellen. Március 22-én a Tavaszodik c., Téli Péter aláírású

cikk kimondatlanul is Nyáry Pállal gúnyolódik, mert a közlemény szerint távozni akar a „kovácsműhelyből”, azaz Kovács Lajos pártjából s óvakodik a „szunyogoktól”, azaz Szunyogh Rudolftól, aki az Esti Lapok számára a kauciót biztosította (M. T. 126.). Másnap Csernatonai Mákvirágok c. rovata Kazinczy ellen emel szót (M. T. 128.). E virágnyelv alkalmazása a Jókait megbélyegző sorokban is előbukkan. „Csak még azt tanácsolom önnek fogadja meg Jókai Mórt rendes dolgozó társnak, nála jobb republicanust egy szálát se kap, ha csak újra meg nem szállja az átkozott kovács betegség és álomba nem ringatják lelkét a körülöngő szunyogok” (M. T. 1849. ápr. 4., 173.). A Március Tizenötödike 1849. április 16-án úgy reflektál az Esti Lapok egyik cikkére, hogy „tavaly még gúnyolta Ludovicus Kovácsot Jókai”. Ebben az esetben a szerkesztő támogatását élvező Kovács Lajosról rántja le a leplet Pálfiék lapja. Amikor az április 21-i szám a „kazinczyánus stílust” gúnyolja (225.), akkor az Esti Lapokban írogató békepárti főkorifeust, Kazinczyt leplezi le. Csernatonai Mákvirágok c. rovatában említi hogy két képviselő nem akarta a detronizációt elfogadni: az egyik „céhbeli”, azaz kovács vagyis Kovács Lajos, a másik pedig szabadságra távozott (226.), tehát nyilvánvalóan a politikai életből kiszorult Nyáry Pálról van szó. A Március Tizenötödike május 3-i száma is egy „kazintzadával” vitáz (265.) s a május 16-i „Anti-Kazinczyada” is Kazinczy ellen szól (309–311.). A március 29-i számból kiderül, hogy az Esti Lapok X. kézjegyű zsurnalisztája Kovács Lajos (149.), az A. B. C. kézjegyű pedig „Gábor druzsám”, vagyis Kazinczy. A Debreceni Lapok említette „jókaizált” Közlöny-számok is félreérthetetlenek (1849. márc. 10. 23.).

A nagyszámú aláíratlan vagy bizonytalan kézjeggyel megjelent Esti Lapok cikkek közötti eligazodást előmozdítják az írók saját műveikről írt kései megemlékezései. A békepártiak „szépitő” visszaemlékezései évtizedek múlva is sok fontos kérdést torzítva mutatnak be, de a magánhasználatra készült feljegyzéseik hitelesek. Az Esti Lapokban sűrűn szereplő Kazinczy Gábor, miként Jókai az abszolutizmus idején „Munkálataim jegyzéke” címen az Akadémia kéziratárában fellelhető kézírásos anyagot hagyott hátra, amelyben összegyűjti addigi alkotásait. (MTA Tört. 2 r.-86.) Felsorolja az 1849 tavaszán írt békepárti cikkeket is, bár a lap példányai abban az időben hozzáférhetetlenek voltak. Arany János szerint az A. B. C. kézjegyű szerzője Kazinczy Gábor. Ezt maga az író sem tagadja, sőt azt is elárulja, hogy milyen cikkeket jelentetett meg ezen az álnéven. E felsorolás azonban a megfelelő ellenőrzés hiányában olyan írásokat is tartalmaz, amelyek Kazinczytól származtak ugyan, de nem az említett kézjegy alatt jelentek meg. A szerző ebben az esetben sajátjáénak tekint olyan munkát is, amely nincs aláírva s így eleve nem lehet Jókaié. Rávezt bennünket arra is, hogy több kézjegy is Kazinczyt rejt. Ilyeténképpen derül ki többek között az, hogy az A., Z. és Q. kézjegyű írások, mint pl. a Bem és a Mártius vastag pofája c. (ápr. 22.) Esti Lapok közlemény nem Jókaitól származik, jöllehet ezt a lehetőséget még Juhász Géza is fenntartja. (A Szabadságharc fővárosa Debrecen. 292.) Az Y. titkos jel nem Jókai álnéve. Egy 1849. február 23-i cikkben azt írja az Y. kézjegyű szerző, hogy „Pestről jövök”, már pedig Jókai ebben az időben nem járt a fővárosban. Kovács Lajos 1873-ban kiadott Jókai ellenes Független című napilapjában is szerepel az Y. kézjegyű Esti Lapok cikkirója. (Január 6.)

A hitelesség megállapítását elősegíti a két folyóiratban megjelent cikkek vizsgálata. Előfordul ugyanis, hogy Jókai az eredeti cikk alá nem ír semmit, de másodszori közlés esetén használja kézjegyét. Az Esti Lapok március 6-i számának a „Nemzetiségi kérdések” című cikke jeltelen (1.), de a Pesti Hirlapban ugyanez a cikk már J. kézjeggyel van ellátva (május 3., 28.).

Vannak olyan cikkek, amelyek bár Jókai titkos jegyeiben jelentek meg, mégsem tulajdoníthatók írónknak. A Budapesti Híradó mellett a hazaáruló Vida Károly Figyelmező című lapjában 1848. július 19-én megjelent ☉ kézjegyű „radikális büzt” gúnyoló cikk stílusában is eltűnt Jókai írásaitól s már csak azért sem lehet Jókaié, mert az író még 1849-ben is tiltakozik az ellen, hogy Vidával együtt emlegessék (EL. március 1., 1.). Egyébként is ugyane kézjegy alatt 1849 elején jelenik meg a „Nyitrai levelező” helyi ügyek közeli ismeretét eláruló cikksorozata, márpedig Jókai Debrecenben tartózkodva aligha foglalkozhatott nyitrai problémákkal (febr. 8., 155.). Vidéki folyóiratoknál egyszerű sajtóhiba következtében is találkozhatunk Jókai kézjegyével. A Kőváry László „felszerkesztésében” megjelenő kolozsvári Ellenőr 1848. július 16-i számában nyilvánvaló elírásból eredhet a J. kézjegy alkalmazása (163.), mert a későbbiekben a cikk szerzője már a „J... a” jelet használja (aug. 8., 11.). Az Esti Lapokban is előfordul, hogy egyik állandó rovata alól sajtóhiba következtében lemarad a kézjegy s a jeltelen cikket egyéb bizonyítékok híján nem tulajdoníthatjuk Jókai-írásnak.

A Tájékoztató c. glosszák Z. kézjegye alatt Kazinczy Gábor írásai s mondanivalója és stílusa egy meg nem jelölt írásban sem változik (EL. május 4., 1–2.), sőt a szerző utal is benne korábban keletkezett azonos című cikkére, amely alatt viszont már Kazinczy kézjegye szerepel. Más a helyzet a Pro memoria c. glosszákkal. Az Esti Lapokban sűrűn vissza-

térő, Kazinczy kézjegyével megjelent cikk egy alkalommal jeltelenül is napvilágot lát. Jókai ezt az egyetlen hasonló című művet magáénak tekinti az 1875-ös kiadásban, míg Kazinczy kései feljegyzésében nem szerepel (EL. márc. 8., 3.; JMF. 118.; F. a. 122.). Jókai bár az Esti Lapok aláíratlan cikkeinek tekintélyes részét sajátkezűleg írta, szerkesztői megjegyzéseivel itt is sokat elárul. Február 27-én jelent meg pl. a Komoly szó egy támadásra c. cikk, melyhez külön megjegyzést csatol J. M. kézjeggyel. A szöveg egész gondolatkörétől eltérő jegyzet arra mutat, hogy a cikk nem Jókai írása.

Az Életképekben megjelent „J. Δ” kézjeggyű cikk sem lehet — legalábbis teljes egészében nem — Jókaié (máj. 7., 593—594.), mert a Δ jelzet korábban is előfordul s a cikkíró a nőemancipációról írva jelenti ki, hogy „bálványozott bábok voltunk” (ápr. 30., 593—594.). A jelzett cikk szerzője minden bizonnyal nő s Jókai csak segíthette, vagy felelősséget vállalhatott a közös munkáért. Az azonos cím alatt szereplő jelölt és jeltelen két cikk, amelynek témája is rokon, Jókai szerzőségére mutat (Szent és nem szent háromságok. Esti Lapok 1849. jún. 11., 27.; Ék. 1848. júl. 16., 84.). Az Esti Lapok február 26-i száma közli a Fiam Mór! megszólítású levelet, melynek anyaga és stílusa Jókaira vall s az aláírásként szereplő „szerető apád Márton” a később kedvelt vicclap-álnevének a Kakas Mártonnak egyik variációja (3—4.). Annál is inkább lehetséges ez, mert már a szabadságharc alatt szerepelteti a „politikus csizmiadiát” (ÉL. ápr. 13., 2.; F. a. 261.; JMF. 223.). A saját magához írt humoros levelek is megtalálhatók jóval később is (Levelek: Saját magához. Kakas Márton tolltaraja. Pest. 1860. II. k.). Jókai kései visszaemlékezéseiben az Esti Lapokban szereplő „Nyiri leveleket” is sajátjának tekinti.

Természetesen ezek után még mindig marad olyan írás, melyről nem tudjuk biztosan, hogy Jókai-é, vagy sem. A Bajza József szerkesztette Kossuth Hírlapjában előforduló kézjegy (⊙) számos cikkéről kimutatható, hogy nem Jókaié (1848. aug. 23., 206.), de egy hasonló jelzet alatt Jókai kedvelt és gyakori rovata a Fővárosi Ujdonságok is megjelenik, amelyről már nehezebb biztosat mondani (1848. okt. 1., 258.). 1848 elején a Pesti Divatlapban hasonló cikkek látnak napvilágot ⊙ kézjeggyel (márc. 23., 382.). A Pesti Divatlapban az „O” jelzet alatt megjelenő színházkritikák nem Jókai, hanem Obernyik Károly munkái (1848. ápr. 20., 579.).

Jelenleg az előforduló bizonytalanságok ellenére is kimutatható az író 1848—49-ben keletkezett, irodalmi értékű cikkeinek hitelessége. Jókai forradalom alatt írt műveinek utóéletét vizsgálva, elsősorban azokat a munkákat kísérvük figyelemmel, amelyek kimaradtak az eddigi gyűjteményekből, vagy szövegcsontkítással, változtatással kerültek az olvasó elé. Folyóiratokban lappangó, elfelejtett cikkei rendkívül tarka képet mutatnak mind tartalmi, mind formai szempontból. A nagy anyag miatt a különböző típusú cikkekből s főleg az eddig általában háttérbe szorított radikális írásokból közlünk ízelítőt.

Nagyszámú, csekély értékű aktualitását veszített hírközlés (Ék. jún. 4., 720.; jún. 11. 760—61.; aug. 6., 186.), haditudósítás (EL. febr. 26.; PH. máj. 20., 67.), indifferens anekdota (Ék. máj. 14., 634.; jún. 11., 761—762.; aug. 16., 218.), igaztörténet (Ék. ápr. 23., 538.; jún. 25., 816—817.), rablókaland (Ék. jún. 25., 816.) és törvénycikk-magyarázat (Ék. márc. 19., 383.) megjelentetését mellőzi Jókai. Egész sor rémhíreket cáfoló cikket hagy ki a kötetből. Jellemzésükre a József Attilára emlékeztető összefoglalást idézhetjük: „Annyi hír jár felénk, hogy mint a vers mondja:

*Ha a Duna, Tisza mind tinta volna,
S hat vármegye mind diák volna,
Mégsem tudná azt megírnia:
Mit össze nem hazudnak a városba.”*

(Ék. jún. 25., 818.)

Kimarad a Mi hir Budán? c. rovatban megjelent részletes beszámoló a március 15-i és az utána következő eseményekről (Ék. márc. 19., 382.). Jókai kötetben kiadott Pesti leveleivel azonos értékű Nyiri leveleit indokolatlanul mellőzik a gyűjtemények.

Jókainál még részben érthető, hogy olyan anyagról is megfedkeznek, amely szorosan kapcsolódik 1848—49-es tevékenységéhez, vagy szubjektív véleményét tükrözi. Szabó László a nemzeti kiadás szöveggyűjtője azonban már komoly mulasztást követett el, amikor az író elvileg értékes írásairól megfedkezett. Október 22-én említi Jókai, hogy Csernatonival „Bécsben voltunk kiküldve”, majd november 12-én a friss benyomásokat hatása alatt beszámoló császárvárosi tapasztalatairól, amikor „Fegyverben járt a népnek ifja s véne, minden ajk véres szabadságról beszélt, minden szögleten a harcok zászlója lobogott, az utcák torlaszokkal voltak elzárva, a bástyákon az ágyúk visszhangja dörgött. Dicső kétségbeesés. Irigylésre méltó forradalom. A nép halált ordított zsarnoka fejére.” (Ék. 630.) Nyoma sincs

itt a „vörös” barikádharcoktól való félelemnek, hiszen „irigylésre méltó forradalomról”, követésre méltó példáról emlékezik meg Jókai.

Az Esti Lapok március 1-i vezércikke (1.), valamint a március 15-i személyekre konkretizált polémia az írói portrét egészíti ki. Saját hírlapírói munkásságára is fényt vet a vidéki levelezőknek írt szerkesztői üzenete: „Felszólítjuk egyszersmind tisztelt vidéki levelezőinket, hogy amennyire lehet mentül többször és minél rövidebben írjanak. Dicsérni ne igen dicsérjenek minden embert, hanem annál inkább róják meg, aki úgy érdemli; *ha tetszik irhatnak ádnevek, vagy éppen semmi nevek alatt*. Csak igaz legyen, amit írnak, megpaprikázhatják kedvük szerint. A szerkesztőség neveiket el nem árulandja. Írjanak bátran, szabadon, mi kiadjuk és helytállunk érte. Korbácsolják fel az apró kényuracskákat, kikkel a törvények sem boldogultak, s kikről, féltében, a nép beszélni nem mert; a sajtó arra való: hogy bitor hatalmukat megtörje s mi nem félünk haragjok súlyát magunkra idézni. Éles satyrát a megkövesült társadalmi előítéletek ellen, mi a fegyvert önök kezébe adjuk. Nem kell félni, vágjanak vele mélyen, jó mélyen, gyökerestül ki kell irtani a megrögzött gonoszt s azt csak a guny és nevetség gyógyíthatja ki leghatályosabban. Ha levelezéseink meg találának gyűlni, számukra a lap belsejét is készek vagyunk megnyitni.” (Ék. ápr. 30., 568.) Az Életképek szerkesztői programja (1847. jún. 5., 748.) s a hivatalvállalás elutasításának oka (1848. ápr. 30., 569. 1.) határozott lapírányítási elve miatt érdemel figyelmet.

Igen sok radikális cikk szorult ki utólagos megfontolás alapján a kötetekből. A „tisztelt honatyákkal” szemben gyakran áll ki Petőfi igaza mellett (Ék. márc. 23., 398.; ápr. 30., 568.). A márciusi fiatalok elleni támadás idején, amikor Vasvári Pált kirabolják, bátran lép fel az értelmi szerzők ellen: „Vasvári Pált, kedvelt népszónokunkat, egyikét a legmerészebb szellemeknek vasárnap éjjel kirabolták. Többek között kéziratait is elvitték, mely körülmény könnyen azon gyanút kelti föl bennünk: hogy a sötét merénylet politikai volt. Hát ennyire jutottunk már? Ezután már csak a titkos éjjeli elfogatások, vendéglobi megmérgezések és utcaszegleteni leorgyilkolások vannak hátra. Ide haza vagyunk e hát vagy Muszkaországban? Azok, kik a fegyvert letették velünk, gondoskodtak e arról, hogy személyes bátorságban létünk védeve legyen?” (Ék. máj. 14., 635.) A márciusiakkal egyetértve foglal állást a radikális újságírás mellett (Ék. ápr. 16., 507.), a sajtószabadság megnyirbálása (Ék. márc. 23., 397—398.) és a censzus ellen (Ék. márc. 26., 445.; dec. 10., 758.). A Pilvax-fiatalokkal együtt harcol az Unio létrejöttéért s a politikai foglyok kiszabadításáért (Ék. ápr. 16., 508.). Az elharapózódott zsidópogromokat Petőfiékkel együtt ítéli el (Ék. ápr. 23., 537.; ápr. 30., 563.; máj. 7., 604—605.; jún. 4., 1723.; aug. 13., 218. old.).

Amikor a reakciós hírlapírók azzal vádolják Petőfit, hogy nem akar fegyvert fogni hazájáért (Nemzetőr. 1848. szept. 10., 169.) egyedül Jókai közli, hogy „Petőfi is elutazott kötelességét, mint becsületes hazafi, teljesíteni”. A félreértések elkerülése végett még a J. M. kézigyűjtés is aláírja a bejelentésnek (Ék. okt. 1., 445.). Lehetetlen nem Petőfi igazát kiolvasni a következő decemberi híryanagból: „Telegraph. A királynak megjött az esze. — Felfogadta, hogy nem lesz többet király. — Mező Dániel urat Hajdu Bösörményen bizodalmasan felszólítjuk, szíveskedjék nekünk azon korszerű versét megküldeni, melyben minden strophá ezen végződik: »van oh, van kegyes, jó, szeretett királyunk!« — Kiadjuk.” — (Ék. dec. 10., 762.) Október 29-én konkrét adatokkal bizonyítja Petőfi igazát: „Az a hire, hogy Olmützben rá is lőttek a királyra, hanem helyette Ferencz Károlyt találta vállba. Tehát sehol sincs többé szeretett király!” (Ék. 572.). A békepártiságból kigyógyult Jókai a Pesti Hírlapban Petőfit, mint kitűnő katonát első helyen említi egy felsorolásban (jún. 19., 161.). Október közepén Lamberg és Latour elfelétésével egyidejűleg a Tánácsis melletti kiállítás is megtalálható (Ék. okt. 15., 508—509.; okt. 12. 542.). Jó időn keresztül dicséri a Március Tizenötödikét, mert „íránya forradalmi; szelleme tökéletes francia. Igen ügyes ötletekkel van tele” (Ék. ápr. 23., 396.; aug. 13., 218.). Október végétől azonban elmarasztalja Pálfiék lapját (Ék. okt. 22., 523.; okt. 29., 573.). Az Esti Lapok debreceni számai tele vannak a Március Tizenötödikét támadó cikkekkal s ezek közül néhányat Jókai ír. (Febr. 27., 4.) Pálfiékat még 1849 nyarán is ellenségnek tartja (EL. jún. 8., 17.), bár lapjának május 1-i száma cikket is vesz át a Március Tizenötödikétől (EL. 3—4.).

Helyesli a radikális kör megalakulását: „Az ellenzéki kör nevét radical körre változtatta. É tény magában egy perseverans forradalom; ezzel egyuttal ki van mondva: hogy minden eddigi moderatus pietás ismerő, tekintélytartó ellenzéki elv füst és pára, a táblabírátság eszméje le van guillotinálva.” (Ék. ápr. 23., 538.) A német színház, az „árnyék-színház” becukásáról szóló hírhez hozzáfűzi, hogy „még valaha jó lesz barricadnak”. (Ék. ápr. 23., 509.) Az utcaépítés láttára is megjegyzi: „csak mentül jobb köveket rakjanak... ezekből lesz majd a *barricad*”. (Ék. máj. 7., 605.) A Charivari-híryanagban fordul elő, hogy a hazaáruló Zichytől egy kun még az új akasztókőteleit is sajnálja s kicseréli egy lopott kötőfékre (Ék. okt. 8., 476.). Az Országjárás c. rovatban közli: „— Radeckzy halálos beteg. Könnyebbítse meg az ég az ő ágyának szalmáját.” (Ék. nov. 5., 604.) Kiáll az egyenlőség

elvének következetes alkalmazása mellett (Ék. ápr. 9., 474—475.; nov. 12., 632.). Novem-berben hírül adja: „Bécsben Windischgrätz akasztatja az újságírókat. Következik: hogy Pesten az újságírók akasszák fel őket.” (Ék. nov. 12., 632.) Egy másik helyen megállapítja, hogy Windischgrätz „Csak nem nyughatik addig, míg föl nem akasztják” (Ék. nov. 19., 669.). A Magyarország elnökének pompája c. glosszája a reszpublika mellett foglal állást (EL. jún. 4., 10.). A köztársasági gondolat már 1848 nyarán jelentkezik Jókainál (Ék. júl. 2., 23.), majd a fegyveres harc időszakában még komolyabb politikai súllyal szerepel (Ék. szept. 24., 413.). Szót emel azok ellen az urak ellen is, „kiknek Jellasics igen messze van, azt hiszik, hogy egy pár pesti író nem ártana helyette felakasztani” (Ék. jún. 11. 762.).

Nagy számmal maradnak ki a fegyveres erők megerősítését sürgető cikkek, bár egy kis részük a kötetekben is megjelent. Március 23-án hírt ad Jókai a nemzeti őrsereg szaporodásáról (Ék. 394.). Új szervezeti keretek között akarja felállítani a hadsereget (Ék. 396.). Kiáll a múzeum előtti népgyűlés fegyverkövetelése mellett (Ék. márc. 26., 413—415.). A katonák felfegyverzésének halogatása miatt gúnyolja a „hadifőkormányzó katonai becsület-szavát” (Ék. máj. 7., 607—608.) s kerül szembe Ledererrel (Ék. máj. 14., 637—638.). Elsők között sürgeti a vidéki nemzetőrök felfegyverzését (Ék. máj. 14., 636.). Májusban már a katonai erények ápolására lelkesít (Ék. máj. 14., 634—635.). A május 21-i Charivari szám egész csoport hadseregszervezési feladattal foglalkozik (668.). Világosan látja, hogy „hadsereg-re és pénzre van szüksége a honnak” (666—667.). Rendszeresen sürgeti a „hazafiúi adakozásokat” (Ék. máj. 21., 667.; jún. 11., 762.). Már 1848 nyarán gondol katonai erődtítmények létesítésére (pl. Pest fallal való körülzárására; Ék. jún. 11., 761.). Foglalkozik a fegyverek gondos ápolásával és a gyakorlatok alapos elsajátításával (Ék. jún. 18., 790.). Már áprilisban puskát követel a hadsereg számára (Ék. ápr. 2., 444.). Szeptember 24-én közli, hogy egy belga gyármű 40 000 fegyvert szállított a magyar katonaságnak (Ék. 412.). Győzelmi hírként említi, hogy Selmecen nemsekora működni fog a fegyvergyár s több ágyunk lesz, mint egész Ausztriában (Ék. nov. 12., 634.). Az Esti Lapokban még május 10-én is cikkezik Gábor Áron hősi tevékenységéről (Ágyuöntőgyár 1.).

Petőfihez hasonlóan foglal állást a külföldön tartózkodó magyar katonák hazahozatala mellett: „A hadügyminiszterünket pedig Radezky nem akarja haza ereszteni. Mészáros Károly most ezredesi hivatalt visel Radezky alatt. Ha én neki volnék, Radezkyt táborostul együtt elhoznám, úgy jönnek haza, — cum gentibus.” (Ék. ápr. 16., 508.) A kor-mánnyal szemben ünnepli a hazatért katonákat: „A hadügyminiszter ur mely fájdalommal teszi közhirrre: hogy a Württemberg huszárezrednek Galiciában tanyázó egy része — se tette-se vette — hazajött Magyarországra. Vannak, kik e ministeri fájdalomban meg-botránkoznak; — mi nem. Mi ezt úgy értelmezzük magunknak: hogy minister ur fájlalja: miszerint azon ezrednek csak egy része és nem az egész jött haza. Valóban mi is fájlaljuk: hogy mit a nemzet elhatározott, katonáinknak hazahozatalát ily vészterhes időkben sem látjuk teljesítve.” (Ék. jún. 11., 762.) Ugyanebben a számban még világosabban nyilatkozik Jókai: „Azon hirre: hogy Magyarország veszélyben van, egy osztály huszárság Lengyel-országban felkerekedett, felnyalabolta a tisztjeit s átvitt a határon. Dicsőöséges fiuk! Mint katonák vétettek a fegyelem ellen, de mint hazafiak, koszorút érdemelnek” (761.). Ugyancsak hazatért honvédeket üdvözlő A nádor huszárok c. cikke (EL. jún. 14., 37.). Tiltakozik az ellen, hogy „A magyar katonaságot még mindig hordják ki az országból s minket magunkat száz oldalról fenyeget a veszély.” (Ék. máj. 14., 636.)

Hírei lelkesítenek s optimizmust sugároznak. Már május 14-én harcra buzdít az „illírek” ellen (Ék. 636.). Hírt ad arról, hogy „A székelyek nyolcvanezer fegyverest ígértek Magyarhon segélyére”. (Ék. máj. 18., 655.) Egyre sűrűbben látnak napvilágot az önkénteseket bátorító cikkek (máj. 28., 689.). Lelekítőleg hat az a kijelentése, hogy az önkéntes „Szine java az országnak. A világot lehetne meghódítani velük” (Ék. máj. 21., 666.). Tiltakozik az önkéntesek lebecsülése ellen (Ék. ápr. 23., 538.). A prágai mozgalmak és a bécsi barikád-harcok idézésével határozottabb ellenállást sürget (Ék. jún. 4., 720.). Helyesli a tízezer lázadó rác megsemmisítését (Ék. jún. 18., 791.). Lelekiesen ír arról, hogy a székelyek Bánátban „kiir-tották az illir lázadókat” (Ék. júl. 30., 153.). Örömmel fogadja, hogy „Nagyváradon négy papnövendék felcsapott katonának” (Ék. jún. 4., 722.). Lelekien követi Kossuthot toborzó körútjára (Ék. okt. 8., 475—476.), buzdító képet fest a tábori életről (476.) s Kossuth önkéntes kísérőjeként főleg Kecskemétről közöl agitatív történeteket (Ék. 476.; 540—541.). A fegy-veres harc időszakában egymást érik lelkesítő hadijelentései (Ék. nov. 5., 604.). Értékes adalék-ban ad hírt Rózsa Sándor katonai előkészületeiről (Ék. okt. 8., 476.). Töretlen optimizmussal bízik a győzelemben (Ék. dec. 24., 827. Legyünk jó reménységben. EL. jun. 6.). Gyakran számol be a különböző csaták lefolyásáról a jellemvonások hadi életünkben c. rovatban. A szabadságharc alatt végig kötelességének tartja, hogy a katonai rémhíreket cáfolja. Azt az elterjedt hírt, hogy Szilécia határán 80 000 orosz áll fegyverben „börse-spekulációnak” tekint (EL. 1849. máj. 3., 33.).

Az „olasz ügyre” vonatkozó közleményei azt bizonyítják, hogy lelkesen áll ki az olasz nép szabadságmozgalma mellett. Már márciusban vádként említi: „A pesti forradalomnál az olasz katonák tömegestül ordíták: Evviva l'Ungharia! a milánói forradalomban a magyar katonák 6000 olaszt gyilkoltak le. Közülök is elesett egy pár—ezer.” (Ék. márc. 26., 444.) Az április 16-i híradása félreérthetetlen: „Radeckyt pedig úgy püfölik Olaszországban: hogy csak úgy zúg. Űtik ötet, mint a kétfenekű dobót, Ausztria minden héten egy millió pengőt elkölt a háborúra. Ez aztán igazán készpénzen veszi a győzelmet.” (508.) Április 23-án az osztrákbérenc Vida Károly reakciós hírlapjával vitázva utasítja el az olaszok elleni katonai segítséget: „A Budapesti Híradó, mely arról lett legujabb időkben nevezetessé: hogy ami hazugságokat csak accaparirozhatott a kerek világban, arra mind megesküdött, legközelebb egy ausztriai haditszt levelét közli a milánói dolgokról. Ez az ember famose hazudik. Azt mondja: hogy Milánóban két kartácslővéssel minden barricadot ledöntött. Elősorol egy határ vitézi, hősi és bajnoki műtételt, melyet az ausztriai katonaság ott helyben elkövetett; lő, vág, harap és fenyegetőzik, s mikor eléggé feltűzte magát azt kérdi: mikor jó már az az ígért 100 ezer ember Magyarországból??? De őcsém, ha itt van az alapja a bátorságnak, ha te azzal a százezer emberrel akarod megtörni az olasz szabadságot, akit te neked Magyarország fog küldeni, akkor csak tömesd ki-a hátadat, mert saját lábaidon kívül senki téged meg nem szabadít! Minden esetre szeretném, ha e jó tiszrt ur, kinek íly szép fogalmai vannak a vitézségről, hazajőne addig, míg nálunk a botbüntetés el lesz törölve.” (535.) Május 28-án a „szabadság szellemének” itáliai győzelmét ünnepli s a császáriak ellen tüzezi az olasz szabadsághősöket (Ék. 691—692.). Június 4-én a kormány tétlenkedésének elítélése mellett példaként említi a Triesztet ágyúzó olaszokat (Ék. 720.). Június 11-én ugyancsak a Budapesti Híradóval szemben védi meg az olasz katonákat: „A Budapesti Híradó (a neve is hazugság) azt mondja: hogy Radeckzy az olasz hadsereget semmivé tette. Következő számában oda-módosítja Vida ezt az állítását: hogy még csak készül hozzá! Ha ez a Vida valaha igazat talál mondani, arany betűkkel írom fel a keménybe.” (Ék. 761.) A Jövendő-mondások július hónapra c. cikkében már Radeckzy halálát is megjósolja (Ék. júl. 2., 22.). Június 9-én az olaszok ellen hősködő „illireket” gúnyolja (Ék. 58.). Augusztus 6-a után (Ék. 186—187) szeptember 10-én is az olaszok mellett áll ki: „Azt beszélük, hogy Majlandot Radeckzyvel együtt — levegőbe vetették. Noha ez igaz, akkor azok, kik az olaszthoni győzelmekért *Te Deum laudamus* tartottak, nem fognak-e most *Te Deum vituperamus* tartani?” (Ék. 349.)

A nemzetőrök lelkesítésével egyidejűleg hatáson belégyzi meg a gyávákat (Ék. ápr. 9., 478.). A katonai erények dicsőítésével egy időben gúnyolja a forradalom elől külföldre szökőket (Ék. ápr. 9., 477.; máj. 7., 604.; jún. 18., 790.), a „papucsseregmen hőseit” (Ék. júl. 2., 22.) és az ellenség előtt megtorpanókat (Ék. aug. 13., 220—223.; szept. 24., 413.). Keményen elítéli a „haramiacsordával szövötközött” Teleky Ádám árulását (Ék. szept. 24., 411—414.; 631.) s a fehér tollas „kozmpolitákat”, kiknek az a jelszavuk, hogy „ott a haza, ahol jól van dolgunk” (Ék. ápr. 30., 568.). Különösen az árulók ellen lép fel keményen: „Az áruló Ottingert a Württemberg huszárok szökni kényszeríték, miután előbb saját katonái szeme láttára arcul pökdösték. Hát a kötél mire való? Csak egy ujjnyira a földtől, azután nem fog hazát árulni többet.” (Ék. szept. 10., 350.)

Bátran bírálja a nemzetőrökkel kapcsolatos hiányosságokat. Kifogásolja, hogy Pestről a nemzetőrök nem mennek a frontra (Ék. júl. 30., 150.) s hogy egyes nemzetőrök jobban rabolnak, mint a rákok (Ék. szept. 10., 349.). Szót emel az ellen is, hogy „önkénteseink közül többen esnek el a szegedi kórházban, mint a harcmezőn” (Ék. aug. 6., 187.). A Hol leszünk mi két év múlva c. jövőben játszódó szatirikus humoreszkjében kifejti, hogy a szabadságtörékvések bukását nem csatavesztés, hanem tétlenség okozza (Ék. máj. 28., 718.). Kifogásolja a táblabírák nemtörődömségét a katonai ügyek iránt (Ék. júl. 2., 22.). Helyteleníti, hogy a magyar hadsereg nem követi Ausztriába Jellasicsot (Ék. okt. 29., 572.).

A kormányt főleg a hadseregszervezés terén elkövetett mulasztások miatt bírálja (Ék. máj. 21., 667.). Petőfivel együtt követeli, hogy a fegyveres erőket a magyar alkotmányra eskettessék fel: „egy május 14-ről szóló miniszteri kegyes rendelet azt írja elő, hogy »a katonaság máj. 11-ki déli 12 órától számítandó 24 óra alatt fel fog esküdni az alkotmányra. S egy május 14-ről szóló miniszteri kegyes rendelet azt tartja: hogy e felesketés legközelebbi ünnepélyes alkalommal fog megtörténni.« Mi az az ünnepélyes alkalom? Ilyen szent nincs a kalendáriumban.” (Ék. máj. 18., 655.) Szinte egyetlen Charivari-alkalmat sem mulaszt el, hogy a katonai kérdésekbe be ne avatkozzék: „A katonaságnál egy hónap óta el van törölve a huszonöt bot. Ezt ugy kell érteni, hogy jelenleg negyven boton alul le sem fektetik az embert. Hát az az ünnepélyes alkalom? jön e már, melyben a katonaság fel fog az alkotmányra eskettetni? Be szépek azok a szép ünnepélyes alkalmak! Azok az arany gombos, piros pántlikás, püspöksüveges alkalmak! Bár csak jőne már valami ilyes árva várva várt véletlen, ünnepélyes alkalom, valami névnap, vagy keresztelő, vagy lakodalm, buzaszentelés, urnapi proseeccio, toronygombfelvétel, céhmester választás, instelláció, vagy akasztás, vagy akármilyen egyéb,

ami megérdemli: hogy ünnepélyes alkalomnak neveztessek..." (Ék. jún. 4., 721.). Lelkesen üdvözlí, hogy „Az országgyűlés Kossuth indítványára egyhangulag megajánlotta 200 ezer katonát s a 42 millió adót. A perc nagyszerű volt. Egy egész nemzet ajka szólt és kimondá magára az élethalál kérdésben az ítéletet.” (Ék. júl. 16., 87.) Augusztus 20-án a kormány többséggel szemben áll ki a a hadsereg magyar lábra-állításá mellett: „Biztos kutfők után állíthatjuk, hogy a magyar ministeriumnak csakugyan erős okai voltak arra, hogy a kiállítandó hadsereg magyar lábra ne állíttassék. Ugyanis 1.) Nincsen annyi magyar szabó sem Magyarországon, sem egész Európában, amennyi kétszázezer attila-dolmányt és detto magyar nadrágot ki bírjon állítani, tehát várni kell, még születik. 2.) A véres és zöld selyem rendesen hamar elhagyja a színét s így jobb és célszerűbb a zászlókat sárgára és feketére festeni, mely színek, mint tudva van, sokkal tartósabbak. 3.) Magyar hadtudomány még nem létezik a világon; egyhírtelen pedig teremteni nem lehet. Így például annak elhatározása: hogy a katonák jobb, vagy ballábbal lépjenek-e ki a glédából? behunyják-e az egyik szemüket, mikor lőnek? vagy mind a kettőt? Szurjanak-e vagy üssenek a puskával, hidat csináljanak-e, ahol vizen kell átmenniük, vagy hólyagot kössenek a hónuk alá s úgy usztassanak át, pipázanak-e, mikor semmi dolguk sincs, vagy tubákoljanak? ezt a marsot verjék-e: »feküdj, fekdüj lompos német?« vagy pedig emezt: »retirálj, retirálj, Komáromig meg se állj.« az ágyuk magyarul szóljanak-e, vagy németül? a kananér csóvával süsse-e el a mozsart, vagy tüzkövel és acéllal? s a tiszték állig viseljenek-e csak szakállt, vagy azon alul is? mindezeknek elhatározása irtóztató időbe és megfontolásba kerül s mint minden józan hazafi átláthatja, nagyokat változtathat a dolgok állásán. Várni kell tehát, míg valaki magyar hadsereg nélkül magyar hadtudományt fog kidagozni. 4.) Minthogy a magyar embereket, kiváltképen pedig a magyar katonákat isten jó egészséggel, következképen hatalmas étvágygal áldotta meg, nagyon piöffig és fáin fogás, ha e kétszázezer izmos strucc fajta gyomor az ország határain kívül tápláltatik, s helyettük kétszázezer soványabb gyomor hozatik be az országba, csarapárok és vasas németek mündérijában. És ez diplomatai calculus. Ha a haza ekép minden cserében adott katonán naponként csak egy váltó garast gazdálkodik is meg, egy év alatt hárommilliót nyer és még tudja isten mennyit (calculálja ki Dusek ur, ugy sincs egyéb dolga). 5.) Et ultimo, *minthogy* két hét óta eső nem esett, *minthogy* Erdélybe a sáskák beűtöttek s ott nagyon pusztítanak, *minthogy* Moldvában a cholera veszettül dühöng, *minthogy* Párisban tizenkétezer embert halomra lőttek, *minthogy* Radeckzy elfoglalta Milánót, *minthogy* Persiában a népség fellázadt, *minthogy* kövecses Arábiában egy tevehajót megevett a crocodilus s *minthogy* a pragmatica sanctio így meg amugy; *tehát*án mind ezen veszedelmek logikai concatenatiojából véghetetlenül következik: hogy a magyar hadsereg ezután is legyen német, a magyar nemzeti szín ezután is legyen feketesárga, s több aféle csekélyesség; — akinek azután tetszik játszhatik ide haza nemzetiséggel, hazafiussággal, magyar dicsőséggel tragoe-diát, comoe-diát, melodramát, vagy ministeriumot, amint kedve tartja.” (Ék. aug. 20., 252.) A Jövendőmondások július hónapra c. Charivari-cikke azzal gúnyolja a miniszteriumot, hogy Jellasics megadására vár (Ék. júl. 2., 22.).

A kötetekben csak elvéve fordul elő olyan cikk, amely a kormány passzivitását elítéli. A katonai kormányzó mellett az „üstököt frizéroztatni” ráérő, a rend és béke ügyét tétlenséggel „szolgáló” minisztereket (máj. 14., 632.) is felelőssé teszi a Lederer-féle véres dráma kirobbanásáért (Ék. máj. 7., 605). Kifogásolja, hogy a miniszterium „Nem merte kitenni hivatalaikból a néprontó egyetemi tanárokat, a fiatalság feltámadt ellenük s macskazenét adott nekik. Nem merte kitenni hivatalából a főhadikormányzót, Lederert, a nép föltámadt ellene s macskazenét adott neki. Ez rendes folyása a dolgoknak; ez így történt Párisban, nagy Münchenben, így Berlinben és legközelebb Bécsben. A nép először folyamodott, ez nem használt, ekkor macskazenét adott s mikor ez sem használt szuronyokkal ment s elkergette akit nem szeretett. A macskazene a közvélemény apellatorium forma. Utána csak a szurony van hátra s azt a katonaság kezdte el a vitakozás terére hozni.” Egyetért azzal, hogy a tömeg macskazenével juttatja kifejezésre nemtetszését (Ék. máj. 14., 637.; máj. 18., 654.; jún. 18., 790.). Határozottan teszi fel a kérdést: „Mi lesz Lederernek a büntetése s mi az elégtétel a kiontott vérért? F(elelet): Lederer feldmarsallá fog kineveztetni, a megsértett nép vizsgatására pedig az fog mondatni: hogy az egész vérengzés egy *kis félreértésből* eredt.” (Ék. máj. 18., 655.) A céltűvesztett, gyilkosságra lázító macskazenének azonban nem híve s gyors beavatkozást sürget (Ék. ápr. 23., 534—535.; jún. 4., 724.). Számítatlan esetben helyesli a miniszterium operatív közbelépését (Ék. ápr., 2., 476.; ápr. 16., 507.). Április 9-én üdvözlí a miniszterium aktivitását (176.) s a bankjegyek kibocsátását is örömmel fogadja (Ék. szept. 24., 413.). Elítéli a miniszterium munkáját zavaró céltalan üléseket, ezért gúnyolja a „lábtümművészfogalmazgyakornokok”, azaz cipészinasok (Ék. máj. 21., 664—665.), illetve a halászkok petícióját (aug. 13., 219.) s ezért szólal fel a kézművesek ellen (ápr. 23., 534—535.).

A hazaszeretetre buzdítással együtt jelentkezik az ellenség gyűlölete. Szemere védserege c. cikkében fogalmazza meg efajta írásainak célját: „Érezte az ellenség..., hogy

itt reá ahány magyar ember, annyi halál vár.” (EL. ápr. 11., 3.) Elsősorban az osztrákok, Jellasics és az orosz cárizmus katonái beavatkozása miatt lép fel. Szót emel a bécsi kormány, Metternich (Ék. júl. 9., 57.) és Ausztria ellen (Ék. máj. 7., 605.; aug. 6., 188.). Az osztrákok „gaz vérszopók, népámitók” (EL. máj. 2., 25.) Jókai szótárában. Pest elfoglalása után a Fővárosi Ujdonságokban közli „Hanzi vagy Henziről”, hogy „akit az isten meg akar verni, esztől fosztja meg” (EL. máj. 4., 33.). Május közepétől október végéig nagy számban jelentkezik a Jellasicsot gúnyoló írás. (Máj. 14., 636.; jún. 11., 762., 763.; jún. 25., 815—817.) Utána utalás vagy hasonlat formájában kerül elő a Jellasicsot támadó gúny.

Július 2-án már azon tréfálkozik, hogy „Jellasics kinevezi magát Dalailámának” (21.). A szeptemberi fordulat körül fokozódik a gúnyos támadás a „vérszopó exbán” ellen (Ék. szept. 17., 376—379.). Közli, hogy egy betűszedő Jelsacsi-nak szedte ki a nevét s ezért felakasztották (Ék. szept. 24., 410.). Beszámol „hódító körutjáról” is: „De már Jellasics csakugyan historiai személylé kezd válni. Nagykanizsáig tartott expediciójában iszonyu hódításokat tett — a megszállott helyiségek apró marháiban. Rongyos, meztelábas zsebrákai dülöngnek az éhségnek miatta, itt amott akad meg a nyakukban egy-egy lopott ruha. Ahol mit érnek, lopnak, tyukot, ludat és pulykát. Nyomoru istenverte nép, valóságos Kanonenfutter. A félelem hajtja őket a csatába, ugyan az majd el is hajtja onnan. Így halad ő, az újabb kor Nagy Sándora, a szerb Napoleon, tyuk és pulyka tollakkal hintve be diadalmas útját.” (Ék. 413.) Szeptember végén „Jellasics közlönyének” nevezi ki a Charivarit (Ék. szept. 24., 407.) s mindjárt meg is hirdeti az első országgyűlést: „Mi báró Jellasics, Pannónia királya, minden sátoros cigányok vajdája, lumpenhausen gróf, Galgenstein örökös ura, első rendű lazzaroni grand, az aranyzamárfüles rend fővitéze, a jerusalemi belzebubrend nagy keresztese, a gambrinus királyi veres orr rend vitéze, a kötényrend nagykeresztese stb., stb. adjuk tudtára ezen minden mi alattvalóinknak — masculini generis — miszerint mi folyó october 21-kén itt helyben Carogradon tót országgyűlést fogunk tartani. A ház szabályai ezek. Bal-felől ülnek a drotos tótok, középett a kaszás tótok, jobb felül a gyócsos tótok. Egyszerre harminc szájnál többnek nem szabad kiabálni. Elnök lesz, aki valamennyinél jobban tud ordítani. Valamely kérdés eldöntésénél botokkal, vagy kaszanyelekkal verekedni nem szabad, kalappal hajigálózni igen. Diplomatikusan nyelv a tót, még pedig a nyitrai, a káromkodásnál megtartatnak a magyar technikus terminusok. Ülés alatt fazikákat drótozni megengedtetik, de kaszákat köszörülni nem. Pipázni nem szabad, bagót rágni igen. Megjegyzendő: hogy az elnöknek nem szabad a képviselők fejére köpködni. Aki írni olvasni tud, képviselővé nem választathatik. Ha valamely képviselő részeg talál lenni, lefekhetik a padok alá. A szavazatok általános hajbakapással fognak eldöntetni, mely eseteknél a körmökön kívül más fegyvert használni nem szabad. Amelyik vélemény a másikat kiveri a tanyából, az határozattá válik. Ülés végeztével minden követnek fél font szalonna és fél liter borovicska osztatik ki diurnum fejében... Megjelenni csupán nemzeti öltözetben szabad, das heist, mosdatlan pófával, fésületlen hajjal, zsiros kurta üngben pitykés szeredással, fekete szürben, bocskorban, a kalap hegyes legyen és piszkos. A gyűlésteremben a képviselőknek egymástól lopni nem szabad.” 443—44.) Október 8-án a közlöny Jellasics ellenessége királygúnnal és az áruló Zichy elítélésével párosul. „Báró Jelesszaladó” közli, hogy hogyan futnak a magyarok elől. „Mi stb. hívünk ket gr. Zichy Ödönt azon méltatlanságokért, mikkel a magyarok által illetett, jutalomképen kinevezzük Fehérmegye főispánjának. Így jutalmazza a Pannónia király azokat, kik hozzá szítanak.” (474.) A következőkkel folytatódik a közlemény. „Én Pannónia királya vagyok s mint királynak jogom van csálni, lopni és hazudni, ha nekem jónak látszik. Legújabb rend szerint ezekhez egy negyedik privilégium is járul. Ez az elszökhetés joga. Világos tehát: hogy mint magam is király a Habsburgi házzal néminémű sógorságban is vagyok, az elszökésben csak királyi jogaimat vettem gyakorlatba.” (474.) Ugyancsak ebben a közlönyben ír levelet Zichy Ödön a pokolból Jellasicshoz: „Gróf Zichy Ödön levele a pokolból Báró Jellasicszhoz. Felséges uram! Fölfelé húztak, mégis lefelé jutottam s most itt vagyok a világ pincéjében. Miután odafenn szüntelen hivatalra vágyakodtam, itt is csakugyan megtettek kálhafutónak... Csak arra az egyre kérem felségedet: hogy ha lejön ide, hozzon magával egy tucot kártyát, mert az ember veszettül megunja magát az örökké valóságban. Nekem itt igen jó dolgom van, mikor a lelkem ide érkezett, ördögnek hitték, olyan fekete volt. Felségedé alkalmasint sarga lesz a sok félelemtől, mire ide jut, s így éppen képviselhetjük ide lenni és a schwarzgelb pártot. Tiszteltetem a bátyámat, a püspököt, óhajtom látni minél előbb... Teleky Ádámot is hozza el felséged magával, legalább lesz majd kin nevetnünk világ végezetéig... Egyébiránt mi még itt sem vagyunk bátorságban és elrejtve. Hire van s maguk az ördögök is erősen félnek tőle, hogy Kossuth oly erőt szed össze, mellyel a poklot is széjkergeti. Hová leszünk mi szegény ördögök, ha innen is kivernek? Istenem, istenem, hát az ember még a pokolban sem maradhat nyugton a becsületes emberektől! A minélelőbbi viszontlátás reményében maradok Felségedék kötelező szolgálja Gr. Zichy Ödön.” (474—475.) Zichy levelére október 15-én Cimbora megszólítással érkezik válasz (508.). Jellasics már nem egyéb,

mint „embertelen gaz, akit a király kedves bánjának nevez.” (Ék. okt. 8., 475.) Jellasics közlönye különös hírekkel foglalkozik: „Ő felségének kegyelmes meghagyásából Gróf Zichy Ödön ezennel a szentek sorába ünnepélyesen beiktatjuk, és Magyarország védszentjévé kinevezzük. Kollár kuldusminister. (Talán »cultusminister« A szedő).” (507.). Október 29-én a bán pünkösdi királyságáról számol be. Jellasics Jókai szerint némi módosítással Cézárt idézheti: „Jöttem, láttam és elszaladtam” (570.), majd folytatásként antiklerikális éllel magyaráz Jellasics birodalmáról: „Ama nagy tót birodalom, melyről én ti néktek meséltem, nem e világból való, csak egy szellemi tótország az, hol az emberek szellemi krumplival élnek s szellemi fazikákat drótoznak holdsugár-sodronyokkal, ott majd a ti huszasaitokat is beváltják.” („Zsófinak” azt üzeni, hogy „nem tudom még hová megyek, mert attól tartok, hogy utánam jössz” (Ék. 571.). Később már mint a „viccek antikrisztusát” említi Jellasicsot, „ki született, hogy kinevetessék az egész világ bolondságaiért” (EL. febr. 23., 3.). Utána apró gyűlöldások közt „véres bohócként” szerepelteti (EL. márc. 1., 4.).

A cári Oroszország mint a zsarnokság megtestesítője szerepel Jókai 1848–49-es írásaiban (Ék. máj. 14., 635.; júl. 18., 786., 789.; máj. 7., 606.). „Cár: így nevezik a kancsuka-fejedelmet. Linne természetstóriájába nincs besorozva, hanem azért hihetőleg a kutya-fejűek familiájába tartozik.” (Ék. júl. 23., 119.) A cári hadsereg szervezéséről szóló rövid hír után is hozzáfűzi: „Sanctus kantsukius ora pro nobis” (Ék. júl. 2., 23.). Cárizmus elleni gúny jelentkezik a Hol leszünk mi két év múlva c. novellájában. Leggyakrabban az intervenció időszakában gúnyolódik „a fokasziron hizott csudával” (EL. jún. 4., 4.; jún. 7., 14.; PH. máj. 16., 39.). A Muszka ország ismertetése c. cikke a cárizmus belviszonyait leplezi le. Kiderül, hogy „legjobb dolga van a justis ministernek. Az egész nap egyebet sem csinál, mint csapatja azokat, akiknek pörük van egymással.” (EL. jún. 9., 21–22.).

Nem véletlen a felszabadulás után közölt egyetlen Jókai mű, a Pan Jellasicz éles királyellenessége. Több mint félszáz királyellenes Jókai-cikk lappang, főleg az Életképek és az Esti Lapok hasábjain. E szatírák egy része Jókai legsikerültebb 1848–49-es alkotásai közé tartozik. Már március 23-án a királlyal szemben emel szót a forradalom felfegyverzése érdekében: „A királyi kaszárnnyák és laktanyákról a sasok még mindig nem akarnak elrepülni. A halál színei fekete és sárga alakban még mindig gyászolni látszanak valamit. Megmozdíthatlan nép ez a katonai hatóság, oly nehezen indul olvadásnak, mint magas hegyek tetején a hó. Mindent elveszített már s mégis büszke akar lenni. Ugy reszket, mintha tetőtől talpig szív volna, nincs egy embere, akiben bizzék s még mindig nem akarja elismerni, hogy ezentul a nemzet parancsol és nem holmi ismeretlen siberiai krikkomandó. Aki Magyarországon laktanyát épített, tartozik a magyar nemzeti színeket kifesteni kapujára. E szabály alól a király maga sem kivétel. A király a nemzet törvényeinek végrehajtására, megsegzésére nem van jelen.” (Ék. 396.) Április 2-á előtti együttérző iróniával jeleníti meg a királlyal szembeni ellenzéki magatartást (445.) s elítéli a berlini uralkodó népgyilkos cselekedetét (44.). Kifogásolja, hogy a berliniek, miután kegyelmes királyuk halomra lövöldöztetéi rokonait, most meg akarják őt tenni német császárnak (Ék. ápr. 2., 440.). Ugyanezen a napon közli Jókai: „Őfelsége az ausztriai császár azon kérdést intézi a magyar nemzethez: hogy volna-e kedve az osztrák birodalom adósságait elvállalni? A kérdés naív, a felelet rá szinte nem lesz homályos. A magyar nemzet most is szegény, egyebe sem maradt ősi fegyverénél, annak is eladta már a tokját, magának csak a pusztát tartotta meg; ha ezzel kezdi el adósságait fizetni, abban aztán nem sok lesz a köszönet. A magyar nemzet Kossuthot bálványozza, s miután Kossuth keze az, melynek a státusadósságok elvállalását alá kell írni, képzelhető: hogy mit ő megtagad, azt az egész nemzet tagadta meg. Ha az osztrák kormány rosszul gazdálkodott, bukják meg, üsse dobra holmieit, mi az ő adósságairól semmit sem tudunk. Mi csak azt tudjuk: hogy bennünket a devalvatiókkal eléggé megnyirt az osztrák kormány, s hogy most ezuttal magunkat megnyuzni nem hagyjuk. A magyar királynak harminc év alatt 1.200 millió pengő forintnyi adósságot csinálni semmi oka nem volt, nem is lehetett; ha az ausztriai császár csinálta azokat, fizesse az ausztriai császár. Mi a magyar koronát tiszteljük, de hazánk jólétét nem kevésbé, s nemzetünket örök nyomorba taszítani senki kedvéért nem fogjuk. Mi Ausztria szolgatartománya nem voltunk, nem vagyunk, nem fogunk lenni. Ha ezt az illetők nem hiszik nagy játékok kezdenek. — — — Hadd intézzünk már most mi is egy pár szelid kérdést az ausztriai császár tanácsadóhoz: Tudják-e azt az ausztriai császár tanácsadói, hogy egész Európa forradalmi állapotban van? Tudják-e az ausztriai császár tanácsadói, hogy a franciák királyukat elkergették? Igen: *elkergették!* és trónját megégették a bastille-piacon? Tudják-e az ausztriai császárnak tanácsadói: hogy concentrált hadseregeiket Lombard-Venecében egy maroknyi lelkesült nép hónapok óta paskolja: hogy hadvezérek nem érnek egy irtalmas kiáltást? Tudják-e végre az ausztriai császár tanácsadói: hogy Magyarországon jelenleg ötszázezer ember tanul vívni, lőni, hadakozni s a haláltól nem fél? Ha éreznék önök elég erőt a hátuk mögött: hogy *ily időben*, midőn isten küzd a hadseregek ellen, erőszakkal kényszerítsék a magyar nemzetet az osztrák birodalom mesés nagy-

ságu adósságainak elvállalására, akkor feleljenek meg maguk azon kérdésre, hogy fogja e ezt tenni a magyar nemzet? Mi azt feleljük: *Nem! soha! semmit!*” (536.) Május 7-én a „vidéki” királyokat és királynőket gúnyolja: „Hát a vidéki királyurak és királynéasszonyságok mit csinálnak? — Gambirinus király öfensége, ki félreértésből lövette a népet, azon esetben, ha német sultánnak meg nem választják, (hir szerint) lapot fog kiadni, ily cím alatt: *Bachus und Silenus*. Abendblatt für Trinker und Weinkenner. Motto: Wein nach Bier, das rath ich dir. Bier nach Wein, das lass du sein. — A kantsuka fejedelemnek a minap kalapjába lőttek; tartok tőle, hogy majd egyszer egy pár ujjal alább találják. Még alig halt meg a medvék országában uralkodó természetes halállal. — A portugalli királyné holmijait nem sokára elárverezik. Már a minap nem tudta fizetni a cselédjeit s azok a bíró elé idéztették a királyi személyeket, mint privát adósaikat. — A spanyol királyné még mindig szerelmes és egész nap lovagol. S miért ne lovagolna? Azért vannak lovai és grandjai. Az angol királyné, szokás szerint, érdekes állapotban van. Már önála ez a systema uralkodik. — Lajos Fülöp feje pedig most már tökéletesen hasonlít a lefelé fordított körtvéhez. Vajjon nem kívánczok e vissza Schweiczba, hajdani iskolamesteri cathedrájába?” (606.) Május 18-án egy fejedelmi lovasszobrot tesz nevétségessé (665.). A június 4-i Repülő hírek között szerepel a következő közlemény: „A nápolyi király a lazzaróikkal iszonyu dulást vitetett végbe a meglepett insurgensek között. Háromszor veri ezt kenden Lúdas Matyi vissza.” (726.) Július 2-án a Jövendőmondások között találjuk: „Lengyelország három királyt választ magának. Háromszor sajnálatraméltó Lengyelország.” (22.) A következő héten azzal gúnyolódik, hogy a „zágrábiak letették a sváb királyt” (Ék. júl. 9., 58.). Az Országgyűlési firkák c. rovat ironikusan emlékezik meg a semmittevő, üresfejű y...y táblabíróról, aki „ő felségéért és magas családjáért reggel és este imádkozik” (Ék. aug. 13., 217.).

Egy ideig a kormány azt remélte, hogy V. Ferdinánd Magyarországra költöztetése megoldhatja az osztrák—magyar ellentéteket. Szeptember 17-én Jókai, bár korábban maga is osztozott a Baththány-kormány reményeiben, a Petőfivel való szakítás után éles szatírában mutatja ki ezen álláspont tarthatatlanságát: „A király azt mondja válaszában: hogy azért nem jön le Pestre, mert beteges. Mert beteges? Hát minálunk nincsen patika? nincsen doctor, feltser, bába, kirurgus, vagy amire szüksége van a jó fölségnek? Ugyan mi baja lehet a jó fölségnek, amiből mi ki ne tudnók őt isten segítségével gyógyítani? Minden nyavalya számára termett fü a földön, minden fűben fában van bizonyos gyögyerő, még a mogyorófában is. Ha *hályog* van a jó fölség szemén, melytől saját veszedelmét nem bírja meglátni, jó doctor az a Kossuth, fogadom két óra alatt le bírni azt onnan venni, s az operatio nem esnék fájdalmára. Ha rossz tanácsadások fekszenek a jó fölség gyomrában, vannak minekünk jó *hajtó* szereink, miket a jó fölségnek be sem kellene venni, még is kihajtaná nemcsak belőle, de még az országból is azt a schwarzgelb pántlika férget. Ha á camarilla gyötri áldott jó fölségét, hozza ide, terem itt minálunk olyan áldott *kenőcs*, mellyel ha megkenjük azt a camarillát, nem lesz több szüksége az utolsó kenetre. Ha feketesárgaságban sinlik a jó fölség, jöjjön ide vele, a mi piros zászlóink visszfénye kipirosítandja az ő halvány arcát. De mi kezdjük sejtjén: hogy mi nyavalyája van a jó fölségnek, gonosz nyavalya az, s orvosai félreismerik — vagy akarva, vagy nem akarva, és nem gyógyítják. — Szegény XVI. Lajos, ha tudta volna, minő betegségben fog meghalni! De ő is későn kezdte magát gyógyítani. Annak most 52 esztendeje, hogy az ő királyi feje a vérpadról lehullott. Isten legyen irtalmas szegény kelkének.” (Ék. 377.) Üdvözlí a hazatérő katonák királyiellenességét: „Egész bataillonok a rendes katonaságtól térnek át honvédi zászlóink alá. Letépiük fekete sárga zsinórait s a sárba tapodják. Bécsből a testőrök is megindultak a haza testét védeni. Helyesen, hamár az ellenség a király *lelkét* elfoglalta őrizze meg a *testét*.” (Ék. 379.) Szeptember 24-én már jelzi, hogy „a királyi eskü lábbal tiprása mindennapi tünemény” (Ék. 412.). A Kossuth-bankók megjelenése is okot ad V. Ferdinánd gúnyolására: „Öfelsége a király minthogy beteg, rossz-szalja a magyar bankjegyek kibocsátását” (413.). Október 8-án az addig védelmezett István exnádort is elféli: „Különbség közte és az apja közt ez: Apjának sokszor módjában lett volna a magyar nemzetet *elárulni*, de azt nem tette, neki pedig egyszer lett volna módjában a magyar nemzetet *megszabadítani*, ő meg ezt nem tette.” (Ék. 475.) Foglalkozik a nép felvilágosításával (Ék. okt. 22., 541.). s párhuzamot von a tolvaj cseléd és a tolvaj király között (Ék. okt. 22., 540.). Mi az a reszpublika c. vezércikkében „beteges, gyámoltalan, elméjében tökéletesen megfoglyatkozott” V. Ferdinándról írva, már felveti a kormányzóválasztás lehetőségét is, mivel a király „a haramiavezér” Jellasicot nevezte ki Magyarország képviselőjének s ezzel fellázított ellenünk a „csordanépeket” (Ék. okt. 15., 481—485.). A pokolfélegyházáról származott, utcanő „fajta” Hollenbut Sophie (aki „vén mint a Munkácsi vár” s „méregkeverő vallásu”) elleni gúnyos támadás a szerző antidinasztikus érzelmeit dokumentálja (Ék. okt., 22., 540.). Jellasic közlőnyében a horvát bán közli „Ferdinánd collegával”, hogy „Holnap után velem vacsorálsz a paradicsomban”. Jellasic számára ugyanis emlékoszlopot készítenek, „Görgey Artur majd megcsinálja hozzá a mintát, Zichy Ödönnek is ő

csináltatta.” (Ék. nov. 29., 570—571.) Ugyancsak ez a szám gúnyolódik azon, hogy a király fegyveresen látogatja szeretett népét (571—572.). November 5-én világosan kimondja Jókai, hogy a császár és Magyarország két ellenséges tábor (Ék. 632.). Egy hét múlva radikális hangon gúnyolja a királyi családot: „Olmützben Latourért requiemet tartott a fenséges familia. Ha a fenséges familia külön minden hazaárulónak, akit felakasztanak, ünnepet akar szentelni, akkor a jövő esztendei kalendáriumot jó lesz egypár száz nappal megszorítani. Oh te fölséges császár! Te Deum laudamus, mikor tizezer jobbágyod s ugyan annyi katonád elesik, requiem aeternam, mikor egy néprabló biztosítatik az eleséstől. Circumdederunt te.” (Ék. 629—630.) A királyellenes gúny egyre élesebb és nyersebb: „Indiában a barmok részestülnek isteni tiszteltetben. Csuda: hogy egynémely elcsapott király nem szökök Indiába, még ott valahogy avancirozhatna.” (Ék. 631.) A Mérgek ellenmérgek c. cikke határozott ellenszert ajánl, amikor arra emlékeztet, hogy „A királyoknak vannak ágyui, a népnek barricad-jaik” (Ék. 632.). Egy szemfényvesztő társaság előadásában szerepel a következő műsorszám: „Die Republik. Lapdajáték 35 koronával.” (Ék. 636.) A november 19-i Charivari-cikkek között olvasható: „Két járványbetegség jár most országról országra, az egyik a Cholera morbus, a másik a Corona morbus...” (Ék. 667.) s „István herceg elment Londonba, miért nem vitte el Teleký Adámot is, milyen capitalis beafsteak válnék kettejükből.” (Ék. 668.) Fokozódó királygyűlöletre vallanak azok a feltételek, amelyek megvalósítása árán hajlandó elfogadni V. Ferdinánd Magyarországra költözését: „Beszélük: hogy a felséges udvar hajlandó volna Magyarországgal kibékülni. Szivesen, miért ne? Akár mingyárt tegyük fel a békekötés pontjait. 1. A felséges lotharingi családból soha senki sem lábát, sem semmiféle igényét e jó Magyarországra be ne hozza. 2. Vigyen ki innen mindenféle külföldi katonát s küldje haza a magyarokat. 3. Akassza fel Jellasicst, — Puchnert nyuzassa meg, a többi pajtasok nyakára kössön malomkövet s eressze a Balatonba. 4. Katonaságát eressze szét, ágyuit öntesse meg harangoknak, az elszedett fegyvereket küldje el Kossuthnak és Nyárynak. 5. Fizesse ki a státus-adósságokat, váltson be minden papiros pénzt aranyra, ezüstre. 6. Építtesse fel a városokat, miket leágyuztatott, engesztelje ki a népeket, akiket leglyilkoltatott. 7. Vallja be ország, világ előtt, hányszor szegte meg esküjét? s válasszon: örűltésből, vagy gonoszságból tette-e azt? 8-szor és végtére: pusztuljon ki Európából minden pereputtyával egyetemben s soha még csak képpel se forduljon (vissza). — Ha ezek a pontok teljesítenek akkor írjuk alá.” (Ék. 669.) A Figyelmező közleményeit cáfolva, november 26-án az adatok tömegével bizonyítja: nem igaz, hogy útban vagyunk a „lotharingi házzal a kibéküléshez”. Távol áll tőle a királyt engesztelő könyörgés: „nem imádkozni, harcolni kell nekünk a békéért...” Az nem jó hazafi, aki jelenleg-mást akar elhitetni velünk, mint a győzelmet. Blasphemia azt mondani: hogy vesztünk, blasphemia azt mondani, hogy alkuszunk.” (Ék. 701.) Csipős megjegyzések közepett foglalkozik Sophi hercegasszonnyal, aki összetévesztette a vőfényt (Jellasicst) a vőlegénnyel (Ék. 701.). A következő sorokban („Egy zsák hir” között) közli: „— A császárt megütötte a guta. — Ha tette nagyon jól tette. — Bár a többi is mellé-ütötte volna.” Máskor egy odavetett hasonlattal juttatja kifejezésre a király iránti megvetését. Windischgrätz familiájáról írja, hogy „az ilyen faj szapora, mint a krumpli, és mint a császári család” (Ék. dec. 3., 729.). Közvetlen utána közli: „Sofia hercegasszony két új vitézi rendet alapított. Egyik az aranyszarvas rend, a másik az arany papucs rendje. Az utóbbit azon hölgyek kapják: kik férjeik mellett kedves rebelliseket tartanak, az elsőbbit az olyan férfiek, kik megengedik feleségeiknek: hogy kedves rebelliseket tartsanak. Az arany papucsrend nagymesternéje maga az alapító nő marad. Az arany szarv — természetesen Ferenc Károly.” (Ék. 730.) Tulajdonképp az egész Charivari-szám nem egyéb, mint nagyszabású királygúnyolás. Nyilvános penitencia c. közleményében írja: „Mielőtt e lap szerkesztéséről leköszönnék, nyilvánosan eklézsiát követek azért, hogy honunk legnagyobb áruelőjének s leggyávabb katonájának, a nagybajuszu Stephán herceg, ci devant nádornak arcképét kiadtam...” A volt nádor most már nem egyéb, mint „hazaáruló, gyáván megszökött vezér, kit átok kísér és megvetés fogad, kinek neve után szárfületek fog festeni a történetírás.” (Ék. dec. 10., 761.) A Petőfire emlékeztető átok itt sem marad el: „Ő tanácsolta, hogy Magyarországot vérrel kell újra keresztelni, hogy ne legyen többé Magyarország! Szálljon a fejére! (Ék. dec. 10., 762.) Nyilván politikai okokkal magyarázható, hogy a nádort, a „felséges komédiást” (EL. máj. 14., 636.) dicsőítő korábbi cikkeit (Ék. szept. 24., 412.) kihagyja.

Még ún. békepártisága rövid időszakában is hallat királyellenes hangot, ha a honvédelem ügye kerül ellentétbe királyhoz fűződő reménykedéseivel. Az Esti Lapok 2. számába becsempsz egy röpke hirt, hogy Ferenc József dicsőítése helyett „éljen Kossuthot” kiáltanak a magyar honvédek (febr. 23., 3.). A márciusi olműtzi manifesztum után elkezdett királyellenes nyilatkozatait kiadja az 1912-es kötet, de a pesti tartózkodása idején írottakról megfedeledkezik. Májusban ismét elszaporodnak a királyok, „a demokrácia bakói” ellen írt glosszái (PH. máj. 22., 73.). Habsburg-gyűlöletét még a múltra is kiterjeszti. Arra a

hírre, hogy a királyi vár az ostrom alatt tönkrement, a következő megjegyzést közli: „Mátyás palotája leégett. Mátyás szelleme gyújtotta fel mert Mária Terézia a felépítéssel megszenteltetette.” (PH. máj. 24., 80.) A detronizációt „népünnepélynek” nevezi s szellemesen gúnyolja Ferenc Józsefet: „Franz Joseph nagy és hatalmas osztrák birodalomról álmodoz. E birodalomban o lesz a császár, király, kukta és disznópécér. Polgára senki sem akar lenni.” (PH. máj. 27., 92.) A pesti Esti Lapok első számában kinevezi folyóiratát Ferencz József „hivatalos” orgánumának s mintegy ízelítőként tüstént közli „az isten kegyelméből uralkodó” király „Aufrufját”, kiáltványát: „Hű népeim. Füleljetek Láthatjátok a császári birodalmi címeremen oda fenn, milyen csehül állnak a birodalom dolgai. A kétfejű sas fejéről le vannak verve a koronák, szárnyából és farkából ki vannak koppasztva az anyatollak. Ezeket a tollakat most pirosra festik, úgy hordják kalapjuk mellett a flamingók Debrecenben. Jaj de ha még a sas volna megkoppasztva, de meg van koppasztva és megtollatlanítva egész szép birodalmunk.” (EL. jún. 4., 1.) Június 6-án írja meg a Közelet a végső elkeseredésnek harca c. éles királygyűlöletet árasztó cikkét: „Az osztrák császár mongolokat és tatárokat hoz Magyarországra”, mert „Érzi, látja, hogy a keresztények istene nem segíti igaztalan ügyét. A pogányhoz kell folyamodnia. Érti, látja, hogy... esküszegő szavait nem hallgatja meg Isten... a hitetlenek csordátomegéhez kell folyamodnia... Halld meg nép! és ne felejtss el neki. Az osztrák császár nem csak a szabadság ellen, nem csak a jog ellen, maga az Isten ellen emelte fel fejét. Halld meg Isten és ne felejtss el neki... Örült, örült, örült ember! Ki az egy Isten-nel akar hadakozni. Mindennek hadat üzent már, ami szent, hadat az igazságnak, hadat a szeretetnek, hadat a népek, hadat a szabadságnak, csak a vallás volt hátra, most azt támadja meg. Ne felejtss el neki isten: hogy ellened emelte fel fejét. És te nép, légy ébren, fegyverezd fel magad mindenható haraggoddal. Templomod ellen jön a háború, csinálj templomaidból várakat, harangjaidat önts meg ágyuknak. Szedd le a köröszőt és a csillagot tornyod tetejéről s vidd a csatába zászló gyanánt s ne tűzd addig helyére vissza, míg a pogány had vére folyamaid vizeit pirosra nem festi. Elő a templomból a szent lobogókkal! kinek lesz bátorsága hadat viselni az isten ellen? Ragadjátok meg, ami kezetekbe akad. Ásót, kaszát, kést, botokat, az isten öldöklő fegyverre szentelendi azt kezetekben. Az isten megőrzi hiveit s akik a szent csatában elesnek, azoknak lelkei tisztán jutnak az égbe. Azoknak bűneit megbocsátja az isten és maradékait megáldja ezerízigen és megáldja a helyet, ahol vörök kifolyt. Ma nagy bőjt napja van. Imádkozzatok és készüljetek! Jussen esztekbe a haza, a szabadság, az isten! Győzni fogtok, az ellenség az isten ellen harcol. Az osztrák császár tatárokat, mongolokat hoz Magyarország ellen!” (EL. jún. 6., 9.) A Magyarország elnökének pompája c. glosszája radikális hangon mutatja ki a királyság és a republika közti különbséget: „Egyszerű köz-honvéd ruhában, családjával együtt egy nyitott kocsiban jött be azon férfi Budapestre, ki most Magyarország legelső embere. Sem arany, sem ezüst nem volt kocsijára pazarolva... Emlékezzetek vissza azon időkre, midőn ama királyi komédiás, kit Magyarhon nádorának választott ugyanezen utat tévé Budapest utcáin? Láttatok akkor sokat, amit most nem. Aranyos szekereket, aranyos katonákat, mondvacsinált diadaliveket, jól jutalmazott rakétákat, biborban, aranyban ragyogó magas urakat... Csak egyet nem láttatok akkor, amit most. Azt az aranyos jókedvet, azt a ragyogó nép szerelmét, amivel a kormányzó bejött. Látjátok ilyen különbségek vannak a királyság és republika között.” (EL. jún. 6., 10.) Másnap jelenik meg az alábbi közlemény a „Hivatalos rovatban”. „a. Árverési hirdetmény. Jövő augusztus hatodikán a Bécsi Burban árvereltetni fognak. 1.) Egy kopott császár-trónus, selymmel varrva, vérről pettyezve. 2.) Egy öreg kétfejű sas, hosszú ujjakkal, de kopott tollakkal. 3.) Sofia hercegnőnek egy arcképe, háttal fordulva. 4.) Ferdinánd császár minden poétai munkái. A venni szándékozók el ne mulasszák magukat kellő bánatpénzzel ellátni... c.) Ajánkozás. Egy jól készült fiatal ember, ki 8 hónapig viselt császári hivatalt, jól tud írni, olvasni és hazudni, némi gyakorlattal a szépművészetben is bír, például a lopásban és a gyilkolásban, kívánna valamely szerencsétlen barbarus népnél, mely még sem constitutiót, sem hírlapokat nem tart, mint király, szultán, nagy-mogul, vagy kaszika alkalmazást nyerni. Bővebben kérdezősködni felőle Bécsben a nagy ökörnél és Zágrábban a dictator vendégfogadóban.” (EL. jún. 7., 14.) A császáriak humanizmusa c. cikk a Habsburgokról írja, hogy „a gyalázathoz úgy hozzászoktak, mint a kenyérvetéshez.” (EL. jún. 7., 14.) Az Orvosi látélet Európáról c. obszcn elemekkel megtűzdelt paródiája szellemes beállításban gúnyolja a Habsburgokat: „Európa kisasszony szörnyű vén kisasszony. Ez oka, hogy most mindenféle betegség elővette. Arcát: Spanyolországot rutul megverte a ragya, a haja mind kiment, a fogai kihullottak, szemei beestek, a sok festék, amit használt, összeráncosította az egykor ragyogó ábrázatot, a hajdani dicsőség festék lekopott róla. Keble: Franciaország, sohasem tud normális állapotba jöni, szüntelen szivdobogásokban szenved, a napoleoni lankasztó szerek pedig csak erejét fogyasztják. Jobb karja: Olaszország iszonyu reumatismusokban szenved. Keze fején a Nápolyi királyság a köröm méreg. Másik karjának Angliának a keze fejét Irlandot megütötte a szél, nem tud mozdulni. Maja — Németország szer-

telenül megdagadt. Azt a 38 koronás férget nem lehet belőle elpurgálni. Austria oly helyen van testének, hol csak egy császármetszéssel lehet a bajon segíteni. Gyomrában: Magyarországon borzasztó csikarásai vannak, a magyar fegyverek iszonyuan purgálják ki belőle a németet. Ami Oroszországban van, az az ő szoknyája, ott kérdezősködni sem szabad, ha csak Európa kisasszony holmi orosz intervenciók által nem akarná elárulni ottani derangirozott állapotját. Iszonyu érvágásokra van szükség minden felé.” (EL. június 29., 27.) Erdemes megjegyezni, hogy ezen cikk első, kevésbé kidolgozott változata az Életképekben még 1848-ban napvilágot látott: „Hogy áll az hogy Európa még mindig kisasszony, minőnek őt a mappának rajzolja, akkor ennek az aggszűznek ugyancsak mindenféle bajai lehetnek. Ha *Spanyolország* az ő feje, akkor meglehetősen kopasz lehet, s arcáról szépen lekophatott a hajdani dicsőség festéke. Ha *Frankhon* az ő keble, képzelhetni: minő gyulladás van abban? s minő szivdobogásokat kell kiállania *Párizsnak*, az ő szívének miatta. Ha *Olaszország* Európa karja, vállában nagy lehet a rheumatismus, ott van Lombardia, s keze fején *Nápoly* lehet a körömméreg. Másik keze *Anglia*, ez ugyan jól fel van karpereceztve, hanem legyezője Irland rongyosabb a rongyosnál. Ha *Németország* az ő maja, ennek is gyűlhet a baja a sok rossz nedv kitisztogatásával. Ha *Magyarország* az ő hása, minő csikarásokat kell szegénynek kiállni! Ha *Oroszország* az ő szoknyája, gentlemenekhez illő dolog, nem kutatni: hogy ott mi baj vagyon?” (410—411.) A két szatíra alapötletének módosulását megvilágítja az összehasonlítás.

Tekintélyes számú antiklerikális cikket temetett el Jókai és az irodalomtörténíráss. A zárdák ellenforradalmi tevékenységének ismertetése mellett (Ék. márc. 23., 396.) kipellen-gérezi a ráckevei lelkipásztort, aki „bezáratta mind azon tanulókat, kik a nemzeti kokárdát feltűzték” (Ék. ápr. 2., 444.). Az „Ördög vagyok, papot viszek” c. népfreskója sem más, mint az isteni csodák antiklerikális leleplezése (Ék. máj. 14., 632—634.). Megjelenik a „Nepo-muk szent” elleni gúny (635.), majd kifejti, hogy a párizsi szent Antal barátok is a „nép zsirján” híznak (Ék. máj. 21.; 665.). Kigúnyolja a soroksári „csudatevő szenteket” s a pápa ellenforradalmi katonai működését (Ék. máj. 7., 605.). Június 11-én olyan papot szerepeltet, ki mindig szomjas és „többet forgatja a kulacsot, mint a bibliát s többet barátokzik a szakács-néjával, mint az ótestamentumi prófétákkal.” (Ék. 762.) A Cronique skandaleuse c. rovatá-ban gúnyosan írja le az apácák férfi-ügyeit (Ék. júl. 2., 23.). Kigúnyolja Hám János primást (Ék. aug. 13., 221.), de méltányolja a hazát védő s a hazának áldozó fehértvári káptalant (Ék. júl. 2., 22.). Rátapint a feudális kizsákmányolás szószéki szentesítésére: „Bizonyos országban a paraszt rendes urbéri dézmán és szolgálaton kívül fizet minden telektől száz verébfejet, két itce mogyorút, egy kupa somot, husz bibictóját, hat fonás kendert, s ezen felül tartozik minden sátoros ünnepen háromszor, egyéb napokon kétszer imádkozni a földes-uraság életéért — robotban.” (Ék. ápr. 2., 444.)

A Boccaccio novellái nyomán készült antiklerikális zárdaszűz történetei mellett szép számmal maradnak ki a pápi kalandokkal mulattató népfreskói (pl. Ez a jó pap mindig iszik), melyek akkor szaporodnak el, amikor a bécsi reakció „sötétlelkű papjai folyvást izgatnak a szabadság pontjai ellen.” (Papp Gábor: külföldi társasélet. Ék. júl. 2., 30—31.) Jókai üde ironiája pedig formai értéke miatt is figyelmet érdemel: „Egyszer egy püspök visitációi körútjában elesteledve egy szegényebb sorsu plébánosnál meghált; a népésznék nem volt több egy ágynál, s a püspök nem engedte, hogy a földön fektüdjék. Na de semmi: az ágy széles volt, megfértek benne mindketten s reggelig szépen aludtak. Reggel hajnalban kúrtól a csordás. Hát e szóra félálmban oldalba üti könyökkel a pap a püspököt: »Sári te, hajtsd ki a teheneket!« Éljen a coelibátus!” (Ék. júl. 2., 23.)

Nagyon értékes és érdekes adatokhoz jutunk, ha összevetjük a kötetekben megjelent szabadságharcos írásokat az 1848—49-es folyóiratok szövegével. Kiderül, hogy nagyszámú módosítást, sőt tudatos szövegcsontkitást hajt végre Jókai, melyet a különböző kiadások is átvesznek. A változtatások között leggyakoribb a grammatikai átírás, az írásjelek eltérő használata, az eredeti szöveg kiemelésének elhagyása, egyes szavak módosítása, különböző szókapcsolatok, kifejezések kihagyása.

Az alábbiakban a különböző típusú változtatásokra említünk néhány példát. A szó-módosítások jelentős része, mint pl. a Megint Táncsics c. cikkben szereplő (habsburgokról, Mindég, Ily, temjenezője, Henzy helyett Habsburgokról, Mindig, Ilyen, tömjenezője, Hentzy) a modernebb helyesírás alkalmazását jelenti. (EL. ápr. 13., 2—3.; JMF 222—224.; F. a. 261—264.) Egy helyütt a politizey-titoknok (Ék. ápr. 2., 418.) helyett rendőrtitoknok fordul elő. (F. a. 22., 7. sor.) Gyakoriak az olyan változtatások, amelyek ma már túlhaladottak (elbocsátaték helyett elbocsáttatott; Ék. ápr. 9., 449. utolsó szava; JMF 28., 23. sor), sőt előfordul, hogy ma is az Életképek helyesírása az elfogadott. A Pesti Hírlap május 29-i száma-ban között Jókai-levélben előfordul a talpalatnyi szó, amelyet a kötet talpalatnyira javít át. (F. a. 164., 17. sor.) Az Életképek április 2-i számában (418.) szereplő kifejezés (Martinovicst elfogák) helyett az 1875-ös kiadás szenvedő szerkezetet használ (Martinovics elfogatott, JMF 22., 22. sor). Az írásjelek megváltoztatása rendkívül gyakori, de az esetek többségében

a helyesírási szabályok megváltozásának eredményei (Ék. apr. 13., 2—3.). Jókai 1848-ban a „hog” kötőszó előtt rendszerint kettőspontot használ, az 1875-ös kiadásban pedig legtöbbször vesszőt. A gondolatjelek is sokkal kisebb mértékben szerepelnek a kötetekben, mint a folyóiratokban. Annak sincs különösebb jelentősége, hogy az eredeti mellérendelt mondatokat több tőmondatra bontja a szerző. (Congrev rakéták, Ék. máj. 21., 657.; JMF 57—61.) A Nőszabadság c. cikkben az interpunkciók következtlenül átvétele az eredeti szövegkiemelések mellőzését vonja maga után (Ék. márc. 23., 385.; JMF 46—48.). Előfordul, hogy az idézőjelek elhanyagolása elemzést gátoló hiba. (Déliab, Ék. máj. 7., 577.; JMF 52—54.) A szegény király! (Ék. okt. 22., 513.; JMF 62—64.; F. a. 42—44.) c. cikk címében elmarad a felkiáltójel, amely a mondanivaló szempontjából hangulatmódosítást von maga után. Más politikai előjellel értékelhető a cikk egésze, ha kijelentésnek fogjuk fel a címet s másként, ha lesajnálkozó jellegű sóhajtásnak. A közlemény további részében is előfordul, hogy a kötet egyes írásjelek átjavításával vagy elhagyásával halvány hangulati módosítást hajt végre. Jókai 1848—49-ben betűritkítással, vagy dőlt, esetleg fett betűk alkalmazásával igyekszik felhívni a figyelmet a cikke legfontosabb részeire. Ezekre azonban nemcsak Jókai, hanem az 1912-es kiadásban Szabó László sem fordít gondot. (Szomorú idők, Ék. apr. 30., 549.; F. a. 25.) A Nyílt szavak honunk fiatalságához c. március 19-én (és nem március 15-én) megjelent cikk (Ék. 381.) számos része csak abban tér el a folyóirat szövegétől, hogy a dőlt betűs kiemelések egybeomósodnak s így a mondanivaló súlypontozása elmarad. (JMF 43—45.) Elvértve — az általános gyakorlattal szemben — előfordul, hogy a Pro memoria c. cikk utolsó öt sorát dőlt betűkkel szedik, jóllehet az eredetiben nincs kiemelés. (EL. márc. 8., 2.; JMF 119.)

A szórványos szó módosítások legtöbbször helyreigazító jellegűek. A Nőszabadság c. cikkben helyesen javítja át Jókai a főemeli szót főemelik-re. (Ék. márc. 23., 385.; JMF 46.; F. a. 19.) A Bizalmi hévmérő c. cikk fokbeosztása a folyóiratban helytelen s a kötet kiigazítja. (Ék. szept. 3., 312.; JMF 200—201.) Hangulatot módosító javításnak tekinthető, hogy a Nőszabadság c. cikkben a „gyávaóság ördögének” helyett a „gyáva ördögöknek” kifejezést használja a kötet. (Ék. márc. 23., 385.; JMF 46—48.; F. a. 20., 31. sor.) A szó módosítások egy része elírásból, filológiai pontatlanságból, esetleg tudatos formai változtatásból származik: pl. hevenyében helyett heventében (Ék. szept. 3., 12.; JMF 203., 30. sor), költő helyett költői (EL. apr. 13., 2—3.; JMF 222.), szava helyett szavai, nők kezei helyett női kezek, kalpagunkra helyett kalpagjainkra, ajkatokról helyett ajkaitokról. (Ék. márc. 23., 385.; JMF 46.)

A filológiai pontatlanságból előforduló szókihagyás nem mindig zavarja az értelmezhetőséget (pl. az „ugyancsak hideg van” helyett „hideg van”; Ék. szept. 3., 12.; JMF 205.; F. a. 934.). A II. Rákóczi Ferenc fogsága c. cikk bevezetőszora hiányzik. (Ék. nov. 5., 633.; JMF 212.; F. a. 244.) Egyes szókapcsolatok kihagyásával főleg stílusjavítás Jókai célja. A május 7-i Charivari-fricskák egyikében mellőzi az „Öcsém pikó!” felkiáltást, mint művészietlen elemet. (Ék. 604.; JMF 168., 34. sor; F. a. 185., 15. sor.) A Martinovics-pórról szóló tanulmányában a különböző jelzők elhagyása már nemcsak hangulati hatást változtat: a „mellé adott abszürans pappal” (Ék. apr. 2., 421.) helyett a kötetben „mellé adott pappal” kifejezés szerepel (JMF 27., 25. sor). A szókapcsolatok kihagyásának gyakran politikai célja van. Az október 29-én keletkezett Charivari-cikkén (Ék. 572.) valóságos cenzori műtétet hajt végre Jókai. (JMF 211—212.; F. a. 244.) Érdemes az egészet közölni annak tanulmányozására, hogy egy kemény V. Ferdinánd ellenes írást hogyan szelídít meg a szerző. (A dőlt betűs részek a kötetből kimaradnak.) „A szegedi várbörtönből kiszabadított rejtélyes státus-foglyok (többnyire olaszok) Kossuthnak egy szép faragványt készítettek emlékül. Kossuth a múzeumnak ajándékozá e tiszta szív nyújtotta hálaoltárt. Szegény emberek mennyit szenvedtek és mennyi idő óta! Nemelyik azt sem tudja, miért fogatott el, s miért kínztatott éveken keresztül? Többnyire a legjobb családból való férfiak, kiket szabad telkükért kilopott hazájukból a koronás gazság. Egy orosz (helyett: olasz) porkolábuk volt nekik, oly vad minő gazdája. Egyszer egy öreg rab azt találta mondani midőn a silány árpakenyeret kiosztá közöttük: »minő rossz ez a kenyér!« s az a nem ember, e szavaiért megköttöztette a nyomorultat egy koporsószerű ládában hasrafektette, s úgy tartotta egy fülkében 48 óráig. Mennyi nemét találta fel számukra e kínzásnak a király mulattatására. Te koronás ember! volt-e egy nyugodt perce álmaidnak? Lesz-e ezután?” A szövegben voltaképpen csak egy eltérés van: az olasz porkoláb helyett orosz szerepeltet az író. Ha a teljes szöveget vesszük figyelembe, akkor ennek az ártatlan módosításnak is komoly politikai súlya van, mert az eredeti részben sem a cárt, hanem V. Ferdinándot bélyegzi meg, bár kétoldalú biztosítással — egy hasonlat kihagyásával is — igyekszik a politikai lényeg megváltoztatni.

1848—49-ben gyakran használt szót más közhasználatú szóra cserél fel (pl. egyéb-iránt — különben). Egyes szavak, kifejezések felcserélése is eredhet gondatlanságból s nem jelent értelemmódosítást. A Pro memoria c. cikkben (EL. márc. 8., 2.) „e mai nap” helyett

„a mai nap” szerepel. (JMF 118., 26. sor; F. a. 122., 26. sor.) A Délibáb c. cikkben a „Fel fogsz kisérni” (Ék. máj. 7., 577.) helyett használt „Te fogsz kisérni” szókapcsolat is gondatlanságból származik. (JMF 52., 11. sor; F. a. 30., 15. sor.) Pontatlanságra vall, hogy egy szeptember 17-i Charivari-cikkben „drága világ” (Ék. 378.) helyett „drága dolog” fordul elő s így az egész mondat értelmetlen lesz. (JMF 206., 14. sor; F. a. 235., 8. sor.) A Nőszabadság c. cikkben az „Új idők érünk” (JMF 46., 20. sor; F. a. 20., 2. sor) mondat helyett az Életképekben szereplő „Új i t ket élünk” kitétel a helyes. (Márc. 23., 385.) A március 15-i eseményekről beszámoló cikkben (Forradalom vér nélkül. Ék. márc. 19., 377.) az szerepel, hogy a városház teret „szabadság térnek”, míg a kötetek szerint „szabadsajtó térnek” nevezték el. (JMF 46., 15–16. sor; F. a. 14., 28. sor.) Az Életképekben közölt a helyes. A Délibáb c. cikkben a főként (Ék. máj. 7., 577.) helyett a némileg tartalmat módosító főként szót használja a kötet. (JMF 52., 2. sor; F. a. 30., 2. sor.) A Szónoki mellképek (Ék. aug. 6., 182–183.) cím helyett a kötetben Szónoki mellképek fordulnak elő. (JMF 192.; F. a. 218.) A „Diplomatikus barometrumok” c. közleménye (Ék. dec. 24., 828.) a kötetben lényegében azonos szövegközlésben szerepel. Csak a haza helyett a Magyarország, legelső helyett pedig az első szót használják a kötetben. (JMF 72–74.; F. a. 53–54.) A március 22-én megjelent Orosz intervenció c. közleményében (EL. 1.) a vetéseit szó helyett az értelemmódosító testvéreit szerepel (JMF 123., 3. sor; F. a. 131. 7. sor.) A politikai horoscop c. értekezése (EL. ápr. 2.) a republikáról szóló fejezetében a „földien” szó felcserélése „földiesenre” (JMF 128., 2. sor; F. a. 136., 10. sor.) hangulati lekicsinylést okoz. Az április 13-án közzétett Megint Táncsics c. glosszában egy szó némi módosítása (akarnak helyett akarnának; EL. 2–3.; JMF 222., 13. sor; F. a. 261., 14. sor) tartalmi változtatást jelent. A királyi érdemelek szimbólumát parodizáló Charivari-cikkben a tárca jelentése a következő: „elloptad a gazdád számára a nemzet pénzét” (Ék. máj. 18., 665.). Még stílusrontás árán is megváltoztatja Jókai az erős kitétel a következőképp: „tömted gazdád tárcáját a nemzet pénzével” (JMF 172., 18–19. sor; F. a. 192., 12–13. sor). Szép számmal találkozunk olyan rövid átirásokkal is, amelyek stílusba rejtett eszméi mondanivalót változtatnak meg. Az Egy római polgáró halála c. novellájának egyik kitételét („Róma zsarnoka volt azon időkben Claudius Tiberius Drusus”; Ék. márc. 23., 388.) — az egész novella megszelídítésekor változtatja meg Jókai a következőkre: „Rómában uralkodott azon időkben Claudius Tiberius Drusus”. (Dekameron I. Budapest 1903. 293., 25–26. sor.)

Nagyon ritkán fontos megjegyzéseket hagy el Jókai cikkei mellől. A Congrev rakétákat (Ék. máj. 21., 657.), „a fiatalság klubjának megbízásából” írja. Éppen ezért fontos, hogy az utolsó cikk alatt a folyóiratban az áll, hogy „(folyt. köv.)”. A kötetekben ennek semmi nyoma, pedig ez azt jelenti, hogy Jókai folytatni akarta a cikksorozatot és valószínűleg azért hagyta abba, mert a márciusi fiatalok nem értettek vele egyet. Elvértve előfordul az is, hogy toldásra vállalkozik Jókai. A Congrev rakétákban a maguk helyén különböző szavak (Igy, uraim) betoldása nem változtat az eredeti szöveg értelmezésén. (JMF 59., 61.; F. a. 38., 40.) Az Esti Lapok március 2-i számában közölt Mi lesz belőlünk c. cikkben (1.) a betoldások helyreigazító jellegűek. „Bennem él a hit . . . ez oly szent” kitételeknél a dőlő betűs részek a folyóiratban sajtóhiba miatt kimaradtak s így a szöveg módosítása értelmezhetőség szempontjából indokolt. (JMF 115., 9. sor; F. a. 119., 2. sor.) Június 18-án a republikáról írva (Ék. 786.), betoldja Petőfi ismert megjegyzését, hogy „Ahhoz republikánus erkölcsök kellenek”. (JMF 181., 31. sor; F. a. 706., 4–5. sor.)

A cikkek sorrendi és időrendi elhelyezése különösen az 1912-es kiadásban pontatlan. A Nyílt szavak honunk fiatalságához c. cikk nem március 15-én, hanem 19-én jelent meg. (JMF 43–45.; F. a. 16.) A Notradamus jövődölése nem május 28-án, hanem április 9-én keletkezett. (F. a. 200.) A Nem szeretem a sápadt arcokat nem október 9-én, hanem 29-én került nyilvánosság elé. (F. a. 45.) A Charivari-rovatban a nemzeti kiadás kiegészítő cikkeinek jó része nem a megnevezett napon jelent meg. A 24-ik számú (179.) nem április 2-án, hanem 9-én, a 39-es (185.) május 7 helyett április 28-án, a 40-es május 7 helyett április 30-án, az 58-as (196.) május 10 helyett május 16-án, a 60-as és 61-es (198.), valamint a 63-as (199.) számú pedig május 28 helyett június 4-én látott napvilágot. Nagyszámú cikk mellől hiányzik a keltezés. Lényegében az 1848 nyaratól a szabadságharc alatt megjelent cikkeik dátumszerinti megjelölése hiányzik a nemzeti kiadásból. Ez azt eredményezi, hogy Jókai békepártiságának kialakulása elmosódik, radikális cikkeinek időrendi elhelyezése pedig bizonytalanná válik, s így az anyagösszeállítás önmagában is megnehezíti az író szabadság-bizonyságának felmérését. Részben pontatlanság, részben pedig tudatos értelmezési módosítás miatt keverednek egyes cikkek a két kötetben. Az Életképek Charivari-rovatában a kötetben szereplő 22-es cikk pl. megelőzi a 20-as és 21-es számút (177.), a 32-es pedig a 31-et (181.), a 87-es pedig a 105-ös után következik (221.). Az Életképek május 18-i hosszabb, katekizáló cikkét (654–655.) úgy választja ketté a kötet, hogy a Lederert támadó legradikálisabb részt elhagyja. (JMF 171–172.; F. a. 191–192.) A kötetben megjelent első 17 ún.

Charivari-cikk (171—176.) nem a humoros rovatban jelent meg, hanem a Mi hir Budán? közleményei között. A két rovat valóban eléggé közel áll egymáshoz, de az utóbbi újságírói szempontból sokkal hitelesebb, megtörtént furcsaságokat, érdekességeket dolgoz fel néhány fegyelmezett, rövid mondatban. A március 30-án megjelent 23-as cikk (F. a. 178.) nem a Charivari-rovatban látott napvilágot, a kötetben mégis a humoros melléklet anyaga közt felsorolva vesztit mondanivalójának erejéből.

A pontatlan cikkszervezők, társítások vagy szétदारabolások nehézkessé teszik a kötet használatát s végső fokon megmáskítják az egyes írásokat. A május 7-én megjelent Délbáb c. értekezés után következik egy apró rész (F. a. 32.), amely az Életképekben nem ezután, hanem a május 18-i A forradalom költészete c. cikk után szerepel. Különös módon bánt el Jókai és utána Szabó László az egyik május 28-án megjelent Charivari-közleménnyel. (Ék. 690—691.) A három önálló cikkből a középsőt, a leglényegesebbet elhagyja (melyben azt juttatja kifejezésre a szerző, hogy a katonai felszerelésre még a templomok aranyait is lefoglalná) s a két maradék részt a radikális vonatkozások mellőzésével egybevonja. (F. a. 197.) A Közlönyben megjelent Jókai-cikkek sorrendi és időrendi megjelölése pontatlan. Egyes glosszák megjelenési idejét néhány napos eltéréssel közli s az első hat írás után a folyóiratban — az 1912-es számozást alapul véve — a következő sorrendben következnek egymás után a cikkek: 7 — 13 — 14 — 8 — 9 — 10 — 11 — 12 — 15 — 17 — 18 — 16/b. — 16/a. — 19. A Politikai sibolet c. (EL. febr. 23., 1.), nem kizárólag Jókaitól származó cikksorozat egybekapcsolása a kötetben több más Jókai-cikkkel, zavarólag hat. A folyóiratban A kormány, a Jog és érdek c. közlemény a sorozatban szerepel (a kötetekkel ellentétben), míg a Nemzetiégi kérdések (EL. márc. 6., 1.), a Szláv szimpátia (EL. márc. 7., 1.), A kormány és hadsereg (EL. márc. 7., 1.), valamint a Ne bántsátok meg a katonákat (EL. febr. 23., 1.) című közlemények önálló cikkeként jelentek meg. A Politikai horoscop-ból indokolatlanul választja külön a kötet a Habsburg-ház és az 1848-i törvények c. írásokat (F. a. 133., 135.), míg két vezércikket (Április 14-ike, és az Április 20-i ülés, EL. ápr. 21., 1.) besorol a cikkgyűjteménybe. A Pesti Hírlap június 2-i számából átvett Charivari-anyag a Fővárosi ujdonságok c. rovat cikkeivel keveredik (107—108.). Az Életképek egyik májusi cikkét kétfelé osztva közli a kötet. (Máj. 14., 654—655.; F. a. 191.)

*

Ha egybevetjük Jókai szabadságharc alatt keletkezett cikkeit a kötetben megjelentekkel, szokatlanul gyakran találkozunk szövegcsontkitással, mely egyes esetekben indifferens részek mellőzéséből, filológiai pontatlanságból és sokszor az elvi mondanivaló tudatos ferdítéséből származik. A július 23-i Charivari-cikk (Ék. 118.) a befejező 17 sor nélkül jelent meg a kötetekben. (JMF 188—189.; F. a. 214—215.) Értelemszerűen hagyja el a Martinovics-pórról írt tanulmányában a Lander neve melletti zárójeles részt (a most élő nyomdatulajdonos nagybátyja). (Ék. 450., 42. sor; JMF 29., 28. sor.) A Nőszabadság c. cikkben egy lelkes hazaszeretetre buzdító részt minden valószínűség szerint felületességből mellőz: „Ha az anya azt mondaná a fiának: »gyermekem, neked van hazád, kék istenként imádj; kik benne laknak testvéreid, s köztük sok van ki éhez, ki egész életén át nyomorog és jogot nem talál; ha ilyet találsz, kelj oltalmára, mert testvéred ő«, nem lenne a hazaszeretet oly mesés érzélem, minőt csak a mythologia mutogat.” (Ék. márc. 23., 386., 12—17. sor; JMF 47. 10. sor után; F. a. 20., 21. sor után.) Nyilvánvaló felületességre vall, hogy ugyanebből a cikkből a következő kitétel marad ki: „Ha vannak férjeitek, kiknek élete és halála a ti életeitek és halálotok, öröme és fájdalma a ti örömeitek és fájdalmatok, tüzzétek fel kebleikre a szabadság háromszínű rózsáját.” (Ék. 386., 36—39. sor; JMF 47., 32. sor után; F. a. 21., 10. sor után.) Ez a rész a fiúk vonatkozásában szinte azonos szavakkal szerepel a cikkben. A Pesti Hírlap programja c., december 3-án megjelent cikk is csonka. A közölt rész előtt van egy hirdetés, melyben a Nyáry Pállal való szoros közreműködését árulja el az író. (F. a. 55—58.)

Érdekes a következő németellenes cikket idézni, hogy milyen mértékű változásokat eszközöl Jókai az 1875-ös kiadásban: „Egy sógorlap csúnyán kifakad ellenünk. Azt mondja, hogy köszönök a németek a mi csókjainkat, ha mi pénzért meg katonát nem adunk nekik Olaszország ellen. *Ejnye, ilyen amolyan plundrás németje! Hát te azt akarod, hogy mi te neked azért fizessünk: hogy tisztességes bajuszainkat benyúgattad, s nyüzött fizimiskádát meghagytad csókolni?!* Hát te azért jöttél ide csókolozni, mert azt hitted, hogy ez a jó bolond magyar neked minden csókért kád aranyat ajándékozz? *Hadd szappanyozom te annak a csóknak a helyét a jülem mellől! Silány csírkefaló nemzet! De bánom: hogy hátba nem ütöttek, mikor nekem estél.* Tíz milliót egy csókért! Te! Hisz ennyit Cleopatra sem kapott. *Öcsém pikó!* Nálunk becsületes magyar ember, ha valakit megcsókol, tartja tisztességnak, s aki itt pénzt kér a csókért, annak nem szabad nappal járni az utcán. *Még megérjük: hogy azt fogja követelni: hogyha már meg csókolottuk, vegyük el feleségül. De ha feleségünk volnát is való-pert indítanánk ellened.*” (Ék. máj. 7., 604.; JMF 168—169.; F. a. 185.) A dőlt betűs részek itt is kimaradnak a kötetekből.

A nagy terjedelmű, Jellasicsot gúnyoló Korszerű és népszerű minisztérium c. paródiának csak 2%-nyi töredéke található meg a kötetekben. (Ék. szept. 24., 407—410.; JMF 207.; F. a. 236.) Kimaradt többek között, hogy Jellasics minisztériumában: „Belügyminiszter: Doctor Gay egyszersmind udvari csizmadiá... pénzügyminiszter: Gay Müller (ez ugyan még tavaly meghalt, de az nem tesz semmit).” (407.) Jellasics egyik rendelete a következő: „Méltó pietással viseltetvén őseim emléke iránt, ezennel elhatározom: hogy mindazok kik előttem a *harámbasai pályán* megbuktak s részint felakasztattak, részint kerékbe törettek, ezentul mint *szabadság hősök* említettessenek.” (408.) A horvát bán adószedését is kigúnyolja Jókai. Beszédadót mindenki fizet: „Aki magyarul beszél fizet egy forintot. Aki németül fizet két forintot, aki semmit nem beszél, fizet 3 forintot.” (408.)

A világhírű Martinovics-pőr részletei c. történeti tanulmánya (Ék. ápr. 2., 417—422. ápr. 9., 449—457.) általában az 1848-ra vonatkozó tanulságokat s a szerző szubjektív megjegyzéseit hagyja el. Sok apró javítás mellett kimarad az a zárójelbe tett rész, amelyet az ország fellázításának vádjához fűz: „(itt is magára mondott a bíró ítéletet: nem fél a villámtól, kinek lelke tiszta).” (Ék. 419., 38—39. sor.; JMF 23., 34. sor.) Hajnóci rokonainak küldött utolsó üzenetéből kimarad „hogy nem volt gonosztevő.” (Ék. 421., 2. sor.; JMF 26., 2. sor.) A kivégzettek általános jellemzéséből elmarad a következő történelmi hasonlatokat említő rész: „Semmi vétek nem mondatott ki rájuk, s mégis megölettek. Kinek van kedve az elmúlt boldog idők menteni? Áldjátok az istent: hogy elhagyta őket mulni, áldjátok az istent, hogy sirjaikat betemette. A spanyol inquisitio, a velencei sóhajhidak, a réztulok, a templariusok kiirtása, a székelgyilkolás. Ne emlegessétek a múlt időköt.” (Ék. 449., 17—23. sor.; JMF 28., 16. sor. után.) Mellőzi Jókai a következő, 1848-ban vallott magánvéleményét: „Hisz nem az irásban, hanem a tettben, legyen az végrehajtott, vagy elkövetendő, van a felsegértés. Az irás csak bizonyítvány a tettről; bárki írhat a respublicák célszerűségéről, alkotmányreformról, anélkül, hogy azáltal a törvényes fejedelmét megsértse. Az ember lehet igen jó polgár, igen hűséges jobbágy s emellett imádhatta az Icaria eszméit, a philosophia oly privát passio, melynek gyakorlatától senki sem tilthatja el az embert, s nem is szabad eltüntetni, mind addig, míg az elmélet terén marad.” (Ék. 450., 18—26. sor.; JMF 29., 2. sor. után.) Hajnóci „bűnei közül” elmarad, hogy „nemzete szerette őt” (Ék. 450., 31. sor.; JMF 29., 16. sor.) Elhagy Jókai egy bírák elleni gúnyos megjegyzést is. Versegly ítéletében „felhozatik hogy a marseillaisi indulót zenére tette.” Kifogásolja Jókai, hogy „táblabíráink mint zeneműbírálok is szerepeltek, melyre rendkívüli hivatásuknak kelle lenni, ha azt sem tudták: hogy a marseillest nem magyar ember találta föl!” (Ék. 450., 39—41. sor.; JMF 29., 27. sor.) A dőlt betűs rész maradt ki.

Legtöbb figyelmet azok a szövegrészek érdemelnek, amelyek radikális vonatkozások miatt nem szerepelnek a kötetekben. A Mi hir kisázsiában c. cikknek csak egy töredékét közölték. Kimaradnak a forradalmi változást üdvözlő, radikális, nép mellett kiálló, a státus foglyok kiszabadítását célzó, valamint Radeckzy hódításait s a cárizmus rémuralmát megbélyegző szavak. (Ék. ápr. 16., 507—509.; JMF 165.; F. a. 180—181.) A rákok Magyarországon c. „látványos spektakulum” éles táblabíró gúnyt tartalmazó bevezető sorai hiányoznak. (Ék. júl. 30., 151.; JMF 189—192.; F. a. 217—218.) A Szegény király! (Ék. okt. 22., 513—515.) c. cikkében az 1875-ös kiadásban a 63. lapon a 9. sor után (F. a. 43., 17. sor) kimaradt a következő mondat: „Az isten mindenkinek áldást osztogat, te vagy egyedül átok alatt.” (Ék. 514., 10. sor.) Pedig csak így válik érthetővé és szerkezetileg egymásra utalttá a rákövetkező jelenet. A 30—31. sorban fordul elő, hogy „testvértelenül fogod társaiddal bejárni a világot, mint vész jósó üstököscsillag.” (F. a. 44., 4. sor.; Ék. 514., 29. sor.) A dőlt betűs rész kimaradt, pedig az alkalmazott kép teljes kifejtéséhez fontos. A következő lapon a királyátok mesterségesen rövidre fogott, mert a legsúlyosabb rész hiányzik: „Mert átkozott lesz a fű amely sirodon gyökeret ver és áldott lesz az, mely palotád köveit fogja lepní.” (JMF 64., 2. sor.; F. a. 44., 15. sor. után; Ék. 514., 41. sor.) A Nem szeretem a sápadt arcokat c. cikkében is (Ék. okt. 29., 545.) tudatosan hagyja el a legerősebb királyellenes kitételeket. Az 1875-ös kiadás 65. lapján a 13. sor (F. a. 45., 15. sor) után kimarad a következő, királyról szóló rész: „s féregeltet élő alattvalóival lelke meztelen szennyeit fogja imádatni, nem azon magasztos eszmét, mely mint isten képe trónolt eddig a szívekben. Nem az isten képét, a hóhér képét fogjátok imádni, egy hóhért, ki megengedi, hogy éljete, míg neki tetszik, s haljatek meg, ha nektek nem tetszik az élet. Ki példával fog előlmenni az esküszegésben, orozva gyilkolásban, Istenkáromlásban, ki védni fogja azokat, akik őt bűneiben követik, s főlzsabadítja az ország minden ádáz bűnöseit: hogy üldöznek mindenkit, aki náloknál jobb.” (Ék. 545., 15. sor.) A 22. sor után (F. a. 46., 1. sor) hasonló részt mellőz Jókai: „Az elkábult néptömeg meg fogja bánni vétkét. Megtér a szabadság istenéhez s testvérünk lesz, mint volt az előtt. De egy zsarnok soha sem tér meg! Atyja sohasem lesz a népnek, mert sohasem volt az. Istennek mondja magát s tagadja az istent. Szállj alá a bitorolt oltárról tömjénezett bálvány! Egy az isten! Az nem te vagy. Ha van világ pusztító szellem, melynek képét

viseled, ki romlást, vérőzönt, kétségbeesést küld a földre, az nem az égben, az a pokolban lakik. Térj vissza uradhoz!” (Ék. 546., 5. sor.) A Keserű hangok c. királyellenes glossza (Ék. nov. 12., 609—610.) ugyancsak jelentős csonkítással jelent meg a kötetekben. (JMF 68—69.; F. a. 49—50.) Mindjárt az elején elmarad egy jelentős rész: „A császár kirugta maga alul a trónust. A császár halomra lövette birodalma fővárosát. A császár aláírta végpusztulása ítéletét. Véres hajdankor, amelynek rémeseményei a mesevilággal határosak, mutass fel egy példát, mely e királyi örültséghez hasonlatos legyen! Hidd elő nőridát, a pogány hódítókat, kik emberáldozatokat vittek hadisteneik véres oltárára, Timurt, Dsingiszskánt, Caligulát, Heliogabalust. Melyik tett örültségében ahhoz hasonló borzalmakat, minőket gyöngye fejű ember cselekszik? Mire tartogatja még őt a sors? Lelke már félig halva van, mire kell neki tovább lézengeni trón és ravatal közt? Annnyira elszaporodott-e már a földön az emberi faj, hogy e koronás dőghalált kellett reá bocsájtani? Vagy új időket kezdünk-e élni: hol világharc támad a kerek földön jók és gonoszok közt, hogy eldüljön végre: Istené-e vag. ördögé a világ? — Amelyik meggyőződik, meghal, és számára nincs feltámadás többé.” (Ék. 609.) A 11. sor után ismét kimarad egy rész: „Mindenki fájdalmat, nyomort, a sorsnak átkait fogja magával idehozni, csak egy nyomort, csak egy átkot nem — a király tiszteletét. Őt átkozni fogják és boldogok lesznek.” (Ék. 610., 3. sor.)

A december 10-i számban jelenik meg A király leköszönt kezdetű Charivari-cikk. Az egész paródia egyik leghatásosabb, Ferenc Józsefet gúnyoló írás. A szerző 1875-ben mellőzi, de az 1912-es nemzeti kiadásban megtalálható (254—255.). Az éles szatíra azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy a fiatal Ferenc József, „a kedves kisfiu”, aki „Még alig tudja a nyakravalóját megkötni s kapja magát: császár lesz”, ismeri-e a „császárság tudományát?” Felsorakoztat egy csomó kérdést, hogy elődeihez méltón tud-e csalni, lopni, rabolni, hamisan esküdni („s azt mondani, hogy mikor esküdött, nem volt esze”), ígérni, polgárháborút előidézni, gyilkolni stb. A választ a felvetett kérdésekre a Ferenc József életében megjelent kötet sem közli: „De csakugyan látszik, hogy ért hozzá a kis császár. Azt mondja, hogy ő felült a trónra. — Isten növelje magosra. — Azt mondja: hogy ő legelőször is azon kezdi kegyosztogatásait, hogy bennünket tövestül, gyökerestül kipusztít a földszinéről. Azt mondja: hogy ő Magyarországól elrabolja a Bánátust, Erdélyt, a bányákat s az ausztriaszéki megyéket. — A példabeszéd azt tartja felséges császárkám: hogy aki gyermek korában ilyen okos, nem fog hosszú életet élni. —” (Ék. 761.; F. a. 255.) Az Esti Lapok március 17-i számában közölt „A király felesége” c. cikk befejezetlen. (JMF 221.; F. a. 260.) Egy anekdotát mesél el az író, hogy a magyar táborban egy rejtélyes királyné segíti a mieinket. A közölt rész befejezése szerint talán azért, hogy így álljon bosszút a rajta elkövetett „méltatlanságokért”. A lemaradt zárórész a következő: „Hogy kik követték el, arról hallgat az írás. Férje aligha, mert ő nem szokott asszonyokon méltatlanságot elkövetni. Legtöbben abban egyeztek meg: hogy bizonyosan trónörökösöt vár, s azért haragszik: hogy a trón egyik mellé ágra jutott, s most, mintegy második orleansi szűz, miértünk emelt fegyvert. Nagy dolog ám az!”

A teljesség kedvéért meg kell említeni, hogy a Waldapfel József közölte Pan Jellaszitz c. hősköltemény szövege sem teljes. A Csillag 1948. évi 5. száma kihagyja először az ajánlást, melyben a szerző „jelen halhatatlan művét ő császári királyi apostoli jeruzsálemi fenségének Sofia Friderika Dorottya főhercegasszonynak, a keresztspók rend nagy mesternéjének, új Illyria védszentjének, ő császári, királyi, apostoli, jeruzsálemi fensége I. és V. O.Feredinand szárazdajkájának, a nagynak, a dicsőnek, a messze elfutottnak, a hős szalma-özvegyének, hódolata és bámulata zálogául ajánlja.” Hiányzik továbbá a „Felhívás a muzsához. Melyben a költő igen szépen kéri a muzsát: hogy énekéhez dudakisérettel accompagnirozzon.” (Ék. nov. 5., 605.) Érthetetlenül hiányzik a sok értékes mozzanatot tartalmazó utolsó rész is, melyből kiderül, hogy István nádor nem más, mint „ebszlította kákaherceg... Az is kötni való, aki Egykor hinni tudott neki Kutyából várt szalonát.” (Ék. dec. 31., 864.)

A Hol leszünk mi két év múlva c. utópisztikus vízióparódia, — melyet Gyulai Pál „gyermekes ízetlenségnek” nevez (Bírálatok. 88.) — ríktó lehetetlenségek közepett vázolja Magyarországnak a féltlenkedés miatti jövőjét. Az apró módosítások mellett három kisebb rész kimarad a Virradóra c. kötetből. (Budapest, 1896.) A 358. lapon a 15. sor után következik egy rövid párbeszéd az ételről: „— Hát ez a medve mit vétett itt? Soha sem ettél még rántott medvefület s halzsirban sült medvemájat? Hja sz akkor nem is tudod, hogy mi a jó? Ezt majd én készítem el, értek hozzá.” (Ék. máj. 28., 682.) A 361. lapon a 13. sor után kimaradt rész a következő: „— Hja biz azóta sok megváltozott. Magyarország címere jelenleg zöld tarlóban három kasza, tetején egy illyr gúcsma, meg egy drótozott serpenyő. Jelenleg ott tót az uralkodó, s országszerte placatumokban van kihirdetve: hogy legszebb virág a krumpli; az ablakokban cserepekben tenyésztik, a kertben úgy ápolják mint a georginát, s az uri hölgyek bálókban a virágját kebleiken viselik. Soiréeokban sült krumplit osztanak frissítól. S midőn a mult ősszel a krumplibetegség nagyon elterjedt, a kórházakból kiverték a betegeket s ott áptolták nyilvánosan e szent nemzeti virág gyökérgombócait. —

Ah, ah!" (Ék. jún. 4., 717.) A 365. lapon az utolsó sor előtt kihagyott rész tartalommodosító. A kötetben megjelent szöveg Kecskemét, az Életképeké pedig Debrecen jövőjét mutatja be. (Ék. 719.)

A március 23-án megjelent „Egy római polgárnő” c. elbeszélés (Ék. 388—390.) nagy kihagyások és átírások révén az eredeti mondanivalóból vajmi keveset őrzött meg. Az erőszakos csonkítással, a Dekameron c. kötetben Arria címen több ízben megjelent novella bevezetőjében Drusus nevének említésekor kimarad a következő királyellenes rész: „A zsarnokok akkor is szereték már az istenek szerepét játszani, imádták magukat a néppel, megévék annak áldozat-falatait, megitták véré, kéjelegtek leányaival, fiait rabszolgáikká tevék. A zsarnokok akkor is örültek már a vérnek, nemzeteket uszítottak egymásnak, vérnek kellett omlani földön és tengeren, országos sirásnak kelle hangzani: hogy istentelen lelkeik gyönyörködhesse. Az emberi szív gyönyőrei nem ízlettek szenvedélyüknek többé, a pokolnak kelle őket mulattatni. Ki a koronát feltalálta, az találta fel a háborút is. A népek soha sem támadtak volna egymásra, ha egyes vezérek nem uszították volna őket, kik szomjazták a dicsőséget és a vért s a nép isteneinek hitték magukat. Megették őket is a férgek, gyom terme hamvaikból és égető csalán; a szelid virágok s a királyi pálma, az áldó gyógyfűvek s a polgároszoru tölgy nem vernek gyökeret keserű poharaikban. Emlékeik is csak azért maradnak meg évezredek óta: hogy a késő utókor tanulja őket megutálni s átkaival kergesse futó lelkeiket a hazátlan ég alatt.” (Ék. 388., 24—38. sor; 389., 1—2. sor; Dekameron. I. rész. 1903. 24. sor után.) Néhány sorral később a királyátkot is elhagyja Jókai: „Élj örökké s legyen homlokodhoz nőve a véres korona, hogy messziről megismerjen róla minden lélek és kikerüljön!”

Az elbeszélés lényegét képező részt átírja Jókai.

A tanulságot tartalmazó záró szakasz is kimarad a Dekameronból: „Claudius Tiberius Drusust később saját kedvese mérgezte meg. Kétségbeesve, hetekig kinlódva, elhagyva, egyedül, megátkozottan mult ki a világból. Örömnönp volt temetése napja. Minő különbség halál és halál között” (Ék. 390.)

Az Észarisztokrácia címen megjelent eszmefuttatásán kívül (Ék. 1847. júl. 4., 1.) nem árt megemlíteni a márciusi napokat megelőző olyan munkákat, melyek feltétlenül hozzátartoznak Jókai szabadságharcos pályaképehez. A Humorisztikus álmoskönyvében olvasható: „Mogyorófa erdőt látni — Népművelési rendszer. Éhenhalni — Drámaírás. Háziurral álmodni — Nagy veszedelem. Olmos bottal járni — Nagy tekintély. Nem polemizálni — Hosszú élet. Csigan lovagolni — Alkotmányos haladás. Köpenyegedet fordítani — Eszélyes ildomoság. Oktalan állat ha megszólal — XXX. ur dictiot fog tartani a megyegyűlésen. Születni — Szegénynek nem jó, gazdagnak jó, ostobának legjobb, költőnek unalom, tudósnak ostobaság. Magyarul nem tudni — Élőkelő virtus.” (Ék. febr. 6., 188—189.) Március 5-én már ilyen kitétel szerepel: „X. vármegye követe utasításul kapta, hogy kétséges esetekben mindig a többséggel szavazzon.” (318.)

Gyűjteményekben meg nem jelent 1848-as írás közül sokat beépített Jókai a szabadságharcról szóló munkáiba. Nagyszámú utalás található visszaemlékezéseiben is. A Jellemvonások hadi életünkből c. rovatának apró történeteit a Csataképekben komponálja novellává. (EL. febr. 26., 4.; márc. 2., 3.) A köszívű ember fiai c. regényének igen sok apró mozzanata fedezhető fel Jókai szabadságharc alatt vezetett folyóirataiban. A Csehországon keresztül hazaérkező nádor huszárok útja „ezer veszélyen keresztül” (Ék. okt. 22., 541.). Baradlay Richárd és huszárai kalandos hazatérésében jelenik meg. Az Életképek szeptember 10-i számában javasolja Jókai, hogy a divatos párbajok helyett az ellenségre lőjenek, s harcban vítézkedjenek (350.). A köszívű ember fiai ezt a párbajt mutatja be. Buda ostromának leírása számos cikkében jelentkezik (PH. máj. 15., 57.).

Jókai 1848—49-es folyóirataiban megjelent közleményei megtermékenyítik a századvégi, szabadságharcot bemutató íróink és költőink fantáziáját is. Kísérteties hasonlóság fedezhető fel Mikszáth Kálmán Új Zrinyiásának egyik jelenete és Jókai Szapári Péter vitézi játékaról írt közleménye között. A statisztikaként szereplő öreg katonának egyik helyen sem „akarnak retirálni a comediasok előtt” (Ék. jún. 18., 789.). Vértesi Arnold többek között a Dicsőség tengeréből c. kötetének egyik novellájában (Hi a haza) feldolgozza Jókai közleményét, amely a Magyarországról érkezett proklamáció hatásáról számol be a lengberi huszárok között (Ék. szept. 15., 631.).

E dolgozat csupán jelezni kívánta, hogy kulturális értékeink, közte 1848—49-es irodalmi hagyományaink feldolgozása terén még komoly és sürgős feladatok állnak előttünk. Talán ahhoz is hozzájárul, hogy — az eddig kialakult írói portrét néhány filológiai tremészetű adalékkal kiegészítve — Jókai 1848—49-es szereplését teljesebb összefüggésben láthassuk.

Jelen felsorolás nem a teljesség igényével készült. Jókai 1848–49-ben keletkezett, kötetben meg-nem jelent fontosabb munkáit tartalmazza. Számos cikket csak az összefoglaló rovatcím jelez.

Életképek. 1848

- (Laborfalvy Róza jutalomjátékáról) Nemzeti Színház. jan. 16. 88–89.
 Satyrák itt is amott is. Mi hír Budán? jan. 16. 91–92.
 Által- és ki-olvasott sorok. Uo. jan. 16. 92–93. jan. 23. 127.
 Napnyugoti virágnyelv, mely által nem csupán szerelmes dolgokat lehet megbeszélni! Hölgy salon jan. 23. 120–121.
 Hamlet. Lendvay a címszerepben. Nemzeti Színház jan. 23. 122–123.
 Ritkaságok gyűjteménye. Mi hír Budán? jan. 23. 126.
 Régi dolgok. Uo. jan. 23. 126.
 Szerkesztői szó. Hölgy salon jan. 30. 145–146.
 (Egy epigramm levele a tulvilágról) Mi hír Budán? jan. 30. 158–159.
 Jövendő mondások február hónapra. Uo. jan. 30. 159–160.
 Humoristicus álmoskönyv. Uo. febr. 6. 188–190.
 (Lichtenstein mnemotechnicus) uo. febr. 13. 218.
 A szerbek nemzeti táncvigalma uo. febr. 20. 252.
 (Schodelné) uo. febr. 27. 284–285.
 Jövendő mondások március hónapra. uo. március. 5. 317–318.
 Egy szerkesztő gazdasági kalendáriuma. uo. márc. 12. 351.
 Bécsi hírek. Márc. 19. 376–377.
 (A pozsonyi küldöttség megérkezett.) Mi hír Budán? márc. 23. 397.
 (Bátorság kell nem ágyuk) uo. Márc. 26. 413–415.
 (A 12 pont táblabírószertu magyarázata.) Ch. márc. 26. 415–416.
 (Párizsi és berlini testvéreink.) Mi hír a nagyvilágban. apr. 2. 440–442.
 (A testvériség virágvasárnapja.) Nemzeti Színház és más mindenféle. apr. 9. 473–474.
 (Az egyetemi fiatalság lakomája) uo. apr. 9. 474–475.
 (A minisztérium erőlyesen kezdett működéséhez) uo. apr. 9. 476.
 (Négyezer fiatal hazasulandó férfi nemzeti összeesküvése) uo. apr. 9. 477–478.
 Népszónokok és nép. apr. 9. 478–479.
 A mi politikai catechizmusunk. apr. 16. 505–506.
 (Egy szót se tessék hinni.) Mi hír Kis Ázsiában? apr. 16. 507.
 (A pesti kézművesek is felláadtak.) Ch. apr. 23. 534–535.
 (A milánói dolgok.) Ch. apr. 23. 535.
 (Nem! soha! semmit!) Ch. apr. 23. 536.
 (A circumspectus választmány.) Ch. apr. 23. 537.
 (Mire jó a nemzetörtség?) Ch. apr. 23. 538.
 (A radical kör.) Ch. apr. 23. 538.
 (Egy titkos clubnak jutottunk nyomára.) Hölgy salon. apr. 30. 535–559.
 (Metternich creaturái, az udvari ágensek.) Ch. apr. 30. 562.
 (Gyönyörűséges hírek Pozsonyból.) Ch. apr. 30. 563.
 (A színek politikai jelentései.) Ch. apr. 30. 568.
 (Vidéki levelezőnknek.) Ch. apr. 30. 568.
 (Hivatalt nem kértem.) Ch. apr. 30. 569.
 (A pozsonyi canaille.) Ch. máj. 7. 604–605.
 (Vidéki királyurak és királyné asszonyságok.) Ch. máj. 7. 606.
 (Mit ér egy hadi főkörmányzó becsületszava?) Ch. máj. 7. 607–608.
 Ne bántsd a magyart!!! Ch. máj. 14. 630–631.
 (A Sopron megyei földosztás.) Ch. máj. 14. 631.
 (Egy mese, ami egyébiránt igaz.) Ch. máj. 14. 631–632.
 Ördög vagyok papot viszek. Népfreskó. máj. 14. 632–634.
 (Kiket lelkesedés s nem vak düh vezérel.) Ch. máj. 14. 635.
 (A pozsonyi német polgárság.) Ch. máj. 14. 635–636.
 (A színház nevezetes dolgai.) Ch. máj. 14. 636.
 (Kifolyt az első polgári vér.) Ch. máj. 14. 637–638.
 (Az iparos osztály művelése.) Ch. máj. 14. 639.
 Vallatási scénák. Ch. máj. 18. 653–654.
 (A lábtümművészfogalmazógyakornokok petíciója.) Ch. máj. 21. 664–665.
 Régi bohóságok. Ch. máj. 21. 665.
 (Hatalmas föllépés.) Ch. máj. 21. 666.
 Hadsereg és pénzre van szüksége a honnak. Ch. máj. 21. 666–667.
 (Bizalomszavazás a minisztériumnak.) Ch. máj. 21. 667.
 (Horvátország hadat üzent Magyarországnak.) Ch. máj. 28. 691.
 (Mészáros a hadügyminiszter.) Ch. máj. 28. 690–691.
 (Az olasz háború végét járja.) Ch. máj. 28. 691–692.
 (Aldozatok a hazaért.) Ch. máj. 28. 692.
 (Hát az ünnepélyes alkalom jön-e már?) Ch. jun. 4. 721–722.
 (A Lederer-féle botránynál felkoncoltatott orvosnövendék.) Ch. jun. 4. 724.
 (Mészáros miniszternek macskazenét akarnak adni.) Ch. jun. 4. 724–725.
 (A nagy kaszányában.) Ch. jun. 4. 726–727.
 (Uj kétfontos német bankó.) Ch. jun. 4. 725–726.
 (Oláhfalv priviligiuma.) Ch. jun. 11. 760.
 (Vahot Imre collega megint megszólal.) Ch. jun. 11. 760–761.
 (Ez a jó pap mindég íszik.) Ch. jun. 11. 762.
 Rémjelenetek a horvát földön. Ch. jun. 25. 815–816.
 (Egy dühös vén illir hat leánya.) Ch. jun. 25. 817.
 (An unsere setzki peknyi prenumeranszki.) Ch. jul. 2. 21.
 Jövendő mondások július hónapra. Ch. jul. 2. 22–23.

Cronique scandaleuse. jul. 2. 23. 1., jul. 9. 57–58.
 Politicus hévmérő. Ch. jul. 9. 54–55.
 („– Na, urambátyám, megvan-e már?”) Ch. jul. 9. 55.
 Egy hatalmas politzepszitzli személyleírása. Ch. jul. 9. 56.
 Tót prédikáció. Ch. jul. 16. 84.
 Asmondi operngukkere. Ch. jul. 16. 86–87. jul. 30. 151–152.
 Országgyűlési férfiak. Ch. jul. 23. 120.
 (A titkos társaság mely hallgatása.) Ch. jul. 23.
 Országgyűlési firkák. Ch. jul. 30. 149–150. aug. 13. 217–219., szept. 3. 318–319.
 (A hét bölcs sem igazodhatik ki a mi dolgainkból.) Ch. jul. 30. 150.
 Asmondei levele Jókal Mórhoz. Aug. 6. 169–171.
 (Egy ci devant nagyméltóságu ur.) Ch. aug. 6. 183–185.
 (Iszonyu nagy lovagiatlanság.) Ch. aug. 6. 185–186.
 Lapcrisis martius óta. Ch. aug. 6. 186.
 (A hon atyjai megint vasárnapot tartottak.) Ch. aug. 6. 186–187.
 (Egy vénember fiatal feleséget vett.) Ch. aug. 6. 187.
 (Szegény Bécs, szegény Trója!) Ch. aug. 6. 188.
 (...y...y táblabíró ur számadása.) Országgyűlési firkák. Ch. aug. 13. 217–218.
 (Szabadság van most!) Ch. aug. 13. 218.
 (Egy utféle csárdában.) Ch. aug. 13. 219.
 (Mészáros hadigőzöcsünk szerencsésen hazaérkezett.) Ch. aug. 13. 220–221.
 Megjelent könyvek. Ch. aug. 13. 221–222.
 (A cultusminister nevelési lapokat szándékozik kiadni.) Ch. aug. 20. 251.
 (A hadsereg magyar lábra állítása.) Ch. aug. 20. 252.
 (A mostani postarendszer.) Ch. aug. 23. 253–254.
 (Ideális kapakerülő.) Ch. aug. 23. 284.
 Civilisált emberek babonái. Ch. aug. 27. 285.
 Fejedelmi bohóságok. Szept. 10. 346–347.
 Extra Hunariam non est vita. Ch. szept. 10. 348–349.
 Az ildomos szélkakas. Ch. szept. 17. 376–377.
 (A király beteges.) Ch. szept. 17. 377.
 Comicus jelenet az őrtanyán. Ch. szept. 17. 377–378.
 (Jellasics Pestre készül.) Ch. szept. 17. 378–379.
 (Európa még mindig kisasszony.) Ch. szept. 24. 410–411.
 Veszni megy a világ. Ch. szept. 24. 411.
 (Demokles kardja nyakunk felett függ.) Ch. szept. 24. 411.
 (Hol vannak most a nagyurak?) Ch. szept. 24. 411–412.
 Hogy állunk jelenleg fegyveres erő dolgában? Ch. szept. 24. 412–413.
 Egy kis furcsa terrorismus. Ch. szept. 24. 414. Jellasics közlönye. Ch. okt. 1. 443–444.
 (Az utféltre állított szent kép előtt) okt. 1. 444–445.
 (Többrendbeli ünnepélyes tiltakozás.) Ch. Jellasics közlönye. okt. 7. 473–474.
 Gr. Zichy Ödön levele a pokolból báró Jellasicshoz. Ch. okt. 7. 474–475.
 (István exnádor.) Ch. okt. 7. 475.
 Csataképek. Ch. okt. 7. 475.
 (Kossuth szavai.) Ch. okt. 7. 475–476.
 Mi az a respublica? Mit tesz e szó: Köztársaság? Okt. 15. 481–485.
 Jellasics király rendeletei. Jellasics közlönye. Ch. okt. 15. 507–508.
 Báró Jellasics válasza gróf Zichy Ödönhöz a pokolba. uo. Ch. okt. 15. 508–509.
 (Pannónia árendás királyának útleveléi) uo. Ch. okt. 25. 539–540.
 (Kánahán felosztása) uo. Ch. okt. 22. 540.
 (Bécsbe voltunk küldve Csernatonival.) Ch. okt. 22. 540.
 (Nyolc nádorhuszár hazatért.) Ch. okt. 22. 541.
 (A bíboros páholy üresen tátong.) Ch. okt. 22. 542.
 Kilenc oldalról támadtatta meg országunkat az áldott jó király.) Ch. okt. 22. 542.
 Ujabbkori Mythologia. Vén gyermekek számára. Ch. okt. 29. 568–570.
 (Pan Jellasics országa.) Jellasics közlönye. Ch. okt. 29. 570–571.
 (A felséges császárkirály diadalmenete.) Ch. okt. 29. 571–572.
 Kossuth a táborban. Ch. okt. 29. 572.
 (Aki el tudja felejtetni magyar barátját.) Ch. okt. 29. 572–573.
 Lapmetempsychosis. Ch. okt. 29. 573.
 Országjárás. Ch. okt. 29. 573–574., nov. 5. 604., nov. 2. 632–633.
 (Hazánk jövőjét bátran építhetjük.) Ch. nov. 5. 603–604.
 Hadijelenetek. Ch. nov. 5. 604.
 Kétszer láttam Bécsét. Ch. nov. 12. 630.
 Egy doctor jelenetei. Ch. nov. 12. 633.
 Egy nap érkezett két örömhír. Ch. nov. 12. 634.
 (Böhm generális.) Ch. nov. 12. 634–635.
 A halott rablás különös neme. Ch. nov. 12. 635.
 Cirque national et olympique. Ch. nov. 12. 635–636.
 (Jó, rossz hírek.) Ch. nov. 19. 667–669.
 Huszárkalandok. Ch. nov. 19. 669.
 Egy estély a pokolban. Nov. 19. 644–645.
 (A felséges udvar hajlandó kibékülni.) Ch. nov. 19. 669.
 (Jósika Miklós cultusminister lesz.) Ch. nov. 26. 700.
 (Metternich, mint lapszerkesztő.) Ch. nov. 26. 700.
 (Blasphemia azt mondani, hogy alkuszunk.) Ch. nov. 26. 701.
 (Sophia hercegasszony ezüstmenyegzője.) Ch. nov. 26. 701.
 Egy zsák hír. Ch. nov. 26. 701–702.
 Mit beszélnek uton utfélen? Ch. dec. 3. 729–730.
 Nyilvános penitencia. Ch. dec. 10. 761–762.
 Telegraph. Ch. dec. 10. 762.
 Pénzügyi leckék. dec. 24. 827.
 (Jellasics táncestélye a Burgban.) Ch. dec. 31. 861–862.
 (Egy kapitány hátrahagyott emléke.) Ch. dec. 31. 862.

Charivari márc. 26, ápr. 2, 23, 30, máj. 14, 18, 21, 28, jún. 4, 11, 18, 25, júl. 2, 9, 16, 23, 30, aug. 6, 13, 20, 27, szept. 3, 10, 17, 24, okt. 1, 8, 15, 22, 29, nov. 5, 12, 19, 26, dec. 3, 10, 17, 24, 31.
 Mi hír Budán? márc. 19, 23, 26, ápr. 2.
 Külföldi társasélet. ápr. 9, 23.
 Mi hír a nagyvilágban? ápr. 2.
 Nemzeti Színház és más mindenféle. ápr. 9.
 Lucifer (conservations) lexikonja. júl. 9, 16, 23.

Jelenkor. 1848

(A körnek 14-én tartott közgyűlésében.) Budapesti Napló. márc. 16. 133.

Hazánk. 1848

Talpra magyar! máj. 13.
 Adjunk-e ajándékot a haza oltárára. máj. 30.

Pesti Hírlap. 1848

A Pesti Hírlap leendő szerkesztőségének politikai hitvallása. dec. 16.

Közlöny. 1849

(E napokban.) febr. 23.
 (Kifelé megyünk immár.) febr. 24.

Esti lapok (Debrecen). 1849

(Egy másodalispán eszmefonala. jan. 26-án.) Ch. febr. 22.
 Szállásalkuvási scéna Debrecenben. Ch. febr. 22.
 Hiteles hírek Budapestről és környékéről. febr. 22.
 Osztozunk meg a teendőkön. febr. 23.
 Jelacsiáradók. Ch. febr. 23.
 Háromszék az utolsó időben. febr. 26. PH. máj. 1. 21.
 Nem jó az ördögöt a falra festeni. Ch. febr. 26.
 Fiam Mór! febr. 26.
 Alföldi jacobinus tizparancsolat. febr. 26.
 Magyarország boldog leend. febr. 27.
 (Beszéljünk nagyobb dolgokról.) febr. 27.
 Hogyan kell vész idején tűzhelyet védeni? febr. 28.
 (A Mártuszi tegnapi számában.) márc. 1.
 Kivonatok egy magyar clubbista naplójából. Ch. márc. 1, 2.
 Lapunk ügyében. márc. 2.
 (Az ősz Dembinszky) Jellemvonások hadi életünkből. márc. 2.
 (Nyolc napja, hogy lapjaink világot látnak.) márc. 3.
 (A székeleyeknél.) márc. 3.
 A Közlönyről. márc. 3.
 Zanzini olasz zászlóalj. márc. 5. EL. máj. 1.
 Tiszolc környékén. márc. 5.
 Lelkem barátom! márc. 6.
 Nagyenyed vidéke. Erdélyi hírek. márc. 6. EL. máj. 1.
 Robotoltatás. márc. 7.
 Napi eszmék. márc. 7.
 Részlet Bem táborozásáról. márc. 7.
 Idegen katonák. márc. 8.
 Forradalmi hővmérő. Ch. márc. 9.
 Célserű ajánlat. Ch. márc. 9.
 Jellemzetes atyai levél. Ch. márc. 9. EL. máj. 1.
 (Mi nem születünk arra) márc. 10.
 Az Eszéki vár feladásának részletei. márc. 10. PH. máj. 2. 25.
 (Nem a cethal nyeli Jónást.) márc. 10.
 Derül a világ. márc. 12.
 Percutitur catulus ut seniat leo. márc. 12.
 A szolnoki csata. márc. 12.
 Tiszteles Hurbán uram. Ch. márc. 12. PH. máj. 1. 22.
 Ritkaságok gyűjteménye. Ch. márc. 13–14.
 Holnap lesz március 15-e. márc. 14.
 Debreceni csizó. márc. 14.
 (A debreceni kollégiumban.) Nyíri levelek I. márc. 14. EL. ápr. 30.
 Március tizenötödike. márc. 16.
 (Az egyenlőségről) Nyíri levelek II. márc. 16.
 A sült ökör. márc. 16.
 Szeben bevétel. márc. 17. P. H. máj. 1. 21.
 Gábor Áron. márc. 17. PH. máj. 1. 21.
 Tréfás emberek. (Halasi Bercsi; Mérei Mór) márc. 17.
 Paraszt emberek Regulái az időnek az ő változásairól. Ch. márc. 17.
 Pesti hírek. márc. 20.
 Kézdi Vásárhely. márc. 20.
 Egy kedves kis férfit. márc. 20.

Egy elbujdosott muszka pohárnok költeménye. Antologia a muszka poezis remekeiből. jún. 27. 83.
 (A respublicáról.) Nyíri levelek. III. Ch. márc. 20.
 Requiem és Te Deum egy füst alatt. márc. 20.
 Legyünk tisztában. márc. 21.
 (Pesten jelenleg.) Ch. márc. 21.
 Három Hurbán egyszerre. Ch. márc. 22. EL. máj. 1.
 (A legutolsó huszársapat is kivergődött Galiciából.) Ch. márc. 22. EL. ápr. 30.
 (Furcsa fiuk ezek a futárok.) Ch. márc. 23.
 Apró polemia. márc. 24.
 (A titkos levélről.) Nyíri levelek. IV. márc. 24.
 (Virágbongészlet) Nyíri levelek. V. márc. 24.
 (Egy felvidéki sonkolyos tóttal beszélvén.) Ch. márc. 27.
 (Az egy gyékényen árulók.) Nyíri levelek. VI. márc. 27.
 Hogy érzi magát az ellenség. márc. 29. EL. máj. 2.
 Pest és Debrecen. márc. 31.
 (Katonává lettem.) Nyíri levelek. VII. márc. 31.
 Barátom Mór! Nyíri levelek. VIII. ápr. 2.
 (Egy pár igazi mese Kecskemétről) Nyíri levelek IX. ápr. 3.
 Tábori hír. ápr. 9.
 Bizzunk magunkban. ápr. 11.
 Szemere véderege. ápr. 11.
 Dunántuli levelek. I. ápr. 11.
 Két minister egy kaputban. Ch. ápr. 12.
 A minister urnak dolga van. Ch. ápr. 13.
 (Mészáros leköszönt.) ápr. 16.
 Dunántuli biztos hírek. ápr. 17. EL. máj. 2.
 (Windischgrätz hadi tervei) ápr. 17.
 (A kápolnai csata előtt.) Jellemvonások hadi életünkéből. ápr. 20.
 (Mérei Mór pécsetör és őrnagy.) Ch. ápr. 21.
 Még pár szót Háromszékről. ápr. 24. EL. máj. 1.
 Regényes fátum. ápr. 26.
 (Windischgrätz magyar bankjegyei.) Hírek. ápr. 25.
 A jeruzsálemi királyság sok énekben. Ch. ápr. 26.
 (Az ellenség kivonulása.) Hírek. ápr. 26.
 Osztrák katona becsület. máj. 3.
 A sem nem boldogító, sem nem fénylő, hanem busongó flamingónak. máj. 4.
 Hallja meg a kormány. máj. 5.
 Tanuljunk ellenségeinktől. máj. 9.
 Flamingó miatyánk. Ch. máj. 9.
 Ágyuöntő gyár. máj. 10. PH. máj. 16. 59.
 Fábri ügye. máj. 18.
 Budavár be van véve. máj. 22.
 Francia forradalom és magyar forradalom. máj. 23.
 Szemere forradalmi kormánya. máj. 23.
 Magyar Marseillaise. máj. 26.
 Bepillantás egy külföldi lapba. máj. 29.
 Örömhír Debrecennek. máj. 31.
 Buesu Debrecentől. máj. 31.
 Charivari: febr. 22, 23, 24, 26, 27, 28. márc. 1, 2, 3, 5, 7, 8, 9, 12, 13, 14, 16, 17, 20, 21, 22, 23, 24, 27, 28
 30, 31. ápr. 3, 12, 13, 14, 16, 21, 27, 28. máj. 2, 9.
 Jellemvonások a magyar hadi életből: febr. 28. márc. 2, 10. ápr. 20.
 Hírek. ápr. 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 17, 19, 21, 23, 25, 26, 27. máj. 8.
 Tábori jelenetek. márc. 4. EL. máj. 1.
 Külvilág. ápr. 23.
 Erdélyi hírek. márc. 5, 6.
 Külhírek. márc. 8.
 Futó hírek. márc. 8, 17.
 Új telegraph. márc. 9.
 Napi hírek. márc. 16.
 Hír hátán hír. márc. 26.
 Külföldi hírek. márc. 29, 31.
 Csatahir. ápr. 4.

Esti lapok (Pest) 1849. ápr. 30 – máj. 8.
 (Leborulok szent földeden hazám). ápr. 30.
 Respublica. ápr. 30.
 Windischgrätz és a magyar seregek. ápr. 30.
 (Jellasics uramnak szűk volt a világ.) Ch. máj. 1.
 (A pesti Mártiusban) máj. 1.
 (Félreértések) Hírek. máj. 2.
 (Windischgrätz különös jelképe) Ch. máj. 2.
 Hány hét a világ Kecskeméten? máj. 3.
 (Mérei Mórról.) Nyíri levelek. X. máj. 3.
 Ujmódi Napoleonida. Ch. máj. 3.
 Halljuk! máj. 4.
 (A fekete respublicáról) Nyíri levelek. XII. máj. 4.
 (Aldás a magyar fegyverekre.) máj. 4. PH. máj. 5. 38.
 Pest május 5-én. máj. 5.
 (Egy huszár Windischgrätz előtt.) Jellemvonások hadi életünkéből. máj. 6.
 (Különbség Endre és Ferenc József között.) Ch. máj. 6.
 Retour nyíri levelek. máj. 8.
 (Egy portyázó magyar huszár Pesten.) Ch. máj. 8.
 Charivari: ápr. 30. máj. 1, 2, 3, 5, 6, 8.

Jellemvonások hadi életünkből. ápr. 30. máj. 2
Fővárosi hírek. ápr. 30.
Hírek. ápr. 30. máj. 2, 3.
Külhírek. máj. 2.

Esti lapok (Pest) 1848. jún. 4.–júl. 8.

A jeruzsálemi király aufrufja. Hivatalos rész. jún. 4. 1–2.
(Báró Henczilevele Öfelségének.) Levelek a pokolbul. I. jan. 4. 3.
Az orosz cár és az osztrák császár. jún. 4. 4.
(Ma jön meg a kormány Budapestre.) jún. 5. 5.
(Harminc vasas német Horton.) jan. 5. 6.
(Hatvani és Madarász.) jan. 5. 6–7.
Hadi poéták. jún. 5. 7.
Egy drámai jelenet a Windischgätz saisonban. jún. 5. 7.
Hadi jellemvonások. jan. 5. 8.
Közelget a végső elkeseredések harca. jan. 6. 9.
(Franz Joseph levele a szerkesztőnek.) Hivatalos rovat. jún. 6. 9–10.
Magyarország elnökének pompája. jún. 6. 10.
A pecsovcics orra. jún. 6. 10.
(Semmi sem állandó a nap alatt.) jún. 6. 10–11.
(Még Bécs sem biztos?) jún. 6. 11.
Auer ezredes báró Weldhez. Levelek a pokolbul. II. jún. 6. 11.
Gróf Zichy Ödön herceg Madarászhoz. uo. III. jún. 6. 11.
Így áll a világ. jún. 7. 13.
(Ferenc József hirdményei.) Hivatalos rovat. jún. 7. 13.
A muszka constitúció alapelvei. Magna charta Muszkárum. 1. jún. 7. 13.
A császáriak humanizmusa. jún. 7. 13.
A pesti ember Bécsben. jún. 7. 13–14.
(Az osztrák birodalom népei.) jún. 8. 17.
(Dembinszky és a muszkák.) jún. 8. 17.
Mártius és Aprilis. jún. 8. 17–18.
(Köriv a magyar uri hölgyekhez.) Hivatalos rovat. jún. 8. 19.
(A cárról.) Magna charta Muszkárum. 2 §, 3 §, jún. 8. 19–20.
Már megpróbálta és sikerült. jún. 8. 20.
(Egy pár vöröstollas finánc indítványa.) jún. 9. 21.
Muszkaország ismertetése. jún. 9. 21–22.
Tábori kalandok. jún. 9. 23.
Pra force hazaárulók. jún. 9. 23.
Levél Horárikhoz. jan. 9. 23.
Nyilatkozat. jún. 9. 23.
Egy hazaáruló bemutatása. jún. 11. 27.
Szent és nem szent házasságok. jún. 11. 27.
Orvosi látogatás Európáról. jún. 11. 27.
Urbanitás. jún. 11. 28.
(Franz Joseph megnyugtatósa.) Hivatalos rovat. jún. 12. 32.
Muszka Gotterhalte. Nemzeti dal. Antologia a muszka litteratura remeikeiből jan. 13. 35.
Óda a kancsukához. uo. jún. 13. 36.
Cáru Mikoláj. Hősköltemény. uo. jún. 13. 35.
Pseudo Muszkák. jún. 13. 35.
Tegnap is muszka, ma is muszka, holnap is muszka. jún. 13. 35–36.
A nádorhuszárok. jún. 14. 37.
A dictator. jún. 14. 37.
Osztozzunk. jún. 14. 39.
Valamit nem értünk a Nemzeti Színháznál. jún. 14. 39.
(Mintha az egész világ tele volna muszkákkal) Nyíri levelek. jún. 14. 39.
Biletus dulcis. . . jún. 14. 39–40.
Szabó János uram. jún. 15. 41–42.
Dracoi törvények. jún. 15. 42.
(Ferenc József és Jellasics rendeletei) Hivatalos rovat. jún. 15. 43.
Ausztia finanswesenje. jún. 15. 43.
A kis császár jún. 15. 43.
A Respublica jún. 15. 43.
Buda Varat beveteléről. Anthologia a muszkalitteraturából. Woytina Mátyás kozák diák versei. jún. 15. 47.
Mit beszél rólunk Európa? jún. 16. 47.
(Az ausztiai császár vadászaton.) jún. 16. 47–48.
(Annyi a pletykabeszéd.) jún. 18. 49.
Bodor Pál. jún. 18. 51.
Országgyűlés Pozsonyban. jún. 19. 53–54.
(Mihály harangozó levele.) Ch. jún. 19. 55–56.
(Nagyenye.) Ch. jún. 19. 56.
Bem alatt történt. Ch. jún. 19. 56.
(A kedves bán.) jún. 20. 57.
(A német lapok és a muszkák.) jún. 20. 58.
(Hány ember vallja magát magyarnak?) jún. 21. 61.
(Szokjunk el a kislelküségől.) jún. 22. 65.
(A muszkák betörték az országba.) jún. 22. 65.
(A népek egyetértése.) jún. 22. 65–66.
A varsói fegyvertár. jún. 22. 66–67.
(A bőjt megszorítottatik.) Hivatalos rovat. jún. 22. 68.
Törvényszéki jelenet. jún. 22. 68.
Cholera elleni szer. jún. 22. 68.
(A savanyu ábrázatok.) jún. 27. 81.
(Ha már szabad a muszkát megverni.) (jún. 27. 81.
Cantate a buzogányról. jún. 27. 82.

Félre a kicsinyhitűséggel! jún. 28. 85.
 A nemzeti színház. jún. 28. 86–87.
 (A haza nevében) jún. 29. 89.
 (A dán cigányok manifestuma) jún. 29. 89.
 Nézzünk szét Budapesten. jún. 29. 91.
 A csodák napjai eljöttek. jún. 30. 493.
 Levél a muszkákhoz. jún. 30. 95–96.
 V. I. polgármester urnak Gasparik Kázmér kanonoknak végnapján tartott beszéde. Muszka antológia.
 jún. 30. 96.
 Legyünk jó reménységben. júl. 6. 97.
 Hadi hang. (vers) júl. 6. 98.
 Myterium. júl. 6. 99.
 Laptársainkhoz. júl. 7. 101.
 (Görgei és a kormány) júl. 7. 101.
 (Magyarország élni fog) júl. 7. 101–102.
 (Higgyen az ember amit tud) jún. 7. 102.
 (Annyi vér nem folyhat hiába) júl. 7. 102.
 Charivari. jún. 16, 19, 23, 26, 30. júl. 6.
 Hivatalos rész jún. 4.
 Hivatalos rovat jún. 5, 6, 7, 8, 12, 15, 22.
 (Hírek) jún. 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 15, 16, 18, 20, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, júl. 6, 7.
 Hadi jellemvonások jún. 5.
 Hadi életünkből. jún. 9.

Pesti Hirlap (1849)

Bem. máj. 1. 21.
 A szolnoki csata máj. 1. 21–22.
 (A kápolnai csata előtt) Jellemvonások hadi életünkből máj. 2. 25.
 Az európai kísértet. máj. 4. 33.
 Buda ostromoltatik. máj. 6. 42.
 (A gaz ellenség ágyúzása) Fővárosi ujdonságok. máj. 10. 47.
 (Az elfogott szoknyás férfiak) uo. máj. 11. 51.
 (Borzasztó éj után) máj. 15. 57.
 Frankfurt. máj. 19. 66.
 Félelem és remény a mérlegen. Külföld. máj. 20. 68.
 (Válasz a vésztörvényszék elnökének) jún. 1. 104.
 (Görgei Budavár bevételét után) Jellemvonások hadi életünkből. jún. 3. 111.
 (Bécsi sürgöny) külföld. jún. 5. 114.
 (A magyart csak a magyar győzheti le) júl. 5. 210.
 Jellemvonások hadi életünkből. máj. 2, 24, 25, jún. 3.
 Fővárosi ujdonságok: máj. 1, 2, 3, 4, 5, 8, 10, 11, 12, 13, 16, 17, 20, 23, 24, jún. 13.
 Külföldi telegraph. máj. 17, 18, 19.
 Legújabb. máj. 5, 13, jún. 23.
 Hírek máj. 1.
 Külföld. máj. 2, 3, 4, 11, 16, 19, 22.
 Olaszország máj. 2, 3.

TÓTH ÁRPÁD KROKI-VERSEI

Ismeretes, hogy Tóth Árpád 1911 és 1913 közt a Debreceni Nagy Ujság munkatársa volt Arról is történt már említés, hogy a költő — számos prózai írása mellett — rendszeresen szórakoztatta a DNU olvasóit aktualis, vidám rigmusokkal is. A jókedvű és gyakran virtuóz módon megverselt krokik részint Debrecen életéből, részint az országos politika eseményeiből vették tárgyukat. Vannak köztük olyanok, amelyek klasszikus magyar versek parodisztikus aktualizálásai. A gúnyoros hírlapi versezetek alá a költő álneveket írt, legtöbbször a *Torpedó-t* vagy *Arpetto-t*, olykor *-petto-t*, egy ízben *t.-á.-t*, néha semmit.

A DNU krocki-versei Tóth Árpád fejlődése szempontjából nem érdektelenek. Bizonyosnak tetszik, hogy a Hajnali Szerenád-nak dekadens hangulatokban vergődő, a valóságtól féltékeny lemondással elhúzódnó költője a debreceni redakcióban közel került az élethez, középpontjába egy nagy vidéki város érdekharcainak, egyik gózába a magyar politika küzdelmeinek. Egészen valószínű, hogy a tóthárpádi költészetnek abban a jelentős humanizálódásában, a valóság mozzanataihoz való közelftésében, amelynek a Tóth-kötetekben 1913-tól tanúi vagyunk, szerepük volt a költő hírlapírói élményeinek, krocki-verses gyakorlatának is.

Alább közöljük ennek a krocki-költészetnek legfigyelemreméltóbb darabjait. Csatoljuk hozzájuk azt a rímes prologust, amelyet a költő már ismert *naptári versei* elé írt, s amely maig kiadatlan maradt. A prologus kései, úgyiszlán végső hajtása Tóth Árpád humorizáló-rímelő kedvének: a naptári rigmusok voltak utolsó alkotásai.

EGYETEM NÓTA

*Nem akarnék soká élni,
Azt szeretném csak megérni,
Hogy már egyszer, valahára
Mégis-mégis meglegyen
— Egyedem, begyedem —
A debreceni egyetem !*

*Jaj, Istenem, milyen szép lesz,
Nem leszek csak hatszáz éves
S Szoboszlóig lengedező
Körszakállam lesz nekem,
— Egyedem, begyedem —
Mire meglesz, mire itt lesz
A debreceni egyetem !*

*Tíz fillért én minden héten
Félre teszek gonddal, szépen,
Hogy sok millió forintot
Tőkémmé legyen én nekem
— Egyedem, begyedem —
Mire meglesz, mire itt lesz
Az a finom egyetem.*

*Néha ugyan az busit még,
Hogy Debrecen eltűnik rég,
Hegyek nőnek a helyébe
S vad erdők a hegyeken*

— Egyedem, begyedem —
Mire meglesz, mire itt lesz
Az a csecse egyetem.

No de nem ijedek én meg,
Bedülök majd remetének,
Jaj de finom, drága, fényes
Remetelak lesz nekem
— Egyedem, begyedem —
Hogyha lesz egyáltalában
Debreceni egyetem !

Megjelent : DNU 1911. okt. 11. Aláírás : t.—á.
Ezidőtt a vidéki városok között erős versengés folyt, hogy hol állítsák fel Budapest
és Kolozsvár után a harmadik magyar egyetemet.

AZ OLVASÓHOZ

Ludas Matyit mindenki ismeri,
Hire hetedhét országot bejárt,
Ő volt, ki egy nagyúrnak isteni
Jókedvvel jól ellátta a baját;
A döltyfős úr nem fért már a bőrében
S Matyi szólt : Ennek kend levét megissza.
Ha garázdálkodik, hát Matyi szépen
Háromszorosan veri kenden vissza !

Pöffeszkedő népség akad ma is,
Ki döltyffel magát feltolni meri,
A feje üres, a mája hamis,
S a jóízlelt göggel arcul veri ;
Nem addig a ! Szóljunk oda nékik
Sorjában, hogy magát el egy se bízza ;
Hallja az úr ! ha illetlenkedik,
Háromszor veri kenden Matyi vissza !

Ludas Matyit, a friss, vidám fiút,
Fogadd szivedre, nyájas olvasó,
Az út, amelyen jár, egyenes út,
S a szava nyílt, nem álnok sugdosó ;
Jókedvét mint derűs, arany vetést
Hinti a szívekbe, hogy majd e tiszta
Humort, e harsány, zengő nevetést
Szívetek százszorozva verje vissza !

Megjelent : DNU 1911 okt. 22. Ludas Matyi-melléklet. Aláírás nélkül.
Ez volt a DNU mellékleteként meginduló Ludas Matyi c. élcslap programverse. A mellék-
letet Tóth Árpád szerkesztette.

MEGKÖTIK A BÉKÉT

Londonban végre meglesz a béke,
Jönnek a diplomaták s nézik,
Hogy a törökök háta elég kék-e ?

S majd eltűnődik a sok moszjő s miszter,
Hogy a kitűnő, drága Berchtold
Kalapos inas-e, vagy csak — külügyminiszter ?

S te, olvasóm, lesed a tárgyalások végét
S vigan zokogsz fel egy szép délután :
Ajaj ! megköltötték a békét !

*Tele lesz ezzel a lapok hasábjá,
Azán a békekötő népek
Vigan szuronyt szűrnak egymás hasába,*

*És nem kell félni, hogy egyhamar vége
Lesz a heccnek, mert bár ő közbelépne,
Kézén-lábán meg lesz kötve a béke.*

Megjelent : DNU 1912. dec. 8. Aláírás : Torpedó.
A sorozatos külpolitikai konfliktusok elsimítására békekongresszust tartottak a londoni Saint-James-palotában.

KARÁCSONYI EMLÉK

*Itt volt, elment a szép karácsony,
S amíg itt volt, jó kosztot éltünk,
Cukron, fűgén, mákos kalácson.*

*Hozott diót, mogyorót, smukkot,
Új százkoronás is volt nála,
De erről alig szólt egy kukkot.*

*Hogy a pénzügy is derűt öltön,
Adott az osztrák-magyar banknak
Húsz koronát — aranyban ! — kölcsön !*

*És hozott új választó-listát,
Mely szerint csak Lukács szavazhat
S megválaszthatja Tisza Pistát.*

*A Béke is, e bús egyénke,
Jött volna vele, ám egy hídon
A strázsa belelőtt szegénybe.*

*Örült Prohászka Prizrendbe,
Az udvarias szerb kormánytól
Egy sérvkötőt kapott prezentbe.*

*Szóval a karácsony sok kincsét
Megtaptuk és ami a legfőbb,
Meggiszt a fűtőanyag-inség.*

*Ez üdvöt zengem el ma számmal :
Egész télen fűthetünk majd
Egy-egy dús — karácsonyi számmal !*

Megjelent : DNU 1912. dec. 29. Aláírás : Torpedó.
A hatodik versszak Prohászka prizrendi magyar konzul sok port felvert, kínos sérelmére-afférjára utal.

ÚJÉV REGGELE

*Véget ért a
Szilveszter-éji szender.
Felkelne az ember.
De nem mer.*

*Mert jön a kenetes
Basszusu szemetes.*

*És jön a gyászos
Szopránu gázos.*

*Jön a májfoltos
Sarki boltos.*

Sőt, jön a bordó
Orru levélhordó.

Jönni nem restel
Hajlongó testtel
Uram s parancsolóm :
A házmester.

Velejön nyájas kibice,
A vice.

Jó és belém kíván sokat
A nő, aki rám mosogat.

Jön vidáman a szabószámla
S arcáról a bőr le nem hámla.

Jön bús, fekete sál alatt
A temetési vállalat.

S jön az olcsóságmentes
Hentes.

És buékot nyithogat, ő,
Minden páholynyitogató.

Fidákeres és ószeres
Redőmborulnak : ő, szeress !

És jön emez és jön amaz
És jön háromszor ugyanaz.

S jönnek tízezen.
S ájultan fekszem.

S tolongnak vadul
Az ágyam körül
S direkt mind az én
Ujévemnek örül.

Nyüzösögnék zsúfolt rendben
A széken, asztalon, kredencen
És a sézlongon.

És keresztül a sok tolongón
Hozzám jutni alig tudá
A guta.

Megjelent : DNU 1913. január 1. Aláírás : Torpedó.

PAVLIK ÜRÍT

Örölsz-e elvtárs, kenyeres olvasóm ?
Nagy jókedvedben fogsz-e madarat ?
Hallod-e, hallod-e, hallod-e !
A Pavlik megmarad !

Micsoda vívmány ! — áldjuk meg Tiszát,
És lehetőleg mind a két kezünkkel !
Mert íme nem lesz parlamenti őrség,
Oh, ennyi kéjt hogyan is élvezünk el ?

Nem lesz darabont-őrség, csak a Pavlik marad,
Ez a kecses rendőr-gazella-termet,
Hallod-e, hallod-e, hallod-e,
Ő üríti ki hétfőn is a terem.

Olyan lesz, mint egy bankett, feláll Pavlik,
*S mond egy tósztot: Kérem, nincs klotür itten,
 De engedjék meg, hogy e termet
 „Tisza egészségére ültetem!”*

Megjelent: DNU 1913. január 12.

Aláírás: Torpedó.

A képviselőháznak 1913. évi január 4-én viharos ülése volt. Az elnök intézkedésére Pavlik Ferenc rendőrfelügyelő vezetésével egy csapat rendőr vonult az ülésterembe, hogy a kitiltott képviselőket kivezesse.

AZ IFJU TÖRÖK ESETE

*Allah nagy úr és Mohammed örök,
 Hazament egyszer az ifjú török.*

*Hátul a sarka és elől az orra,
 Ment, ment, de otthon zárva volt a porta.*

*S hallja, hogy nejét, szép Drinápolyt, nyalkán
 Csábítgatja, ott bent a fránya Balkán.*

*Az ifjú török szólt: ez nem öröm,
 A fényes kaput rájuk betöröm.*

*A fényes kaput ő tényleg betörte
 És elsárgult dühében, mint egy körte.*

*Ó, olvasóm, ezt neked nem kívánom,
 Neje épp csalta őtet a — dívánon.*

*És szólt a török: e tény búsító.
 Szólt s úgy tett, mint az egyszerű zsidó.*

*Mást mit tehetett? egy cifrát kívánt
 S büntetésül kidobta a — dívánt!*

Megjelent: DNU 1913. január 26. Aláírás: Torpedó.

Ebben az időben a lapok sokat írtak az ifjútörök forradalomról és a Balkán-háborúról.

PAVLIK ÉRETTSÉGIJE

*A nagyerdőn most minden berek
 Arnyán fiatal emberek
 Raja hempereg.
 Minden padon
 Vergiliuszt fordítják szabadon
 Csak úgy zeng bele a vadon
 S ha arra sétálsz, jólön jog a ritmus,
 Másutt meg a logaritmus
 Szomorít s bús
 Fizika
 Izzik a
 Légben.
 Amott meg éppen
 Egy diák, ki arra csatangol,
 Azt biflázza, hogy az angol
 Hány gyarmat ura?
 Szóval a tájra, a friss harmatura
 Rátapos
 Hangulatával a vaskalapos
 Intézmény: a matúra.*

E tájon indultam ma túrára
 S a matúrára
 Készülő ifjak közt lettem
 Egy ambícióval teltlen
 Járkáló idősebb dzsentlement,
 A fasorban fel és lement
 S borongva
 Azon tűnődött, hogy a csonka
 Parlament
 Köbtartalmát hogyan vezesse le?

Pavlik úrhoz — mert ő volt — odaléptem
 S mivel szívből sajnáltam őt
 Segítettem szegényen,
 S mondtam: Kérem, mondok egyet,
 Ha a csonka parlamentet
 Nem tudja levezetni kegyed,
 Oda se neki!
 Egyszerűen
 Vezesse — ki!

(Valljuk meg, szép volt ez tőlem tényleg,
 Mert Pavlik általam lesz jeles érett,
 De én jó fiú vagyok
 S ezért Tiszától jutalmat nem kérek.)

Megjelent: DNU 1913. május 20. Aláírás: Torpedó.
 Pavlik Ferenc rendőrfelügyelő volt a parlamentben.

LÓVERSENY-DAL

Egy gondolat bánt engemet:
 Lóverseny nélkül halni meg!
 Elhervadni lassan, mint a remény,
 Hogy olcsón kapok fiakkert oda én,
 Elfogyni lassan, mint őt koronád,
 Amíg kijuthatsz a nagy poron át,
 Ne ily halált adj, istenem,
 Ne ily halált adj énnekem!
 Legyek pálya, min hat ló fut keresztül,
 Vagy ürlovas, akit tövestül
 Lohátról a tribünön ülő hölgyre
 Egy nagyszabású nyaktörés dönt le,
 Legyek tribünhöz kent kovász,
 Legyek bús, fálnak ment lovász,
 Miféle bánom én, csak urason
 Kint lehessek a Nyulason!

Ha majd a vasárnapi nép
 Nyüzsög s a versenytérre lép
 Pirosító arccal s piros toalettben
 És az ajkokról e szent jelszó rebben:
 Tippet a népnek!
 S ha majd kilépnek
 A tribünre az eleven grófok
 S viszont fejünkbe ezer tüzes srófol
 Srófol a nap,
 S a sok szalmakalap
 Virít sárgán, mint jó földben a búza
 És feltűnést kelt a nőknek a blúza
 S egyebe,
 Oh, a szívemet akkor vegye be
 Ostromával a lóversenyi láz!

Vigyázz !
 Rohanj, bár a bordád kitör,
 A totalizátor
 Vár
 S már
 Indul az iram a starttól,
 Bár alig látod dr. Schwartztól,
 Aki elibéd könyököl,
 De egy káromlást kinyögöl
 S, mire ennek kifejezést adtál,
 Uttesteken át
 Fújó paripád
 Lemarad, amelyikre fogadtál !

És jön az este,
 S villamoson szorul az ember teste,
 Tyúkszedemen áll három kövér hentes,
 Viszont a kocsí levegőtől mentes,
 És szólasz : A frász törje ki nyersen,
 A hol csak van még egy lóverseny,
 A fészkes jene egye meg !

S aztán mélabúsan teszed hozzá :
 Jövőre megint kimegyek !

Megjelent : DNU 1913. május 25. Aláírás : Torpedó.
 Nyulás : térség Debrecen határában. Itt tartották a lóversenyeket.

A DÉSY-LÁZ

Most, uram, ön nőllen vagy házaz,
 Tudom csak egy dologtól lázas,
 Botyongjon ön bár nászuton,
 Egyért törí önt frász, tudom,
 Legyen bús özvegy, vagy vig szalma,
 Tudom csak ehhez van vonzalma,
 Lakjon ön szerényen kalodába,
 Vagy lakjon büszke palotába,
 Dadogjon ön, avagy csak zengjen,
 Ússzék lysoformban, vagy szennyben,
 Úljön nagy avagy csak kis polcon,
 Éljen Pesten vagy csak Miskolcon,
 Legyen öltönye rongy vagy raglán,
 Önt egyért jüti csak harag, lám,
 Térjen üdülni a Lidóra,
 Vagy térjen át talán zsidóra,
 Szeresse ön ámbár a sajtót
 S utálja ön bár a sajtót,
 Bár legyen tévhit kegyeden,
 Hogy mégis csak lesz egyetem,
 Tegye tönkre bár boltját még ma
 A Bika előtt a sok téglá,
 Szóval legyen bármi a sorsa,
 Az ön létének szava s borsa
 A mai szent napon, ugye,
 A Désy és Lukács ügye.

Mert most pattan, mint fán a rügy,
 Most pattan ki a Désy-ügy,
 Sok tanu mindent feltakar,
 Sok viszont ápol s eltakar,
 Adat, személyi s dologi,

Most gyűl s most izzad Baloghy,
 És mostan izzad a Lukács,
 Mi lesz? Nyerés-e vagy bukás?
 Az idegeken átszalad ma,
 Milyen házikót rejt Zalatna?
 Ma velünk kérdés enyeleg:
 Mit titkolt Bádenben Elek?

Ily kérdéseket csunyán s szépen
 Majd felvetnek a törvényszéken,
 De én mondhatom, bár szeretném,
 Most se lesz biztos az eredmény,
 Mert b. szavamra énszerintem
 Hiába való minden, minden,
 Mert nemde, tisztelt olvasó?
 Ki tudná azt megmondani,
 Hogy hol van a tavalyi só?

Megjelent: DNU 1913. máj. 28. Aláírás: Torpedó.

Décs Zoltán, a koalíciós kormány volt pénzügyi államtitkára korrump bankügyletekkel, sópanamával vádolta a miniszterelnököt, Lukács Lászlót. Lukács a Magyar Bank számára állami szerződéseket juttatott, amelyek anyagiilag megerősítették a bank pozícióját, ennek fejében a bank jelentős pénzüsszeggel, ingatlanvásárlással (Zalatna) támogatta Lukácsot és pártját.

Dr. Baloghy György: a budapesti királyi törvényszék elnöke.

Elek Pál: a budapesti Magyar Bank és Keresk. R. T. vezérigazgatója, aki a Lukács-ügyben elrendelt kihallgatása elől Baden bei Wienbe utazott.

AH, VASÁRNAP

Úlj mellém a villamosba,
 Fel van szítva melege,
 Minthogy nyüzsgő benne most a
 Kirándulók elegye;
 Gyere velem a berekbe,
 Ott az élv most nem kicsi,
 Belelépsz az emberekbe,
 Mint Lukácsba a Zichy.

Vár ott buja, szép tenyészet,
 Bodza, bürok és kapor
 És kocsiktól hevenyészett
 Debreceni, drága por.
 S van a cukrászdába mostan
 Fagylalt is, két szép szelet.
 És a spriccer a Dobosban
 Langyosabb, mint képzeled.

És a vurstli! oly szép mint a
 Tündéerkert és a mese,
 Ing a lenge hajóhinta
 S ring a káplár kedvese,
 S káplár úr virzsiniája
 Kedves füstöt ver beléd,
 Úgyhogy átkot szórsz a tájra,
 Hol dohányt mér Verpelét.

S úszhatsz itt ezer gyönyörben,
 Ha a zenét szereted,
 Mert füled, e drága görbe,
 Hallhat szép hangszereket.
 Bögő bűg és verkli károg
 S hacacaré andalog

*És dalolnak a polgárok
S más ily kedves vandalok.*

*S hogyha éppen elpihennél
Mondjuk egy kedves padon,
Kérlek, misem könnyebb ennél
Im az éceszt megadom :
Minthogy minden padon ülnek,
Legyen párnád a karod,
És feküdj a föbe s hűlj meg
És halj meg, ha akarod.*

*Szóval menj, kérlek, a zöldbe,
Erre kér ma halk dalom,
A nagyerdőt üdvözöld te,
Itt a legjobb alkalom.
Menjetelek ki sok-sok százan
Kedveseim, magyarok,
Mily jó lesz ! a kávéházban
Végre magam maradok !*

Megjelent : DNU 1913. június 1. Aláírás : Torpedó.
Gr. Zichy János volt kultuszminiszter, tanú a Déry-Lukács ügyben.
Dobos : azóta lebontott vendéglő a debreceni Nagyerdőn.

A KENYÉRGYÁR MACSKÁJA

*A kenyérgyár
Viztartálya
Nem tengerszem
S nem tavacska,
Nem is úszik
Abban cápa,
Sem halacska,
Csak egy bohó
Csak egy csacska,
Nagyobbacska
Döglött macska . . .*

*Vígan repül,
Ha épp repül,
Fent a légben
A kis fecske,
Vígan mekeg,
Ha épp mekeg,
Lent a réten
A kis kecske,
De mit csinál
Uram isten,
Bent a vízben,
Egy kis cica,
Amely dírekt
Döglöttlecske ?*

*Na, ne törjük
Olyan nagyon
A fejünket,
Inkább szépen
Tegyük össze
Új imára
Tenyerünket :
Uramisten,*

Ne add meg nekünk
Mindennapi
Kenyerünket !

Megjelent : DNU 1913. augusztus 9. Aláírás : Torpedó .

A lap augusztus 3-i száma közli, hogy a Debreceni Kenyérgyár R. T. négy napig olyan vízzel sütött, amelyben döglött macska ázott.

TETEMREHÍVÁS

Arany után szabadon, szavalja : Tisza István.

Megtették Lukácsot, panama-réten,
Mint anno dazumal Bárczit, a Benőt,
Hosszú, hegyes só hősi szívében,
Ime bizonyság isten előtt,
Valaki véggép nyakonszóta őt.

Mungó-klubba vitette fel pártja,
Ott letevék a bakk asztalán,
Aznapi nem volt a klubban kártya,
És ő, ahogy volt, sóba mártva,
Hevert szegényke, nap-napután.

Pavlik meg Gerő, két alabárdos,
Őrizte: télek se be, se ki,
Hogyha Lukácshoz akárki már most
Jönne siratni, vissza neki !
Pavlik azonnal vezesse ki !

Ámde betoppán most a terembe
Pallavicini, a bátor szavú,
S nyilatkozattal hívja tetemre
Tiszát, a Pistát : erős a gyanú,
Érintkezett önnek két Lukács-tanú !

S jó Tisza Pista s jajsza hallik
És odakap, hol nem fészkel agy,
Ajaj, sajt er, most segíts Pavlik,
És felel Pavlik : majd ha fagy !
Tisza, most mindenki cserbe hagy !

S bűg Tisza : Én szerettem a Lukácsot,
Mert köztünk, kérem, nem vala gát,
De mondta, adjak a tanúknak tanácsot,
Mert ha nem, ő kitőri nyakát,
Enyeltve küldtem két tanút : nosza hát !

S vadul Lukácsról a sőt lekaparja,
Szeme, mint szokta, szuróan lövell,
A hivatalos lapot villogtatva
Több nyilatkozattal rohan el,
Vetni kezét rá Boda se mer.

Odakinn lefut a nyílt utca során,
Táncolni, dalolni se áttal,
Dala vég : Ejhaj, Pallavicini,
Ki csak úgy játszott a Tiszával,
Mint Déry Zoltán a Lukácsal ...

Megjelent : DNU 1913. augusztus 17. Aláírás : Torpedó.

A Lukács—Déry ügyben részrehajlással vádolták meg Tisza Istvánt. I. a Déry-láz és a Kedves Imre s István jegyzeteit.

Boda : Budapest főkapitánya.

Gerő Vilmos százados, a palotaőrség egyik tisztje karddal támadt egy ellenzéki képviselőre.

KEDVES IMRE S ISTVÁN

Nosza, kedves olvasóm,
Vékony avagy vastag,
Remélem, a levelet
Te is elolvastad?
Azt kérded, hogy melyiket?
Emlékezhetsz tisztán:
Igy kezdődött a levél,
Ganz so : Kedves István !

Hejhuj, drága olvasóm,
Vastag avagy vékony,
Látod, látod, miért vagy
Olyan olvasékony?
Mert hogy ama levélrre
Egy nap se telt im le,
A választ is olvastad,
Azt, hogy : Kedves Imre !

Uccu, drága olvasóm,
Keskeny avagy gömbös,
A két gróf úr levelét
Igy küldözi önhöz,
István a tanú-ügyet
Kifejti szép színre,
De mindennap feketén
Áthúzza ezt Imre.

Hipp-hopp, kedves olvasóm,
Gömbös avagy keskeny,
Mit szólsz hozzá : e két gróf
Hogy levelez Pesten?
Nincs azóta éj s napunk,
Se tegnap és sem ma,
Csak olvassuk egyre, mit
Ont a grófi penna.

Egy hasábot ír Imre,
Kettőt ír rá István,
Imre hármát válaszol,
S nem válaszol lustán.
Teleírják a lapot
S mint a rim a rimre,
Cseng e két név egymásra :
Kedves István s Imre.

Minekünk meg, olvasóm,
Ne tagadjuk eztet,
Könyökünkön a két gróf
Már kinőni kezdett.
Egytk könyökünkéből a
Kedves István int le,
A másíkról ugyanígy
Int a kedves Imre.

Hopsza kedves olvasóm,
Drága Samu lelkem,

*Igy telik le életünk,
Míg a halál elken.
Vigan megpukkadhat ön
S unokái is tán,
Fogadjunk, még írni fog
Kedves Imre s István!*

Megjelent : DNU 1913. augusztus 23. Aláírás: Torpedó.

Gr. Károlyi Imre aug. 18-án ígéretet tett a Pesti Hirlapnak, hogy be fog számolni Tisza panamáiról. Tulajdonképpen csak arról volt szó, hogy Tisza mentette volna Lukácsot. A hírlapi közleményre aug. 20-án Tisza nyílt levélben válaszolt, melyet két nappal később Károlyi nyílt levele követett. Aug. 23-án zárta le Tisza a nyilvános levélváltást.

A KÉT KÉZ

*A múlt héten vala szent
Istvánnak a napja,
István szenté, aki volt
Nemzetünknek apja.*

*Körülhordták jobb kezét,
Szent jobbát, mely hajdan
Nemzetünknek jobb keze
Vala annyi bajban.*

*Viszont szegény hazánknak
Van balkeze is ma,
Az, amellyel kormányoz
Geszti Tisza Pista.*

*S mit ér minden körmenet,
S száz ünnepi dal?
Nem tudja a jobb kezünk,
Mit csinál a bal.*

Megjelent : DNU 1913. aug. 24. Aláírás : Torpedó.

(A NAPTÁRI VERSEK ELÉ)

*A százéves Naptári Ember
Im tisztelettel megjelen
S üzemét, telti rejtélemmel,
Megkezdí, tehát figyelem!
Nagy fába vágta az öreg ma
A fejszét, hát ne sértse flegma
Jövendőmondó szerepét:
Ő most a titkok terepét
Nem csip-csup dolgokért kutatja,
Dögvész? földrengés lesz megint?
Őnéki az kismiska mind,
Dicső tudását az mutatja,
Hogy szebb próbára hivatott:
Dívatot jósol! dívatot!*

Tintával írott kézirat a Debreceni Tóth Árpád-múzeumban. Tóth Árpád az 1929-es Az Est Hármaskönyve számára naptári verseket írt. Halála megakadályozta a sorozat befejezésében. Csak az első öt hónap verseivel és a fenti bevezetővel készült el. A hatodik — júniusi — versnek csak vázlatterve maradt fenn. (Nagy János közlése.)

MIKES KELEMEN TÖRÖKORSZÁGI LEVELEINEK ÚJ KIADÁSÁRÓL*

TÖRÖK ORSZÁGI
LEVELEK

mellyekben

A II. RÁKÓTI FERENTZ

Fejedelemmel Bújdós Magyarok' Történetei
más egyéb emlékeztető dolgokkal együtt
barátságosan eladatnak.

Irta

MIKES KELEMEN

Az említett Fejedelemnek néhai Kamarássa.

Most pedig

Az eredetképpen való Magyar Kézírásokból
kiadta

KULTSÁR ISTVÁN

Az Ékesszóllásnak Tanítója.

SZOMBATHELYEN,

Nyomtatta SIESS ANTAL JÓZSEF.

1794.

Ezzel az ódon címlappal tűnt fel az irodalomtörténet látóhatárán Zágoni Mikes Kelemen Leveleskönyve. A hetedik Mikes-kiadás alkalmából adózzunk hálával Kultsár Istvánnak és Siess Antal Józsefnek, akik a leveleket az utókornak tovább adták. „A mi leveleinket Bécsben is elolvashatják” — írja Mikes (60. levél), miközben azon búsul, hol nyomassa ki nénye leveleit. „Ha olyan könnyen meg lehetne, amint azt megérdemlenék, nem kellene törődnöm; mert azt tudom, hogy mások is gyönyörűséggel olvasnák.” (59. levél). A régi magyar irodalom legnagyobb szépirodájának eszmékedése ez, az írói öntudat felforrásának ünnepélyes pillanata, a rostos bujdós napjainak éltető reménysége.

A Törökországi levelek három évtizeddel Mikes halála után látnak napvilágot. Ezután

majd száz esztendő pora rakódik rá, míg íróink és költőink felfedezik az irodalomtörténészek és az olvasók számára. Csak néhányan (Erdélyi János, Szilágyi Sándor, Toldy Ferenc) bontogatják „gyönyörűséggel” Mikes leveleit és csak Toldy Ferenc kiadása után (1861) kezd irodalmunk e drága hajtása lombbá terebélyesedni. Kisfaludy Sándor már őrzi könyvtárában Mikes Leveleskönyvét s századunkig Vörösmarty, Petőfi Arany és Ady érdeklődése és szeretete kíséri. A múlt század utolsó harmadában s századunk elején alig van jelentős irodalomtörténész, aki a Törökországi levelek keletkezésének vitájában ne hallatta volna szavát. A kutatás területe egyre szélesül, a feltáró munka még a 30-as évek után is folytatódik. Összefoglaló, tudományos igényű Mikes-tanulmány megírására azonban nem akad vállalkozó.

Mikes szerény alakja és jelentősége az utóbbi időben erősen elhalványult. Széprózáink egyik jelentős alkotása Mikes levelezése csendesen húzódott meg a kutatás peremén, a lázas sietséggel évtizedek mulasztásait pótolni akaró irodalomtörténeti munka háttérben. Az 1955. évi irodalomtörténeti kongresszuson neve már csak néprajzi vonatkozásban került elő Ortutay Gyula hozzászólásában, aki a Mikesnél található közmondásokra hívta fel az irodalomtörténészek figyelmét. Mikes háttérbe szorítása irodalomtörténetírásunk sajátos problémáival függ össze. A marxista irodalomtörténetírás hazai kialakulásának éveiben a legsürgősebb problémák megoldása mellett az érdeklődés elsősorban azoknak az íróknak életművére irányult, akiknek közvetlen társadalmi hatása, az ország történelmében és politikai életében játszott szerepe szembevető volt. Az irodalom történetének újjáértékelése arány-eltolódásokat eredményezett a korábbi értékrenddel szemben. Egyes írók az őket megillető helyre kerül-

* A könyvet szerkesztette és a bevezetőt írta: Szigeti József. Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, Bukarest, 454 l. é. sz.)

tek, mások ennél magasabbra, vagy kisebb rangsorba, de voltak olyanok is, akik érdemtelenül háttérbe szorultak. A kiemelkedő, ideológiai-történelmi vonatkozásban könynyebben kiaknázható nagy íróegységiségek életművének elemzésében monográfia-íróink helyesen helyezték a hangsúlyt a művek marxista igényű, irodalmi szempontú értékelésére, esztétikai elemzésére. Az olyan írók életművének vizsgálatára azonban, akiknek társadalmi-mozgósító hatása nem volt nyilvánvaló — bár az irodalmi fejlődésben betöltött fontos szerepüket a polgári irodalomtörténetírás is felismerte —, csak elvéve került sor. Ez esetben sem művészi értéküket elemeztük elsősorban, hanem társadalmi-politikai jelentőségük kiemelésével és világnézetük haladó vonásainak hangsúlyozásával próbáltuk alakjukat az irodalom fejlődés-menetébe beállítani. Amíg nagy költőinkről, nem függetlenül a mondottaktól, monográfiák és tanulmányok sora készült el, a széppróza, a regényirodalom feldolgozása sajnálatos módon elmaradt. (Kivétel Eötvös, Mikszáth, Móricz.) Különösen a művészi próza kialakulásának, a regény kezdeteinek vizsgálatát hanyagoltuk el. Ez a körülmény Mikesnél annál inkább érezteti hatását, mivel a Törökországi levelek keletkezése után Mikes Kelemen műve még hosszú ideig nem vált szerves részévé az irodalomtörténeti kutatásnak. A felvilágosodás előzményeinek, a XVIII. század első két harmadának kevésbé feltárt állapota szintén kedvezőtlenül befolyásolta a Mikes-kutatás alakulását.

A Rákóczi-val kapcsolatos történelmi-irodalmi munkálatok során Mikes neve is felvetődött. Gálos Rezső népszerű Mikes-könyve után romániai magyar irodalomtörténész, Szigeti József kiadása fordítja most újra figyelmünket a Mikes-kérdésre. A szöveg előtti bevezetőben Szigeti nem törekedett az eddigi kutatásokat összegező tanulmány megírására, inkább Mikes művének és életútjának a már ismert források alapján történő bemutatását tűzte ki célul. A bevezető több megállapítására röviden térünk ki és szándékosan a szövegközlés problémáival foglalkozunk részletesebben, mert erről ötven esztendeje alig esett szó.

A szöveg a szerkesztő megjegyzése szerint a Császár Elemér-féle kiadás (1905) alapján készült, az Erődi Béla által kiadott (1906), valamint a Miklós Ferenc által sajtó alá rendezett emlékkiadás (1906) szövegeinek összevetésével. A Szigeti-kiadás szövegével együtt vegyük sorra az általa használt forrásokat is.

Császár szövege az eredeti kézirat alapján készült, kijavítva a Kulcsár, a Toldy és az Abafi gondozásában megjelent első három kiadás hibáit. A nyomdahiábák mellett ezek-

ben előfordultak még helytelen szövegértelmezések, önkényes változtatások s Mikes következetesen pongyola helyesírásának és gondatlan interpunkciójának szakszerűtlen jelölései. Császár igyekezett a hiteles szöveget közölni, amennyire csak lehetett, ragaszkodott Mikes helyesírásához, túlnyomórészt megőrizve a hangtérkékek eredeti jelölését. A kétségtelen tollhibákat kijavítja, a fontosabbaknál jegyzetben is közli az eredeti szöveget. Császár kiadása sem betűhív de, következetes és megközelítően pontos. A szövegközlés módját a jegyzetek elején röviden szakszerűen ismerteti.

Miklós Ferenc szigorúan, szinte mereven ragaszkodott a kézirathoz, s formailag a leghitelesebb szöveget adja Mikes helyesírásának „kedves következetlenségeivel és ingadozásaival”, amennyire ezt a megértés és a mű élvezése megengedte. A hibás részeket csak akkor javította ki, ha tollhibának vélte vagy értelemszerűen tartotta. Ezek száma jóval kevesebb, mint a Császár-féle kiadásban, amelytől ezáltal lényegesen eltér. Az eredeti szöveg nem egy nyilvánvaló helyesírási hibáját és tévedését veszti át. Bevezető írásában ő is ismerteti a szövegközlés alapelveit.

Erődi Béla Toldy Ferenc szövege alapján, annak hibáit kijavítva adta ki Mikes leveleit, egybevetve a Császár- és Miklós-féle kiadással. Ezekből főleg abban tér el, hogy „csak a helyesírás van a mai (1906) szabályok szerint átjavítva.” Ezáltal a szövegek újabb változata jött létre. Pontosság és hitelesség szempontjából az előbbiek mögött marad. Erődi a szövegközlésre csak röviden utal a jegyzetekben s a javítások mibenlétére nem tér ki.

E kiadások összehasonlítása, eltérő érnyeik és hibáik egyaránt felhívják figyelmünket az óvatosságra és körültekintésre, amellyel a szerkesztőnek is fel kellett vértéznie magát, amikor ötven esztendő múltán az eredeti kézirat kényszerű mellőzésével egy újabb szövegkiadás munkájába fogott. Mivel a Szigeti-féle kiadás is a nagyközönség számára készült, nem támaszthatjuk vele szemben a kritikai kiadás igényét. Azt kívánjuk csupán megvizsgálni, jelentett-e előrelépést ez a kiadás vagy fokozódott vele a tarkaság; melyik kiadásra támaszkodhatunk a tudományos vizsgálódás során a kritikai kiadás hiányában, mivel az eredeti kézirathoz nem mindig juthatunk hozzá. Szigeti József a forrásokat közlő megjegyzésen kívül nem igazít el bennünket a szöveg átírásának módjáról, a várható újabb eltérésekről, pedig ez ma már elengedhetetlen lett volna. Az aprólékos szövegvizsgálat nem célunk, néhány általánosabb érdekű megjegyzésre szorítokozunk. Észrevételeinket az alább csoportosított példákhoz kapcsoljuk.

1. Eltérések a levelek keletkezésének jelzésénél:

Miklós	Császár	Erődi	Szigeti
103. levél	CIII. levél	CIII. levél	103. levél
Rodostó, 15. febr. 1734:	Rodostó, 15. Martii, ¹ 1734.	Rodostó, 15. Martii, 1734.	Rodostó, 15. Martii, 1734.
141.	CXLI.	CXLI.	141.
Vidin, 4. octóbris, 1738.	Vidin, 4. octóbris, 1738. ²	Vidin, 4. Octóbris, 1738.	Vidin, 4. Octóbris, 1738.
175.	CLXXV.	CLXXV.	175.
Rodostó, 19. septembris, 1748.	Rodostó, 19. bris, ³ 1748.	Rodostó, 19. Dec. 1748.	Rodostó, 19. Dec. 1748.
176.	CLXXVI.	CLXXVI.	176.
Rodostó, 15. febr. 1749.	Rodostó, 15. febr. 1749. ⁴	Rodostó, 15. Februarii, 1749.	Rodostó, 15. Febr. 1749.

¹ (CIII.) Az eredetiben tollhibából Febr. van.

² (CXLI) Az eredetiben tollhibából 1739.

³ (CLXXV) Az eredetiben 7 bris (szeptember) olvasható, de ennek tollhibának kell lenni 9bris vagy 10bris helyett.

⁴ (CLXXVI) Az eredetiben tollhibából 1759.

(A 103. levél dátumának magyarázatához közöljük a 102. levél 18. febr. 1734. és a 104. levél keltét 12. április 1734. A 175. levélhez pedig a 174. levél dátumát 26. Octobris. 1748.)

A fenti példák változatos képet mutatnak, melyek a kézirat eredeti jelzéseitől is eltérőek. Egyezés Erődi és Szigeti közlése közt tapasztalható, Miklós minden magyarázat nélkül az eredetit közli, Császár a javítottat, de jegyzettel kísérve. A levelek római és arabszámú jelzését tetszés szerint alkalmazzák. Mikes kéziratán sem levél, sem lapszámzás nincs. Szükséges lenne a keltezősek jelzését következetes formában megvalósítani. Szigeti törekszik is erre, de a megjegyzéseket elhanyagolja. A levelek keletkezésének időpontját a kutatás még nem tudta meghatározni. Minden erre vonatkozó nyomot meg kell őriznünk.

2. Helyeseljük az alábbi, a nyelvészek által is elfogadott javításokat, amelyeket Szigeti Császárhoz és Erődihez ragaszkodva Miklós Ferencsel szemben végzett. Ezeknek a kézirat szerinti megőrzése szükségtelen. Miklós csak merevségből ragaszkodott hozzájuk. Ilyenek például: végzéseket (végezéket helyett [62. levél]), előmenetelnek (előmeneteknek [41. lev.]), a bizony (a nyiron [33. lev.]), csiki barát (csiki bárány [156. lev.]), egy bécsi hintót (és bétsi hintót [131. lev.]), mikor a tábor megyen (mikor a tábor va-gyon [138. lev.]) helyett.

Szigetivel együtt a kézirathoz ragaszkodunk a következő Miklóstól való átvételekkel Császárral és Erődivel szemben pl. Talaba (talaba helyett [24. lev.]), sellegenként (fellegenként [84. lev.]), sárosi, sárosiné (Sárosi, Sárosiné [84. lev.]), helyett.

3. Nem értünk egyet az alábbi típusú átirásokkal:

	Miklós	Császár	Erődi	Szigeti
31. levél	innepen	ünnepen	innepen	ünnepen
41. levél	holnapja felőlle	holnapja felőlle	holnapja felőlle	hónapja felőlle
75. levél	egy nehányszor	egynehányszor	egynehányszor	egynéhányszor
185. levél	üsmérik	üsmérik	üsmérik	üsmérik
	lekuczurodik	lekuczurodik	lekuczorodik	lekuorodik

Szigeti József az Erődi-kiadás példája után a mai helyesírásra írta át a szöveget. Bár törekedett Mikes erdélyies beszédmodorának

érzékeltetésére, az átirást mereven alkalmazta. Elsősorban a hangértékjelző magánhangzók számos esetben történt átirását

tartjuk helytelen módszernek, különösen akkor, ha a legfontosabb változtatásokat jegyzetben sem jelöljük. A szövegátírások

követését elősegítő jegyzetek elhanyagolása nagymértékben csökkenti a szöveg értékét a szakemberek számára.

4. Az alábbi példákkal csupán érzékeltetni szeretnénk a négy kiadás szövege közötti eltéréseket:

	<i>Miklós</i>	<i>Császár</i>	<i>Erődi</i>	<i>Szigeti</i>
31. levél	viszá tér a sátorában hadgyuk zápor eső fellyebb quártélyban szállunk roszszá áitatosan	visszatér a sátorába hadjuk záporeső fellebb quártélyban szállunk roszszá áitatosan	visszatér a sátorába hagyjuk záporeosső fellebb kvártélyba szállunk roszszá ájtatosan	visszátér a sátorába hagyjuk záporeső feljebb kvártélyban szállunk rosszá ájtatosan
185. levél	áitatosághoz	áitatosághoz	ájtatosághoz	áitatosághoz
41. levél	férhez adta régimentye francia szikrádczott	fér(j)hez adta régimentje francia szikrádzott	férjhez adta regimentje francia szikrádczott	fér(j)hez adta régimentje francia szikrádczott
75. levél	cirókál	czirókál	czirókál	cirókál
92. levél	esze kontzolák	esszekonczolák	összekonczolák	esszekoncolák

Szigeti alapján Császár szövegére támaszkodik. Nála már átírva találjuk Mikes következeten helyesírását. A mai olvasó szempontjából is célszerű a helytelen összetételek szétválasztása (desőt — de sőt), a különírtak összeírása (egyszers mind — egyszersmind, a midőn — amidőn, özön víz — özönvíz), az igekötők összevonása (ki fáradván — kifáradván, el felejtí — elfelejtí) és a múltidő, a középfok, a nagybetűk s az interpunkciók helyes jelölése, valamint a rendszerint rövid hangok utáni -lly, -tty, -tts, -ttz, -nny írás helyett a mai helyesírás alkalmazása (mellyet helyett melyet, láttya — látja, barátság — barátság stb.). Az s-nek zs-re való átírását viszont nem minden esetben helyeseljük. A vizsgálom, sák, sidő szavaknál helyesírási szempontból az átírás indokolt. De Jerusálem, Susa, Ásia neveknél, ahol az s inkább a kiejtést jelölhette, meg kellett volna tartani. Teljesen együttérzünk a szerkesztővel, mikor nehézségeire gondolunk, melyekkel a levelek közlésmódjának kialakításakor szembekerült. Igyekezett rendet teremteni s a legbizonyosabb megoldásokat felhasználni. Kiadásának szövegét mégsem érezzük megnyugtatónak. A régi magyar irodalom szövegkiadásainál lépten-nyomon találkozunk bonyolult problémákkal. Megkönnyítene munkánkat bizonyos alapelveknek leszögezése, egy olyan egységes szempontú szabályzat elkészítése, amely az akadémiai kritikiai kiadásoknál használatos.

A hű szövegközlés a nyelvészeti vizsgálatok szempontjából is elengedhetetlen. Szily Kálmán emeli ki utóljára (1906) a levelek igazi fontosságát a nyelvtörténet szempont-

jából. Mikes levelei olyan korból valók, amikor a köznemesség társalkodó nyelve Magyarországon még a latin nyelv volt, a főnemességé pedig a német és a francia. Sok olyan szó is található Mikesnél, amelyek a Nyelvtörténeti Szótárból kimaradtak, vagy csak töle idézik (pl. vízben vető hétfű, kokány, lefeszéget, lemetél, megcesemseg, megérel stb.). A nyelvészek azóta nem sokat foglalkoztak Mikes nyelvi sajátosságaival. Az előbbi példákból azonban az is kiderül, hogy ezek a szövegkiadások komoly nyelvi és stílusvizsgálatra nem is alkalmasak. Nem érkezett-e el annak az ideje — Zolnai Béla már fél évszázada sürgeti —, hogy Mikes levelei kritikai kiadásban lássanak napvilágot? Egy fotokópia kíséretében kiadott kritikai szöveg biztosan fokozná a vállalkozó kedvet. Azért is topog a Mikes-kutatás egy helyben, mert a szétfolyó forrás- és részlet-kutatásoknak nincs egy olyan kútfőjük, mint amilyen a Leveleskönyv kritikai kiadása és annak apparátusa lenne (nem is beszélve Mikes fordításainak kéziratban levő gazdag anyagáról). Mikes kéziratait nem lehet tovább rejtve tartani, s a még nagyon sok munkát követelő, de bő termést ígérő kutatásoknak gátat vetni.

*

Szigeti József hetven oldalas bevezetőjében ismerteti a Rákóczi-szabadságharc főbb mozzanatait, Mikes élettörténetét, írói működését és jelentőségét. Tanulmányának jellegét a kiadás célja szabta meg s a szerző érdeme, hogy többet ad egyszerű ismertetésnél. A történelmi eseményeket, Rákóczi sze-

repét s Mikes életrajzát a forrásokhoz híven a bevezető első felében foglalja röviden össze. A kisebb megjegyzéseket mellőzve néhány fontosabb kérdést szöve tesztünk.

A Mikes-kutatás mai állapotának következménye az a kép, amelyet a tanulmányban a franciaországi évekről, a párizsi tartózkodás (1713—1717) megítéléséről kapunk. Nem egyszerű életrajzi vonatkozás ez, hanem a Leveleskönyv keletkezésének kulcskérdése is. Gálos Rezső könyvének egyik bírálója is hibáztatta már a párizsi évek egyoldalú megítélését. Úgy véljük, sokkal messzebbre mehetünk ennél. Az elmúlt ötven esztendő szakirodalmának gondos tanulmányozása bizonyossá fogja tenni, hogy a századforduló után a még vitatott álláspontok közül egy tudományosan be nem bizonyított felfogás merevedett meg s terjedt el a szakirodalom egy részében. A Törökországi levelek keletkezésének egyoldalú beállításához vezetett annak a nézetnek az elfogadása, amely szerint Mikes csak Rodostóban ismerhette meg a levélformát. A vizsgálódás leszűkülése, bizonyos hipotézisek tényként való elismerése, a korábbi francia batis lehetőségének teljes elhanyagolása következett ebből. Párizs vagy Rodostó? Csak ez lehet újra a világos kérdésfeltevés és az egymást nem kizáró lehetőségek bizonyítása során erre a kérdésre kell a kutatásnak elfogadható választ adnia.

Ezek után várható volt, hogy Szigeti József „A Törökországi levelek keletkezése” c. néhány oldalas fejezetben az által jelzett forrásokhoz hasonlóan (Zolnai Bélát kivéve) ama bizonyos „általánosabb álláspont” szerint a törökországi francia kolónia és César de Saussure hatásának tulajdonítja Mikes levélformájának kialakulását. Ennek megfelelően a levelek első csoportja keletkezésének időpontját a harmincas évekre, sőt Rákóczi halála utánra tolja. Nem egy következtetés épül erre a bizonytalan talajra. Más választása nem is lehetett, hiszen ezt az „általánosabb álláspontot” Gálos Rezső művénel sem fogadta a kritika kellő fenntartással. Az egyoldalú álláspont revíziójának szükségességére hívja fel a figyelmünket Szigeti tanulmánya, hogy a sok részletkérdés vizsgálatához újra szabad teret biztosítsunk (a levelek keletkezésének időpontja, idegen források felhasználása, a fordítások és a levelek összefüggése, a magyar környezet s a magyar irodalmi előzmények szerepe, Mikes és Rákóczi, az eredetiség kérdése, nyelv- és stílusvizsgálat, Mikes helye az irodalomban stb.).

A következő kis fejezetekben a szerző Mikesnek a fejedelemtől és a szabadságharcról vallott felfogását, társadalombírálatát s a felvilágosodás hatását vizsgálja. Nem a kiragadott részletekre támaszkodik, hanem

az egész életmű szemszögéből ítéli meg Mikes megnyilatkozásait. Ez a módszer nem egy ponton a polgári irodalomtörténetírás bírálatához vezet. Rossz szokásunkká vált azonban, hogy mindig tünknek egyet a polgári irodalomtörténetírás, ha valamit kiigazítunk. Igaz ugyan, hogy régebben nem értelmelték egyöntetűen Mikesnek a felvilágosodással való kapcsolatát, megítélésében, hazafiságának jellemzésében nagyobb szerepet játszottak a vallásos elemek. Óvakodnunk kell attól, hogy társadalmi vonatkozásainak túlzásával az ellenkező végletbe essünk. Az elmúlt években hajlamosak voltunk arra, hogy állításainkat bizonyos eszmei absztrakciókból mérítsük s nem a mű elemzéséből. Ennek nyomait a tanulmányban is megtaláljuk. Nem világos előttünk Mikes művének és a Szigeti által vele kapcsolatba hozott új erőknek, új viszonyoknak, a réginek és az újnak, s más, a Mikes társadalmi helyzetét „ellentmondásossá” tevő elemeknek a fejtegetése. Sűrítve találjuk ezeket az elvont magyarázatokat a „Mikes a fejedelemtől és a szabadságharcról” c. fejezetben. „Mikes Rákóczi egyéniségében és életgyakorlatában látta megtestesülni mindazokat az értékeket, amelyekhez egész lelkével vőződött ő is, s amelyek a fejedelemben sokkal tudatosabb, sokkal határozottabb formát öltöttek. Ez a népi mozgalom hatására kibontakozó magasabbfokú tudatosság ragadta meg és sodorta magával Mikest.” (41. old.) A fejezet végén pedig így összegezi mondanivalóját: „A fejedelem emberi nagyságát alkotó e jellemvonásokban a korabeli haladó erők legjobb tulajdonságai, erkölcsi és törekvései öltöttek testet, melyek új viszonyokat akartak teremteni a régi megváltoztatása útján. Mikest valójában tehát ezeknek a haladó erőknek a magasabbrendűsége ragadta meg. Következésképp Rákóczihoz fűződő kapcsolatai lényegében a szabadságharc nagy céljaihoz való viszonyát tükrözik.” (44. old.)

Nem vonjuk kétségbe a Rákóczi-szabadságharc eszméinek, különösen a fejedelem egyéniségének hatását Mikes világnézetének és művének alakulására. Nem Szigeti József szándékát hibáztatjuk. A módszer azonban nem vezet el bennünket a Törökországi levelek helyes megértéséhez. Régebben egyesek a szolgálai fagaszkodó udvaronc alakját vélték Mikesben felfedezni. Ugyanilyen helytelen lenne Mikes szerepének, tudatosságának túlértékelése. Ha bizonyos elemeket nem találunk meg a műben, nem pótolhatjuk azokat közvetett módon, Rákóczi alakjának Mikesre való rávetítésével. Éppen azért sajátos Mikes műve, mert Mikes megmaradt a rodostói fejedelmi udvar szerény igényű kamarásának, aki a politikai eseményeket szemmel tartotta, de nem Rákóczi

látóköreinek magasából látta azokat. Nem ejt csorbát Mikes hazafiságán, ha körülményeinek ismeretében elfogadjuk, de nem túlozzuk el a száműzetéssel kapcsolatos, elszigetelten előforduló megnyilatkozásait. Irodalmi jelentősége sem kerül ész nélkül sötétebb megvilágításba. Nem csökken művének értéke, ha társadalombírálatának nem tulajdonítunk oly erős és tudatos feudálizmus-ellenességet, mint Szigeti József. Bizalma már megrendült a feudális erkölcsökben, „de még nem juthatott el addig, hogy elvileg is szembeforduljon az egész feudális ideológiával.” (53. old.) — írja a „Mikes és a felvilágosodás” c. fejezetben. A felvilágosodás korának elmélyültebb vizsgálata, Zolnai Béla idevonatkozó tanulmányai óvatosságra inthetnek volna a szerzőnek. Túlzott az a szerep, amelyet a fiatal Voltaire-nek tulajdonít Mikesék párizsi tartózkodása idején (23. old.). Bizonyítható-e az a vélemény, hogy „A XVIII. század nagy haladó áramlatával már törökországi tartózkodásának kezdeti szakaszán megismerkedett Mikes”. (49. old.) Helyesebb lett volna ahhoz a felfogáshoz ragaszkodnia, mely szerint a korai felvilágosodás nyomait véli felfedezni Mikes magatartásában. Valóban utolérte-e Mikeset a harmincas években a század nagy áramlata, a felvilágosodás, Bayle szótárán, Fleury abbé művein s a Spectatoron keresztül, Saussure és Bonneval vagy mások társaságában? Mikes olvasmányai szinte kivétel nélkül a XVII. század szellemében írott művekből állottak, amelyek a felvilágosodás nagy századát megelőző időszak termékei. Még Bayle szótára és az enciklopédisták munkája között is alapvető filozófiai eltérések vannak. Az egyik a descartesi racionalista felfogás szellemében készült jellegzetes XVII. századvégi alkotás, a másik pedig a XVIII. század racionalizmusa s annak igazi képviselőinek Diderot, Voltaire stb. forradalmat előkészítő eszméinek forrásműve. Az bizonyos, hogy a felvilágosodásnak nevezett nagy szellemi áramlat reprezentáns filozófiai és irodalmi műveit, de másodrangú alakjait sem ismerte Mikes.

Mikesnek ez a tudatosított, eszmeileg kissé túlméretezett alakja nem csupán Szigeti József alkotása, elemeit az újabb feldolgozásokban is megtaláljuk. Szigeti József ezeket fogadta el és fejlesztette tovább. Nagy segítséget jelentene nekünk, ha erdélyi irodalomtörténész kollégáink is kritikával fogadnák a hazai eredményeket s egyre több eredeti tanulmánnyal járulnának hozzá irodalomtörténeti problémáink megoldásához.

A legeredetibb és terjedelemben is a legnagyobb a Mikes nyelve és stílusa című fejezet. Ez a tanulmány legértékesebb része. Mikes nyelve ma is élvezhető szépségekben bővel-

kedik. A levelek olvasása felüdülést, esztétikai örömet jelent az elcsépelet, izétől megfosztott, mai városi nyelvet beszélők számára. Megromlott stílusérzékünket is megkapja Mikes nyelvének gazdagsága, eszközeinek választékossága, szótára árnyalatainak finom érzékeltetése. Szigeti József mindezt hozzáértéssel, jó érzékkel mutatja ki. Teljesebb lett volna ez a fejezet, ha sikerül Mikes nyelvének és stílusának jellemző érzelmi momentumait, Mikes különleges társadalmi helyzetéből, egyéniségéből, létéből fakadó sajátosságként felfogni, vagy ha tetszik, az egyén és társadalom viszonyának elemzésén keresztül pontosabban megközelíteni. Szigeti él ugyan ezzel a módszerrel, de Mikes Rákóczi melletti helyének hiteles meghatározásához nem jut el. Enélkül pedig az érzelmi tényezők nem érthetők meg teljesen s Mikes őszinteségéhez és humorához fűzött magyarázatok sem hatnak a természetesség erejével.

Nem tudjuk elfogadni Szigetinek a Mikes nyelvével kapcsolatos megállapítását sem, mely egyébként a forrásaiban is fellelhető: „Mikesnek sikerült először a nép egyszerű és természetes beszédét irodalmi színvonalra emelni s egészen Petőfiig az egyetlen nagy írónk is egyben, aki a népnyelvre támaszkodik és attól el nem szakadva alkot.” (68. old.) A népnyelvnek az említése egyáltalán helyes-e itt? Mikes nyelvének magyarságáról beszélni is tág fogalom. Nem pontos az a fogalmazás sem, hogy Mikes a szegény ember mindennapi beszédét fejleszti tovább, de stílusa nem válik póriássá. Ma is Szily Kálmánra vagyunk utalva, aki a század elején panaszkodik, hogy a Törökországi levelek nyelvvel még nem foglalkozott senki behatóan. A pontos útbaigazítás kedvéért idézzük őt: „Mikes 16 éves korában jó ki Erdélyből, — az édes tündérországból —, s oda többé nem tér vissza. Ezentúl magyarországiak között él, tőlük hallja a magyar szót, székely beszéd, székely kiejtés csak elvétve hangzik már körülötte. De azért a magyarországiak beszéde alig van hatással az övére. Élete fogyaték hű marad a Háromszékről magával hozott édes anyanyelvéhez. Levelei valódi nyelvművek: a háromszéki úri társaság beszédének 200 éves emlékei.” (1906 Emlékiadás.) Ez a nyelvész meglátása s inkább erre támaszkodjunk, hogy az általánosításokat és félreértéseket elkerüljük.

Szigeti József megkísérelte Mikesnek a magyar irodalmi előzményekhez mért újdonságát bemutatni s eredeti íróegénységének jellemzésével, európai távlatú irodalmi műveltségének bemutatásával igyekszik nagy magyar szépírónkat a feledés homályából kiragadni. Kőnyve, mely a „Haladó hagyományaink” c. sorozatban jelent meg, a magyar irodalomtörténet régi adósságát tör-

lesztette. Mikes életművének ismertetésekor azonban fordításairól bővebben kellett volna megemlékezni. Hálásak vagyunk Szigeti Józsefnek, hogy munkája nyomán a Mikes-kérdés újra belekerül az irodalomtörténeti kutatás sodrába.

Ha az utókor eddig elhanyagolta, ránk vár a feladat, hogy Mikes halálának közelgő 200. évfordulójára irodalmi ereklényé vált kéziratát kritikai kiadásban közzétegyük. Nem feledkezhetünk meg fordításairól sem. Ő maga írja egyik fordítását a késői olvasóknak ajánlva: „... az én ítéletem szerint méltó, hogy kinyomassák”. Mikes életművét becsüljük meg s ne hagyjuk veszendőbe. Álljon előttünk pár sora egy 1759-ben kelt misszilis leveléből s éljünk a szerencsével, hogy a hatalmas kéziratanyag birtokában vagyunk: „... a tsendes életet a könyvek fordítására szentelem, és sok frantzia könyveket magyarrá változtattam, amelyekből, ha alkalmatosságom adatik, Ötsém uramat is részletetem.”

Röviden szólunk még a jegyzetekről is. Szigeti József gondos munkát végzett a jegyzetek összeállításával. A korábbi kiadások jegyzeteit, melyek az ő jegyzeteinek felét sem teszik ki, kritikával használta fel. Kultsár és Toldy nem ad jegyzetet. Abafi névmutatóval igyekszik pótolni, főleg török és más idegen nevek s néhány magyar szóra vonatkozó megjegyzésével. Az Emlékkiadás jegyzeteit a bevezető tanulmányok pótolják. Császár 153 és Erdődi 182 jegyzete főleg a török szavakhoz kapcsolódnak, az előbbi egészen szűkszavú. Szigeti József jegyzeteiben a korabeli történelmi eseményekről, a kor politikusairól, íróiról, uralkodókról s a különböző, felvilágosodással kapcsolatos kérdésekről tömör, jól fogalmazott tájékoztatót ad. A török és más idegen nevek magyarázata mellett a Mikes szavaihoz fűződő jegyzetek is szaporodnak; kár, hogy nem nagyobb mértékben.

Egyes esetekben a kutatás már tovább ment. Például 23., 12. jegyzet Mercurius Veridicus (Esze Tamás a Mercurius-kérdés revíziója. ITK. 1953. 1—4.) 43. sz. Kókcejánusok (Koltai Kastner Jenő Tótfalusi Kis Miklós coccejanizmusa ITK.: 1954/3.) 33. sz. Sévigné asszony (Leveleinek egy része már 1696—97-ben is megjelent Bussy-Rabutin levelezéséhez fűzve, később pedig 1725-ben is részlegesen, majd a jegyzetben jelzett évben, 1726-ban teljesebben. Ez azért fontos, mert az 1726 nyomós indok volt arra, hogy Mikes Franciaországban Mme de Sévigné nyomtatott leveleivel egyáltalán nem találkozhatott.) 39. sz. Montesquieu (a Lettres Persannes nem 1712-ben, hanem 1721-ben jelent meg.) Az összes idegen szavak megmagyarázására való törekvés csak a szerkesztő munkáját szaporította. Az olyan közkeletű szavak, mint: flinta, findzsa, penitencia, testamentum, rabinus, spékelní, markotányosné, hajdú jegyzetbevétele nem szükséges, ha a szerkesztő sem közöl egyebet, mint amit tudunk róluk és Mikés is abban az értelemben használja őket. Felesleges egyes szavak ismétlése vagy utalás rá, ha már előfordult. Például 154. és 198. jegyzet Nagy Sándor, a 241. és 312. jegyzet ispotály, a 302. és 196. sz. jegyzet Cleopatra, a 303. és 197. jegyzet M. Antonius. A 34. jegyzetszám helyett 35. áll (Török Áfium). Itt jegyezzük meg azt is, hogy a betűk a szövegből számtalan helyen hiányoznak vagy rosszul olvashatók. A szövegben következetesen Veridicus áll a Veridicus helyett. Ezek az apróságok azonban nem vonnak le semmit a szerkesztő lelkiismeretes munkájának értékéből. Majdnem 400 jegyzetével a Törökországi levelek pontosabb megértését segíti elő s Mikes műveltségének gazdagságára hívja fel figyelmünket.

Hopp Lajos

TRÓCSÁNYI ZSOLT: A NAGYENYEDI KOLLÉGIUM TÖRTÉNETÉHEZ (1831—1841)

Irodalomtörténeti Füzetek, Bp., 1957. 87 l.

Nemigen fordult elő az utolsó évtizedekben, hogy magyarországi kutató a nagyenyedi kollégiumnak, vagy akármelyik más régi iskolának a történetéről könyvet írt volna. Sőt, mindjárt azt is hozzátehetjük, hogy a hazai történeti kutatásnak erre a területére alig-alig hatolt még be valaki az utolsó években. Pedig, ha irodalomtörténeisznek alaposabban meg akarják ismerni a felvilágosodás nyelvi, művelődési és tudományos törekvéseit, vagy pedig Krizának, Szentivánnak és az erdélyi népies nemzedéknek harcait, akkor foglalkozniuk kell azok-

nak a kollégiumoknak fejlődésével, belső életével is, amelyekben Aranka György, illetőleg Kriza és kortársaik nevelkedtek. Természetes ezért, hogy éppen a kolozsvári unitárius kollégiumnak és a nagyenyedi Bethlen-kollégium történetének egyes szakaszai izgatták újabban a legtöbbet az írók és kutatók érdeklődését és képzeletét. Az előbbinek történetéről több mint két évtizeddel ezelőtt Gál Kelemen írt egy alapos összefoglaló munkát, az utóbbi történetének megismerésénél még ma is P. Szathmáry Károlynak és Váro Ferencnek sok tekintetben már rég-

óta elavult, hézagos és részben téves adatokat közlő munkáira vagyunk utalva. De mellettük hányan foglalkoztak még az enyedi kollégium történetének egy-egy szakaszával, vagy kiváló tanáraival! Szilády Zoltán számos tanulmányában tért vissza Benkő Ferenc alakjához és a természettudományok tanításának kérdéséhez, Berde Máriát a sirjáig kísérte el Szász Károlynak az alakja, legutóbb pedig Kiss Géza és Turnowsky Sándor szintén Szász Károly jogi és történetírói munkásságát értékelte újra.

Nem csupán Szász Károlynak rendkívül színes, sokoldalú, tudományos és politikai szempontból egyaránt érdekes és az egész erdélyi életre nézve jellemző alakja foglalkoztatta most már több erdélyi író és kutató után Trócsányi Zsoltot is, hiszen egy évtizeden át Szász Károly a központjában állott egy olyan társadalmi és politikai küzdelemnek, amelyben Erdély legjelentősebb haladó erői először csaptak keményen össze a reakcióval. Ez az évtized 1831-ben, a lengyel szabadságharc leveretésének évében kezdődik Trócsányi szerint, és 1841-ben az enyedi vizsgálat befejeztével zárul le. Maga Szász Károly azonban már 1822-ben mondja el Enyeden rendes professzori beköszöntő beszédét, magyar nyelven és új eszméket hirdetve. Számunkra ezzel az időponttal kezdődött el a kollégiumnak mind pedagógiai, mind pedig általános művelődési szempontból újabb korszaka.

Szász Károlyval törnek be a kollégiumba Pestalozzi nevelési elvei. Trócsányi szerint Szász Károly számára „a nevelés célja: az egyéniségült ember.” Ehelyett inkább azt kell mondaní, hogy Szász Károly gondolkozó és a nemzeti, politikai életben kötelességeket vállaló, haladó szellemű embereket akart nevelni. Szakított az értelem nélküli magoltatással és szakított a tanári góggal, amely az ifjúságot a professzoroktól és a tudomány titkainak megismerésétől távol tartotta. „Egy professzor atyja ezen szép ifjúságnak. Az atya neveli a maga gyermekeit”, mondta Szász Károly. És hogyan akart nevelni? „példával és társalkodással.” Ezeket a kijelentéseket és ezeknek alapján a Szász Károly nevelési elveit akkor értékelhetjük kellőképpen, ha Ujfalvy Sándor emlékirata alapján ismerjük a régebbi enyedi tanárok magatartását. Az elvont, szabályokat magoltató tanítás helyébe Pestalozzi nyomán a szemléltetés lép. De mindezeknél fontosabb az, hogy Szász Károly nyíltan hadat üzen a latin nyelv hatalmának, és a magyar nyelv és irodalom világát megnyitja az ifjúságnak.

Tudjuk, hogy Szász Károly kezdetben jogot tanított a Bethlen-kollégiumban, és ezért természetesen tartjuk, hogy a róla szóló tanulmányokban elsősorban jogi, tör-

ténelmi munkáival és politikai szereplésével foglalkoznak, de amikor a kollégium belső harcairól, a Szász—Péterfi-féle ellentétéről és az úgynevezett „nagyenyedi jakobinus pöréről” van szó, akkor pedagógiai és művelődési törekvéseit is értékelnünk kell.

Trócsányi érdekesen elveníti meg Szász Károly pályafutásának legfontosabb mozzanatait és nevelő egyéniségét is jellemzi. Ezt a jellemzést különösen az teszi értékessé, hogy mindig rámutat a társadalmi mozgató okokra, Szász Károlyt a kortársaival, a korabeli erdélyi társadalmi élet szövevényében, sőt az európai politika kérdései felé tekintve mutatja be. A könyvnek ezek a lapjai elevenek, frissek, lüktetők, de az adott keretek között is helyenként kiegészítésre, az állítások pontosabb indoklására szorulnak. Ebben a beállításban nem tűnik ki az, hogy a Szász—Péterfi-féle ellentétnek mélyreható pedagógiai, társadalmi, világnézeti, politikai összefüggései voltak. A középnemességnek az önálló nemzeti műveltségért, a polgári demokráciáért küzdő haladó szárnya ütközött itt össze a Habsburg hatalomba kapaszkodó, a népet megvető reakcióval. Ezt a reakciót képviselték Enyeden a Péterfi-testvérek és Csorja Ferenc, akik már csak az elavult tanítási rendszer fenntartásától, a műveletlen kisnemességtől és a kormánypárttól várhatták tekintélyük fenntartását.

Trócsányi Zsoltnak gondja van rá, hogy Szász Károly és a Péterfiék mellett a tízéves nagy küzdelem többi jelentősebb szereplőjét is megismerjük. A kollégium gondnokai, a református consistorium, a gubernium tanácsosai, a korabeli erdélyi politika jelentősebb alakjai mind megjelennek a színen egy-egy pillanatra, és az egymás ellen feszülő érdekek harcában alakul ki az élet, és születik meg a hosszas vizsgálat ítélete.

A kollégiumi mozgalmakban Szász Károly mellett a kollégiumi ifjúságnak volt a legjelentősebb szerepe. Az 1830-as években Enyeden tanult a későbbi erdélyi irodalmi és tudományos életnek legtöbb számottevő tehetsége. Kemény Zsigmond után Czákó Zsigmond, Gáspár János, Mentovich Ferenc, majd az ifjabb Szász Károly úgyszólván egymás kezébe adják itt a kilincset. Mellettük még több nevet említhetnénk, akik a 48-as küzdelmekben és az irodalmi életben hosszabb-rövidebb ideig szerepet vittek. Ennek az ifjúságnak minden nevezetesebb lépését megismerjük Trócsányi Zsolt biztos kezű vezetésével.

1831-ben a diákok szimpátia-tüntétést rendeznek az átvonuló lengyel foglyok mellett. Három év múlva egy újabb fogoly-csoport tagjait meg akarják szöktetni, majd olvasó társaságot szerveznek, Habsburg-ellenes éneket dalolva mulatnak, 1836—37-ben kiadják

a *Virágkosár* c. zsebkönyvet, 1839-ben újabb, tiltott olvasó társaságot szerveznek, ezt azután a kollégium vezetősége feloszlatta és vezetőit megbüntette.

Trócsányi Zsolt a guberniumi vizsgálatnak az Országos Levéltárban levő jegyzőkönyvei alapján tárta fel az ifjúsági mozgalmakat, de ugyanakkor a consistoriumnak, a kollégiumi előjárásnak és a guberniumnak is nyomon kísérhette minden intézkedését, és így új megvilágításban mutathatta be a számunkra nagyrészt már ismert eseményeket. A magyarországi kutató a számunkra hozzáférhetetlen anyag feltárásával teljesebb, és amellet színesebb, változatosabb képét adhatta az ifjúsági mozgalmaknak, mint a kollégium történetének, illetőleg Szász Károly életének hazai kutatói, de ugyanakkor azt is észrevesszük, hogy a kollégium életét és az erdélyi művelődési törekvéseket csak a távolból szemléli.

Trócsányi az ifjúság irodalmi és tudományos érdeklődésének csak egy-egy szelét látja, és talán ezért tévesek a következtetései is. Az ifjúsági önképzőkört szervező enyedi diák nemcsak Magyarország felé nézett, hanem a kollégium multjában, a Molière-t fordító diákokban, az erdélyi színészet úttörő apostolaiban, a Nyelvűvelő Társaság buzgó tagjaiban, a kolozsvári ifjúságban is meglátta a követendő példát, és irodalmi érdeklődését az 1820-as években már magyarul tanító tanárai irányították. Így jutott el Kisfaludyhoz és Vörösmartyhoz, és hamarosan a Krizával, Szentivánnival jelentkező erdélyi népiességekhez is. A nagyenyedi *Virágkosár* egyik jelentősége az, hogy népies költészetünk számára megértő olvasókat és Krizának munkatársakat nevelt.

Az ifjúság tudományos érdeklődése Trócsányi szerint „elsősorban természettudományos”. Nos hát, ezt a véleményt sem az olvasótársaság jegyzőkönyvei, sem irodalmi próbálkozásai, sem egyéb megnyilatkozásai nem támogatják. Köteles Sámuel, Hegedűs Sámuel, majd Szász Károly főképpen a filozófia a hazai történelem és a nemzeti nyelv és irodalom iránt ébresztenek fel érdeklődést. Széchenyi, Wesselényi és Bölöni Farkas munkáinak olvasása, a megyegyűlések látogatása után az ifjúság politikai kérdésekről vitatkozik, hamarosan beleveti magát a politikai életbe. Gáspár Jánosékát a „hon- és nemzetismeret” kérdései foglalkoztatják, a feudális társadalmi viszonyok, az elmaradottság ellen lázadoznak. Érdeklődésük a román irodalomra is kiterjed és együttérzik minden elnyomott nemzet szabadságtörekvéseivel. Alaposabb természettudományi tanulmányokat csak Zeyk Miklós tanítványai folytathattak az 1840-es években, illetőleg azok az ifjak, akik kijutottak a német egyetemekre.

Felmerül végül a kérdés, hogy mi lett a tíz éves küzdelem eredménye és mi lett részvevőivel? Trócsányi nem ad határozott választ erre a kérdésre, és így végső következtetéseit is kissé rapszodikusoknak és kevéssé indokoltaknak tartjuk. Az 1840-es évek politikai történetének alapos feldolgozása világíthatja csak meg igazában Szász Károlynak és az általa vezetett fiatal nemzedéknek visszatörpanását, valamint későbbi magatartását.

Trócsányi könyvéből úgy tűnik ki, hogy a consistoriumnak és a kollégium vezetőségének sikerült megvédelmeznie az iskola tekintélyét és függetlenségét, és hogy az udvar vereséget szenvedett. Ez azonban csak egy olyan látszólagos győzelem volt, amely súlyos sebeket takart. Szász Károly a jogi katedrát kénytelen volt felcserélni a matematikaival és a politikai élettől visszavonult, Kemény Dénes, a legönállóbb gondolkozású, leghaladóbb főgondnok, lemondott és helyébe egy szürke egyéniség, Degenfeld Ottó, lépett, az olvasótársaság feloszlott, tagjait elítélték és azok kikerültek a kollégiumból. Az ifjúság politikai törekvései még nem kristályosodtak ki és hadállásait már szétszórták. Az irodalmi és tudományos élet terén később megállotta a helyét és 1848–49-ben, ha kellett, minden erejével, vérével is védelmezte a szabadságot, de politikai, forradalmi szereplésre nem volt felkészülve. A függetlenség megvédésének feladata egyesítette a consistorium vezetőit, a kollégiumi főgondnokot, a professzort és a hazafiságtól duzzadó diákokat, de a társadalom átalakulásának, a forradalomnak kérdései természetesen elválasztották őket.

Ha tehát számon akarjuk kérni, mint ahogy Trócsányi teszi, hogy 1849-ben mit tettek, akkor természetes, hogy egyesekről elítélő, másokról azonban fokozottabban megbecsülő lesz a véleményünk. A kollégium nem volt egy zárt politikai szervezet, és ezért természetes, hogy a tanárok, diákok és előjárók politikai magatartása elvált egymástól a forradalmi időkben. De azt megjegyezzük, hogy ennek a munkának nem lehetett feladata, hogy ítéletet mondjon akár Szász Károlynak, akár a kollégium vezetőségének forradalmi szereplése fölött anélkül, hogy azt előbb megismertette volna. Kétségtelen azonban az is, hogy a románság egyenjogúságát 1848-ban is bátran követelő Szász Károly a forradalmi időszakban sem tagadta meg régebbi elveit, és hogy a kollégiumi diákság legjava a szabadságharc idején a honvédség soraiban harcolt, és azután is megtalálta helyét a haladásért folyó munkában. Ezért indokolatlanok tartjuk Trócsányinak a kollégiumot elítélő véleményét.

Mindezekkel nem akarjuk Trócsányi Zsolt munkájának érdemeit csökkenteni,

hiszen egy ilyen kisebb tanulmányban nem is vállalkozhatott az itt fölmerült problémák végleges tisztázásához. Olyan új anyagot adott azonban a kezünkbe, amelyre tovább építhetünk és közben egy-egy fénycsövet vetett az 1830-as évek politikai életének szövevényébe is. Munkája értékes hozzá-

járulás a Szász Károly korabeli harcok történetének megismeréséhez és egyben arra figyelmeztet, hogy az erdélyi történelem kutatásában magyarországi és hazai tudósok egymást kiegészítő munkájára van szükség.

Vita Zsigmond

D. SZEMZŐ PIROSKA: ARANY JÁNOS NAPJAI

(Budapest, Magvető, 1957. 516 l.)

Fiktív naplóval már találkoztunk az irodalomban, de ilyesmivel még nem. D. Szemző Piroška kitűnő könyve minden elődjéhez képest is úttörő. Olyan Arany-naplót ad, amelyet túlnyomórészt Arany szavaiból állít össze. A szerző a háttérben marad s csak összekötő szövegekre, hézagok kitöltésére vállalkozik. Két ízben Arany unokáját szólaltatja meg. Arany naplójának anyagát leveleiből (a kiadatlanokból is) és verseiből meríti. Épp ezért nagy misztériót tölt be a nagyközönség körében, amely nem olvasná el Arany levelezését, de ebben a formában élvezettel forgatja és hiteles életrajzt nyer belőle.

Ez az eseményekben elég szegény, de belső vívódásaiban annál zsúfoltabb életrajz lenyűgöző olvasmány. Egy nagyon tiszta lélek vallomása. Minden lapja elmozdító.

Ha ideírunk néhány megjegyzést, nem akadémikuskodásból tesszük, hanem a bizonyára hamarosan szükségessé váló második kiadás számára.

1. Arany gyermekkorának rajzánál érdemes volna kiaknázni a *Toldi szerelme* VI. énekét. Általában az eposz életrajzi vonatkozásait másutt is tanácsos értékesíteni az eddiginél nagyobb mértékben: Pl. a XII. ének 105. versszakát a Margitszigetről. A kritikai kiadás azon jegyzete (Arany János *Összes Művei*. V. Bp., 1953. 551.), hogy ezt a versszakot „Összes Munkáinak Ráth-féle kiadásából is kihagyta Arany László”, nem felel meg a valóságnak. Tessék utánanézni, benne van.

2. A 62. lapon: „Nevem ma jelent meg először nyomtatásban: »Egy egyszerű beszélyke« alatt az Életképekben.” Arany ezt nem írhatja 1846-ban, mert tudjuk, hogy már 1841-ben megjelent „Népnevelési ügyben” címmel egy írása a *Társalkodóban* [lásd Lukácsy Sándor, *Csillag* X (1956) 795—798.].

3. A 134. lapon nem lett volna felesleges közölni Arany folyamodványát Kossuthhoz hivatalért, ezt a szerénységében is önrzeties írásművet [Scheiber, *Irod. Kézl.* LIX (1955) 105—106.].

4. A 294. lapon az *Etelköz* című eposz szerzője nem Szilády Áron, hanem öccse: János. Arany bírálatát róla nemrégiben közzétette ifj. Szabadi Sándor [*Kiskunság* (1955) 113—114.].

A könyv olvasván újból eszünkbe jutott régi gondolatunk, hogy az Arany-levelekből ki kellene emelni a versikéket s a költemények közé illeszteni. Ott a helyük.

Befejezésül még valamit. Ez a nagyszerű könyv — tudomásunk szerint — már a 40-es évek elején készen volt. Azóta hanyódt a kiadók fiókjában, vagy a lektorok kezén. Ennek történetét a szerző egyszer megírhatná saját naplója szemelvényéül. Ha ma egymásután látnak napvilágot nálunk fiktív naplók, nem szabad elfelejteni, hogy az ötlet kétségtelenül D. Szemző Piroška könyvéből származik.

Scheiber Sándor

GULYÁS PÁL: MAGYAR ÍRÓI ÁLNÉV LEXIKON

A magyarországi írók álnevei és egyéb jegyei. Bp. 1956. Akadémiai Kiadó. 706 l.

Gulyás Pál álnév-lexikonának jelentőségét aligha kell hosszasan bizonygatni az irodalomtörténetírás és a bibliográfia szakemberei előtt (sőt talán egyes más tudományágak művelőinek körében sem). Ez a vastkos kötet — szerzője több évtizedes

könyvészeti munkásságának újabb értékes eredménye — szinte felbecsülhetetlen segítséget jelent a kutatóknak, és különösképpen azoknak, akik az utolsó száz év magyar sajtójának dzsungelében próbálnak eligazodni.

A külföldi tudományosság már régóta kellő fontosságot tulajdonított az írói álnévek megfigyelésének; hiszen pl. egy újabb olasz álnév-lexikonnak (Renzo Frattarola: *Anonimi e pseudonimi*, Caltanissetta—Róma, 1955.) a hasonló jellegű munkákat számbavevő bevezetése mintegy 12 olasz, 10 francia, 9 angol, 6 német és 2 orosz kiadványt (a harmadikról, I. F. Maszanov: *Szlovár pszevdonimov c.*, 1949-ben megjelent háromkötetes művéről még nem tud) sorol fel. A mi könyvészeti szakirodalmunk viszont eddig mindössze Székely Dávid „Magyar írói álnévek a múltban és a jelenben” c., 1904-ben megjelent, vékonyka füzetnyi összeállítását mutathatta fel. Annál jobban kell tehát örülnünk Gulyás Pál hatalmas, több, mint 20 000 adatot tartalmazó művének, amely nem csupán méltán sorakozik a rokon természetű külföldi kiadványok mellé, hanem — a megfigyelt álnévek mennyiségét és a gyűjtőmunka során feldolgozott anyag nagyságát tekintve — némelyiküket (pl. Frattarola és Maszanov említett munkáit) jóval felül is múlja.

A könyv élén álló bevezetés érdekes és gazdag (s persze furcsaságokban is bővelkedő) példatáron szemlélteti, milyen megfontolások jutnak szóhoz az írói álnévek kiválasztásánál, majd magának az álnévviselésnek okait is összefoglalja. Meglepő azonban, hogy éppen az egyik legfontosabb (legalábbis az újkori sajtó gyakorlatában legnagyobb szerepet játszó) okot hagyja figyelmen kívül: azt ti., hogy az újságírók igen gyakran nem azonosítják magukat cikkeik tartalmával, mert az nem saját véleményüket, hanem a lap tulajdonosai vagy irányítói által megszabott álláspontot fejezi ki. Kosztolányi pl. saját újságírói munkásságának egy részére vonatkozólag ezt elvszerűen is kimondotta: „Nem is jegyeztem soha politikai cikkeket, ami arra vall, hogy nem vállaltam vele közösséget”. (Kosztolányi Dezső: *Kortársak*. Bp. é. n. 299. l.) S azt a jelenséget sem pusztán „a névhangulat teszi érthetővé” — mint ahogyan Gulyás írja —, „hogy sok író, aki egyébiránt saját polgári nevével jegyzi műveit, miért folyamodik a napi sajtóban vagy folyóiratokban megjelenő apróbb cikkeinél, verseinél a legkülönbözőbb álnévekhez”. (21. l.) Ezzel kapcsolatban — az előbb említett körülményen kívül — arra is utalni kellett volna, hogy az anyagi szükség vagy az újságírói munka robotja nem egyszer kétszínű tehetséges írókat is selejtes, saját színvonalukhoz méltatlan művek létrehozására, amelyeket ezért szerzőik nem kívánnak nevük aláírásával a magukéinak elismerni. — A tulajdonképpeni álnév-lexikont: a megfigyelt álnéveknek az álnévek betűrendjében közölt jegyzékét névmutató követi,

mely most már az írók valódi nevének betűrendjében sorolja fel az egyes írók által használt álnéveket, végül függelékként néhány száz névtelen munkának — a szerző kilétét felfedő—jegyzéke zárja le a kötetet.

Az abszolút teljesség egy ilyenfajta kiadvány esetében természetesen csak elve megvalósíthatatlan ábránd lehet; ennek a célnak még a megközelítése is csak széleskörű kollektív kutatómunka révén volna elképzelhető. Az a tény tehát, hogy szinte minden kutató tucatjával bukkan munkája folyamán olyan (számára megfigyelhető, vagy továbbra is megfigyelhető) álnévekre, amelyeket hasztalan keres Gulyás lexikonában — az eddigi bírálókat: pl. Vargha Balázsé az *Irodalomtörténet*-ben és Lukácsy Sándorné a *Természet és Társadalom*-ban, számos ilyen példát említettek meg — semmivel sem csökkenti a szerző érdemét, hiszen Gulyás Pál kétségkívül a maximumát nyújtotta annak, amit egyetlen ember fáradhatatlan szorgalma és odaadása ezen a területen elérhet. (Kár, hogy a bevezetés nem közli a feldolgozott időszakai sajtótermékek teljes jegyzékét, hanem csupán a napilapok felsorolására szorítkozik. Bármilyen apróság, hadd említsük azt is, hogy a rövidítések jegyzéke is meglehetősen hiányos.) A folytatás most már a fiatalabb irodalomtörténész- és bibliográfus-nemzedékre vár: jól összehangolt, tervszerű gyűjtőmunkával kell elkészíteni egy tetemesen kibővíthető, jóval gazdagabb anyagú új kiadás megjelentetését. A gyűjtés összefogása céljából — amint erre Vargha Balázs is célzott — helyes lenne valahol (pl. az Irodalomtörténeti Intézet bibliográfiái osztályán) egy központi álnév-regisztert felállítani, ahová minden kutató leadná az általa megfigyelt álnéveket. És ha ezentúl — ahogyan szintén Vargha Balázs javasolta — a szerkesztőségek is eljuttatnák ide az álnéven megjelenő közlemények szerzőinek nevét, ez egyszer s mindenkorra feleslegessé tenné a jövőben felbukkanó álnévek viselőinek kilétére irányuló fáradságos kutatómunkát.

A Gulyás művében található adatok túlnyomó többsége az 1867 és 1919 közé eső időszakból származik. Már Szinyei Józsefnek a munka kiindulópontjával szolgáló életrajzgyűjteménye is nyilván erre a korra vonatkozólag szolgált a legtöbb adattal, és a szerző saját gyűjtőmunkája — amint ez már a feldolgozott napilapok listájából is kiderül — ugyancsak elsősorban az említett periódusra irányult. Ez annyiban teljesen indokolt, hogy tudvalevőleg ekkor tájt burjánzott el leginkább (főleg a vidéki, de a budapesti sajtóban is) a különféle álnévek tömege; és mégis sajnáljuk, hogy a reformkorak és különösen az 1919 utáni szakasznak a könyvben található anyaga mennyiségre

nézve meg sem közelíti a kiegyezés utáni évtizedeket. Bizonyos területek, így pl. a két világháború közötti munkásmozgalom illegális vagy féllegális újságjai és röpiratai, úgyszólván teljesen kiestek Gulyás érdeklődési köréből. Igaz viszont, hogy ennek az anyagnak felkutatása különösen súlyos nehézségek leküzdését igényli, hiszen az ilyenfajta kiadványok szerkesztői és kiadói a legkülönbözőbb és legravaszabb fogások igénybevételével voltak kénytelenek a szerzők kilétét elkonspirálni. Szemléltető példaképpen hadd idézzünk néhány sort egy, a 100% c., az 1920-as évek végén megjelent kommunista folyóirattal foglalkozó cikkből: „Minden számban megjelent néhány cikk, amelyeket a párt külföldön működő központi szervei küldtek. E cikkek alá azután itthon élő elvtársak neveit írták. Sajnos, ma már teljesen lehetetlen a legtöbb ilyen cikkről megállapítani, valójában ki írta. Tudjuk azonban, hogy elméleti, politikai, esztétikai, kultúrpolitikai cikkeket írtak a 100% részére nem egyszer Kun Béla, Lukács György, Révai József, Bolgár Elek, Szerényi, Sándor, Lándor Béla és mások”. (Réti László: 100%. Népszabadság. 1957. aug. 15.) Mégis azt hisszük, hogy — a munkásmozgalom történetének kutatóival és a szóban forgó lapok még élő munkatársaival együttműködve — az illegális és féllegális sajtóban megjelent cikkek legalább egy részének szerzőségét még tisztázni lehetne. — Kevésbé indokolható az 1945 utáni évek-ből származó adatok feltűnően gyér száma a kötetben, hiszen az utolsó évtized sajtójában előforduló álnevek nagy többségét a szerkesztőségektől való tudakozódás útján elég könnyű lett volna feloldani. (Egyébként ezek túlnyomó része nem is tulajdonképeni álnev, hanem csupán az újságírói gyakorlatban szokásos betűjel.)

Szinte magától értetődik, hogy egy ilyen hatalmas anyagot átfogó, nagyszabású munkába az adatok gondos ellenőrzése, s a legnagyobb pontosságra való törekvés mellett is becsúszik néhány tévedés. Így pl. a 437. lapon a *Pesti Napló* 1857-es évfolyamában előforduló *thy* jelet, Voinovich Géza téves megállapítására támaszkodva, Kuthy Lajosra oldja fel, holott az valójában — amint néhány sorral feljebb (igaz, hogy csupán a *Pesti Napló* 1859-es évfolyamára vonatkoztatva) Gulyás is helyesen közli — Kecskeméthy Aurél betűjele. Engels „A család, a magántulajdon és az állam eredete!” c. műve 1921-ben megjelent első magyar kiadásának címlapja Rab Pált nevezi meg mint a könyv fordítóját. Gulyás ezt az álnevet a 365. lapon Justus Pálra oldja fel, forrásként a 3. kiadás címlapjára utalva. Az 1946-ban megjelent 3. kiadást valóban Justus Pál fordította, ámde Gulyás éppen ennek a kiad-

ványnak Justustól származó előszavából értesülhetett volna arról, hogy az 1921-es kiadás fordítója a Tanácsköztársaság egyik volt népbiztosa, a 19-es tevékenysége miatt akkor tájt éppen börtönben ülő, tehát valóban *rab* Agoston Péter volt. (Érdekes, hogy a 364. lapon, más lelőhelyekre való hivatkozás kíséretében, a Rab Pál álnev helyes megfejtése is megtalálható.)

Nem hagyhatunk említetlenül két, a könyv szerkesztésével kapcsolatos, elvi jelentőség-gel is bíró módszertani problémát, bár ezeket már az előző bírálók is szóvá tették. Az egyik az, hogy Gulyás az elismert írói neveket, sőt a törvényesen megváltoztatott neveket is következetesen álneveknek tekinti, valódi névnek egyedül az író eredeti polgári nevét fogadva el. Szerencsére az elismert írói névvel rendelkező írók alkalmi, ritkábban használt álneveinek feloldásakor Gulyás többnyire (bár nem minden esetben) utal az író eredeti neve mellett nevének általános ismert alakjára is, s ez ilyen írók rendszert a névmutatóban sem csupán eredeti nevük alatt, hanem közismert írói nevük alatt is szerepelnek. Mégis: ennek az elvnek, mely kiváló írók nevének a köztudatban élő, mindenkitől használt alakját is álnevnek minősíti, merev érvényesítése nem egyszer zavaróan, sőt egyenesen bántóan hat. Mellesleg jegyezzük meg: elismert írói nevek esetében Gulyás, amint a bevezetésből megtudjuk, lelőhelyként csak az e néven először megjelent munkára utal — ám ebben a vonatkozásban is akadunk tévedésekre. A Szentkuthy Miklós név pl. egyáltalán nem az „Eszkoriai” c. 1940-ben kiadott könyvről fordul elő először (mint ahogy a 417. lapon olvashatjuk); az író művei fellépésétől 1934-től fogva ezen a néven jelennek meg.

Fontosabb és súlyosabb problémát jelent a nem-magyar írók szerepeltetése a lexikon anyagában. Gulyás, amint a könyv alcíme is jelzi, nem a *magyar*, hanem a *magyarországi* írók álneveit állította össze. Ha a keretek illetően kitágítást bizonyos, a régi Magyarország soknemzetiségű jellegéből adódó körülmények (több nyelven, pl. magyarul és valamelyik nemzetiségi nyelven író szerzők létezése) némileg indokolhatják is, ez az eljárás kétségtávol annak látszatát idézheti fel, mintha a hazánk területén működött más nyelvű írókat is a magyar irodalomhoz tartozóknak tekintenők. Ezt a mindenképpen elkerülendő látszatot csak erősítheti az, hogy Gulyás nem egy olyan adatot is közöl, amelyeknek semmilyen címen nem lenne helyük a könyvben. Ugyan miféle megfontolások alapján kerülhetek bele a *magyarországi* írók álnev-lexikonába pl. egyes, az első világháború után fellépett *szlovák* írók (Jan Smrek, 399. l., Andrej Zarnov, 487. l.) adatai? Az ilyen szerkesztési módszerek joggal

kelhetnek visszatetszést a szomszédos országok — ebben a vonatkozásban, érthető módon, rendkívül érzékeny — tudományos közvéleményében.

Reméljük, hogy a szerző és az ITK olvasói szerény észrevételeinket nem holmi öncélú kákán-csomót-keresésnek fogják tekinteni, hanem — a recenzens szándékának megfelelően —

tárgyilagosságra törekvő, a további munkát segíteni kívánó bírálatnak, amely semmiképpen sem csökkentheti az örömmek és a hálának azt az érzését, mellyel Gulyás Pál nagyértékű, hézagpótló művét a magyar irodalomtudomány minden művelője fogadta.

Oltványi Ambrus

ПЕРВЫЕ ШАГИ НОВЕЛЛИСТА ЖИГМОНДА МОРИЦА

М. Цине

Очерк делает попытку следить за начинаниями, творческими поисками новеллиста Жигмонда Морица, продолжающиеся в течение десятилетия. Главной причиной длинного душевного угрызения и писательской бесплодности автор очерка считает закоснелость в традиционном, консервативном мировоззрении.

Начинающий Жигмонд Мориц как будто не принимал к сведению жгучие вопросы венгерского общества и брожение в области современной прозы как зарубежом, так и в Венгрии. Он исходит от Морица Йокан, великого романтика XIX века. По следам венгерских предшественников (Кемень, Толнаи и прежде всего Миксат), развивая технику прадедов, словно незаметно усваивая достижения мировой литературы и овладевая в результате серьёзных душевных боёв новыми мыслями, он создаёт свою сильно драматическую, решительную новеллистику, полную тонкой психологией; и преодолевая анекдотизм прежней венгерской прозы он становится, создателем венгерской реалистической прозы и всемирно признанным новеллистом XX века.

Г. Перьеш: НОВЫЕ СВЕДЕНИЯ И ВЗГЛЯДЫ К ДИСКУССИИ О ПСЕВДОКУРУЦСКИХ БАЛЛАД

И. Варга: СТИХОТВОРЕНИЯ АМАДЕ В РУКОПИСНЫХ СБОРНИКАХ ПЕСНЕЙ

СТУДЕНТ ЭНДРЕ АДИ И СТУДЕНТЫ УНИВЕРСИТЕТА

М. Тэмэри

Работа приводит выдержки из прозаических статей Ади, занимающихся жизнью и проблемами университетской молодёжи, написанных во время студенчества; рассматривающиеся также причины и обстоятельства возникновения статей.

Общественная жизнь университетской молодёжи начала столетия, её отвлечение от первоначальных целей (самообразование, углубление в занятиях или взаимопомощь) в сторону опасного участия в партийно-политической борьбы очень занимала поэта. Он старался предупредить, отрезвить и повернуть молодёжи на правильный путь движения университетской жизни. Выраженные в статьях опасения, поучения и директивы содержат много ценного, что и университетская молодёжь наших дней должна серьёзно обдумывать.

ДЬЮЛА ЮГАС В Г. МАРМАРОШСИГЕТ

Ф. Грежа

В учебном году 1906/7 поэт Дьюла Югас учительствовал в гимназии ордена пиаристов. Последствиями провинциального быта являлись в жизни поэта: уединение, попытка к самоубийству; в его поэзии: сплетение личной и национальной печали, постепенное преодоление влияния Parnasse; в объективной его лирике: передача исторических проблем венгерского народа и образа венгерского пейзажа лирическим, реалистическим методом.

Своей активной публицистической деятельностью он служил делу модернизма, занимая срединное место между круга Ади и концепцией Бабича и Костоланы. В мировоззрении поэта своеобразно, оставляя всё меньше следов, проявляются идеи Шопенгауэра, Ницше и Толстого. В его эстетических взглядах переплетаются реалистические и упадочные элементы.

КРАТКИЕ СООБЩЕНИЯ

Т. Шулек: О первой венгерской библиографии.

Р. Бртан: Самуил Рознай, словацкий распространитель венгерской поэзии.

ВОСПОМИНАНИЯ

Л. Фориш: Личные воспоминания о Жигмонде Морице.

И. Клар: Дьюла Круди младший.

ДИСКУССИЯ

2-жа Фалленбюхл Гизелла Амбруш: История литературы и мемуары.

Тибор Виттманн: К примечаниям Режё Сий.

ДОКУМЕНТАЦИЯ

Ласло Сиклай: Искания в архивах Чехословакии.

Мартон Тарноц: Письмо Адама Батьяньи к Эве Лобковиц-Поппель.

Иштван Феньё: Янош Фэльди о необходимости эпоса времени завоевания отчизны.

Ференц Гернади: Две поэмы Себереньи в своей рукописи в с. Сентлэринц.

Ласло Секереш: К последующему существованию сочинений Йокаи, написанных в послереволюционных годах.

Ласло Кардош—Гизелла К Коцтур: Стихи-наброски Арпада Тота.

ОБЗОР

Лайош Гопп: О новом издании «Турецких писем» Келемена Микеша.

Жигмонд Вита: Жолт Трочаньи: К истории коллегии г. Надьеньед.

Шандор Шейбер: Пирошка Д. Семзэ: Дни Яноша Аранья.

Амбруш Олтваньи: Пал Гульяш: Энциклопедия псевдонимов венгерских писателей.

LES PREMIERS PAS DE L'AUTEUR DE NOUVELLES ZSIGMOND MÓRICZ

M. Czine

L'étude est un essai à poursuivre les commencements du nouveliste Zsigmond Móricz et sa recherche de voies littéraires pendant une époque de dix années. La cause principale de la lutte intérieure de l'écrivain et de son improductivité dans ce temps se trouve dans le fait qu'il est resté enfoncé dans les vues traditionnelles conservatives.

Au commencement de sa carrière d'écrivain Zsigmond Móricz ne semble pas prendre connaissance des questions pressantes de la société hongroise et de la fermentation dans la prose contemporaine hongroise et européenne. Son point de départ est l'oeuvre de Mór Jókai, le grand auteur romantique du 19ème siècle. Il a créé son art de couleur dramatique de traits forts et de la peinture fine des âmes en suivant les vestiges des grands prédécesseurs Kemény, Tolnai et en premier lieu Mikszáth, en développant la technique des ancêtres, en assimilant les grandes valeurs de la littérature mondiale d'une manière presque imperceptible en s'appropriant les idées nouvelles au prix de graves intérieures, en surmontant l'anecdoticisme de la prose hongroise d'autrefois et il est devenu le grand réalisateur de la prose hongroise réaliste et un maître de la nouvelle du 20ème siècle sur la grande échelle de la littérature mondiale.

G. Perjés : NOUVELLES DONNÉES ET POINTS DE VUE DE LA DISCUSSION
SUR LES BALLADES PSEUDOKOUROUTZ

I. Varga : QUELQUES POÉSIES D'AMADÉ DANS NOS COLLECTIONS
DE CHANTS MANUSCRITES

L'ÉTUDIANT ENDRE ADY ET LES ÉTUDIANTS

M. Tömöry

L'étude contient des citations des articles de prose rédigés par Endre Ady pendant son séjour à l'université, sur la vie et les problèmes de la jeunesse universitaire en dévoilant les causes et les circonstances de l'origine de ces articles.

Ady avait vif intérêt pour les associations de la jeunesse universitaire à la fin du siècle et il s'inquiétait beaucoup au sujet du départ de ce mouvement des visées originales (de s'instruire, d'approfondir ses études et s'aider mutuellement); il craignait que le mouvement ne glisse sur le chemin dangereux de la participation dans la lutte quotidienne des partis politiques. Il essaye d'avertir la jeunesse de ce danger, de la désenchanter et d'amener au mouvement de jeunesse universitaire dans son propre sens. Les inquiétudes, les avertissements et les lignes de conduite dans ces articles donnent à réfléchir aussi en ce qui concerne la jeunesse universitaire de nos jours.

GYULA JUHÁSZ A MÁRAMAROSSZIGET

F. Grezsa

Le poète Gyula Juhász a enseigné pendant l'année scolaire 1906—1907 comme professeur au collège des piaristes à Máramarossziget. Les conséquences que la forme de vie dans la petite ville entraînait après elle étaient : dans sa vie privée : l'isolement complet et la tentative de suicide, dans sa poésie : l'enchaînement de la mélancolie personnelle et du sentiment national, la cessation graduelle de l'influence du Parnasse, la représentation des problèmes historiques de la nation hongroise et de l'image du paysage hongrois dans sa lyre objective par la méthode lyrique réaliste. Dans son activité intensive de publiciste il sert la cause des idées modernes en occupant une place intermédiaire entre le point de vue du cercle de Ady et celui de Babits et Kosztolányi. Dans sa manière d'envisager la vie les idées de Schopenhauer, Nietzsche et Tolstoï se font y valoir d'une façon particulière en laissant des traces qui s'affaiblissent peu à peu. Dans ses principes esthétiques se trouve un mélange des éléments réalistes et décadents.

PETITES COMMUNICATIONS

T. Schulek : La première bibliographie hongroise.

R. Brtán : Samuel Roznay, le propagateur slovaque de la poésie hongroise.

MÉMOIRES

L. Főris : Mes souvenirs de Zsigmond Móricz.

I. Klár : Gyula Krudy le plus jeune.

DÉBAT

Mme Fallenbüchl, Gizella Ambrus : Histoire de la littérature et mémoires.

Tibor Wittmann : Aux remarques de Rezső Szij.

NOTES ET DOCUMENTS

László Sziklay : Recherches dans les archives tchécoslovaques.

Márton Tarnócz : Une lettre d'Adam Baththyány à Eva Lobkovitz-Poppel.

István Fenyő : János Földi sur la nécessité d'une époque de la conquête du pays.

Ferenc Hernády : Deux poésies de Szeberényi dans son manuscrit de Szentlőrinc.

László Szekeres : La vie postérieure des oeuvres de Jókai écrites pendant la révolution.
László Kardos—Gizella K. Koczur : Les poésies-croquis de Árpád Tóth.

REVUE

Lajos Hopp : La nouvelle édition des lettres de la Turquie de Kelemen Mikes.
Zsigmond Vita : Zsolt Trócsányi : Notes concernant l'histoire du collège de Nagyenyed.
Sándor Scheiber : Piroska D. Szemző : Les jours de János Arany.
Ambrus Oltványi : Dictionnaire des pseudonymes des écrivains hongrois.

DIE ERSTEN SCHRITTE DES NOVELLISTEN ZSIGMOND MÓRICZ

M. Czine

In der Studie wird versucht, die Anfänge des Novellisten Zsigmond Móricz und seine Suche nach neuen Wegen, die zehn Jahre in Anspruch nahm, zu verfolgen. Die Hauptursache des langen inneren Kampfes und der schriftstellerischen Improduktivität wird im Steckenbleiben in der traditionellen konservativen Anschauung erblickt.

Zu Beginn seiner schriftstellerischen Tätigkeit scheint Zsigmond Móricz von den brennenden Fragen der ungarischen Gesellschaft, von der Gärung in der zeitgenössischen europäischen und ungarischen Prosa einfach nicht Kenntnis zu nehmen. Seine Anfänge gehen auf Maurus Jókai, den grossen Romantiker des XIX. Jahrhunderts zurück. Er schafft seine Novellistik von starkem dramatischen Charakter, von entschlossener Linienführung und voll scharfer Schilderungen des Seelenlebens, indem er den Spuren der grossen Vorgänger Kemény, Tolnai und in erster Reihe Mikszáth folgend die Technik der Vorfahren weiter entwickelt, die grossen Werte der Weltliteratur fast unmerklich assimiliert, sich die neuen Gedanken um den Preis schwerer innerer Kämpfe zu eigen macht, und den Anekdotismus der früheren ungarischen Prosa bewältigend die ungarische realistische Prosa in Blüte bringt und sich — mit dem Massstab der Weltliteratur gemessen — zu einem Meister der Novelle des XX. Jahrhunderts erhebt.

G. Perjés : NEUE BEITRÄGE UND GESICHTSPUNKTE DER DISKUSSION DER PSEUDO-KURUTZEN BALLADEN

I. Varga : AMADÉ-GEDICHTE IN UNSEREN HANDSCHRIFTLICHEN SAMMLUNGEN VON GESÄNGEN

DER UNIVERSITÄTSHÖRER ENDRE ADY UND DIE UNIVERSITÄTSSTUDENTEN

M. Tömöry

Der Aufsatz zitiert aus den von Endre Ady während seiner Studentzeit verfassten prosaischen Schriften über das Leben und die Probleme der Universitätsjugend; hierbei werden auch die Ursachen und Umstände des Entstehens dieser Artikel aufgedeckt.

Ady zeigte ein lebhaftes Interesse für das Vereinsleben der Universitätsjugend der Jahrhundertwende und war um dessen Entfernung von den ursprünglichen Zielsetzungen (Selbstbildung, Vertiefung in den Studien bzw. gegenseitige Hilfeleistung) und um das Abgleiten auf den gefährlichen Weg der Teilnahme an den täglichen parteipolitischen Kämpfen ernstlich besorgt. Er versucht die Universitätsjugend zu warnen, zu ernüchtern, und zur richtigen Universitäts-Jugendbewegung zurückzuführen. Die in den Artikeln zum Ausdruck gebrachten Bedenken, Warnungen und Richtlinien enthalten Manches, was auch für die heutige Universitätsjugend der ersten Erwägung wert ist.

GYULA JUHÁSZ IN MÁRAMAROSSZIGET

F. Grezsa

Der Dichter Gyula Juhász war im Schuljahre 1906/7 als Professor im Piaristengymnasium zu Máramarossziget tätig. Die Folgen der kleinstädtischen Lebensform waren in seinem Privatleben : Vereinsamung, Selbstmordversuch ; in seiner Dichtkunst : eine Verknüpfung

der Wehmut persönlichen und nationalen Charakters, das allmähliche Abstreifen der Auswirkung der Parnasse und die Vergegenwärtigung der historischen Probleme des Ungartums, sowie des Bildes der ungarischen Landschaft in seiner objektiven Lyra mittels der lyrischen realistischen Methode. In seiner lebhaften publizistischen Tätigkeit stellt er sich in den Dienst der modernen Anschauungen und verfolgt einen Mittelweg zwischen dem Standpunkt des Kreises um Ady und demjenigen von Babits und Kosztolányi. In seiner Lebensanschauung machen sich die Ideen von Schopenhauer, Nietzsche und Tolstoi, die Spuren von abnehmender Stärke zurücklassen, in eigenartiger Weise geltend. In seinen ästhetischen Prinzipien vermengen sich realistische und dekadente Elemente.

KLEINERE MITTEILUNGEN

T. Schulek: Über die erste ungarische Bibliographie.

R. Brtán: Samuel Roznay, der slowakische Propagator der ungarischen Dichtkunst.

ERINNERUNGEN

L. Fióris: Meine Erinnerungen an Zsigmond Móricz.

I. Klár: Gyula Krudy der Jüngste.

DISKUSSION

Frau Fallenbüchl, Gizella Ambrus: Literaturgeschichte und Memoiren.

Tibor Wittmann: Zu den Bemerkungen von Rezső Szij.

DATEN UND BEITRÄGE

László Sziklay: Nachlese in tschechoslowakischen Archiven.

Márton Tarnócz: Ein Brief von Ádám Batthyány an Éva Lobkovitz-Poppel.

István Fenyő: János Földi über die Notwendigkeit eines Landnahme-Epos.

Ferenc Hernády: Zwei Gedichte von Szeberényi in der Handschrift von Szentlőrinc.

László Szekeres: Zum Nachleben der während der Revolution geschaffenen Werke von Jókai.

László Kardos—Gizella K. Koczur: Die Kroquis-Gedichte von Árpád Tóth.

RUNDSCHAU

Lajos Hopp: Über die neue Ausgabe der Briefe von Kelemen Mikes aus der Türkei.

Zsigmond Vita: Zsolt Trócsányi: Zur Geschichte der Hochschule von Nagenyed.

Sándor Scheiber: Piroška D. Szemző: Die Lebenstage von János Arany.

Ambrus Oltfányi: Ungarisches schriftstellerisches Pseudonym-Lexikon.

SAMUEL ROŽNAY, SLOVENSKÝ PROPAGATEL MAĎARSKÉHO BÁSNICTVA

Rudo Brtán

Medzi slovenskými osvietencami stojí zaujímavý a nedocenený zjav predčasne zosnulého Samuela Rožnay (1787—1815), krorý — ako syn zvolenského krajčira — má veľké zásluhy na poli slovenskej literatúry na prelome XIX. a XX. storočia. Jiří Palkovič, profesor prvej katedry slovenčiny na evanjelickom lýceu v Bratislave upozornil svojho nadaného žiaka, ovládajúceho skvele gréčtinu, latinčinu, češtinu, maďarčinu i nemčinu, na maďarského básnika, Sándora Kisfaludyho. Tak sa stalo, že Rožnay, poslucháč university v nemeckom meste Tübingen, okrem prekladov gréckej, ruskej a z českej literatúry, preložil aj niekoľko sloh veľkej básne Kisfaludyho do nemčiny pod názvom „Himfy's Klagen der Liebe“ v časopise Morgenblatt. Rožnay prispieval aj do Intelligenzblattu a preto predpokladáme plným právom, že z jeho pera pochádzajú aj ďalšie možné preklady a najmä recenzia „Magyarische Blumenlese“, ktorá vyšla pod titulom „Ungrische Literatur“. Tak zbližil nevdok Rožnay slovenskú a nemeckú verejnosť s maďarskou literatúrou.

A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki felelős: Szöllősy Károly

A kézirat érkezett: 1957. XI. 15. — Terjedelem: 16 (A/5) ív

43438/58 — Akadémiai Nyomda — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

<i>Czine Mihály</i> : A novellista Móríc Zsigmond első lépései	297
<i>Perjés Géza</i> : Új adatok és szempontok az álkuruc balladák vitájához.....	313
<i>Varga Imre</i> : Ámado-versek kéziratos énekgyűjteményeinkben	325
<i>Tömör Mária</i> : Az egyetemi hallgató Ady Endre és az egyetemi hallgatók.....	337
<i>Greza Ferenc</i> : Juhász Gyula Máramaroszigeten	349

Kisebb közlemények

<i>Schulek Tibor</i> : Az első magyar bibliográfiáról	372
<i>Rudó Brdn</i> : Roznay Sámuel, a magyar költészet szlovák propagálója	377

Emlékezések

<i>Fóris Lajos</i> : Emlékeim Móríc Zsigmondról	381
<i>Klár István</i> : Legifjabb Krudy Gyula	383

Vita

<i>Fallenbüchliné Ambrus Gizella</i> : Irodalomtörténet és emlékiratok	386
<i>Wittman Tibor</i> : Szijs Rezső megjegyzéseihez	388

Adattár

<i>Sziklay László</i> : Tallózás csehszlovákiai levéltárakban	390
<i>Tárnóc Márton</i> : Batthyány Ádám levele Lobkovitz Poppel Évához	402
<i>Fenyő István</i> : Földi János a honfoglalási eposz szükségességéről	404
<i>Hernády Ferenc</i> : Szeberényi két verse szentlőrinci kéziratában.....	408
<i>Szekeres László</i> : Jókai forradalom alatt írt műveinek utóéletéhez	411
<i>Kardos László—K. Koczur Gizella</i> : Tóth Árpád kroki-versei	446

Szemle

<i>Hopp Lajos</i> : Mikes Kelemen Törökországi leveleinek új kiadásáról.....	458
<i>Vita Zsigmond</i> : Trócsányi Zsolt: A nagyenyedi kollégium történetéhez	464
<i>Scheiber Sándor</i> : D. Szemző Piroska: Arany János napjai.....	467
<i>Oltványi Ambrus</i> : Gulyás Pál: Magyar írói álnév lexikon	467
<i>Idegennyelvű ismertetések</i>	471

Az Irodalomtörténet 1957/4. számának tartalma:

Szekeres László: Jókai és Petőfi szakítása
Nemeskürty István: A XVI. század utolsó három évtizedének postillairodalmából
Zimándi P. István: Péterfy Jenő utolsó éve

VITA

Barta János: Arany János és kommentátora

ADATOK ÉS ADALÉKOK

Rubinyi Mózes: Mikszáth rimaszombati diákévei
Szabadi Sándor: Két Móríc-levél
Zoványi Jenő: Javítások Pilcius Gáspár életrajzi adataiban
Garamvölgyi József: Ady és a hivatal

SZEMLE

Rózsa György: Irodalomtörténet és ikonográfia
Oltványi Ambrus: Szöveggyűjtemény a reformkorszak irodalmából
Kovács Győző: Fazekas Mihály összes művei
Rónay György: Molière válogatott vigjátékai
Stoll Béla: Őszi harmat után
Görgey Gábor: Thomas Mann: Válogatott tanulmányok
Makay Gusztáv: Fenyő István: Az Aurora
V. Kovács Sándor: Két Tinódi-könyv
Hopp Lajos: André Stil: Párizs velünk

Ára: 12,— Ft

Előfizetés egy évre 40,— Ft

Az Irodalmi Figyelő 1957 2—3. számának tartalma:

SZEMLE

Nyíró Lajos: Csernisevskij tragikum- és komikum-elméletéről
Lakits Pál: Az exemplum a középkor végén
Sziklay László: Svetozár Hurban Vajanský halálának negyvenedik évfordulója
Dobossy László: Petr Bezruč kilencven éves
Vajda György Mihály: Hat könyv Hermann Hesséről

MONOGRÁFIÁK

Denys Page: A homérosi Odysseia (Ritoók Zsigmond)
Andrej Melicherčík: A Jánošík-hagyomány Szlovákiában (Michna Sarolta)
R. W. Ketton-Cremer: Thomas Gray. Életrajz (Ruttkai Kálmán)
Nyelv és irodalom (Gáldi László)
Philip Young: Ernest Hemingway (Sükösd Mihály)
Malcolm Cowley: Az irodalom helyzete (Nagy Géza)
La Librairie Française (Az 1955. év könyvei) (Hopp Lajos)

FOLYÓIRATCIKKEK

Irodalomelmélet

Germán nyelvű irodalmak

Román nyelvű irodalmak

Szláv nyelvű irodalmak

Magyar irodalom

A külföldi irodalomtörténeti folyóiratok repertórium 1956.

Az Irodalmi Figyelő 1957/4. számának tartalma:

SZEMLE

Rónay György: A franciák és a barokk
Sziklay László: A régi szlovák irodalomról
Walkó György: Adatok Bertolt Brecht írói arcképéhez
Lengyel Béla: A szocialista irodalom nemzeti sajátosságai
Nyíró Lajos: A realizmus kérdései a szovjet folyóiratokban

MONOGRÁFIÁK

L. Pralle: Tacitus újrafelfedezése (Borzsák István)
W. Bacher: Adalékok a nyelvi öntudat kérdéséhez a spanyol irodalomban (Király Rudolf)
P. Reimann: A német irodalom főirányzatai 1750—1848 (Mádl Antal)
W. F. Mainland: Schiller és a változó múlt (Vajda György Mihály)
E. C. Pettet: Keats költészetéről (Vámosi Pál)
A. N. Szokolov: A romantikától a realizmus felé (Nyíró Lajos)
Fr. Marill-Albérès: A természetes Stendhálnál (Lakits Pál)
R. Martin du Gard: Feljegyzések André Gide-ről. 1913—1951 (Hopp Lajos)
Fr. Nourrisier: A drámaíró Federico Garcia Lorca (Szilvás D. Gyula)
A. Momigliano: Utolsó tanulmányok (Gáldi László)
A Matica Srpska bibliográfiái (Vujicsics D. Sztoján)

FOLYÓIRATCIKKEK

BIBLIOGRÁFIA

Szabó György: A hazai világirodalmi tanulmányok, 1956

HÍREK